

НАУКОВІ ПРАЦІ НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 40

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2015

Рецензенти:

В. І. Антофійчук, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Л. В. Струганець, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Друкуються за ухвалою вченої ради

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 11 від 26.11.2015 р.)*

Міжнародна редакційна колегія:

С.Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор; **О.С. Волковинський**, доктор філологічних наук, професор; **О.В. Галайбіда**, кандидат філологічних наук, доцент; **В.О. Казимір**, кандидат філологічних наук, доцент; **О.В. Кеба**, доктор філологічних наук, професор (заступник відповідального редактора); **Б.О. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.Г. Кудрявцев**, доктор філологічних наук, професор; **В.С. Кшевецький**, кандидат філологічних наук, доцент; **Аркадій Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Республіка Польща); **Ю.О. Маркітантов**, кандидат філологічних наук, професор (відповідальний секретар); **А.А. Марчишина**, кандидат філологічних наук, доцент; **Л.М. Марчук**, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Г.Й. Насмінчук**, кандидат філологічних наук, професор; **А.С. Попович**, кандидат філологічних наук, професор; **О.А. Рарицький**, кандидат філологічних наук, доцент; **П.Л. Шулик**, кандидат філологічних наук, професор; **Емілія Янігора**, доктор, доцент Католицького університету в Ружомберку (Словаччина).

Міжнародна наукова рада:

Уршуля Груца-Мьонсік, доктор наук педагогічних, ад'юнкт Жешівського університету (м. Жешів, Республіка Польща); **А.В. Жуков**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Новгородського державного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Великий Новгород, Російська Федерація); **Б.П. Іванюк**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської класичної літератури і теоретичного літературознавства Єлецького державного університету імені І. О. Буніна (м. Єлець, Російська Федерація); **Данута Кристина Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (м. Ченстохов, Республіка Польща); **І.В. Остапенко**, доктор філологічних наук, професор кафедри міжмовних комунікацій та журналістики Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Сімферополь, Україна); **О.С. Силаєв**, доктор філологічних наук, професор кафедри російської та світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (м. Харків, Україна); **В.І. Силантьєва**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна); **Н.М. Сологуб**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна); **О.О. Тараненко**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ, Україна); **Антон Фабіян**, доктор габілітований, професор університету Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (м. Кошице, Словаччина).

НЗ4 Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 40. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – 216 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні проблеми сучасного мовознавства, літературознавства, методики викладання філологічних дисциплін, представлено широкий спектр наукових робіт вітчизняних і закордонних дослідників.

Видання адресовано професійним філологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку філології.

УДК 80: 001(045)
ББК 80

Тексти статей подаються в авторській редакції

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Президією ВАК України (Постанова №1-05/4 від 26 травня 2010 року)
збірник перереєстровано як наукове фахове видання з філологічних наук

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ No14660-3631ПР від 01.12.2008 р.

SCIENTIFIC PAPERS
SCIENTIFIC PAPERS

**OF KAMIANETS-PODILSKY
IVAN OHIYENKO
NATIONAL UNIVERSITY**

PHILOLOGICAL SCIENCES

ISSUE 40

Kamianets-Podilsky
«Aksioma»
2015

Reviewers:

V. I. Antofiychuk, Doctor of Philology, Professor, the head of Ukrainian literature department at Chernivtsi Yuriy Fed'kovych National University

L.V. Struhanets, Doctor of Philology, Professor, the head of Ukrainian language and methodology of its teaching at the Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

*The publication is approved by the decision of the Scientific Board
of Kamianets-Podilsky Ivan Ohiyenko National University
(protocol № 11 of 26.11.2015)*

International editorial board:

S.D. Abramovych, Doctor of Philology, Professor; **O.S. Volkovynskiy**, Doctor of Philology, Professor; **O.V. Halaibida**, Candidate of Philology, Associate Professor; **V.O. Kazymir**, Candidate of Philology, Associate Professor; **O.V. Keba**, Doctor of Philology, Professor (Deputy Editor-in-Chief); **B.O. Kovalenko**, Candidate of Philology, Associate Professor; **M.H. Kudriavtsev**, Doctor of Philology, Professor; **V.S. Kshevetskiy**, Candidate of Philology, Associate Professor; **Arkadii Mazhets**, Doctor Habilitatus, Professor of the Yan Dluhosh Academy in Chenstokhov (Poland); **Yu.O. Markitantov**, Candidate of Philology, Professor (Assistant Editor); **A.A. Marchyshyna**, Candidate of Philology, Associate Professor; **L.M. Marchuk**, Doctor of Philology, Professor (Editor-in-Chief); **H.I. Nasmynchuk**, Candidate of Philology, Professor; **A.S. Popovych**, Candidate of Philology, Professor; **O.A. Rarytskiy**, Candidate of Philology, Associate Professor; **P.L. Shulyk**, Candidate of Philology, Professor; **Emilia Yanihora**, Doctor, Associate Professor of the Catholic Ruzomberk University (Slovakia).

International Scientific Council:

Urshulia Hrutsa-Monsik, Doctor of Pedagogics, Junior Scientific Assistant in Zheshiv University (Zheshiv, Poland); **A.V. Zhukov**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian language department of Novhorod Yaroslav Mudryi state University (Velikiy Novgorod, Russian Federation); **B.P. Ivaniuk**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian classical literature and theoretical literary criticism department of Yelets I. O. Bunin state University (Yelets, Russian Federation); **Danuta Krystyna Mazhets**, Doctor Habilitatus, Professor of the Yan Dluhosh Academy in Chenstokhov (Chenstokhov, Poland); **I.V. Ostapenko**, Doctor of Philology, Professor, Head of the department of Interlingual Communication and Journalism of the Tavria V.I. Vernadskiy national University (Simferopol, Ukraine); **V.I. Sylantieva**, Doctor of Philology, Professor, Head of foreign literature department of Odesa I. I. Mechnykov national University (Odesa, Ukraine); **N.M. Solohub**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the Institute of the Ukrainian language at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **O.O. Taranenko**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the O. O. Potebnia Institute of Linguistics at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **Anton Fabiiian**, Doctor Habilitatus, Professor of Pavlo Yozef Shafaryk University in Koshytse (Koshytse, Slovakia).

N34 **Scientific papers of Kamianets – Podilsky Ivan Ohiyenko National University: Philological Sciences. Issue 40.** – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2015. – 216 p.

This collection of scientific papers represents topical issues of modern linguistics, literary criticism, methods of teaching philological disciplines and a wide range of scientific studies made by local and foreign researchers.

The issue is addressed to professional philologists, graduate and doctorate students and all those interested in the state of the art of philology.

UDC 80: 001(045)
LBC 80

The texts of articles are given in authorial versions

Founded in 1993. Prior to 1999 published as
«The scientific papers of Kamianets – Podilsky State Pedagogical Institute. Philological series.»

This publication was re-registered as a scientific professional edition
in the field of philology by the Presidium of HAC of Ukraine (Resolution № 1-05/4 of 26 May 2010)

Certificate of state registration of the printed mass medium
KB № 14660-3631 IIP of 01.12.2008

УДК 821.161.1.09

Абрамович С.Д.

**МОДЕРНИЗАЦИЯ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ ПОЗИЦИИ ЧЕХОВА
В СОВЕТСКОМ И ПОСТСОВЕТСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ
(НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА «АРХИЕРЕЙ»)**

Осовременивание классики бывает двух родов. Это, с одной стороны, сознательная модернизация с целью подчеркнуть непреходящее значение неких узловых коллизий и характеров, некогда запечатленных большим художником, – так, «Гамлета» могут играть в костюмах XX века. Но вот, скажем, художники позднего Средневековья и Ренессанса изображали Богоматерь и апостолов в одеяниях своей эпохи с их неповторимыми декольте, каре и гульфиками, в чулках и невероятно остроносых башмаках, в широкополых шляпах и пр. Художникам в голову не приходило, что в Иудее I-го века одевались совершенно иначе, чем в Италии или Нидерландах XV–XVI столетий. И между первой позицией, обусловленной культурой и эрудицией, и второй, определяемой, увы, элементарным историко-культурным невежеством, – настоящая пропасть.

При этом особенно странно столкнуться с искажением позиции классика, не столь уж далеко от нашего времени отстоящего и весьма почитаемого в собственной отчизне. В частности, постоянно приходится встречать в трудах российских чеховедов, причем нередко весьма именитых, с полным непониманием строя мыслей и чувств человека эпохи, которые наше поколение, в принципе, еще застало. Эпоха эта, пусть и основательно примятая «веком-волкодавом», не вовсе умерла; вплоть до конца 90-х гг. XX ст. ее дыхание было вполне ощутимо. Но Великий Разрыв с классическими ценностями, о котором говорил Ф. Фукуяма, в СССР состоялся несколько раньше, чем в остальном мире, – благодаря насильственному внедрению тоталитаристской идеологии и «переделке человека» в советском обществе. Поэтому далеко не все, особенно же влившиеся в комфортный слой «советской элиты», осознавали, что фактически превратились в манкуртов.

Я ограничусь одним репрезентативным срезом. Если говорить об отношении Чехова к религии и церкви, то оказывается, что вопрос этот мустируется ровно сто лет, но оттого никак не становится более прозрачным. Сам Чехов, сызмальства воцерковленный, как будто был недвусмыслен: «Религии у меня теперь нет...» [19 П 5, 133–134; П 2, 283]. Но на пороге смерти он утверждал уже совершенно противоположные вещи [5]. Разъяснения в таких случаях ищут не в писательском манифесте, а в художественном тексте. Однако объективная манера Чехова, сводящая к минимуму роль нарратора, предоставляющая речевую инициативу персонажу, а ментально-поисковую функцию – читателю, не способствовала легкому пониманию авторского замысла. И по смерти Чехова обозначился раскол: в СССР Чехова трактовали по преимуществу как атеиста (А. Гуцин, Г. Бердников, И. Сухих, А. Чудаков, Р. Романенко и пр.) [1, 2, 13, 15–17]. Среди эмигрантов же, чьи оценки стали нам известны относительно недавно¹, многие с этим соглашались: Чехов, мол, изначально рассматривал бытие как «чепуху» (А. Ремизов) [14], или же утратил веру «в угоду духу времени» (Д. Мережковский, Б. Зайцев) [12]. Впрочем, И. Бунин, М. Курдюмов (М. А. Каллаш), П. Бицилли и др., считали, что писатель сохранил почтение к христианской этике, не вдаваясь в богословскую метафизику [см.: 12], и это продолжало линию, обозначившуюся у дореволюционного К. Чуковского [23]. Созвучна была и позиция западных исследователей Чехова. Так, Э. ло Гатто полагал, будто автор относится к идеям, которыми живут его персонажи, с иронией, как к любимым разговорам на отвлеченные темы, а в таких программных вещах, как «Черный монах», прочитывается тотальное разочарование в жизни [29, 208]. Т. Виннер сходным образом выводил того же «Черного монаха» из такого ряда, как «Скучная история», «Гусев», «Дуэль», «Палата № 6» [32, 92]. Если же западными учеными отмечалась конструктивная роль библейского мотива у Чехова, то дело сводилось обыкновенно к простой фиксации ситуации [30, 31]. А вот в сегодняшней России набирает размах уже тенденция объявить Чехова истово православным человеком. При этом как раз теологи весьма осторожны [7, 24]. Энтузиасты, вроде московской писательницы А. Чадаевой [18] и некоторых провинциальных вузовских преподавателей [8], не испытывают здесь ни малейшего сомнения. В частности, активно превращается в некое псевдожитие вымышленного персонажа чеховский «Архиерей», итоговое, очень значительное произведение писателя.

Обратимся к репрезентативному примеру. Не так давно в Москве была опубликована статья А. А. Новиковой «Рассказ А. П. Чехова «Архиерей» в оценке русской критики» [11], хотя иссле-

довательница включила в свой обзор не только мнения собственно критиков чеховского времени, но и оценки советских и постсоветских историков литературы. Весьма обстоятельно (хотя автор статьи называет это «краткими сведениями») изложены внешние обстоятельства работы автора над текстом и история его напечатания. Пожалуй, важнее всего здесь – панорамность группировки оценок «Архиерея», которые стали появляться уже после смерти Чехова. Но все же некоторые моменты этой статьи, исполненной пиетета к старым авторитетам, можно довольно жестко переакцентировать.

В статье А. Новиковой справедливо отмечается, что рассказ с самого начала естественным образом вызвал интерес к проблеме религиозности писателя. Так, А. Измайлов в статье 1911 г. «Вера или неверие? (Религия Чехова)» верно отметил, что Чехов не был мучим идеей Бога, но и не был вовсе ей чужд: «Ему знакомо умиление молитвы, и он чудесно передает его в «Архиерее» [9, 894]. Измайлов был, как уже говорилось, не одинок, и, конечно же, советское литературоведение попыталось поскорее закрыть этот вопрос: А. Дерман в книге «Творческий портрет Чехова» (1929) заявил, что в вопросе о религиозности Чехова «...нет основания для произвольных перетолковываний» [6, 317–318]. Этот угол зрения господствует долго, но реализуется лишь в отдельные и не слишком масштабные, наблюдения (так, например, в 1969 г. И. Битюгова отмечает, что прототипом скучного и недалекого о. Сыся в «Архиерее» был мелеховский монах о. Ананий [3]). Всплеск углубленного интереса к «Архиерею» отмечается в конце 70-х – 80-е гг., когда говорить о религиозных исканиях стали гораздо смелее, но судите сами, права ли А. Новикова, с пиететом вопрошающая оценки советских корифеев? В ее передаче Г. А. Бердникова, А. П. Чудакова и И. Н. Сухих ищут в «Архиерее» неперемного для русской классики «оптимизма и жизнеутверждения» [2, 16, 17, 20] – ну да, смерти в советском сознании приказано было не существовать. А. П. Чудаков и И. Н. Сухих, в частности, сумели перелицевать вопрос об отношении к Богу и Вечности в «Архиерее» в вопрос об этическом отношении к природе – в самом деле, что может быть достойнее и прекраснее смерти преосвященного Петра, как самого обычного, простого человека, – от тифа!? Естественно, что предпочтительнее говорить в этом случае не о Боге, а о пейзаже – кому уж что открылось. Верно отмечено у А. Новиковой и такое: «В соответствии с этой концепцией идут рассуждения В. И. Тютюпы в работе «Художественность чеховского рассказа» [11]. В самом деле, крутенько петь по поводу умирания Архиерея славословия «радости, веселости, праздничности», равно как и «слиянию человека и природы», а вот увидеть в герое «Архиерея» всего лишь животное желание жить – ничего себе мера значимости личности?! Зато А. Новикова вовсе никак не стремится прояснить осторожные, туманные намеки В. Катаева на подлинный духовный смысл высоко ценимого им чеховского рассказа, цитируя лишь, что тут отразился «найденный в русской литературе еще Пушкиным и Гоголем опыт типизации, порой мифологизации изображаемой действительности», неоднократно использовался Чеховым. Его привлекала возможность придать, через мифологические и литературные параллели, глубину и перспективу изображаемому. Рассказывая ту или иную современную историю, в то же время комментировать ее с точки зрения более широкой перспективы» [11].

Впрочем, в либеральной позднесоветскую эпоху «перетолковывания», против которых предостерегал А. Дерман, неизбежно возникли. А. П. Чудаков, скажем, признал, что христианство у Чехова изображено «телесно и эмоционально», а в «Архиерее» отразилась «любовь его <Чехова, С. А.> к церковным службам, духовенству, к звону колоколов» [21]. И то уж хорошо, хотя, мне кажется, здесь прочитывается как раз вовсе не одна лишь любовь к православному обрядности. Вообще-то А. П. Чудаков как бы и вправду стремится в своих последних исследованиях объективно разобрататься в сложности чеховского отношения к религии, но все же по привычке охотно акцентирует здесь в первую очередь иронию и скепсис. Характерен следующий фрагмент: «У Чехова нередко ироническое освещение фигур и ситуаций, связанных с церковью, верой, что до сих пор смущает ортодоксальных христиан. Мысли о. Христофора («Степь») о духовной пище и пользе учения «запросились наружу» «после того, как он напился воды и съел одно печеное яйцо»; в другой раз его еще более пространные рассуждения об изучении богословия, философии и прочих наук перемежаются такими деталями, как намазывание икры, питье чая с блюдечка и т. п. В «Мужиках» при чтении Евангелия Ольга внезапно начинает плакать, услышав слово «дондеже», которого она не понимает. В «Архиерее» юмористически обыгрывается «Иегудиилова ослица», которая то ли есть в Писании, то ли нет. Автор не боится, что ирония заставит усомниться читателей в его серьезном отношении к церковному богослужению, к наукам духовным и светским или к народной вере. Он свободен в своем отношении к Евангелию и студентам, толстовству и ученым, прогрессу и мужику-богоносцу» [22, разд. 4]. Безусловно, что свободен, но свободен ли вполне от любви к ним? Прав все же П. Бицилли, утверждающий: «Жалость к человеку, каков бы он ни был, даже и к такому, который воображает себя счастливым, более того – ко всему существующему на свете, доминанта чеховского жизнесприятия; ею проникнуты все лучшие его произведения» [4, 588].

Момент стоит того, чтобы начать с него некую новую точку отсчета. У нас почему-то с советских времен сложился стойкий стереотип, согласно которому ирония есть свидетельство некой внутренней свободы и духовного превосходства над окружением. Восходит это, скорее всего, к Аристотелю, который противопоставляет в «Никомаховой этике» иронию менее свободному шутству. Но есть ли ироничность на самом деле репрезентивным признаком действительно свободного человека? Кьеркегор считал, что в иронии субъект негативно свободен, что он – тоже жертва. Созвучно и мнение А. Лефевра: в иронии выражен протест подавленной и сжатой субъективности. Скорее уж к ситуации подходит еще одно определение иронии – как «свойства рабов», которые вынуждены глубоко скрывать свои истинные мысли и чувства. Понятно, что старые советские профессора, особенно же шестидесятнического закупа, привычно брызжут иронией по поводу и без повода, мстя за свою несвободу, и не могут себе представить психики, устроенной иначе. Но с чего бы это Чехову поливать иронией милого, проголодавшегося о. Христофора, простосердечно утешающего себя рассуждениями о преимуществах пиццы духовной? Даже когда он, дорвавшись, наконец, до икры и чаю, совестливо пытается прикрыть свое наслаждение едой рассуждениями об изучении богословия, философии и прочих наук, это может вызвать злую иронию разве что у хорошо натасканного советского обывателя: *что ж ты, батя, не питаешься своею духовностью!* Трудно вообразить Чехова настолько бездушным по отношению к «идеологическому врагу» (особенно столь опасному, как о. Христофор). Вспомним, как пронзительно написал Чехов о бедной Каштанке, с которой тупые дети забавлялись, скармливая ей привязанный за нитку кусок мяса, который тут же вытаскивали... Нет уж, описание «алчущего» и «разговевшегося» о. Христофора – чистейший юмор, а не ирония, мягкий, беззлобный юмор! И разве бесхитростная Ольга, которую до слез умиляют непонятные церковнославянские слова типа *дондеже*, все же не наделена автором частичкой собственной души? А вот «Иегудиилова ослица», достойная встать рядом со знаменитым «Ихтиозавр, XII, 3», – слово, пожалуй, все же не юмористическое, а саркастическое. Но вот сарказм тут направлен не на смиренного недоучившегося попика, а на сына его, громогласного, развязного и бездуховного разночинца. При этом нахал-семинарист, обругавший кухарку этим импровизированным прозвищем, заставляет почему-то вспомнить вовсе не библейских персонажей. Он путает лже-пророка Валаама, будто бы обличенного собственной ослицей, и житийного Иегудиила. Попик-то недаром сомневается: имя *Иегудиил* в Писании и вправду отсутствует. Одно время его почитали как апокрифического архангела католики на основании видения Амедея Португальского; именно отсюда он проник в православные «Жития святых» Дмитрия Ростовского, да так там и остался, хотя сами католики перестали его почитать после определения Римского собора 745 г. Остается снять шляпу перед эрудицией Чехова. Впрочем, имя *Иегудиил* заставляет живо вспомнить еще и знаменитого чеховского современника, широко бравировавшего своим безверием и антиклерикализмом, – Максима Горького, который подписывался в ту пору псевдонимом *Иегудиил Хламида*. Это вызывало у близкого Чехову Бунина брезгливость: «нечто редкостное по напыщенности, по какой-то ни низкопробной едкой иронии над чем-то» [5, 194].

В целом же в наши дни лед советского официального запрета на суждение Чехова о «вечных вопросах» все же постепенно тает, и А. Новиковой надо бы об этом прямо сказать. Но она просто робко фиксирует, что, скажем, Н. М. Зоркая видит в «Архиерее» «вершинность религиозно-философской прозы Чехова», и в смерти героя в канун Пасхи – «знак избранничества». Столь же вяло и смутно говорится в статье и о том, что в начале XXI века «атеиста Чехова» в постсоветском литературоведении сменяет «православный Чехов». Автора статьи-обобщения подобная внезапная метаморфоза, похоже, вовсе не смущает, и она, обобщая ситуацию в формуле «возрос интерес к проблеме нравственных исканий в русской литературе», готова объединять в одно целое осторожную оценку богослова М. М. Дунаева [7] и примитивное передергивание вопроса у А. Чадаевой [18]. Причем – с тем же «аспирантским» пиететом, с которым только что излагались совершенно противоположные оценки Бердникова, Чудакова и Сухих. Примирительным тоном, свидетельствующим о некоем псевдопостмодернистском стремлении непременно покадить у каждого алтаря, завершается этот тщательный, но лишенный подлинного понимания ситуации и культурной глубины обзор: «Таким образом, рассмотрев далеко не все материалы, касающиеся рассказа Чехова «Архиерей», мы приходим к выводу, что судьба чеховского «Архиерея» никого не оставляет сегодня равнодушным: ни критиков, ни читателей. Не претендуя на полноту раскрытия вопроса об оценках рассказа современными исследователями в рамках данной статьи, отметим, что каждый из них внес определенный вклад в изучение проблем, связанных с выяснением позиции самого Чехова и его отношения к истинной, «живой вере». Все авторы признают, что «Архиерей» – это шедевр Чехова. Нет сомнения в том, что у рассказа есть будущее, к нему будут возвращаться и открывать новые стороны поэтического мастерства великого писателя, ибо «почти все творчество Чехова – моление о Чаше. Не о своей» [11, 149]. Что значат эти смутно-высокопарные слова А. Чадаевой, вынесенные автором обзора в качестве итога большой и сложной

темы? Что Чехову были безразличны его личные судьба, жизнь и смерть, или что Гефсиманское «моление о Чаше» – это всего лишь уровень этакого «недостаточного» персонажа? Так ведь Чехов же, как только что рьяно доказывала А. Чадаева, православный до кончиков ногтей! Еще более испуганно жата голова в плечи у автора обзора, когда она заканчивает свой текст невнятной ссылкой: «Перефразируя слова И. Сухих, скажем, что на каком-то историческом витке рассказ Чехова «Архиерей» вдруг снова окажется современным, необходимым, обнаружит смыслы, которые пока дремлют в нем, незамеченные и неостребованные» [11, 149]. Да, да, конечно! Вчера нужен был Чехов как негасимый поэт материалистического жизнеутверждения – пожалуйста! Сегодня здесь уже как бы слышится голос истовой веры, хотя и непонятно, во что, собственно, автор верует, – да ради Бога! Выходит, что где-то звон все-таки звучал, да вот о чем, собственно, он?

Между тем в тексте рассказа весьма отчетливо структурированы этапы «сбоя» преосв. Петра с того лада высокой гармонии, которому он служил всю жизнь и который составлял весь смысл этой жизни. Всему приходит конец, но тут этот конец есть начало чему-то новому. Тема болезни архиерея, резко диссонирующей со всем строем возвышенной пасхальной всенощной, возникает сразу же, в экспозиции рассказа. Такое один раз уже встречалось – в рассказе «Святою ночью». Только там в центре внимания была уже свершившаяся смерть, и почивший предстал перед нами в туманном ореоле слагаемых им при жизни и тут же забытых песнопений-акафистов во Славу Божию, предстал, как отпорхнувшая от изношенной телесной оболочки душа. В «Архиерее» же взят труднейший момент начала исхода души из тела, момент разъединения в человеке изначально составляющих его начал, которые мы при жизни не в состоянии осмыслить как отдельные. Люди, отделяемые горячечным сознанием большого от его собственного «я», сбиваются в некую безликую массу, И прием создания образа толпы здесь как бы предваряет «коллективистские» панно ранней советской поры в духе эстетики Гастева: «В церковных сумерках толпа колыхалась, как море, и преосвященному Петру, который был нездоров уже дня три, казалось, что все лица – и старые, и молодые, и мужские, и женские – походили одно на другое, у всех, кто подходил за вербой, одинаковое выражение глаз. В тумане не было видно дверей, толпа всё двигалась, и похоже было, что ей нет и не будет конца. Пел женский хор, канон читала монашенка <...> Как было душно, как жарко! Как долго шла всенощная! Преосвященный Петр устал. Дыхание у него было тяжелое, частое, сухое, лечи болели от усталости, ноги дрожали. И неприятно волновало, что на хорах изредка вскрикивал юродивый» [19 С 10, 186].

Да, юродивый точно кричит не к добру. Приближается и, вместе с отчуждаемой сознанием больной толпой, этим «морем житейским», уже протискивается в двери и ангел смерти, некогда воплощенный Чеховым в образе Черного Монаха (чего в упор не хотели замечать советские исследователи³). Приближается тот миг, когда все земное утратит смысл, и не будет ни мужчины, ни женщины; приближается измерение, в котором, как сказано Христом, «ни женятся, ни замуж не выходят» (Лк. 20:35). Читателю, знающему евангельский текст, дан здесь осязаемый сигнал: хотя персонаж еще об этом не догадался, однако трепет смерти уже явственно охватил его.

Сам Христос накануне своего ареста в Гефсиманском саду испытывал величайший человеческий страх, тот самый ветхозаветный *náxad*, страх боли и смерти, который присущ всякому телесному, а значит, временному существу. И молился он до кровавого пота, по человечеству своему все еще надеясь, что Чаша сия пока что будет пронесена мимо...

Натуралистически точное, «клиническое» описание состояния Архиерея есть художественная аналогия этому мученическому трепету: трещат все скрепы, привычно соединяющие человека с жизнью, с другими людьми. И даже то, что должно бы радовать пастыря, – обилие молящихся, исполненных пасхального ликования, – тяготит своей неиссякающей, витальной материальностью, как вечные циклы природы тяготили Екклезиаста, тоскующего о царстве подлинной свободы, которому не будет конца. Строго говоря, владыка, и в полном здоровье будучи, не столь уж сливался с этой людской массой, живущей выморочно, мелочно и приземленно: «И теперь, когда ему нездоровилось, его поражала пустота, мелкость всего того, о чем просили, о чем плакали; его сердили неразвитость, робость; и всё это мелкое и ненужное угнетало его своею массой, и ему казалось, что теперь он понимал епархиального архиерея, который когда-то, в молодые годы, писал «Учения о свободе воли», теперь же, казалось, весь ушел в мелочи, всё позабыл и не думал о Боге. За границей преосвященный, должно быть, отвык от русской жизни, она была не легка для него; народ казался ему грубым, женщины-просительницы скучными и глупыми, семинаристы и их учителя необразованными, порой дикими. А бумаги, входящие и исходящие, считались десятками тысяч, и какие бумаги! Благочинные во всей епархии ставили священникам, молодым и старым, даже их женам и детям, отметки по поведению, пятерки и четверки, а иногда и тройки, и об этом приходилось говорить, читать и писать серьезные бумаги. И положительно нет ни одной свободной минуты, целый день душа дрожит, и успокаивался преосвященный Петр, только когда бывал в церкви» [19 С 10, 194].

В общем-то, мы не только не наблюдаем здесь положенного по канонам «прогрессивной» литературы «союза с простым народом», но скорее уж сталкиваемся с полной отстраненностью героя Чехова от «человека толпы». Преосвященный Петр – вовсе не рядовая, заурядная личность. Е. И. Лелитс совершенно напрасно предлагает не брать в расчет архиерейский сан героя и рассматривать его как «простого, обыкновенного человека» [10, 284]. Рассказ ведь не назван «Простой, обыкновенный человек» – автору важно именно то, что этот человек – *архиерей*. Перед нами личность, всю жизнь несшая свет духовный; это – князь церкви, на котором, согласно традиции, лежит печать апостольского рукоположения, т. е., человек, на котором незримо лежит отсвет страданий и воскресения из мертвых самого Иисуса Христа. И если даже, допустим, самого Чехова данное обстоятельство уже «не гипнотизировало», это еще вовсе не значит, что его читатели были массово секуляризированы, как наши современники, и воспринимали ситуацию обязательно скептически.

И то, что герой сомневается в себе, а в предсмертной грезе видит себя «простым человеком», свободно и радостно идущим навстречу грядущему освобождению, вовсе не значит, что он и впрямь тяготился омофором. Да, конечно, Чехов, решительно отвергавший авторитет системы социальной иерархии, чинов, орденов и кокард («Фирму и ярлык я считаю предрассудком» [19 П 21, 2]), наделяет своего архиерея способностью ощущать тяжесть собственного сана: «Какой я архиерей? Мне бы быть деревенским священником, дьячком... или простым монахом... Меня давит все это, давит...» [19 С 10, 199]. Но это всего лишь обычная для средневеково-христианского сознания литота кроткого самоуничтожения. А подлинные черты «простого человека» преосвященный наблюдает не в себе, а в густо окружающих его *других*, и, с особенной горечью, – в собственной матери, застенчиво робеющей перед ним, как будто она до сих пор чувствует себя женой дьякона перед незнакомым владыкой! Но эту отстраненность вовсе не следует принимать за эдакое «низовое нищестество»: *Вы, мол, маменька, в своем состоянии прозябаете, а я вот сана высокого достиг, не чета покойному папеньке, да и за границей пожил!* Увы. «Мать Моя и братья Мои суть слушающие слово Божие ...», – говорит в Евангелии Христос, когда сообщили: пришли мать и братья, чтобы увидеть его (Лк. 8:21). Как и в рассказе «Святою ночью», в котором слова Божия не слушает никто, и все продолжают тесниться в столпотворении собственных мелких страстей и житейских страхов, так и в «Архиерее» – много званых, да мало избранных, и далеко не все, включая иной раз собственную мать, войдут в тесные врата спасения. Наши же исследователи Чехова, твердо усвоившие, что слияние с простым народом и природой, равно как и неиссякаемый языческий пиетет к матери, есть для «положительного героя» *conditio sine qua non*, на самом деле просто не знают, что тут и сказать. А ведь владыка – плоть от плоти того самого народа, который своей грубостью и неразвитостью теперь угнетает его. Архиерей отчетливо помнит, каким наивным и недалеким мальчишкой он был в начале своего жизненного пути. Все дело в том, что он «выдавил из себя по каплям раба» (знаменитые слова Чехова из письма к А. Суворину) [19 П 21, 133], а его собственная мать, как и все окружающие его, – нет. А ведь чеховский архиерей не только от простонародной толпы безнадежно отдалился, но и самой физической природой вещей безжалостно исторгая в пучину смерти, и его не утешает, что из него столь же материальный, как и он сам, лопух вырастет. Тем не менее, преосвященный Петр терпеливо и самоотверженно нес годами свое архиерейство – как *послушание*, реализовав апостольскую максиму (см.: 1 Тим. 3:2). И в этом неустанном преодолении себя – ровно столько же голубиной кротости, сколько и мудрости змеиной, как и подобает пребывающему среди волков (Мф.10:16). Не случайно итогом всей жизни Архиерея стали неожиданные слезы, которые внезапно исторглись из его глаз во время пасхальной всенощной и вызвали ответный массовый плач народа. Это – не слезы уныния, это – слезы избраннического умиления: *Блаженны плачущие, ибо они утешатся* (Мф. 5:4).

Но делает ли это автоматически автора рассказа «истово православным»? Совершенно прав А. Шмеман: «Очень странно Чехова теперь представлять как одного из христианских писателей, который что-то сказал, что не заключено у других, что-то, что сохраняет свое собственное лицо. Сам Чехов никогда бы себя так не назвал и даже официально называл себя, как бы сказали теперь, агностиком. Но вот именно потому тот свет, который мы за эти пятьдесят лет начали уметь различать у него, который до нас начинает доходить, мне кажется особенно важным» [24].

Итак, не вознестись над людьми в своей земной жизни стремился чеховский Павел, ставший в монашестве Петром, но и «служить людям» не хотел – к Богу приблизиться и Богу Единому служить хотел. Ему не нужно было превращаться из Савла в Павла; напротив, принятая в монашестве смена имени акцентирует в данном случае одну лишь торжествующую гармонию⁴. Чехов тем самым тонко подчеркивает цельность натуры своего Архиерея, избежавшего драматических ошибок евангельских Петра и Павла. И его предсмертное томление – не шаг «назад», к «простым людям» и к «природе», а шаг навстречу *неизвестной и внеземной свободе*.

Примечания

- ¹ См. статью Т. Г. Петровой «А. П. Чехов в литературной критике русского зарубежья и оценках советских критиков 20–30-х годов» [12] и сборник «Русское зарубежье о Чехове. Критика, литературоведение, воспоминания» [14].
- ² Архиерейское «желание жить» («не хотелось умирать»), – пафосно цитирует А. А. Новикова В. И. Тютю, – это «своего рода авторское знамение художественной избранности персонажа, удостоверяющее его личностную значимость» [11, 146–147]. И в чем же тут избранность?
- ³ Так, И. Сухих в свое время умудрился увидеть смысл «Черного монаха» в том «ржаном хлебе с солью», который едят на ступенях дома пока что примирившиеся после очередной ссоры суетные отец и дочь Песочки, эти неутомимые «жизнеустроители». Вот у кого, мол, следует учиться «вздорному» Коврину, пытающемуся понять смысл жизни и смерти [15]. Но слишком большим, слишком бесстрашным художником был Чехов, чтобы подать в качестве последней истины своему персонажу, алчущему и жаждущему правды, кусок черного хлеба с солью – словно корове; ведь не хлебом единым, как известно, жив человек (Вт. 8: 3). Вот и у Чехова читаем: тому, кому высшие цели столь же чужды, как корове, и кто считает, что в этих целях «вся наша беда», тому остается кушать, пить, спать или, когда это надоест, разбежаться и хватить лбом об угол сундука [19 П 5, 137–139].
- ⁴ В раннем христианстве существовала известная напряженность между учениками Петра, стремившимися сохранить старую иудейскую традицию, и учениками Павла, от нее отказавшимися. Церковь же, стремясь подчеркнуть, что это – разногласие единомышленников, установила общую икону Петра и Павла и общее для обоих апостолов почитание в известном празднике.

Список использованных источников

1. Гуцин М. Творчество Чехова / М. Гуцин. – Харьков: Изд-во Харьковск. ун-та, 1954. – 210 с.
2. Бердников Г. П. А. П. Чехов. Идеи и творческие искания / Георгий Петрович Бердников. – М.: Худ. лит., 1984. – 510 с.
3. Битюгова И. Записные книжки – творческая лаборатория / И. Битюгова // Великий художник // Сб. статей. – Ростов-на-Дону: Рост. книг. изд-во, 1960. – С. 186–231.
4. Бицилли П. М. Творчество Чехова. Опыт стилистического анализа // П. М. Бицилли. Трагедия русской культуры: Исследования, статьи, рецензии. – М.: Русский путь, 2000. – С. 204–417.
5. Бунин И. А. Чехов / Иван Алексеевич Бунин. Окаянные дни. Воспоминания, Статьи. – М.: Советский писатель, 1990. – 414 с.
6. Дерман А. Творческий портрет Чехова / А. Дерман. – М.: Мир, 1929. – 349 с.
7. Дунаев М. М. Антон Павлович Чехов (1860 – 1904) / М. М. Дунаев // Дунаев М. М. Православие и русская литература. М.: Христианская литература, 1998. – Ч. 4. – С. 527–704.
8. Емец Д. И. И слово было Бог (о рассказе Антона Чехова «Святою ночью») / Д. И. Емец // Литературная учеба. – 1994. – № 2. – С. 152–160.
9. Измайлов А. А. Вера или неверие? (Религия Чехова) / А. А. Измайлов // Литературный Олимп. Характеристики, встречи, портреты, автографы. – М.: Тип. И. Д. Сытина и К°, 1911. – С. 133–179.
10. Лелис Е. И. Слово и подтекст в рассказе А. П. Чехова «Архиерей» / Елена И. Лелис // Лингвистика. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского 2008. – № 6 (2). – С. 283 – 288.
11. Новикова А. А. Рассказ А. П. Чехова «Архиерей» в оценке русской критики / А. А. Новикова // Вестник Московского государственного областного университета. – Русская филология. – 2009. – № 2. – С. 143–150.
12. Петрова Т. Г. А. П. Чехов в литературной критике русского зарубежья и оценках советских критиков 20–30-х годов / Т. Г. Петрова // Проблемы литературы XX века: В поисках истины. – Архангельск: Поморский гос. ун-т, 2003. – С. 108–115.
13. Романенко В. Убеденный атеист. – Электронный ресурс. – Режим доступа: arckehhov.ru/books/item/f00/s00/z0000009/st006.shtml
14. Русское зарубежье о Чехове. Критика, литературоведение, воспоминания. – М.: Дом Русского Зарубежья им. Александра Солженицына, 2010. – 304 с.
15. Сухих И. Н. Загадочный «Черный монах»: Проблемы интерпретации повести / Игорь Николаевич Сухих // Вопросы литературы. – 1983. – № 6. – С. 109–126.
16. Сухих И. Н. Проблемы поэтики А. П. Чехова / Игорь Николаевич Сухих. – Л.: ЛГУ, 1987. – 182 с.

17. Сухих И. Чехов в жизни: сюжеты для небольшого романа / Игорь Сухих. – М.: Время, 2010. – 416 с.
18. Чадаева А. Православный Чехов / Алина Чадаева. – М. : Полимедиа, 2005. – 240 с.
19. Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем. – В 30-ти т. / Антон Павлович Чехов. – М. : Наука, 1974–1982.
20. Чудаков А. П. Поэтика Чехова / Александр Павлович Чудаков. – М. : Наука, 1971. – 290 с.
21. Чудаков А. П. Чехов и Мережковский: два типа художественно-философского сознания / Александр Павлович Чудаков // Чеховиана. Чехов и «Серебряный век». – М.: Наука, 1996. – С. 50-67.
22. Чудаков А. П. «Между “есть Бог“ и “нет Бога“ лежит целое громадное поле...»: Чехов и вера / Александр Павлович Чудаков // Новый мир. – 1996. – № 9. – С. 190–191.
23. Чуковский К. И. Письма. 1926–1969 / Корней Иванович Чуковский // Собр. соч. – В 15 т. – Т. 15. – С. 594.
24. Шмеман А. Русское духовенство у Чехова. Лекция, прочитанная в 1970-х годах в Сан-Франциско / Протопресв. Александр Шмеман // Pravmir.ru| Ежедневное интернет-издание о том, как быть православным сегодня. 29 января 2015 г. – Электронный ресурс. – Режим доступа: www.rojdestvo.ru
25. Lo Gatto E. Jedność artystyczna i duchowa / E. Lo Gatto // Czechow w oczach krytyki światowej. – Warszawa : Czytelnik, 1971. – S. 393–414.
26. Martin W. D. Historical references in Chekhov's later stories / W. D. Martin // Mod. lang. nev. – 1976. – Vol. 71. – № 3. – P. 595–606.
27. Swift M. S. Biblical Subtexts and Religious Themes in Works of Anton Chekhov / Mark Stanley Swift. – NY: Peter Lang, 2004. – 196 с.
28. Winner Th. Chekhov and his prose. – N.Y., Ch., S. Fr. Holt, Rinehart and Winston, 1966. – 263 p.

***Анотація.** У статті, на прикладі пізнього чеховського оповідання «Архієрей», аналізується ситуація викривлення духовної позиції письменника, що склалася ще в дореволюційний час і посилювалася в радянському літературознавстві завдяки упередженій установці на трактування письменника як «переконаного атеїста». А в сьогоденній Росії письменника трактують вже як ревного православного. Цим серйозно спотворюється складний духовний шлях Чехова. Автор polemizuje зі спробами довільного і поверхневого тлумачення Чехова, в тому числі зі вченими, які продовжують вважатися авторитетними російськими чеховознавцями.*

***Ключові слова:** біблійний мотив у художньому тексті, Чехов, релігія, осучаснення класики.*

***Summary.** In this article – by the example of the Chekhov's story «The Bishop» – is analyzed the situation of distortion of a spiritual position of the writer. The interpretation of the writer as an «atheist» was appeared before the revolution 1917 and inherited by Soviet literary and science. On the other hand, in modern Russia there is a distortion of a different kind: the writer is interpreted as a devout Orthodox believer. In his early childhood Chekhov received a thorough religious education which was «formal» however. The young writer cultivated at the beginning of his literary work spirit of «secularism» and entertainment. But the mature Chekhov aimed to the metahistorical concept of the Bible consisting Eternity as the way of soteriological task declared as an opposition to line-eschatological «historical» time. The author of this article argues against such attempts arbitrary and superficial interpretation of Chekhov, including those Soviet scientists who continue were considered today as highly authoritative of the Russian Chekhov's studies. From his point of view, it would necessary to understand how deep was «loss of religion», which Chekhov always said. We need to comprehend that the lost was replaced. We can speak about a certain situation as a typological characteristic of the New Age in general. For example: the wave of the Reformation in Western Europe in the sixteenth and seventeenth centuries gave rise to many personal interpretations of Christianity. It stimulated quite a massive departure from the traditional Catholic Church, but not removed the question of the meaning of the Bible and the right for her own interpretation. We have different situations – other became Protestants, other – Deists, others – materialists and atheists. In Russia, where a similar pattern has traditionally been considered unthinkable, all of this, however, is also quite clearly be seen, although takes implicit form – in particular in the field of literature.*

***Key words:** bibiical motive in a artistic literary text, Chekhov, religion, modernization of classics.*

Отримано: 4.11.2015 р.

ЕМФАТИЧНІСТЬ І ЕКСПРЕСИВНІСТЬ: СУТНІСТЬ І СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

На сьогодні словники літературознавчих термінів поняття емпатичності не фіксують. Доводиться констатувати і відсутність спеціальних літературознавчих праць, які були б присвячені теоретичному висвітленню й обґрунтуванню поняття емпатичності. Саме тому, ще не зафіксоване як літературознавчий термін поняття емпатичність часто підмінюється терміном емфаза, або отожднюється з експресивністю чи емоційністю. Так у цитаті Т. Наливайко: «Емоційність та емпатичність, що передаються вигуками, викликами, клятвами, лайливими словами, зайвими елементами, характерні також для п'єс Конґрива, і для «Школи Скандалу» Шерідана» [15, 9–10] поняття «емоційність» і «емпатичність» характеризуються однакою засобами вираження, а отже й сприймаються як синонімічні. Подібне синонімічне співвідношення отримують поняття «емпатичність» і «експресивність» у твердженні Д. Данильчука, який, досліджуючи поетичний синтаксис В. Стуса, відзначає «численність пауз [...] як регулятора експресивного, емпатичного виголошення (прочитання) тексту» [2]. Трапляються випадки і метафоричного використання поняття емпатичності, що аж ніяк не допомагає прояснити його термінологічне значення. До прикладу Т. Матвеева, аналізуючи образ Анни з повісті О. Кобилянської «Нюба», зазначає: «Стара жінка зображена в емпатичному стані» [14, 279], і далі: «Емфаза психічного стану вивершилася пуантом смерті» [14, 280]. Ю. Коцкій відзначає у мовленні персонажів трагедії Ф.Г. Лорки «Криваве весілля» розмовні елементи і пояснює, що вони залучені «зادля емфази здивування» [10, 250]. Таким чином емоційний стан без усіляких підстав позначається терміном емфаза.

Традиційно поняття емфази пов'язують зі звуковими властивостями мовлення і визначають емфазу як риторичну фігуру, яка полягає в інтонаційному увиразненні певного текстового фрагменту [див.: 12, 331–332; 11, 83; 7, 352; 18, 479 тощо]. Проте, в окремих літературознавчих працях поняття емфази отримує ширший значеннєвий діапазон і не обмежується виключно інтонаційним рівнем мови. Так М. Петровський відзначає, що «емфаза не є спеціально декламаційним явищем, оскільки вона може визначатись уже самою побудовою фрази, фігурацією мовлення» [13, 1114]. М. Гаспаров визначає емфазу як «один із тропів – вживання слова у звуженому значенні», [1], а також констатує походження прикметника «емпатичний» від поняття «емфаза».

Цілком імовірно, що саме розширення трактування терміна емфази стало поштовхом до появи нового поняття – емпатичності, яка «стосується будь-якого мовного рівня й аспекту. Вона властива звуковій стороні мовлення, охоплює галузі морфеміки, функціонування різних частин мови, вживання деяких синтаксичних конструкцій, лексичного значення слова» [6, 81]. Значний внесок у з'ясування сутності поняття емпатичності зробила І. Жирова. Попри те, що дослідниця розглядає емпатичність як лінгвістичну категорію, її праця може бути фундаментом для подальших розвідок літературознавчого характеру. І. Жирова пропонує таку дефініцію емпатичності: «Емпатичність – текстова категорія, що являє собою систему різнорівневих мовних, власне текстових, графічно оформлених засобів, об'єднаних функціонально-семантично у текстовій площині для смислового виділення емоційно важливих моментів змісту тексту, привертання до них уваги, переконання адресата у правильності авторської точки зору і досягнення взаєморозуміння між адресатом і адресантом» [6, 9]. Таке визначення поняття емпатичності надає йому ознак терміна і дозволяє відмежувати емпатичність від терміна емфази у його традиційному розумінні. Однак розуміння емпатичності як системи різнорівневих засобів виразності, що працюють на посилення емоційно-оцінних конотацій тексту, ставить перед нами нову проблему – накладання семантичних полів понять емпатичність і експресивність. «Експресивність визначають як властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови. [...] експресивність може бути притаманна одиниці будь-якого рівня мови» [9, 4–5]. Таке визначення експресивності наближує це поняття до емпатичності, призводить до змішування їхньої термінологічної семантики.

Зміст словникових статей про експресивність, експресію [див.: 12, 322–324; 11, 80; 3, 48–49; 18, 464] перегукується із розширеним трактуванням емфази і з поняттям емпатичність. З цього доводиться робити висновок про певний термінологічний хаос, що призводить до наукових непорозумінь, стає на заваді об'єктивного аналізу художнього тексту. Наразі проблема розмежування і з'ясування сутності понять емпатичність і експресивність постає особливо гостро. Отож, не плекаючи марних ілюзій представити вирішення проблеми у цій роботі (це надто масштабне завдання, яке потребує залучення фахівців різних розділів філології) окреслимо лиш основні підходи до вирішення цієї проблеми.

Зосередимо увагу на етимології слів «експресія» та «емфаза», від яких і утворилися терміни експресивність і емфатичність. Слово експресія має латинське походження й такі первісні значення: вираження, висловлення [5, 161], підкреслення почуттів [19, 223], акт вираження того, про що думаєш або що відчуваєш [20, 334]. Слово емфаза – грецького походження з архесмислами: притиск, наголос [4, 271–272], сила, енергія [19, 199], умисний акцент на слові для того, щоб безпомилково надати слову певного вираження, показати своє ставлення; надзвичайна важливість, надана певному поняттю [20, 309]. Отож, «саме цільове спрямування на сприйняття додаткового смислового змісту є основною характерною рисою, що відрізняє поняття емфатичність від поняття експресивність» [6, 77].

Поняття експресія і емфаза поєднуються через спільну значеннєву ланку – вираження. Проте, етимологія слів дозволяє виявити суттєві відмінності у функціональній площині понять, а саме – експресія тісно пов'язана з вираженням почуттів, тоді як емфаза – з вираженням прихованого смислу, вказівкою на невисловлене. Звідси можна стверджувати, що поняття експресивності в художньому тексті ґрунтується на передачі його емоційного заряду, а поняття емфатичності передбачає експлікацію різноманітних імпліцитних смислів тексту.

Попри те, недоцільним видається проведення чіткого відмежування цих понять одне від одного. Адже кожна імпліцитна складова художнього тексту, виявлена через емфатизацію, несе в собі відбиток того внутрішнього емоційного тла, на якому відбувається перетікання внутрішніх і зовнішніх форм літературного твору. У свою чергу, той струмінь почуттів, що пробивається назовні через різноманітні засоби експресивності, не може не породжувати складного асоціативного поля, не набувати образно-символічного змісту і тим самим бути емфатичним. З цього приводу І. Кіргєєва слушно зауважує: «Значна частка експресії, емоційності, якими характеризується діалогічне або полілогічне мовлення персонажів художнього твору, великою мірою створюється різними емфатичними засобами» [8, 110]. Поняття емфатичності й експресивності тісно взаємопов'язані і часто взаємозумовлені.

До прикладу, в поезії В. Свідзінського «Ти прийшов, як часто, грубий, п'яний...» друзі героїні так характеризують її чоловіка: «*Він у вас – казали – добрий, щирий*» [16, 282]. Через фігуру тмезису здійснено емфатизацію епітетної структури «*він добрий, щирий*». Тмезисна вставка «*казали*» виконує функцію експлікації контекстуальних семантичних нюансів, а саме – підкреслює неадекватність сприйняття оточуючими персонажа, який б'є свою дружину. Тмезисна організація епітетної структури передає своєрідне протистояння смислів, несумісність поєднаних у структурі понять. Емфатичність епітетної структури дозволяє читати «між рядків». Разом з тим, фігура тмезису продукує експресивність епітетної структури, адже формує емоційно-оцінне ставлення до персонажа.

Контактна парцеляція в епітетній структурі В. Свідзінського «*Люблю. Покинуто, самотно*» [16, 37] стає експресивним засобом змалювання емоційного стану ліричного героя. Лейтмотивом поезії стає нерозділеність кохання, ліричний герой залишається зі своїми почуттями наодинці. Відокремлення ознаки в парцеляті не лише актуалізує її семантику, а й посилює настрої відокремленості від світу, замкнутість і покинутість, які переживає ліричний герой. Прикметно, що епітети в парцеляті розташовані за принципом клімаксу – семантика самотності посилюється. Інтонація ж відзначається уповільненням темпу, що зумовлено ланцюжком парцелятив. Парцеляція, а також інверсійний характер епітетів впродовж усієї поезії створюють «ефект уповільненого кадру» [17, 87], що архітектонічно посилює мотиви смутку, затихання почуттів. Це свідчить і про емфатичність проаналізованих художніх засобів.

Поняття емфатичності й експресивності об'єднує спрямованість на посилення виражальності художнього мовлення. Однак функціональні можливості експресивних і емфатичних засобів різняться. Експресивність дозволяє виявити емоційно-оцінні імпульси художнього твору; емфатичність передбачає експлікацію глибинних смислів тексту, витворення асоціативних позатекстових площин. Аналіз літературного твору стає більш продуктивним за умови активної взаємодії цих понять, що дозволяє розкрити інтенсивну образність і сугестивність художнього тексту.

Список використаних джерел

1. Гаспаров М. Л. Эмфаза / Л. М. Гаспаров // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. – М. : НПК «Интелвак», 2001. – Стб. 1232.
2. Данильчук Д. В. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» [Електронний ресурс] / Данильчук Дмитро Васильович; Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Інститут філології. – К., 2006. – 19 с. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua>
3. Дорофєєва Н. І. Словник-довідник з зарубіжної літератури / Дорофєєва Н. І. – Х : Світ дитинства, 2000. – 192 с.

4. Етимологічний словник української мови : в 2 т. / Укл. Ярослав Рудницький. – Т. 2 : Д – Ь. – Оттава : Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук, 1982. – 1128 с.
5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / Уклад.: Р.В.Болдирев, Т.Коломієць, А.П.Критенко; Редкол. О. С.Мельничук та ін. – Т. 2 : Д – Копці. – К. : Наукова думка, 1985. – 570 с. – (Словники України).
6. Жирова И. Г. Лингвистическая категория эмфатичность в антропоцентрическом аспекте / И. Г. Жирова. – М. : МГОУ, 2007. – 211 с.
7. Квятковский А. Поэтический словарь / А. Квятковский; науч. ред. И. Роднянская. – М. : Советская Энциклопедия, 1966. – 376 с.
8. Кіргєєва І. В. Емфатична інверсія в аспекті проблеми перекладу / І. В. Кіргєєва // Держава та регіони. – Серія «Гуманітарні науки». – 2013. – № 1 (32). – С.110 – 113.
9. Коваль Т. Л. Засоби експресивізації українського газетного дискурсу початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова» / Коваль Тетяна Леонтіївна; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 201. – 18 с.
10. Коцкій Ю. Розмовні елементи українського та італійського перекладів діалогів іспанської трагедії Ф.Г. Лорки «Криваве весілля» / Юлія Коцкій // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Лінгвістика». – Випуск 20. – Розділ IV : Сучасні проблеми перекладознавства. – С. 248 – 254.
11. Куньч З. Й. Риторичний словник / З. Й. Куньч. – К. : Рідна мова, 1997. – 341 с.
12. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Т. 2. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. – (Енциклопедія ерудита).
13. М. П. [Петровский М.] Эмфаза / М. П. // Литературная энциклопедия : Словарь литературных терминов : в 2 т. – Т. 2 : П – Я. – М.; Л. : Изд-во Л. Д. Френкель, 1925. – Стб. 1113–1114.
14. Матвєєва Т. Смерть як передчуття: ірраціональні доміанти в романах О. Кобилянської «Ніоба», «Через кладку», «За ситуаціями» / Тетяна Матвєєва // Питання літературознавства : наук. зб. – Чернівці : ЧНУ, 2011. – Вип. 83. – С. 278 – 287.
15. Наливайко Т. О. «Школа скандалу» Шерідана та проблеми жанрово-стильової еволюції в англійській комедії XVII–XVIII століть : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.01.04 “Література зарубіжних країн” / Наливайко Тетяна Олександрівна; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2006. – 17 с.
16. Свідзінський В. Є. Твори : у 2 т. / вид. підготувала Елеонора Соловей / В. Свідзінський. – К. : Критика, 2004. – Т. 1. Поетичні твори. – 584 с.
17. Сковородников А. П. О функциях парцелляции в современном русском литературном языке / Сковородников А. П. // Русский язык в школе. – 1980. – № 5. – С. 86 – 91.
18. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Т. 2 : Г – Ж. – К. : Наукова думка, 1971. – 550 с.
19. Der grosse Duden in 10 Bänden. – Bd. 8: Die sinn- und sachverwandten Wörter und Wendungen / von Wolfgang Müller (Autor). – Mannheim : Bibliographisches Institut AG, , 1972.
20. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury, CT. : Lexicon publications, Inc., 1993.

Анотація. У статті окреслено основні підходи до вирішення проблеми розмежування і з'ясування сутності понять «емфатичність» і «експресивність». Простежено походження поняття «емфатичність», пояснено його сутність, виокремлено спільні та відмінні риси емфатичності й експресивності. З'ясовано, що експресивність і емфатичність поєднуються через спільну значеннєву ланку – вираження; проте, суттєво різняться функціонально – експресивність у художньому тексті ґрунтується на передачі його емоційного заряду, а емфатичність передбачає експлікацію різноманітних імпліцитних смислів тексту.

Ключові слова: експресивність, експресія, емоційність, емфаза, емфатичність.

Summary. The article deals with the main approaches to solving the problem of separation and clarification of the nature of concepts “emphatics” and “expressivity”. Actuality of the problem is caused by certain terminological chaos, generated by the absence of special literary works, which would be devoted to theoretical illumination and coverage of the concept of “emphatics”. Literature term of the concept “emphatics” isn't fixed yet in literature study, that's why it's often substituted by the term “emphasis” or it equates with expressivity or emotionality. The evolution of ideas about emphatics which comes from extended understanding of emphasis is considers in the article. Also essence of emphatics as a system of different level means of expressiveness which strengthen emotional and evaluative connotations (unlike the traditional understanding of emphasis, that is bound only

to the intonation features of broadcasting) is explained there. The general and different features of emphatics and expressivity are distinguished in research. It is set that these phenomena combine through a common value link – expression. However, etymology of words allows to educe substantial differences in the functional area of concepts, namely – expression is closely linked with showing the feelings, while emphasis – with expression of the hidden meaning, pointing on unspoken. Consequently we can assert that expressivity in artistic text is based on transmission of its emotional charge, and emphatics envisages explication of various implicit senses of the text. At the same time, clear dissociation of these concepts from each other seems to be inexpedient. Emphatics and expressivity are closely interconnected and often intercaused. This thesis is illustrated on the example of means of emphatics and expressivity in the poetries of V. Svidzinsky. Thus, the analysis of literary work becomes more productive on condition of consideration of these concepts in cooperation, that allows to reveal intensive vividness and suggestibility of artistic text.

Key words: *expressivity, expression, emotionality, emphasis, emphatics.*

Отримано: 27.10.2015 р.

УДК 82.0

Волковинський О.С.

ЕПІТЕТНА СТРУКТУРА В АСПЕКТІ КОНЦЕПЦІЇ Б. ЯРХО ПРО ТОЧНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Теорія і практика формалізму – важливий етап у визначенні та становленні методологічних засад філологічної науки. Одна з головних проблем, що привертала пильну увагу формалістів, – поетичне мовлення. Звісно, що за такого підходу до вивчення літературного твору не можливо було оминати епітетологію. Однак особливості формалістської теорії епітета не отримали достатньо глибокого вивчення. Більшість стрижневих положень концепції формалізму доцільно деталізувати й актуалізувати в аспекті поетики епітета.

Сьогодні можемо констатувати факт інтенсифікації уваги гуманітарних наук до спадщини формалізму. Згадаємо хоча б фундаментальні праці [1; 2; 3; 4; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. Проте, не можемо говорити про рівномірну увагу з боку дослідників до тієї чи тієї персоналії, яка репрезентує формалізм. Найчастіше літературознавча спадщина формалізму персоніфікується у постатях Б. Ейхенбаума, В. Жирмунського, Б. Томашевського, В. Шкловського. А ось постать Б. Ярхо досить рідко потрапляє у цей ряд.

Та саме Б. Ярхо належить особливе місце серед формалістів, які виявляли цікавість до епітета. Цілковито слушно М. Акімова та М. Шапір вважають: «Ярхо прекрасно розумів, що шлях до змісту пролягає через його словесне вираження – саме тому Ярхо вважався «формалістом» і сам не заперечував цього погляду. Але від усієї решти російських «формалістів» – як петербурзьких, так і московських – Ярхо відрізняло нестримне прагнення до математизації філологічної науки, якій, на його думку, треба буде досягти точності, що доступна наукам природничим» [5, xviii–xix]. Б. Ярхо дійсно мав палке бажання створити універсальний науковий принцип, який був би однаково прийнятний як для гуманітарних, так і для природничих наук.

Витоки концепції точного літературознавства можна вбачати в роботах Б. Ярхо «Межі наукового літературознавства» (1925) і «Найпростіші засади формального аналізу» (1927). Учений констатував, що формальний аналіз отримує права громадянства в науці та має таку саму наукову продуктивність, як і природничі науки [див.: 6, 28]. У другій половині 1930-х років Б. Ярхо систематизує власні погляди і вибудовує загальну методологію точного літературознавства в однойменній праці. «„Методологія точного літературознавства” – це, передусім, детальна програма вивчення літературної форми в синхронії та діахронії» [5, xviii]. У цій програмі знайшлося місце й для методологічних викладок стосовно епітета.

Точність літературознавства в контексті всіх інших наук, на думку Б. Ярхо, мала забезпечуватись єдністю методу: „Для всіх наук про світ і, зокрема, для всіх наук про життя (для зоології, як і для літературознавства) метод має бути єдиним: це – порівняльно-статистичний, підтриманий показом та експериментом” [5, 64]. З особливою ефективністю Б. Ярхо демонстрував застосування порівняльно-статистичного методу в процесі аналізу архітекtonіки і композиції драматичних творів. Наведені Б. Ярхо ілюстрації та експерименти доводили, що мова цифрових показників може бути досить переконливою в розгляді особливостей структури літературного твору і загальної еволюції літературного мистецтва.

Епітет також потрапляв у поле математизації літературознавства та його точної методології. У зв'язку з цим варто деталізувати ряд теоретичних положень, виказаних Б. Ярхо, і відповідних ілюстрацій.

Так, намагання Б. Ярхо визначити основну сутність методології якісного аналізу привели до такого визнання: «Аналіз ділить об'єкт на ознаки. Ознака є довільно абстрагована властивість комплексу, тобто виділяється вона з цілого шляхом абстракції» [5, 68]. Відштовхуючись від цього загального положення, можемо говорити про те, що й епітет як первинний носій ознаки стає мінімізованою структурною частиною літературно-художнього об'єкта.

Ефективність порівняльно-статистичного аналізу ґрунтується на введенні співвимірної одиниці для аналізу і зіставлення художніх образів: простого образу – змісту, «вираженого одним словом чи неподільним словосполученням» [5, 75]. Епітет визнається особливою та окремою одиницею поетики, яка поряд з іншими засобами слугує для ускладнення художнього образу.

Б. Ярхо вдається й до ілюстрації поняття «неподільне словосполучення». Розмежування подільної та неподільної сполуки проводиться із залученням прикладу «золоті гори – золоті гори». Речник точного літературознавства зазначає, що «подільним буде сполучення, у якому під час віднімання одного члена віднімається тільки зміст (значення) цього члена, а решта зберігає свій смисл. Наприклад: «золоті гори». Відніміть «золоті», і «гори» залишатимуться горами. Але, якщо віднімання одного члена призводить до знищення всього змісту вислову, то його потрібно визнати неподільним. Наприклад, «золоті гори» (в сенсі «богатство», «сулив йому золоті гори», «ви дайте мені золоті гори») чи «Золоті Гори», заголовок романсу – це неподільні – з епітетною структурою. І тоді отримуємо найелементарнішу складову художнього образу, за кількісним співвідношенням якої в різномасштабних утвореннях можна проводити ефективні зіставлення.

У кількісному аналізі, на думку Б. Ярхо, важливо не стільки визначити певні чисельні показники, скільки встановити пропорційність співвідношення тих чи тих цифрових показників. Пропорційні чи диспропорційні кількісні виміри можуть встановлювати характерні ознаки індивідуального стилю і загального літературного розвитку. Бароковість ознак «стилю Рабле створюється саме диспропорційним нагромадженням фігур, наприклад епітетів у Кн. III, гл. 26» [5, 89]. Принагідно ще можна звернути увагу на те, що епітет у теоретичній свідомості Б. Ярхо ідентифікується як троп і як фігура, а в певних модифікаціях – навіть як композиційний момент.

Вірогідна абсолютна статистично-кількісна підходу привела Б. Ярхо до твердження про те, що «так звані «постійні епітети», на зразок «синє море», «чисте золото» тощо є, самі по собі, звичайними прикметниками; їх художня потенція створюється не їхньою семантикою, а виключно частотою їх повторення» [5, с. 89]. Звичайно, таке нехтування семантикою, що виникає в результаті поєднання означення й означуваного, не може бути прийнятним. Кількість повторення конкретного комбінаторного поєднання означення й означуваного може свідчити не лише про наявність художньої потенції, але й про вихолощення епітета, про його скам'яніння, про забуття внутрішньої форми.

Більш прийнятним для методології та методики аналізу епітетних структур є твердження Б. Ярхо про те, що «кількісний аналіз, тобто підрахунок, підготовляє визначення пропорцій. Саме визначення їх є вже синтетичний акт. Тому, коли говорити строго теоретично, кількісний аналіз має бути виражений виключно в абсолютних цифрах фіксованості відповідних елементів комплексу» [5, 90]. За таких умов підрахунок епітетних структур, що трапляються в тексті того чи того твору, та визначення пропорцій (наприклад, через співвідношення кількості епітетних структур і всього словесного корпусу тексту) спроможні забезпечити поглиблений якісний аналіз, аргументоване розширення узагальнень і висновків.

Б. Ярхо наводить цікавий приклад статистичної промовистості колірних епітетів. Дослідник обрав для ретельного аналізу епічні твори, що репрезентують різні національні літератури: «Пісня про мого Сіда», «Беовульф», «Слово о полку Ігоревім», «Пісня про Роланда», «Пісня про Нібелунгів». Насамперед, Б. Ярхо цікавила барвистість образно-омінативного складу цих творів. Задля встановлення особливостей окремих творів було визначено кількість позначених кольорів і співвідношення колірних епітетів і загальної кількості складів того чи того твору. Число кольорів свідчить лише про різноманітність колірних асоціацій, а ось визначена кількість колірних епітетів стає показником рівня барвистості художньої картини в конкретному творі. Здійснені операції дозволили Б. Ярхо дійти висновків, що «образи «Слова» багато пофарбовані; навпаки, автор «Сіда» живе в тусклому безбарвному світі» [5, с. 139]. Шкода, що не мотивується те, чому саме кількість колірних епітетів зіставляється з кількістю складів. Тому й не зрозуміло, чи ця величина обрана абстраговано, чи достатньо аргументовано. Мабуть, красномовними можуть бути числові показники на позначення співвідношення кількості епітетних структур і загальної кількості слів у творі, кількості епітетних структур і кількості віршів у поезії тощо. Проте,

у будь-якому випадку вибір співвимірних одиниць має отримувати більш чи менш розгорнуту мотивацію та пояснення. Варіативність подібного вибору може зумовлюватися конкретними завданнями показового й експериментального характеру.

Для визначення з максимально можливою повнотою диференційних ознак між класичною і романтичною драмами Б. Ярхо пропонує звертатися до важливих прикмет, які піддаються обліку. Третя позиція з десяти наведених у списку таких ознак відводиться чуттєвому забарвленню образів, що визначається взаємодією чуттєвих, тобто колірних, світлових, звукових та інших епітетів [5, 601]. Знову ж, на жаль, детального механізму статистично-порівняльного опрацювання епітетів в аспекті визначення чуттєвого забарвлення образів у драматичному творі Б. Ярхо не подає. Тому розробку методики, яка б дозволила з максимально можливою достовірністю через статистичну обробку епітетних структур з'ясувати специфіку чуттєвого забарвлення образів з метою чіткого розмежування тектонічних (класичних) та атектонічних (романтичних) форм драматичних творів, можна розглядати як своєрідне завдання для сучасної філологічної науки.

Класифікація епітетних структур за принципом стійкості зв'язків між означенням і означуваним, безумовно, також має методологічне значення. Та для його ефективного впровадження варто брати до уваги ідеї Б. Ярхо стосовно створення методології точного літературознавства. І тоді дівість принципу стійкості зв'язків між означенням і означуваним буде ґрунтуватися не лише на лінгвістичній природі епітета, а й на даних частотності (інтенсивності) ужитку тих чи тих епітетних структур у літературно-художньому мовленні. Власне, словники епітетів і сполучаності слів, словники мовлення письменників, частотні та асоціативні словники саме й допомагають фіксувати функціональну стійкість зв'язків між означенням і означуваним. Сучасні словники епітетів доцільно створювати як тезаурусні. У таких словниках варто фіксувати всі епітетні структури, які бодай раз зустрілися в тому чи тому літературно-художньому тексті. У наш час словники епітетів краще створювати або ж дублювати в електронному вигляді. Створені передумови для впровадження епітетних словників інтерактивного, конкордансного та кроскультурного типів.

Концепція точного літературознавства Б. Ярхо сприяє введенню такої категорії, як «епітетний коефіцієнт». За аналогією до «римованого коефіцієнту» (В. Жирмунський) під епітетним коефіцієнтом можна розуміти кількісне співвідношення епітетних структур і словесного корпусу тексту того чи того твору.

Епітетний коефіцієнт може мати різномасштабний вияв. Наприклад, у поетичному творі варто визначати кількісні пропорції не лише між частотністю епітетних структур та усім словесним складом, але й між кількістю функціональних епітетних структур і кількістю віршів у тій чи тій поезії. Оскільки вірш є однією з опорних структурних одиниць поетичного твору, то цифрові показники розподілу епітетних структур за окремими віршами здатні наочно ілюструвати емоційно-чуттєве забарвлення художніх образів і конкретних текстових фрагментів.

Визначення кількості означень і епітетних структур у прозовому тексті, встановлення вимірних співвідношень між цими елементами і загальним словесним матеріалом твору обґрунтовує рівень і специфіку художності. Чим вища частка епітетних структур, тим більш естетично вартісним є авторське мовлення, чи мовлення оповідача і персонажів.

У драматичних творах епітетний коефіцієнт може визначатися так само в різних структурних площинах. Співвідношення епітетних структур і всього словесного матеріалу п'єси може засвідчити авторське і стильове емоційно-чуттєве забарвлення драматичного твору. Не менш ефективними і показовими можуть бути статистичні дані, які віддзеркалюють кількісні пропорції між епітетними структурами і рештою словесної поклажі в репліках персонажів чи в ремарках. Знову ж, епітетний коефіцієнт у таких випадках промовисто ілюструватиме постать того чи того персонажа, стильові особливості драматичного твору, способи вираження авторської позиції.

Загалом формалістська концепція і доктрина точного літературознавства Б. Ярхо суттєво зміцнили методологічні засади і розширили теоретичні горизонти дослідження епітета. Рецепція епітета в теорії формалізму не стала замкненою системою літературознавчих чи загальноестетичних постулатів. Важливого значення набувають не лише експліцитно висловлені Б. Ярхо положення стосовно природи епітета чи особливостей епітетних структур. Поетика епітета відчутно актуалізується шляхом звернення до вчення формалістів і Б. Ярхо у всій його концептуальній повноті.

У багатьох родовищах спадщини формалізму взагалі і Б. Ярхо зокрема, очевидно, залишається ще значна частина продуктивних ідей, гіпотез і припущень, врахування яких могло б суттєво вдосконалити засадничі принципи теорії епітета і вплинути на підвищення рівня ефективності аналізу епітетних структур.

Список використаних джерел

1. Светликова И. Ю. Истоки русского формализма : Традиция психологизма и формальная школа / И. Ю. Светликова. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – 176 с. – (Интеллектуальная история).
2. Формалізм : Збірник статей [Електронний ресурс] / Упоряд. Олена Галета, Зоряна Рибчинська (Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка). – Львів : Літопис, 2004. – 144 с. („Соло триває... нові голоси”, № 1 : Світлана Матвієнко, „Дискурс формалізму: український контекст” : Лекція-2002 на пошану Соломії Павличко). – Режим доступу: <http://www.humanities.org.ua/projects.php?pid=36>
3. Ханзен-Лёве А. Русский формализм : Методол. реконструкция развития на основе принципа остранения / Оге А. Ханзен-Лёве ; [пер. с нем. С. А. Ромашко]. – М. : Яз. рус. культуры, 2001. – 672 с. – (Studia philologica).
4. Эрлих В. Русский формализм : история и теория : [пер. с англ.] / Виктор Эрлих. – СПб. : Гуманитар. агентство „Акад. проект”, 1996. – 351 с. – (Современная западная русистика. Гуманитар. агентство „Акад. проект”).
5. Ярхо Б. И. Методология точного литературоведения : избранные труды по теории литературы / Б. И. Ярхо ; изд. подгот. М. В. Акимова, И. А. Пильщиков и М. И. Шапир ; под общей ред. М. И. Шапира. – М. : Языки слав, культур, 2006. – xxxii, 927 с. – (Philologica russica et speculativa; T. V).
6. Ярхо Б. И. Простейшие основания формального анализа / Б. И. Ярхо // Ars Poetica : сб. ст. – М. : ГАХН, 1927. – С. 7–28.
7. Bennett T. Formalism and Marxism [Електронний ресурс] / Tony Bennett. – London : Methuen, 1979. – xii, 200 pp. – Includes index. Bibliography : p. [189]–195. – (New accents (London, England). – Режим доступу: http://www.amazon.com/exec/obidos/ASIN/0415321506#reader_0415321506
8. Jameson F. The prison-house of language : a critical account of structuralism and Russian formalism [Електронний ресурс] / Fredric Jameson. – Princeton : N. J., Princeton University Press, 1972. – X, 230 pp. – Bibliography: p. 217–224. – (Princeton essays in European and comparative literature). – Режим доступу: http://www.amazon.ca/Prison-House-Language-Critical-Structuralism-Formalism/dp/0691013160#reader_0691013160
9. Karcz A. The Polish formalist school and Russian formalism / Andrzej Karcz. – Rochester, N.Y. : Univ. of Rochester press; Kraków : Jagiellonian univ. press, 2002. – 203 с. – (Rochester studies in Central Europe, ISSN 1528-4808).
10. Knapp S. Literary interest : The limits of anti-formalism / Steven Knapp. – Cambridge (Mass.) : Harvard univ. press, 1993. – X, 165 p. – Includes bibliographical references (p. [143]–161) and index: p.163–165.
11. Pomorska K. Russian formalist theory and its poetic ambiance / Pomorska Krystyna. – Hague; Paris : Mouton & Co. N. V. Publishers, 1968. – 127 pp. – Bibliography: p. [123]–127. – (Slavistic printings and reprintings ; 82).
12. Steiner P. Russian formalism : a metapoetics / Peter Steiner. – Ithaca : Cornell University Press, 1984. – 276 pp.
13. Striedter J. Literary structure, evolution, and value : Russian formalism and Czech structuralism reconsidered [Електронний ресурс] / Jurij Striedter. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1989. – 317 p. – Bibliography: p. 301–303. – (Harvard studies in comparative literature; 38). – Режим доступу: <http://books.google.com/books?printsec=frontcover&vid=ISBN0674536533#v=onepage&q&f=false>
14. Thompson E. M. Russian formalism and Anglo-American new criticism : a comparative study [Електронний ресурс] / Ewa M. Thompson. – Hague : Mouton & Co. N. V. Publishers, 1971. – 162 pp. – Bibliography: p. [153]–156. – (De proprietatibus litterarum. Series maior ; 8). – Режим доступу: http://www.amazon.com/Russian-Formalism-Anglo-American-New-Criticism/dp/9027918457#reader_9027918457

Анотація. У статті йдеться про те, що формалістська концепція і доктрина точного літературознавства Б. Ярхо суттєво змінили методологічні засади і розширили теоретичні горизонти дослідження епітета. Концепція точного літературознавства Б. Ярхо сприяє введенню такої категорії, як «епітетний коефіцієнт». За аналогією до «римованого коефіцієнту» (В. Жирмунський) під епітетним коефіцієнтом можна розуміти кількісне співвідношення епітетних структур і словесного корпусу тексту того чи того твору.

Ключові слова: епітетна структура, епітетний коефіцієнт, точне літературознавство, формалізм, Б. Ярхо.

Summary. The article states that the formalist concept as well as the doctrine of accurate literature study by B. Yarkho significantly strengthened methodological principles and expanded theoretical horizons for the research of the epithet. The concept of accurate literature of B. Yarkho promotes an introduction of such a category as «epithet quotient.» By analogy to «rhymed quotient» (V. Zhirmunskiy) an epithet quotient can be considered as the proportion between epithet structures and verbal text of a work.

Epithet quotient can have different kinds of expression. For example, in a poetic work it is necessary to determine quantitative proportions not only between frequency of epithet structures and the whole verbal composition, but also between the number of functional epithet structures and the number of verses in the poetry. As a poem is one of the main structural units of a poetic work, digital indicators of the distribution of epithet structures on separate verses are able to illustrate emotional and sensual colors of the images and specific text items.

Determination the number of epithet definitions and structures in a prose text, setting quantitative correlations between these elements and general verbal material influences the level of specificity and artistry. The more epithet structures are, the more aesthetically worthwhile narrator's or character's speech is.

In dramatic works epithet quotient can be determined in the same way in various structural planes. Correlation between epithet structures and the whole verbal material can affect author's and stylistic emotional and sensual character of a dramatic work. Also, statistic data which show quantitative proportions between the epithet structures and the rest of characters' speech can be effective.

The epithet quotient in such cases illustrates a certain character, stylistic features of a dramatic work, ways of expressing the author's position.

Key words: *epithet's structure, epithet's coefficient, exact literary criticism, formalism, B. Yarkho.*

Отримано: 23.10.2015 р.

УДК 821.112.2-6.09

Гавловська Т.А.

СВОЄРІДНІСТЬ КОНЦЕПЦІЇ РЕАЛІЗМУ В ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ ТЕОДОРА ФОНТАНЕ

У сучасному німецькому літературознавстві дослідники все частіше розглядають спадщину вітчизняного класика Теодора Фонтане, визначного представника реалізму, поета, журналіста, есеїста, театрального рецензента і критика, чудового романіста, в системі більш широких зв'язків з різноманітними творчими методами, жанрами, художнім досвідом і стилевими пошуками, оскільки „характеристика естетичного ідеалу письменника може бути дана в результаті дослідження всієї його творчості“ [2, 175].

Фонтане не залишив жодного зв'язного, систематизованого викладу естетичних проблем, як Лессінг або Шіллер. Його літературні замітки вичерпуються газетними статтями, короткими нарисами (есе), театральними нотатками та листами. Але при всій мізерності й випадковості приводу та при всій розсіяності по праці цілого життя, його зауваження про мистецтво і літературу утворюють єдність та є актуальними й цікавими ще й сьогодні.

Широта жанрового діапазону підтверджується в літературно-критичних і епістолярних працях Т. Фонтане. Справжній і щирий інтерес письменника до різноманітних жанрів епосу, лірики і драми створив своєрідний ґрунт для синтезу жанрово-родових форм і в його власній літературно-художній творчості.

Починаючи з 1851 року Фонтане співпрацює літературним критиком у газетах „Vossische Zeitung“ („Фоссіше цайтунг“), „Zeit“ („Час“), „Preussische Zeitung“ („Прусська газета“), „Kreuzzeitung“ („Кройццайтунг“), у Лондоні в якості кореспондента „міністерської“ пруської преси. За ці роки ним підготовлено велика кількість репортажів і кореспонденцій для газет і журналів Англії і Німеччини, що здебільшого були театальною критикою та популярним коментарем драматичної літератури. Також висловлювання Фонтане щодо епіки та лірики можна знайти в його численних спогадах, есе, шкіцах та, наприклад, в автобіографічній серії статей „Von Zwanzig bis Dreißig“ („Від двадцяти до тридцяти“) [8], де письменник, окрім усього іншого, обговорює літературне життя Берліну середини ХІХ ст., і навіть в його художніх творах.

В основі всіх літературно-критичних висловлювань Фонтане лежить не завжди інтелектуально обґрунтована, проте загартована власною письменницькою практикою теорія реалізму. Вирішальним для його естетичного сприймання є першорядне значення дійсності стосовно мистецтва. Таким чином, Фонтане має об'єктивний критерій оцінки письменницьких досягнень. Як свідчить його пристрасть до Гете і Вальтера Скотта, він – митець і теоретик періоду класичного реалізму. Поряд з Ленцом, Гете і Георгом Бюхнером він належить до найпошлюбніших теоретиків реалізму в німецькій літературі [6]. Його об'єктивне розуміння суті мистецтва дало йому можливість пізнати не тільки переваги й слабкі місця сучасної йому літератури, але й справедливо оцінити велике реалістичне мистецтво всіх епох.

З точки зору реалістичної літературної теорії Фонтане бореться за здорове і нормальне, як основний предмет будь-якої справжньої поезії і нападає на кожну однобічну і несправжню тенденцію, проти кожного *-ізму*: так, наприклад, проти надмірного суб'єктивізму Гуцкова, Геббеля або Ріхарда Вагнера, морального утопізму Ібсена, песимізму О.Людвіга, Золя, Тургенева і Крейцера, псевдореалізму Пауля Хейзе і Густава Фрейтага, несправжньої романтики і містицизму у Захаріуса Вернера, і, нарешті, проти антигуманізму Стрінберга, Ніцше і Достоевського. Реалізм у драмі й особливо в романі для Фонтане нерозривно пов'язаний з історичною правдою і врахуванням культурно-історичного елемента, оскільки розглядається якийсь предмет з історії.

Літературний критик Фонтане визначається своєю глибокою серйозністю і надзвичайною правдивістю особистості. Літературно-критичні зауваження Фонтане утворюють органічну єдність. Володіючи високою художньою і культурно-політичною свідомістю відповідальності, Фонтане, як вірний слуга правди, завжди мужньо висловлює своє безпосереднє враження, не зважаючи на ідеології, партійні інтереси і висловлені раніше власні думки, які звучали інакше. Так, він не почуває себе непогрішною інстанцією.

Перша літературно-критична стаття Фонтане „Unsere lyrische und epische Poesie seit 1848“ („Наша лірична та епічна поезія з 1848“) була анонімно надрукована в 1853 р. В ній містяться принципи міркування про реалізм, що не втратили цінності й сьогодні [9]. Залежність художньої творчості від життя, поезії від дійсності озвучується в цій статті: „Те, що характеризує в наш час останні твори, це є реалізм часу... Цей реалізм (нашого часу) знаходить в мистецтві не тільки своє безсумнівне відлуння, а й, можливо, не розкривається з такою очевидністю в жодній галузі нашого життя, як у мистецтві... Реалізм у мистецтві є такий „давній“, як само мистецтво, або ще й давніший, бо він сам є мистецтво. Наш сучасний напрям є не що інше, як повернення на єдино правильний шлях!“ [9, 353]. У подальшому розгортанні цієї думки Т. Фонтане із задоволенням констатує прорив переконання, „що дійсність потрібна для художньої творчості“ [9, 358].

Далі Т. Фонтане говорить про реалізм наступне: „Насамперед ми розуміємо під цим не голе відтворення повсякденного життя, найменше його злиденності і тінювих сторін... Цей напрям відноситься до справжнього реалізму, як сира руда до металу. Очищення відсутнє ... Адже життя завжди тільки уламок мармуру, який носить у собі матеріал для нескінченних художніх творів. Брила сама по собі, тільки вирвана із великого цілого, не є художнім твором“ [9, 357]. Цим автор статті протестує проти „голоного, прозаїчного реалізму“ проти „простого наслідування природи“ [9, 354]. Від митця-реаліста Т. Фонтане вимагає не лише пасивне копіювання дійсності, її фотографічно точну репродукцію, а й „очищення“ відчутого і побаченого митцем, визначення суттєвого й уцілювання до типового та активне роз'яснення з боку суб'єкта змалювання. У мистецтві Т. Фонтане не хоче бачити зображення того, що сприймається органами чуттів, а також того, що „побачене у фантазії“, з цього не виникає мистецтво [4, 277]. У різних рецензіях він наголошує, що „мистецтво має більш суворі закони, ніж життя“ [7, 158]. Він визнає за поетом не тільки право, але й зобов'язує його модифікувати дійсність, коли вона представляє себе в нетипових або неприродно невтішних проявах. Так, театр, на думку Т. Фонтане, повинен бути не „картиною життя, а зразком“ [7, 165], а від мистецтва він чекає „не копії, а відображення, не списування, а заглиблення і прикрашення буття“ [7, 284]. Отже, завдання „справжнього мистецтва“ для Т. Фонтане полягає в тому, щоб „зобразити прояснену, а не деформовану картину життя“ [7, 416], він завжди вимагає „того художньо проясненого *чогось*, що відрізняє картину від фотографії“ [7, 217].

Т. Фонтане в мистецтві не задовольняється копіюванням і списуванням, а вимагає віддзеркалення і заглиблення, відокремлює від нормального і здорового викривлене і перебільшене зображення дійсності. Але Т. Фонтане обмежується тим, коли від літератури „прикрашення“ і особливо „прояснення“ вимагає послаблення і примирення протиріч, наявних у суспільній реальності. Його чуття міри і пропорції постійно загрожує поворот до культу прекрасного і художнього.

У 1859 році Т. Фонтане переїжджає до Берліна, з яким пов'язаний розквіт таланту письменника, пробує свої сили у жанрі дорожнього нарису, опублікувавши в недільному додаткові „Фоссіше цайтунг“ свої враження від мандрівки по Англії.

У 1860 році у книжці „З Англії. Ескізи та листи стосовно лондонського театру, мистецтва та преси” („Aus England. Studien und Briefe über Londoner Theater, Kunst und Presse“) опублікував свої перші театральні критичні статті, в основному про англійські постановки Шекспіра, які написав під час перебування в Англії (1855–1859) [5].

В автобіографічному нарисі „Від двадцяти до тридцяти” („Von Zwanzig bis Dreißig“) Т. Фонтане писав: „Поезії слід керуватися життям, приєднуватися до життя, а не навпаки, брати за норму один із періодів минулого для сучасного життя здається мені зовсім хибним” [8, 242]. Джерело будь-якого виду мистецтва для Фонтане лежить винятково в житті і в дійсності, тобто він визнавав залежність письменника від навколишнього світу, який завжди пропонує матеріал для художніх творів. Т. Фонтане малював „картину часу“, „він любив життя, і, вчитуючись в його повісті й романи, можна ясно відчутти, яку насолоду доставляло воно йому своєю безперервною та ніким не задуманою смисловою грою – мовою всіх своїх буденних дрібниць, у яких для наділеного рідкісною інтуїцією, прозорливістю письменника постійно проглядались більш широкі зв'язки й стосунки: життя завжди представлялось йому багатомірним, психологічно насиченим, і жити було просто цікаво і захоплююче“ [3, 26].

Кожен художній твір повинен трактувати по можливості одну єдину тему, але вичерпно. Фонтане виступає проти того, щоб в оповіданні чи драмі зв'язувати багато тез і таким чином перевантажувати художній твір гетерогенним змістом, який неможливо художньо осилити, тому що це лише завдає шкоди єдності й завершеності твору.

Т. Фонтане вважав, що література ладна відзеркалювати не тільки дійсність, вона повинна і, навіть, мусить її відтворювати, цим самим, він вже у свої середні роки життя, рекламує погляд, що лише в реалізмі слід вбачати єдино об'єктивний і самобутній метод у мистецтві. У цьому зв'язку Фонтане-критик і намагається довести, що всі видатні німецькі письменники доби Просвітництва (Лессінг, Гердер, Бюргер, Гете і молодий Шіллер) були представниками реалізму. До найреалістичніших поетів сучасності Т. Фонтане відносив Готхельфа, Геббеля і Фрейліграта, якого за революційний вірш „Мертві до живих” („Die Toten an die Lebenden“) він називає справжнім „апостолом реалізму” [9, 363].

На думку Фонтане, літературні персонажі повинні бути не лише типовими, а й втілювати „прекрасно-людське”. Так, він хоче бачити зображеними в мистецтві та літературі центральні, обов'язкові для всіх, загальноприйняті символи.

У тлумаченні реалізму Т. Фонтане головним чином цікавить сила зображення. Лише в другу чергу він враховує світогляд, який розкривається у художньому творі. Адже література для Т. Фонтане – це оформлення та надання форми. У Фонтане напрочуд тонко були розвинутими почуття форми і стилю, його відчуття поезії, якій притаманна внутрішня послідовність. Привабливість особливо театральних критичних робіт, цих невеличких художніх творів, полягає в ретельному зважуванні між похвалою і доганою, у постійному „Geben und Nehmen“ і в строкатому, особистому тоні бесіди.

Сутність „справжнього народного поета“ як В. Шекспір або Ф. Шіллер полягає для Т. Фонтане в тому, „що він вчить без міни вчителя, що він, здається, грає і легко розважає, де він утворює і сіє насіння добрих думок і добрих вчинків“, при цьому Т. Фонтане повністю усвідомлює глибоку різницю між ідеалістичною драматичністю Шіллера і грандіозним реалізмом британця [5, 16; 9, 357]. Стверджуючи суспільне замовлення кожної поезії, Т. Фонтане підкреслює, що письменник не має права виступати наставником і в його творах не повинна відчуватися „міна вчителя“. Поет – не критик, не журналіст, і не теоретик, а – зображувач.

Якщо в літературі зображуються виняткові події, то вони повинні були вже відбутися в дійсності, вони повинні бути придатними для узагальнення і носити типовий характер. Але обов'язково треба зображувати пересічних людей, які стають виключними через особливі обставини. „Загально-типове“ і „лише типове“ означає позбавлення образів усякої індивідуальності: „...індивідуальне викликає співчуття, а типове – нудне“ [4, 188]. З іншого боку, Т. Фонтане підкреслює, що типові й суттєві риси поетичного образу не повинні заглушувати одне одного.

Якщо реалістичний художній твір відхиляється від життєвої правди й життєвої справжності навіть у дрібницях і в трактуванні окремих образів, то Т. Фонтане вважає його ураженим порушенням стилю. Послідовність і логічність у поетичному творі Т. Фонтане вбачає і в тому, що вчинки і дії персонажів, які в ньому виступають, достатньо мотивовані. Якщо дійові особи поводяться недостатньо обґрунтовано, то письменник це вважає порушенням гармонії і правильних пропорцій у драмі чи в оповіданні, вважає їх непродуманими й незбалансованими. Так, недостатньо обґрунтованим він вважає, наприклад, самогубство Нежданова у драмі І. Тургенєва „Новина“. За всіх недоліків характеру, Нежданов є позитивною фігурою і заслуговує на те, щоб стати щасливим, а не закінчити своє життя самогубством. На думку Т. Фонтане, ця добровільна смерть недостатньо виправдана: „Якщо людина стріляється, то мусить щось трапитись раніше, що ви-

правдовує цей кінець або вимагає події, які мають право виражатися пістолом у руці, а не просто тому, що „в мене похмілля“ [4, 273]. Така критика виправдана, тому що І. Тургенєв самогубство намагається пояснити походженням і складним характером героя. Т. Фонтане з цього приводу писав: „Шкода хлопця, доброго і милого, який приноситься в жертву, тому що занадто серйозно сприймає всі ці дурниці, горілку і проповідування свободи... він мусів би мати силу, щоб звільнитися від фраз“ [4, 243]. Тут зустрічаємось з поширеною розбіжністю культур у галузі мови, яку не завжди вдається подолати завдяки перекладам і взагалі при спілкуванні носіїв різних мов. Часто, навіть за адекватного перекладу, незнання реалій іншої країни не уможлиблює оцінити сутність ситуації, деталі поведінки і мови.

Боротьбою за типове, тим самим за нормальне і здорове, Т. Фонтане свідомо сповідує вимогу „суспільної“ літератури. Тому що курйозні й нетипові надзвичайні випадки для суспільства необов'язкові. Психічні відхилення для Т. Фонтане не належать до поезії, це справа юриста або лікаря.

Від письменника Т. Фонтане вимагає, щоб стосовно до своїх героїв він завжди ставав на чийсь бік, висловлювався про їх добре і погане, виявляв симпатію чи антипатію. Сам він як реалістичний зображувач ніколи не залишав у нас сумнівів щодо фігур своїх романів. Симпатія письменника до Лене Німпч („Шляхи-перепуття“) і Еффі Бріст („Еффі Бріст“) так само виразно відчутна, як і негативне ставлення до Женні Трайбель і Фогельзанга („Пані Женні Трайбель“). Т. Фонтане як прихильник класичнореалістичної естетики, не схвалює байдужості письменника, виступає проти натуралістично хворобливої теорії об'єктивності в романі.

Межі цієї літературної критики стають очевидними, якщо потрібно пізнати суспільні основи мистецтва. Поняття класового змісту літератури для нього стороннє. Він бере участь в ідеологічній і соціальній кризі 80-х років тільки як письменник, тільки літературно-естетично.

Однак, естетичне кредо Фонтане не вичерпується тільки в рецензіях та статтях, важливою частиною творчої спадщини Фонтане, починаючи з 1849 р., стають листи письменника, які містять досить влучні літературно-теоретичні судження. Найцінніші і найсправедливіші з них Фонтане висловив, коли порушував питання жанрів роману й драми, творчості Е. Золя, І. Тургенєва, В. Скотта, Г. Ібсена і Г. Гауптмана.

Листи Фонтане пізніх років життя отримали найвищу оцінку Т. Манна, який зауважував щодо манери письменника: „Існує дещо дійсно чарівне в його стилі, особливо в стилі його зрілих років, яке знову з'являється нам у листах восьмидесятих і дев'яностих років“ [1, 439].

У тогочасній літературі літературно-критичні праці Фонтане згадуються декількома реченнями як „найбільш зовнішні шари“ його творчості, як „другорядна творчість“, яка не пов'язана й ізольована від решти його творчості. При цьому зовсім ігнорується зв'язок між теоретичним і практичним реалізмом Фонтане. Але сприймати літературно-критичні зауваження Фонтане слід в їх сукупності як єдине ціле, й передусім як інтегруючу і суттєву складову частину творчості всього життя, яке при всіх ідеологічних протиріччях і перетвореннях має рідкісну безперервність і цілісність. Особливо з літературної критики Фонтане стає ясною єдністю точки зору, пізнання й світогляду, які лежать в основі життя і творчості митця.

Не можна недооцінювати омолоджуючу силу, яку сприйняв зрілий митець із „часткової“ приналежності до „бурі і натиску“ 1880-х рр. – останнє десятиріччя його життя стало особливо продуктивним. У цей час він написав такі твори, як „Шляхи-перепуття“, „Стіне“, „Пані Женні Трайбель“, „Еффі Бріст“, „Поггенпули“ і „Штехлін“ та ін. У той час, як більшість письменників його покоління (Г. Фрейтаг, Ф. Шпільгаген, Г. Келлер і В. Раабе) після 1870 р. почали замовкати, Т. Фонтане ніби пережив творче відродження.

Т. Фонтане залишився таким, що сидів „на двох стільцях“: найгостріше засуджував псевдореалістичну поезію епігонів класичного стилю і художньо неповноцінну сучасну розважальну літературу, але не міг стверджувати нове без застережень. У романах Т. Фонтане ніяким чином не упускається з поля зору факт об'єктивної реальності (ілюстрація життя та історії). На власне переконання письменник зобов'язаний був довести всю сукупність таких фактів до гармонічної краси, яка відчувається в цілому: „це перетворення буденних речей і самого пилу історії в красу й повновагість образу історії, – це саме дивовижне, що створюється в романах Фонтане. Таке перетворення речей в красу, яке не віднімає у кожній з них окремо й частки всієї їхньої непривабливості, рішуче відрізняє Фонтане від всіх німецьких реалістів і натуралістів його епохи“ [3, 29]. Т. Фонтане, таким чином, створює власні засади концепції поетичного реалізму.

За численними статтями Т. Фонтане вимальовується його оригінальна концепція реалізму (найвидатніших німецьких письменників доби просвітництва – Лессінга, Гердера, Бюргера, Гете і Шіллера – він вважав представниками саме реалізму). Під кутом своїх особистих естетичних уподобань дав оцінку багатьом митцям слова минулого і сучасного (окрім вищезгаданих – Гауптману, Ібсену, Фрейлінграту, Геббелю, Скотту, Тургенєву та ін.).

Отже, як стверджує літературознавець, „щоб відчутти і зрозуміти всю велич Фонтане за зовнішньою невибагливістю його прозаїчних творів, за переднім планом речей і розмов, знадобилося, власне кажучи, ціле століття“ [3, 29].

Список використаних джерел

1. Манн Т. Старик Фонтане / Т. Манн // Манн Т. Собр. соч.: В 10 т. / Под ред. Вильмонта Н.Н., Сучкова Б.Л. – М. : Художественная литература, 1960. – Т. 9. – С. 422–450.
2. Мейлах Б.С. Об эстетическом идеале и эстетической оценке в художественной литературе // Мейлах Б.С. Вопросы литературы и эстетики. Сборник статей. – Л. : Сов. писатель, 1958. – С. 157–192.
3. Михайлов А.В. Голоса истории на языке поэтического реализма / А. В. Михайлов // Aus der Welt der Geschichte. Deutschsprachige Erzähler des 19. Jahrhunderts (Немецкая историческая новелла XIX века: Сборник). – М. : Прогресс, 1981. – На нем. яз. – С. 5–36.
4. Aus dem Nachlass von Theodor Fontane [Електронний ресурс] / Hrsg. von J. Ettliger. – Zweite Auflage – Berlin : F. Fontane & Co, 1908. – 316 S. – Режим доступу: <https://ia800300.us.archive.org/35/items/ausdemnachlass00fontuoft/ausdemnachlass00fontuoft.pdf>
5. Aus England. Studien und Briefe über Londoner Theater, Kunst und Presse. Von Th. Fontane [Електронний ресурс] – Stuttgart : Verlag von Ebner & Seubert, 1860. – 326 S. – Режим доступу: https://books.google.de/books?id=2LcOAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
6. Biener J. Fontane als Literaturkritiker / J.Biener. – Rudolstadt : Greifenverlag, 1956. – 113 S.
7. Fontane Th. Causerien über Theater [Електронний ресурс] / Th. Fontane / Hrsg. von P.Schlenker. – Berlin : F. Fontane & Co, 1905. – 451 S. – Режим доступу: <https://ia700400.us.archive.org/12/items/causerienberthe00fontgoog/causerienberthe00fontgoog.pdf>
8. Fontane Th. Von Zwanzig bis Dreißig [Електронний ресурс] / Th. Fontane // Fontane Th. Sämtliche Werke / Hrsg. von E. Groß, K. Schreinert, Ch. Jolles u. J. Neuendorff-Fürstenau. – München : «Nymphenburger Ausgabe», 1959-75. – Bd. XV. – 383 S. – Режим доступу: <http://www.zeno.org/Literatur/M/Fontane,+Theodor/Autobiographisches/Von+Zwanzig+bis+Drei%20bis%20Dreißig>
9. Fontane Th. Unsere lyrische und epische Poesie seit 1848 [Електронний ресурс] / Th. Fontane // Deutsche Annalen zur Kenntnis der Gegenwart und Erinnerung an die Vergangenheit / Herausgegeben von K. Biedermann. – 1. Bd. – Leipzig : Avenarius&Mendelssohn, 1853. – S. 353–377. – Режим доступу: https://www.uni-due.de/lyriktheorie/scans/1853_fontane.pdf

Анотація. У статті розглядається літературознавчий внесок письменника-новатора німецької літератури другої половини XIX століття Теодора Фонтане у розвиток німецького реалізму, у розвиток прози нового століття. В українському літературознавстві робиться спроба щодо висвітлення самобутнього стилю Т. Фонтане, його новаторського світоосягання як художника-мислителя.

Ключові слова: Теодор Фонтане, літературний критик, письменник-новатор, романіст, кореспондент, реалізм, роман.

Summary. The paper considers the contribution to the development of literature theory, particularly the German realism and the prose of the new century, made by the German innovator writer of the late 19th century Theodor Fontane.

The great representative of realist school, poet, journalist, essay writer, theatre reviewer and critic, novelist, a classical writer Theodor Fontane attracts more and more research interest in German literature studies. His literary heritage is viewed in the system of wide links with different artistic methods, genres, experiences and style explorations in the world literature. Research output made by scholars around the world help introduce quite a particular reception of the material his works present, that is, reception by other cultures, what facilitates understanding of both national and international value of Th. Fontane and his works at the turn of the 19th–20th centuries.

The contemporary Ukrainian literature theory attempts to highlight Th. Fontane's original style, his innovative artistic world perception.

Th. Fontane didn't leave a single coherent, systematic representation of aesthetic problems, like Lessing or Schiller. His literature notes include newspaper articles, essays, theatrical notes and letters. But his remarks about arts and literature make a unified entity and preserve current importance and interest what is stressed in the present paper.

The wide genre range is evident in Th. Fontane's literary critic and epistolary works. The writer's genuine interest towards varied genres of epos, lyrics and drama provided the background for different

kinds of literature synthesized in his artistic activity. It is worth mentioning that the basis of all Th. Fontane's literary critic statements is constituted by the theory of realism practiced in his own compositions.

Key words: *Theodor Fontane, literary critic, innovative writer, novelist, correspondent, realism, novel.*

Отримано: 26.10.2015 р.

УДК 821.161.2-32.09

Маркітантова Є.В.

МАСКУЛІННЕ / ФЕМІННЕ В НОВЕЛІ ГАЛИНИ ТАРАСЮК “СЮРПРИЗ ДЛЯ ФЕМІНІСТКИ”

Українська література кінця ХХ – початку ХХІ століття переживає своєрідний “гендерний бум”. З’являються твори О. Забужко, Т. Зарівни, Є. Кононенко, І. Роздобудько, М. Матіос, Г. Тарасюк, у яких наскрізною темою є жіноча доля, місце жінки у суспільстві, її самоутвердження. Свої думки стосовно місця жінки в соціумі висловлюють і письменники-чоловіки (П. Загребельний, В. Шевчук, О. Ульяненко, В. Медвідь), кожний із них з позиції чоловіка описує її внутрішні переживання, показує її незахищеність перед зовнішнім світом. У відповідь на появу художніх творів, центрованих навколо вищеназваних проблем, з’являються літературознавчі студії Л. Таран, В. Агеєвої, Т. Гундорової, Н. Зборовської, М. Слабошпицького, Л. Ставицької та інших, у яких відбувається осмислення гендерного дискурсу сучасної української літератури. Так, Л. Ставицька говорить про гендерне розрізнення чоловічого та жіночого світів, які настільки різні, що “інакшість жінки, прагнення досягнути її є чи не найбільшим подразником чоловічого буттєіснування: метафізичне проникнення у психологію жінки-безодні збуджує чоловіка значно більше, ніж проникнення у її вагіну” [6, 30]. В. Агеєва наголошує на значущості означеної проблеми серед вартісних відкриттів в українському літературознавстві межі ХХ-ХХІ сторіч, відзначаючи, що “...жінка-авторка й жінка-читачка (як адресант і реципієнт художнього тексту) уже не є маргінальними постатями культурних процесів” [1, 308].

Поняття “гендер” абсорбує в собі статеви різницю, материнські та батьківські почуття, тобто ті відмінності між статями, що є продуктом культури. Актуальну проблему розрізнення маскулінного / фемінного на новий рівень із часів О. Кобилянської та Лесі Українки підносять сучасні жінки-авторки, зокрема: О. Забужко, Л. Тарнашинська, Є. Кононенко, Люко Дашвар, І. Карпа, Г. Тарасюк, С. Андрухович, Т. Малярчук та ін.

Зупинимось на виявленні гендерних ознак у процесі створення словесного художнього образу жінкою-письменницею. Фактичним матеріалом для статті є новела Г. Тарасюк “Сюрприз для феміністки”.

Даючи інтерв’ю газеті “Буковина”, Г. Тарасюк скаже: “Велика світова література експлуатувала образ жінки, і я його експлуатую” [7, 230]. Зображуючи депресивні стани сучасного суспільства, письменниця вимальовує колоритні жіночі образи – іронічні, драматичні, а поряд – образи чоловіків, переважно непристосованих до життєвих колізій і перипетій (“Двомужниця”, “Harmonia mundi”, “Дама останнього лицаря”, “Сюрприз для феміністки”, “І жаль за тим, що не збулось” та ін.). Чоловічі образи новел авторки такі ж художньо довершені, виражені, філігранні, як і образи жінок.

Новели Г. Тарасюк не раз ставали об’єктом літературознавчих розвідок. Сучасні фрагментарні дослідження (А. Галича, Ю. Коваліва, І. Яремчук, О. Логвиненко, О. Федосій) не дають цілісного аналізу розрізнення чоловічих і жіночих голосів у прозі письменниці.

Метою статті є визначення особливостей творення Г. Тарасюк художніх образів жінки і чоловіка на прикладі новели “Сюрприз для феміністки”.

Події у новелі відбуваються напередодні Нового року. Здавалося б, потрібно чекати свята, своєрідного “сюрпризу”. Але ж ні. Чекати свята годі. Письменниця без жалю обриває вже саме очікування початком новели: “На носі Новий рік, а перед носом – довгий і темний, мов кишка, коридор, ледь освітлений природнім світлом при параднім вході та засидженою мухами лампочкою – при виході, тобто в самому кінці, біля туалету” [7, 367]. Початок твору, як і загалом увесь його зміст, дисонує з заголовком, адже словник тлумачить поняття сюрпризу як те, “чого хто-небудь не чекає, на що не сподівається, перев. несподіваний подарунок” або “несподівана подія обставина” [5]. У коридорі зустрічаємо Жінку, яка чекає на традиційний новорічний пакет від

начальства – пляшку шампанського і коробку цукерок “Вечірній Київ”. У читача складається враження, що саме чекання на пакет і є тим святом для головної героїні.

Г. Тарасюк у своїх новелах акцентує на проблемі Жінки, проте не поділяє феміноцентризму, а, навпаки, говорить про себе, як про феміністку “дуже традиційної, ...української орієнтації”. Письменниця має на увазі, що жінки повинні бути активними в соціумі, проте не забувати, що їх місія – бути матір’ю, господинею у домі. У новелі “Сюрприз для феміністки” акцентується проблема фемінізації чоловіків та маскулінізації жінок. Головна героїня протриває “ожіночненню” сильної половини людства, називає чоловіків “Парасочками” і хоче побачити між ними хоча б одного, “якому б захотілося стати – Парасищем?!”. Але замість “Парасища” того “далі ходимо по узвичаєному зачарованому колу: одне дитя – коло цицьки, друге – тримається за поділ, в руках – кайло, а на шпії – його величність – тлустий трутень...” [7, 375]. Так і хочеться виголосити – viva, чоловіки!

Жінка Г. Тарасюк – це тип “нової героїні”, яка сповідує моральні цінності, емансипована за духом, із високим почуттям гідності. Тому вона завжди полемізує сама з собою стосовно збережених у суспільстві патріархальних норм. Саме конфлікт жіночих характерів новели – це конфлікт “нової” і “патріархальної” жінки. Дискутуючи сама з собою, Жінка Г. Тарасюк розуміє, що сама собі псує нерви, адже процес фемінізації чоловіків не зупинити. І в цьому винні такі жінки, як Лариса Степанівна – “матрони, зациклені на чоловіках”, які “розбещують суспільну мораль святим переконанням, що чоловік, хай навіть завбільшки з горобця, мусить бути при кожній жінці, їздити на ній, як воша на собаці, пити з неї кров” [7, 375], а вона повинна пишатися тим. Такими ж чоловікооспівувальницями постають й інші жінки в новелі – жертви “споконвічної патріархальної ментальності”. Мати головної героїні називає доньку “нетерплячою”; сестра каже, що вона багато хоче від чоловіка; донька апелює до маминого “командирського баритону”. Але все ж таки “сучасна з усіх боків дочка” визнає, що чоловіки – “жертви нашої національної ментальності... Жодного мужика нормального!” [7, 376].

Конфлікт мати-донька є однією з визначальних рис сучасної жіночої прози (простежується у творах О. Забужко, Є. Кононенко, Любо Дашвар та ін.). Мати, як носій патріархальних поглядів на родину, виховання, кохання, хоче наділити ними і свою доньку. Вписування своєї доньки до загалу жінок, у яких спільність долі (реєстрація шлюбу – народження дитини – робота – готування їжі – прибирання) є чи не смислом буття матері, адже все це і повинно визначати справжній ідеал буття жінки. Тому мати головної героїні новели Г. Тарасюк не може сприйняти поглядів доньки, адже вони не збігаються з її власними. Матір говорить доньці, що та ні з яким чоловіком не зможе жити, що не розуміє, про якого такого “нормального” говорить онука.

Власне від такого “нормального” Шурка, який зробив її мужененависницею, і втекла до Києва Жінка, а тепер вирішує сама усі проблеми, хоч як їй не важко, а особливо перед Новим роком, коли хочеться “сюрпрайзу”, “новорічної пригоди”. Навіть мама, котра знає про життя-буття своєї доньки з зятем “солітером” майже все, просить її взятися за його виховання: “Чоловіка треба вчити. Без гуку, крику, потихенку-помаленьку розказувати... і, дасть Бог, поймає, голова ж то на плечах є” [7, 381].

Г. Тарасюк розгортає тему руйнації сім’ї як традиційного світу героїні: Жінка живе окремо від чоловіка, сама виховує дітей і заробляє на життя. Особистий простір героїні – це куток, який вона винаймає на Троєщині і звідки її можуть у будь-який момент виселити. Героїня відносить себе до цвіту нації, але до того, “що цвіте собі на обніжках, битий підшвами і холодами”, який навіть помади не може собі купити, бо дорого. А були часи, коли Жінка так не жила, а думала про себе: до зустрічі з Шуркою, до заміжжя. Героїню Г. Тарасюк вабило сімейне життя, у якому хотіла знайти повноту буття, але “буквально через два-три роки все у твоєму житті зміниться – в дітей проріжуться зубки, а в Шурка – голос, і ти станеш мужененависницею. Так, через два-три роки після візиту в загс. Надто швидко, щоб дожити у шлюбі до золотого весілля...” [7, 383].

Новелою “Сюрприз для феміністки”, як, зрештою, й усіма своїми прозовими творами, Г. Тарасюк декларує вміння помічати потаємне в людині, відтворювати самотні жіночі характери й долі. І все це на фоні драматизації життєвої ситуації, “в якій, ніби на рентгені, висвітлюються внутрішні жести персонажів – на рівні складних взаємин між чоловіком та жінкою” [4, 180]. Жінки-письменниці бунтують проти патріархальності, проти позбавлення їх власної ідентичності. Через відтворення почуттів Жінки автор розкриває жіночу психологію, порушує тему самотності та пошуків власного “Я”. Ходячи по крамницях, шукаючи новорічні подарунки для дітей, героїня не забуває, що вона жінка, тому придивляється до “малюсінького новорічного сюрпризу для себе”. Але тут же сама запитує в себе – “для кого, якщо нема для кого?”. У комірках своєї пам’яті Жінка знаходить “для кого” – для Єгора Михайловича. Вона сідає в метро і летить назустріч своєму “лицарю і поету”, якого виплекала зболіла її феміністична уява чи може проста сутність жінки, яка так хоче щастя, хоче зустріти Новий рік не на Майдані серед галасливої юрби, а “у товаристві по-

важного, старіючого, інтелігентного, самотнього, з квартирою (Боже, скільки плюсів!) чоловіка, який вмiє (сподiваємось) цiнувати жiночу дружбу, мудру, тиху, опiвнiчну (новорiчну!) розмову при свiчках i витончену мову жестiв, поглядiв..., якi нi до чого тiлесного, тобто земного, грубого i матерiального, не зобов'язують" [7, 389]. "Луч света в тьмном царстве", "житель... розкiшного будинку в самiм центрi столицi" виявляється усього-навсього консьержем у цьому будинку, бiля якого вони колись познайомились, де Єгор Михайлович вселив у жiночу душу промiнчик щастя i надiї, котрий так потрібен самотнiй Жiнцi в новорiчну нiч. Героiня бiжить з "руiн власної iлюзiї", з "пустища сподiваного щастя" на Майдан, де вибирає маску "кумедного песика" i починає собi "невiдомо чого нестямно радiти, реготати, пританцьовувати, плескати i горланити разом з усіма: "У лiсi, ой, у темному" [7, 391]. А вранцi, коли усi сюрпризи будуть вичерпанi, самотня Жiнка подзвонить Шурковi i на зло своїй "фемiнiстичнiй ментальностi" покличе його до Києва "водити козу по Хрещатику". Такий своєрiдний сюрприз для фемiнiзованого Шурка, адже чоловік героiнi новели втратив такi споконвiчнi маскулiннi якостi, як самодостатнiсть, мужнiсть, наполегливiсть.

Лiтературознавець М. Крупка стверджує: "Специфiкою жiночої лiтератури є зосередженiсть на внутрiшнiх почуваннях героiв. Ця ознака зумовлюється як психологiчно, адже жiнцi властива глибинна емоцiйнiсть, так i зовнiшнiми обставинами, що найчастiше ставили жiнку в позицiю швидше почуттєвого сприйняття дiйсностi, нiж подiєвого. Письменниця змушена констатувати брак досвiду акцентуванням на внутрiшнiх почуваннях. Звiдси психологiзм як прикметна риса жiночого дискурсу" [3, 146].

Г. Тарасюк у новелi "Сюрприз для фемiнiстки" створює образ абсолютно типової сучасної жiнки, якiй набагато легше повернути свого законного чоловіка, батька її дiтей, а не шукати iншого, якiй швидше за все буде також результатом нашої ментальностi.

Жiнка Г. Тарасюк є збирним образом усього українського жiноцтва, тому набуває архетипного значення. У новелi письменниця виводить образ жiнки-матерi, яка робить все задля благополуччя своїх дiтей, фактично замiнюючи їм батька. Такий вид моделi гендерної iдентичностi передбачає поєднання в жiнцi маскулiнних i фемiнних рис характеру та особливостей поведiнки, що зумовлюється виконанням ролi матерi та одночасно здобувача матерiальних благ для iснування.

Заглиблюючись в екзистенцiю своєї героiнi, її психоемоцiйну неповторiсть, Г. Тарасюк використовує найрiзноманiтнiшi форми мовлення. Досить часто авторка послуговується прийомом оповiдi вiд першої особи, що створює iлюзiю правдивостi цього художнього образу з позицiї саме жiнки. "Курсивнi уривки" в новелi передають душевний стан героiнi (її мрії, спогади про минуле життя, ставлення до людей). Характерним для новели "Сюрприз для фемiнiстки", як i всiєї жiночої прози загалом, є використання прийому замовчування, що графiчно передається трикрапкою. Це своєрiдний момент мовчання, паузи, "читач прислухається до них i вчиться читати мiж рядками, впiзнаючи невисловленi бажання i психiчнi стани – невисловленi, тому що їх неможливо висловити в межах цiнностей патрiархального суспiльства" [2, 50]. Досить вдало авторка послуговується таким новелiстичним засобом, як максимальна концентрацiя часу i простору подiєвостi (в новелi Г. Тарасюк дiя відбувається за кiлька годин до Нового року), що дає можливiсть зануритись у внутрiшнiй свiт героiнi та прожити з нею один вечiр насамотi.

"Письменниця вдивляється в мiнливе обличчя сучасної украiнки, ховаючи в слово її голос, говiрку, народжуючи зi слова нових героiнь нового часу, їхнi портрети й автопортрети, їхнi життя" [8, 6]. Г. Тарасюк створила саме тi образи, якi, втiлюючи традицiйнi фемiннi та маскулiннi риси, трансформуються в новi характери, що знаходять свiй вияв у сучасному суспiльствi. Письменниця зображує жiнку-правдошукачку, яка висловила протест проти патрiархальних норм, хоча їй i самiй важко їм опиратися. Отже, новела Г. Тарасюк не є вiдверто фемiнiстичною, хоча i сприяє входженню жiночих цiнностей у наш свiт.

Список використаних джерел

1. Агеева В. Жiночий простiр: Фемiнiстичний дискурс українського модернiзму : монографiя / Віра Агеева. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
2. Кошарська Г. Ще один пiдхiд до поезiї Лiни Костенко / Галина Кошарська // Слово i час. – 1996. – № 8-9. – С. 49-52.
3. Крупка М. Гендерний дискурс у сучаснiй українськiй лiтературi / Мирослава Крупка // Актуальнi проблеми сучасної фiлологiї. Лiтературознавство. Зб. наук. праць Рiвненського державного гуманiтарного унiверситету. – Вип. IX. – Рiвне : РДГУ, 2000. – С. 145-151.
4. Логвиненко О. Дама у сiдлi, або жiночiй феномен в українськiй прози на зламi столiть / Олена Логвиненко // Київ. – 2006. – № 2. – С. 178-182.
5. Словник української мови: в 11 т. [Електронний ресурс] / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодiда. — К. : Наукова думка, 1970-1980. — Т. 9. — С. 908. — Режим доступу : <http://ukrlit.org/slovnyk/%D1%81%D1%8E%D1%80%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7>

6. Ставицька Л. Мова і стаття / Леся Ставицька // Критика. – 2003. – Ч. 68. – 29-34.
7. Тарасюк Г. Новели: Проза / Галина Тарасюк. – Бровари : ПП “МН ТРК “Відродження”, 2006. – 416 с.
8. Яремчук І. Доторк сойчиного крила. Франкова присутність у художній прозі Галини Тарасюк / Ірина Яремчук // Літературна Україна. – 2006. – № 24. – С. 6.

Анотація. У статті розглянуто новелу “Сюрприз для феміністки” Галини Тарасюк у контексті гендерного дискурсу, характерного для жіночої прози кінця ХХ – початку ХХІ ст. Основна увага звертається на оновлення змісту, творчої манери, образів та мови художнього тексту.

Ключові слова: Галина Тарасюк, художній образ, гендер, маскулінне, фемінне.

Summary. The subject of analysis is interpretation of male and female images in Halyna Tarasyuk's short story “Surprys dl'a feministky” (Surprise for a feminist). The emphasis is made on the problem of gender differentiation of male and female beginnings.

In the novel H. Tarasyuk makes emphasis on feminization of men and masculinization of women. The main heroine opposes the “feminization” of the strong part of humanity. She polemizes with herself about patriarchal norms, conserved in the society. The conflict of female images of a short – is a conflict of “new” and “patriarchal” women. Mother of the main heroine in the novel cannot accept daughter's views as they don't coincides with her own ones.

H. Tarasyuk in the novel Surprys dl'a feministky” (Surprise for a feminist) develops a problem of family, as heroine's traditional world, destruction: woman lives separately from a husband, brings children up and makes for living and does everything for happiness of her children, in fact she substitutes the father. Such kind of gender identity model means the combination of masculine and feminine features of character and peculiarities of behavior, which causes performing the role of mother together with the role bread-winner for leaving.

Getting deep inside of her heroine's existence, her emotional originality, H. Tarasyuk uses different forms of speech. The author often uses the method of narration from the first person, which creates the illusion of truthfulness of this image from the woman's point of view. The particular feature of this short story is preterition, which is graphically expressed with the help of omission points. This is a specific moment of silence, pause.

H. Tarasyuk in the novel created different images, which by incarnating traditional masculine and feminine features transform into new characters, which become apparent in modern society.

Key words: Halyna Tarasyuk, image, gender, masculine, feminine.

Отримано: 1.11.2015 р.

УДК 801.7 : 091

Мацько В.П.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ КОНЦЕПТИ ІВАНА СТЕШЕНКА ЯК ШЛЯХ ДО САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді. В українському літературознавстві досі відсутній комплексний аналіз творчої спадщини І. Стешенка. Про нього лише згадують принагідно, коли йдеться про період національно-визвольних змагань (1917-20) та його внесок в історію педагогіки. А відтак постає потреба письменника, державного й громадського діяча, його наукова й культурна спадщина потребують ретельного вивчення й наукового обґрунтування.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед наукового кола досліджень життя і творчості письменника на особливу увагу заслуговує книжка, упорядкована і видана 2013 р. полтавчанином Г. Титаренком [13]. На сьогодні це найповніше видання оригінальних творів І. Стешенка, його листування та перекладів світової класики. А все ж літературознавча спадщина належить до маловивчених, непізнаних, хоча державотворча й культурно-освітня діяльність частково відображена в працях Л. Білецького, О. Тулуба, С. Сірополка, В. Білоцерківського, В. Головченка, В. Верстюка, О. Сухомлинської, Ю. Хорунжого, М. Чиркової. Проте оминають дослідники працю літературознавця О. Тулуба (1866-1939), який близько знав письменника та його родину, присвятив дослідження «Іван Стешенко (1873-1918) (Спомини і матеріали)» [14, 92-104]. Мотивуючи активною перекладацькою діяльністю письменника, Л. Білецький зараховує І. Стешенка до репрезентантів школи наслідування [2, 362]. Така теза потребує окремого аналізу. Враховуючи

зрослий інтерес науковців до непересічної постаті письменника, подаємо власне дослідження, посилаючись на конкретні архівні матеріали, першоджерела.

Формування цілей статті. Мета статті – розкрити національні концепти І. Степенка як шлях до самоідентифікації, вказати на основні літературознавчо-парадигмальні особливості, підкоригувати окремі неточності в дослідженні життєвого і творчого шляху письменника.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зауважимо, що майбутній письменник, як і більшість тодішніх учнів кінця XIX століття, навчався в російській школі і до сьомого гімназійного класу писав російською мовою, однак, як свідчить дружина Оксана Степенко, під впливом М. Баздренка, М. Базькевича, І. Липи, які мешкали в полтавському будинку Степенків, розмови з ними, «його світогляд кардинально змінився, і до університету він вступив свідомим українцем» [3, 167]. Коригуючи думку Г. Титаренка, який вважає, що джерелознавчі матеріали дають зовсім різні варіанти року народження, тобто не 1873, а 1874 рік [13, 7-8], зауважимо, що упорядник не згадав про цю дочку письменника Ірину Степенко. Хто-хто, а вона добре знала рік народження свого батька. І коли за свій майже 90-літній вік на пам'ятникові не виправила дату народження батька, то таки справді він народився 24 червня 1873-го. Найсердечніший Іванів друг й однопартієць, літературознавець О. Тулуб у своїй праці також зазначає 1873 рік. Леся Українка 17 квітня 1894 р. у листі до М. Драгоманова вказує на вік Сердешного: 20 років. Тому сумнівів з приводу датування не повинно бути. Якщо упорядник не знайшов метрики, то є інший варіант: І. Степенко 1897 р. у Володимирському соборі м. Києва брав шлюб з Оксаною Старицькою, в церковній книзі неодмінно зазначено вік молодят.

З дитинства у хлопця виявився поетичний хист, здібності до вивчення іноземних мов. Подорожі полтавськими селами, замилювання краєвидами, побачене й почуте вселилися в чуле серце юнака, пробудили патріотичні почуття, любов до рідного краю, українського народу. Ця любов супроводжувала його все свідоме життя. Будучи, студентом Київського університету (1892–96) зійшовся з українською культурною елітою – родинами Старицьких, Лисенків, Косачів. Дослідники, а слідом за ними й А. Діба в рецензії «Степенків Ломикамінь через призму осягнень полтавця Григорія Титаренка», стверджує, що Михайлу Старицькому довелося стати для Степенка «наставником у літературно-мистецькому гуртку «Плеяда» [4, 242]. Сумнівно виглядає членство Степенка в «Плеяді». Та й молодий студент не міг впасти в око Старицькому, бо був малознаний і характеризувався негативно. Так, Леся Українка 5 (17) квітня 1894 року М. Драгоманову повідомляє: «Ви питали колись про Сердешного, се дуже молодий хлопець (20 л.), не конче освічений і дуже погано вихований, до того ж, під міцною правдяньською ферулою – що з нього хотіти? Врешті, він, може, ще вилюдне, як підросте» [15 : 10, 231]. Тому версія членства в «Плеяді» є хибною. Адже гурток створено 1888 року з ініціативи Лесі Українки, та через п'ять років, тобто 1893-го плеядівці припинили своє існування. Можливо, як творча особистість, літератор-початківець й приходив на засідання, то це ще не факт, що був активним «плеядівцем», бо перед ним найпершим завданням було виконати вкрай напружений навчальний план на шляху до здобуття вищої освіти. А студіював дисципліни сумлінно, коли тягнув на золоту медаль. Та на цьому шляху став перепоною професор-українофоб, філолог-славист Т. Флоринський, добачивши в ньому сепаратиста, а отже поставив занижену оцінку, тож дісталась Степенкові срібна медаль.

Ще гірша справа з матеріалами Інтернет-ресурсу про Степенка. Доходить до комічного, до абсурду, бо ж у запропонованій літературі дев'ять позицій абсолютно точно не відображають життя й діяльність Івана Матвійовича, а лише його однофамільця, співака Івана Никифоровича (1894-1937) [11]. Як при цьому не згадати п'єсу І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля»? Тут же, в Інтернет-ресурсі, про письменника з року в рік зазначено: «Був членом Старої громади». Це вигадка, звичайно. По-перше, київська Громада діяла у 1859–1876 рр., по-друге, відбір кандидатів був надто жорстким. До цієї організації приймали тих, хто вже здобув вищу освіту, хто мав рекомендації та підтримку усіх членів Громади: кандидатура обиралася відкритим голосуванням, і якщо хтось один був проти, кандидата не приймали. По-третє, погодьтеся, трирічна дитина ніяк не могла стати членом Старої громади.

На історико-філологічному факультеті Київського університету Степенко стає улюбленим учнем професора, довголітнього головного редактора наукового журналу «Университетские известия» (1873–1913) Володимира Іконнікова. Ще будучи полтавським гімназистом, активно займався перекладами творів західноєвропейських письменників, прагнучи таким чином познайомити українського читача з класикою високого європейського рівня. Про це, зокрема, довідуємося з листа І. Степенка, адресованого 28 грудня 1890 року В. Іконнікову. Сімнадцятирічний юнак пише: «Чи не змогли б Ви надрукувати мої віршовані переклади (гекзаметр) із «Метаморфоз» Публія Овідія – всього 12 пісень. Переклад вірний, близький до оригіналу і разом з тим осучаснений літературною мовою» [5, арк. 2]. Далі він просить ученого сповістити адресу Київського філологічного товариства. З цього часу пролягає його многотрудний шлях до науки, до однієї з

ділянок культури – української літератури. Як літератор-початківець, заявив про себе здібними перекладами творів П'єра Беранже, Овідія Назона, що побачили світ окремим виданням.

У його біографії є дві непроминальні події, що припадають на молоді роки київської доби: зустріч з Іваном Франком. Іван Якович у Стешенкові побачив майбутнього здібного письменника, українського патріота, який подавав великі надії. Щира дружба та творче співробітництво Івана Франка з діячами культури Наддніпрянської України, зокрема П. Саксаганським М. Лисенком, М. Драгомановим, Лесею Українкою, М. Старицьким яскраво ілюструє тогочасні історико-культурні процеси. Так, за підтримки І. Франка у Львові 1896 р. виходить друком Стешенкова драма «Мазепа». Того ж таки 1896 р. автора заарештовує царська охранка, домагаючись заборони вчителювати, як політично неблагонадійному, схильному до українського сепаратизму. Стешенка позбавляють посади викладача Київської жіночої Фундуклеївської гімназії. Недавній випускник вишу не розгубився: 23-річний юнак був уже поліглотом, вільно володів російською, німецькою, французькою, іспанською, італійською, польською, словацькою, білоруською мовами. Він засиджується над перекладами, пише вірші.

В Лук'янівській в'язниці письменник ближче знайомиться з молодшою дочкою Михайла Старицького – Оксаною. А було це так. У 1897 році Оксана Старицька потрапила до Лук'янівської в'язниці за участь у «вітровській» демонстрації. Народниця-чернігівка Марія Вітрова не витримала знущань жандармів й у Петропавлівській фортеці-в'язниці спалила себе живцем. Молодь Санкт-Петербурга, Москви і Києва вийшла на вулиці, засуджуючи самодержавний режим. У сусідній камері сидів майбутній Оксанин чоловік – Іван Стешенко. В неволі відбулося знайомство, а не в гуртку «Плеяда» (повторимось, гурток 1893-го припинив існування), як трактують дослідники. В особі Оксани Іван Стешенко знайшов однодумця, революційного романтика. Після виходу з Лук'янівки молодята побралися. Для чоловіка Оксана стала справжньою помічницею, його правою рукою. В серпні 1898 року І. Стешенко бере участь в роботі з'їзду нелегального товариства «Молода Україна». Саме з цього товариства утворилися партії. Іван Матвійович очолює соціал-демократичну партію (УСДРП), до якої входили Олександр Тулуб, Леся Українка, Оксана Стешенко, Михайло Коцюбинський... До речі, з «Молодої України» утворилися й українська демократична та революційна партії. Як сьогодні не дивно звучить, але тоді І. Стешенко, щоб здобути людських прав, захоплюється ідеями Карла Маркса, М. Драгоманова, схиляється до лівої політики, згодом, під впливом галичан Івана Франка й Михайла Павлика. Таким чином на Наддніпрянщині він стає одним із перших європейських соціалістів. На той час І. Стешенко був з найбільш відомих політичних діячів, революціонерів лівого руху, що поєднував у своїй діяльності принципи українськості, соціальної справедливості та моралі. Методами боротьби за кращу долю І. Стешенко обирає просвіту, піднесення культурного, освітнього рівня народу.

І. Стешенка запрошують до Полтави на відкриття пам'ятника І. Котляревському. Там виступає з рефератом «Про художньо-літературне значення творів Котляревського і його заслуги». Завдяки зусиллям М. Старицького йому вдається влаштуватися в управління Південно-Західної залізниці, а згодом – в Київську міську Думу. Києяни уже знають І. Стешенка як поета, автора двох збірок, з яких виразно постає захисник знедолених, співець громадянської скорботи. Його захоплює вир революційних подій 1905 року, в Києві очолює редакцію сатиричних журналів «Шершень», «Гедзь», де висміює соціальні негаразди царської Росії. Потрапляє під приціл поліції: був заарештований, а згодом висланий у м. Слуцьк (тепер Мінської області, Білорусь) під суворою наглядом. Там працює в гімназії. Дружина з двома дітками Гриною та Ярославом залишилася жити на квартирі. З листування видно, що дуже бідувала. Щоразу повідомляє чоловікові: «Будь-ласка, не задержуй грошей, бо хазяйка уже просила за квартиру» [6, арк. 5]. В іншому листі розповідає про однодумців: «Дядя Коля (йдеться про М.Лисенка. – В.М.), Л. М. Драгоманова, Ліля, Леся, Грінченко, Чикаленко, Степаненко, Коваленко, Скок, Дурдуківський, Стеценко та ін. були арештовані. Декого уже випустили, а дехто ще сидить». Тут же вона подала чернігівську адресу М. Коцюбинського, якою цікавився чоловік. А 5 грудня 1906 року він писав дружині з Вільно, що уже нарешті їде у свої «невеселі місця» [7, арк. 3]. З осені 1907 року Іван Матвійович учительює в Київській комерційній школі, згодом у Фребелівському педагогічному інституті, на вищих жіночих курсах, в музично-драматичній школі імені М. Лисенка. А з 1915 року – директор Тетянинської гімназії для біженців.

Упродовж 1899 – 1901 рр. вийшли друком збірки його поезій І. Стешенка «Хуторні сонети», «Степові мотиви». Водночас захоплений науковою роботою, досліджує творчість І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Гоголя, П. Мирного, М. Старицького, М. Коцюбинського, І. Франка та ін. Разом із дружиною упорядкував і видрукував українсько-російський словник (1909). На пропозицію М. Грушевського 1907 р. став секретарем Українського наукового товариства імені Тараса Шевченка (Київ), редагував педагогічний журнал «Сяйво» (1913–1914).

Перші десятиліття ХХ віку стають для Стешенка найплодовитішими. Він розробляє курси лекцій, бере участь у наукових симпозіумах, нарадах, пише наукові, літературознавчі розвідки,

вірші, оповідання. В його наукових зацікавленнях постає творчість давніх і сучасних українських письменників. Привертає до себе увагу наукова робота І. Стешенка під назвою «Еволюція соціальних ідей в новій українській літературі», яка свідчить, що її керівником був І. Франко, бо вся праця виправлена рукою Івана Яковича і навіть заголовок справлено рукою Франка [8, арк. 1]. І. Стешенко про себе залишив автобіографічну працю, що носить дивну назву «Записки психопата ХХ віку» [9, арк. 2].

Перу І. Стешенка належить корпус наукових досліджень, лекцій: «Англійська література XVIII-XX ст.» (1911), «Українське літературне писання» (1901), «Галицько-українська література XIX ст.» (1911), «Дитяча література та її задачі» (1905), «Древний период русской литературы и обрядов» (1901), «Древность русской народной поэзии» (1905), «История греческой драмы», «История и сущность драмы», «Лекції західної літератури», «Лекції з історії України, прочитані на інструкторських курсах в Києві», «Російська література XIX ст.», «Курс політичної економії (крам і гроші)», «Лекції з фольклору», «Лекція з історії виникнення української драми», «Про бельгійську літературу», «Про Тараса Шевченка», «Про Лермонтова», «Про Пушкіна», «Про поезію», «Первый шаг в литературе» (надруковано: «Детский журнал», 1914, №1-2. Означений подвійний номер часопису присвячено І. Стешенкові. – В.М.); «Про Івана Франка», «Про українську драму до першої половини XVIII століття», «Про О. Кониського, «Стилістика» (польською мовою), «Про Шекспіра», «Шекспір, як філософ», «Біографія І.П. Котляревського» (1901), «Богиня Фантазія» (легенда, 1902), «В народі» (драма на 5 дій, 1899), «В справі української літературної мови, її словника, випущеного видавництвом «Час» (1915), «Вступне слово про колядки» (1916), «Дещо про наш орнамент» (1913), «Драма з життя Київських студентів-гімназистів» (1901), «Замітки з історії України» (1904).

Вищезначені праці свідчать про високу ерудицію Стешенка, як і, утім, про те, що був він людиною широкого наукового діапазону. Водночас продовжував провадити активну громадську, науково-культурну діяльність. У червні 1906 р. разом із С. Шеметом (1875– 1957, Австралія), В. Винниченком (1880–1951, Франція), Б. Грінченком (1863–1910), М. Левицьким (1866–1932) був організатором установчих зборів Київського товариства «Просвіта», виступав з рефератами й доповідями на його засіданнях і публічних зборах. Під час роботи національного конгресу, що проходив 6–8 квітня 1917 р., І. Стешенка обрано до Центральної Ради від просвітніх організацій міста Києва. Він очолив рух за українську школу, ставши на чолі Товариства шкільної освіти, що опікувалося питанням підготовки українського вчительства, запровадження української термінології та правопису, створення українських підручників та посібників. Наприкінці березня 1917 року разом із Михайлом Грушевським (1866-1934), Тимофієм Лубенцем (1855-1936) та Віктором Ігнатівичем (1862-1933; до речі, В. Ігнатівич був близьким родичем Івана Франка, адже дружина Ігнатівича – Олександра Федорівна Хоружинська – це рідна сестра дружини Франка. Саме в тітки Сандри Ігнатівич під час Першої світової війни мешкала дочка І. Франка Ганна Ключко-Франко) І. Стешенко увійшов до складу спеціальної підкомісії міської думи Києва, яка мала розробити план запровадження української мови в київських школах.

І. Франко 1898 р. відгукнувся рецензією на працю І. Стешенка «И. П. Котляревский и Осипов в их взаимоотношении» [16, с. 36-38]. Молодий Стешенко вступив у літературну дискусію з І. Франком щодо поглядів на однойменні Шевченкові твори – поему та повість «Наймичка». Франко простежував аспекти модифікації, аргументував свої тези теорією впливу на творчість Т. Шевченка, а Стешенко лише розкривав причини написання Шевченком російськомовної прози, підкріплюючи свої думки компаративними паралелями (порівнював україномовні й російськомовні Шевченкові тексти) [12, с. 71]. Літературна дискусія з І. Франком вказує на факт національного самоусвідомлення І. Стешенка, світогляд якого остаточно сформувався в культурному середовищі київської прогресивної інтелігенції. За чотири роки (з часу негативної характеристики Лесею Українкою 20-літнього юнака) він «вилюднів», тобто твердо укріпився на національному ґрунті.

Будучи Генеральним секретарем народної освіти, його погляди на державну політику П. Скоропадського були дещо антитетичними. Тому І. Стешенко з радістю отримав пропозицію І. Огієнка обійняти посаду завідувача кафедри української літератури в новоствореному Кам'янець-Подільському університеті. Перед виїздом до столиці УНР, взяв відпустку й вирушив із сином Ярославом до Полтави, маючи намір там краще підготуватися до лекцій. Перед від'їздом залишив у міністерстві свою адресу: село Великі Будища Зіньківського повіту на Полтавщині. У Полтаві на його життя було вчинено збройний замах. Помер І. Стешенко від отриманих ран пізно ввечері 31 липня 1918 р. Спершу був захоронений у Полтаві. Та невдовзі вдова перевезла тіло чоловіка до Києва й перепоховала на Байковому цвинтарі. Того ж року Столипінську вулицю було перейменовано на Івана Стешенка. Через рік більшовики, прийшовши до влади, вулиці дали нове ймення – Гершуні, пізніше – Чкалова. Нині – вулиця імені Олеса Гончара у Києві.

На трагічну кончину міністра освіти відгукнулася тодішня преса, авторами некролога були письменники Леонід Білецький, Грицько Коваленко. Згодом появилися спогади С. Єфремова, П. Христюка, С. Сірополка, О. Тулуба. Зокрема, Г. Коваленко 1919 року оприлюднив у Полтаві брошуру «На спомин борця за вільну рідну освіту І. М. Стешенка» [10] – це фактично була його промова, виголошена в театрі у день пам'яті першого міністра освіти УНР. Трагічна смерть не дозволила Стешенкові бути викладачем вищої школи. З нагоди відкриття Кам'янець-Подільського університету у складі почесних гостей на свято прибула дружина. Л. Білецький резюмує, що, виступаючи перед присутніми, І. Огієнко «згадав покійного Івана Стешенка як першого Міністра Освіти, який мріяв про заснування високих шкіл на Україні і привітав тут присутню вдову, його дружину Оксану Михайлівну» [1, с. 141].

В постанові (1941) на арешт дружини Оксани Стешенко, документ підписав нарком державної безпеки УРСР Павло Мешик (1910–1953), зазначено: «Муж Стешенко в прошлом являлся министром просвещения при Центральной раде (убит красными войсками в 1918 году)». На допиті 22 липня 1941 року слідчий дбайливо шукав надто «важливий» аргумент арешту Оксани Михайлівни: «Следствию известно, что ваш муж Стешенко был убит в 1918 году войсками Красной Армии как гетманский министр, так ли это?». Виявляється, що влада і через 23 роки по смерті чоловіка, звинувачує вдову в тому, що той був міністром освіти УНР. О. Стешенко також стала жертвою політичного терору. Слідчий, мабуть, не читав щоденник Сергія Єфремова, який 20 грудня 1923 року занотував: «Дізнався од Костя Івановича [Товкача] страшні подробиці про вбивство І. Стешенка. Засудила його на смерть большевицька організація Зіньківського повіту; засуд виконав один із членів тієї організації. Звуть його – Башловка. Чому саме засуд упав на І. Стешенка – не зрозуміти». А хто ж такий Товкач? Костянтин Товкач (1882 – ?) був товаришем С. Петлюри по духовній семінарії. У 1917 р. – член губернської земської управи, голова міської думи в Полтаві. Очолював полтавський осередок УПСФ. Входив до складу Генерального суду УНР. 1930 року засуджений в справі СВУ. Подальша доля невідома.

На могилу до батька ходила дочка Ірина, яку також влада не раз цькувала, переслідувала. Молилася, думками вела тиху бесіду з батьком, розповідала, очевидно, що довелося пережити їй та родині. Але й вона 30 грудня 1987 року відійшла за межу вічності. Львів'янка – лікар за професією, племінниця актриси Софії Федорцевої, щирої подруги Ірини Стешенко – мені розповідала, що в останню хвилину Ірина Іванівна тримала її за руку і просила поховати тіло в ту ж могилу, де покоїться прах батька на Байковому цвинтарі, а також заповіла передати речі якщо не в створений музей Михайла Старицького, то в музей Лесі Українки в Києві (музей М. Старицького відкрито лише 2002 р.). Останню волю письменниці було виконано згідно заповіту.

Висновки... З вищомовленого можна констатувати, що велика літературна спадщина І. Стешенка досі чекає на скрупульозного дослідника. Окремі тези попередників все ще потребують коригування, наукового аналізу, документального підтвердження. Літературознавчі та художні твори письменника дають ключ до моделювання національних концептів: віри, національної свідомості, української історії, словесності. Означені концепти є своєрідними кодами до розуміння літературно-критичних праць І Стешенка, українського літературного процесу загалом. Усвідомлюючи відповідальність перед громадою, письменник удосконалював власний образ інтелектуала, підпорядковував себе, свої моральні цінності глибокому почуттю приналежності до української нації. Ототожнюючи себе з власним народом, своєю поведінкою, моральними чеснотами показував приклад іншим як треба боротися за українську Україну, спершу у власному «Я», а згодом – в суспільних перетвореннях. Українськість І. Стешенка поступово спроектовувалась на всезагальну самоідентифікацію українського народу зі справді вільним, гідним кращого життя у своїх власних очах, з тим в очах світової спільноти.

Цією публікацією нами здійснено спробу максимально об'єктивно проаналізувати життєвий і творчий шлях письменника, вказавши на його художні твори, літературознавчі дослідження, які досі працюють на розбудову українського культурного й освітнього простору. І хоча стаття обмежує нас розміром, проте відкриває простір для подальших наукових пошуків. Сподіваємось, що не лише художні твори І. Стешенка, а й корпус вищезгаданих літературознавчих праць для учителів-філологів, магістрантів, аспірантів стануть предметом написання реферативних, дипломних та дисертаційних робіт.

Список використаної літератури

1. Білецький Л. Мої спогади (1917-1926 рр.) / Леонід Тимофійович Білецький ; підготовка тексту, вступна стаття та іменний покажчик В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський : «Медобори-2006», 2013. – 239 с.
2. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Леонід Білецький. – К.: Либідь, 1998. – 405 с.

3. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради : Біограф. довідник / В. Верстюк., Т. Остащенко. – К., 1998. – С.167-171.
4. Диба А. Стешенків Ломикамінь через призму осягнень полтавця Григорія Титаренка / Алла Диба // Рідний край. – 2013. – № 2 (29). – С.240-245.
5. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В.Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. III. – Спр. 51116.
6. ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 63863.
7. ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 63857.
8. ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 8580.
9. ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 8574.
10. Коваленко Г. На спомин борця за вільну рідну освіту І.М.Стешенка. / Григорій Коваленко. – Полтава, 1919. – 8 с. (Промова в театрі у день пам'яті Івана Стешенка).
11. Стешенко Іван Матвійович [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
12. Стешенко І. Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка / Іван Стешенко // Український науковий збірник. – Вип. II. – Москва, 1916. – С. 63-87.
13. Стешенко І. Твори. Переклади. Вибране листування / Іван Стешенко; упоряд. та авт. бібліогр. нарису Г. В. Титаренко, післямова Г. А. Александрової. – Полтава : Б. в., 2013. – 630 с.
14. Тулуб О. Іван Стешенко (1873-1918) (Спомини і матеріали) / Олександр Тулуб // Україна. –1929. – Грудень. – С. 92-104.
15. Українка Леся. Зібрання творів у 12 т. : Т. 10 / Леся Українка. – К.: Наукова Думка, 1978. – 544 с.
16. Франко І. И. Стешенко. И. П. Котляревский и Осипов в их взаимоотношении (КСт. – 1898. – Т. 61. – Кн. 7-8. – С. 1-82) / Іван Франко // ЗНТШ. – 1898. – Т. 26. – С. 36-38.

***Анотація.** Статтю присвячено письменникові, громадському діячеві І. Стешенку, на конкретних прикладах оприявлено його життєвий і творчий шлях, з'ясовано внесок у розвиток національної освіти та культури. Застосувавши історико-біографічний, культурно-історичний методи дослідження, автором доведено, що письменник був людиною широкого наукового діапазону, проводив активну громадську, освітню та культурну діяльність. Беручи приклад з Івана Франка, якого знав особисто і про якого написав дослідження, І. Стешенко у своїх працях творив національні концепти: віри, національної свідомості, української історії, словесності. Означені концепти були своєрідними кодами до прочитання його художніх творів, ключем до розуміння літературно-критичних праць, українського літературного процесу загалом. На основі архівних джерел подається перелік літературознавчої спадщини письменника.*

***Ключові слова:** концепт, самоідентифікація, Іван Стешенко, літературна творчість, перекладач, Іван Франко, лекції з літератури.*

***Summary.** The article is devoted to the writer, public figure Ivan Steshenko, by specific examples his life and career have been shown, his contribution to the development of national education and culture has been cleared out. Applying historic-biographical, cultural-historical methods of research, the author proves that the writer was a man of wide range of research, conducted active social, educational and cultural activity. Following the example of Ivan Franko, whom he knew personally and whom he wrote his research, I. Steshenko in his writings created national concepts: faith, national consciousness, Ukrainian history, literature. The mentioned concepts were peculiar codes to reading his artistic works, the key to understanding the literary-critical works, Ukrainian literary process in general. Based on archival sources the list of literary studies heritage of the writer has been given.*

Realizing the responsibility to the community, the writer improved his image of the intellectual, subordinated himself, his moral values to the deep sense of belonging to the Ukrainian nation. Identifying himself with the people, with his behavior, moral virtues he showed the example to other people how to fight for Ukrainian Ukraine, firstly in his own «I», and later – in social transformations. Feeling as Ukrainian, Steshenko was gradually projected for universal self-identity of Ukrainian people with a truly free, worthy of better life in their own eyes, then in the eyes of the world community.

With this publication we have attempted to analyze as objectively as possible the life and career of the writer, pointing to his literary studies, which are still working on the development of Ukrainian cultural and educational environment.

***Key words:** concept, self-identification, Ivan Steshenko, literary creative work, translator, Ivan Franko, lectures on literature.*

Отримано: 14.10.2015 р.

ХУДОЖНІЙ СВІТ РОМАНУ «МАРУСЯ» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

Для дослідника поняття «художній світ» є одним із важливих інструментів проникнення у структуру мистецького твору. «Художній світ, – писав Григорій Ключек, – потужний засіб впливу на читача, складова поетики твору. <...> Художній світ – фундаментально-змістовий засіб, феномен, утворений подвійною інтенціональністю, витворений інтенцією митця, скоригований у процесі сприймання інтенцією реципієнта» [3, 14]. За визначенням Юрія Коваліва, специфіку художнього світу в тексті зумовлює ідейна настанова автора, його стильові уподобання, естетичні смаки, рівень культури і світосприйняття. Художня дійсність, художній світ «постає явищем відмінним, іншим, але рівнозначним довікіллю» [4, 566].

Метою даного дослідження є аналіз художнього бачення сучасного письменника Василя Шкляра, виявлення засобів, застосованих ним для вираження художнього світу в романі-бестселері «Маруся». Коли у 2014 році письменник видав свій новий роман, критики і читачі одноголосно відзначили не лише вчасну його появу, а просто-таки містичний збіг обставин цієї появи. Роман про шістнадцятирічну отаманшу Олександрю Соколовську вийшов саме тоді, коли на сході України вже вирувала війна. «Та збіги полягають не тільки в тому, що у романі йдеться про визвольну боротьбу українців проти росіян – «червоних» і «білих», не лише в тому, що фатальних помилок укотре припускається керівництво, а не низові й середні ланки війська. «Маруся» особливо близька тим, що на арені війни знову постала молодь» [2].

Показовою видається сама історія творчого задуму. У свій час В. Шкляр побував на відкритті пам'ятника отаманам Соколовським у селі Горбуліві на Житомирщині. І саме тут його вразила історія родини місцевого дяка, сини якого Олекса, Дмитро і Василь полягли у боротьбі за Україну упродовж 1918-1919 років. «Гинув один брат – на його місце ставав другий. І коли один по одному полягли всі троє, отаманську шаблю підхопила їхня шістнадцятирічна сестричка Саша, котра і взяла собі псевдо Маруся. Під проводом цієї тендітної золотоконої дівчинки воювала тисяча козаків – триста шабель (тобто кінних) і сімсот багнетів (піших)» [7, 3]. В. Шкляр просив у долі натхнення, щоб написати про цю дивовижну постать.

Актуалізуючи події національно-визвольних змагань в Україні, В. Шкляр творить у романі чотири площини сюжетного часу, на що чітко вказують заголовки автономних ситуацій, описаних на початку роману: «Квітень 1937-го», «Вересень 1964-го», «Грудень 1988-го», «1919-й». Часова відстань між цими ситуаціями вимірюється життям трьох поколінь, їхня спадкова поєднаність наголошена вже на перших сторінках: «Ідучи за бабусиною труною, Ліза вже знала, що в Горбуліві ховають дружину отамана Соколовського».

А тепер його син Євген Соколовський, низько припадаючи на ногу та опираючись на костур (покалічили в Магадані), спроквола човгав на свій куток...» [6, 9].

Самотождність молодших поколінь Соколовських наближена до життєвого досвіду їхніх попередників, їх власна історія органічно пов'язується з сімейним нарративом, незважаючи на те, що цей зв'язок витравлювався десятиліттями тюрем і переслідувань. Усе своє життя «на відстані подиху» бачив і чув славетну родичку Євген Соколовський. Конструюючи власну ідентичність, він не раз подумки повертався у своє дитинство. «Ось вона підхопила його на руки й посадила поперед себе на коня. Кінь той був чи білий, чи срібний, більше нічого не пам'ятає Євген Соколовський, тільки ще чує з тієї даліни одним-однісіньке слово: «Нарцис!» [6, 11].

Серед визначальних параметрів художнього світу мистецького твору літературознавча наука наголошує насамперед просторові і часові прикмети. Так, Д. Лихачов відзначав, що «письменник створює певний простір, у якому відбувається дія. Цей простір може бути великим, охоплювати низку країн (у романі подорожей) або навіть виходить за межі земної планети (у романах фантастичних), але він може звужуватися до тісних меж однієї кімнати <...>».

Письменник у своєму творі творить і час, в якому протікає дія твору. Твір може охоплювати століття або тільки години» [5, 76].

Просторово-часові координати роману «Маруся» зумовлені фактами життєпису героїні і обмежуються етапами її ініціації, генетично пов'язаними з ініціаціями козацькими. Першим ініціаційним ритуалом для Марусі стало прощання з родиною. Її відокремлення від найріднішого оточення було гвалтовним, травматичним, а водночас і глибоко усвідомленим. Окупанти упродовж року вбили її трьох братів, не давши можливості по-християнськи провести їх в останню дорогу. «Лесика закопали потай під Пилиповичами, Дмитра так само в Корчівці, Василя ж розстріляли в Радомишлі та вже мертвого кинули в річку» [6, 181]. І коли батьки дізналися, що донька ступила на стежку братів, не перечили їй волі. «Бо як не ми, то хто?» [6, 181].

В історичних думках і піснях «від'їзд з дому козака чи майбутнього запорожця оплакував-ся його рідними й близькими як проводи покійника. Це робилося у відповідності з нормами ініціації, що передбачала ритуальне «вмирання» ініційованих» [1, 11]. Це вдавене «вмирання» передбачало воскресіння. Текст роману певним чином наслідує обряд проводів-прощання. «Маруся нахилилася і вперше поцілувала матір у руку.

– Простіть.

– Не прощайся, сказала Ядвіга. – Іди [6, 195].

Натяк на мотив ритуальної смерті присутній в епізоді прощання доньки з матір'ю, де підкреслено, що рідним годі сподіватися на повернення Марусі додому: «Мамо, якщо ви раптом почуете від когось, що мене вбито, не вірте. Може так статися, що я перейду кордон і житиму на чужині до кращих часів. Може, подам звістку, а може, й ні. Нехай ніхто не знає, де я поділася» [6, 195].

Другий етап ініціації – це посвята Марусі в повстанці на Дівич-горі, що включала обряди перейменування і переодягання. Дякуючи товариству за довіру, Соколовська запрогла, щоб віднині усі називали її Марусею, бо це, мовляв, «найупертіше жіноче ім'я» [6, 89]. Перетворення внутрішньої сутності тягне за собою зміну зовнішності. Щоб не виділятися з-поміж загалу і для зручності, дівчина вдягає на себе чоловіче вбрання. Ось якою побачили її стрільці-галичани при першій зустрічі: «Зодягнута була як парубок – полотняні штани, шевронові чобітки з острогами, туга домоткана сорочина, підперезана шкіряним паском, на якому щільно сиділа кобура з револьвером. За плечима у дівчини був короткий австрійський карабін» [6, 21-22]. Таке вбрання породжує в голові італійського купця Флоріана Ліві думку, що перед ним новочасна Орлеанська Діва, яка колись «також повстала проти загарбників, та була спалена на кострищі за відьомство і... носіння чоловічого одягу» [6, 180]. Маючи чимало ознак образу Орлеанської Диви, образ Марусі вступає в конфлікт з цим архетипом. Дівчина у нечасті години перепочинку між боями вертається до звичних горизонтів життя, до себе колишньої, до своїх білих вишитих кофтин, кісників, коралового намиста зі срібними дукачами. «Маю таку слабкість. Іноді зодягаюся... як колись. Я все-таки дівчина» [6, 73], – звіряється Маруся поручнику Мирону Гірняку. Тобто дівчина ідентифікує себе зі своїм минулим станом і статусом.

З одягу, як фіксують фольклорні першоджерела, особливе значення лдя козака мала шапка. Згадаймо, до прикладу, «Думу про козака Голоту». Марусина шапка відкрито декларувала програму дій її власниці, адже на червоному шлику великими літерами було написане гасло: «Смерть ворогам України!».

Наступна складова ініціації – випробування у партизанському загоні. Спочатку «загін Марусі до фронтальних сутичок не вступав – не партизанське то діло йти грудьми на регулярну армію. Повстанці воюють, коли самі того хочуть, а не тоді, коли приспічить ворогові. Маруся зі своїми козаками гуляла на правому крилі 8-ї Самбірської бригади й пантрувала менші частини червоних, які відривалися від основних сил» [6, 180]. Це був гарт перед новими випробуваннями, які поглиблювали розуміння складності становища України, а також відповідальності за свої дії. З часом соколовці стають зорганізованим військом на триста шабель і сімсот багнетів, де кожен піхотинець і кавалерист чітко розумів своє місце. Зміцненню віри у себе сприяла ціла низка обставин, зокрема участь у поході на Київ, переможні бої з червоними у Радомишлі, Янівці, Горбуліві.

Поряд із військовим вишколом відбувається психологічне загартування Марусі. Ініціація передбачає повну зміну не лише зовнішності, але й внутрішнього світу героя. Для Марусі ця зміна аж надто болісна. Коли їй закидають, що вона, мовляв, молода, і любить проливати кров, Маруся пояснює, що це для неї вимушений вибір: «Ви думаєте, мені подобається проливати кров? Я вчителька. І брати мої були вчителями. Ми не збиралися убивати. Але прийшов завойовник, і тут уже є одна правда: або він тебе, або ти його. Інакше не буває» [6, 175].

На завершальному етапі ініціації, як відомо, відбувалося ритуальне «воскресіння», відродження ініціанта. Цей етап наявний і в аналізованому романі. Ядвіга Соколовська, мати Сашуні, перед смертю сповідається отцю Терентію і виповідає йому найбільший материнський біль – втрату дітей. Особливо її гнітила невідомість щодо Сашуні. Бо «одні казали, що її замучили большевики, другі шептали, начебто вбили свої. Бачили її могилу.

Та й не одну, а три, – сказав отець Терентій.

Ну от, і ви знаєте, отче. А я хочу спитати вас: якщо бачили три могили однієї людини, то чи не означає це, що та людина може бути живою? [6, 7].

Символічним поверненням Марусі додому стали складені про неї народні бувальщини, перекази. З тих переказів молода отаманша поставала характерницею, яку не брали ні кулі, ні вогонь, ні в'язничні мури. «Ходили чутки, що Маруся чорнокнижниця, що вона знає магію давніх волхвів, справляє їхні відунські обряди, через те володіє такою чудодійною силою [6, 167]. Маруся була свідком того, як народжується пісня про її родину, про її славних братів і про неї саму:

*Ромен жовтий, цвіт ружовський,
 Десь поїхав Соколовський,
 Десь поїхав та й немає –
 З козаками п'є, гуляє.
 Ой не п'є він, не гуляє,
 Брат сестричку зазиває:
 Ти ж Марусю, – Соколовська!
 Ромен жовтий, цвіт ружовський... [6, 182].*

Лейтмотивною метафорою твору, вузлом, яким пов'язані усі складники роману, є любов, любов до жінки, любов до України, любов до життя. Так, камертоном до змістового наповнення кожної з трьох частин художнього тексту є епіграф, узятий з любовного освідчення. Письменник не викazuje автора цього освідчення, можна припустити, що це пісні Мирона Гірняка, коханого Марусі. Адже неспроста новела «Грудень 1988-го» закінчується згадкою про те, що через роки у Марусиній землянці недалеко від села Вереси поряд з дівочими прикрасами знайшли любовні вірші Мирона.

Осмилення буремних подій у романі здійснюється крізь призму духовності й гуманності. Вже на початку твору між поручником Галицької армії Данилом Бізанцем і Марусею відбувається суперечка з приводу того, чи застосовувати важку артилерію при взятті столиці.

«– Золотоверхий Київ не годиться обстрілювати з гармат, – сказав Данило Бізанц. – Не можна руйнувати храм, навіть якщо там ховається ворог» [6, 35].

Складна етична проблема – милосердя – стає предметом обговорення у загоні Дмитра Соколовського, коли отаман відпускає на волю полонених червоноармійців. І хоча немало хлопців воліли б їх усіх викосити до ноги, отаман не ламає слова, лише застерігає: «– Їдьте у свою Расею і більше сюди не вертайтеся. Ще раз мені попадетесь – розстріляю на місці» [6, 35].

Роман, попри заякореність на конкретних подіях національно-визвольного руху, сягає першоджерел людського буття, загальнолюдських цінностей, закріплених у Святому письмі. Чи не тому таким потужним у тексті є молитовний дискурс.

Конкретні історичні події розгортаються у добре знайомому авторові ландшафті: Горбулів, Житомир, Київ, Брусилів. Однак поряд із конкретним життєвим простором у романі присутній простір метафізичний, відтак частина подій витлумачені крізь міфологічну призму. Глибоке екзистенційне підґрунтя має опис видива-марення хворого на тиф Мирона Гірняка, якому являється полеглий на Маківці батько. «Чудно було Миронові, що тато загинув, а тепер ось явився живий і розповідає про свою смерть. Та потім Мирон здогадався, що це не тато прийшов з того світу, а навпаки, він, Мирон, одійшов у засвіти, де вони не могли розминутися» [6, 269]. Знімаючи межу між явним і уявним, між реальністю і забуттям, письменник вустами свого героя розповідає історію загибелі Гірняка-старшого. Сталося це на Великдень, коли москалі оголосили триденне перемир'я. На radoцях захисники Маківки заспівали славень «Ще не вмерла Україна». З окопів ворога доносилося «Христос воскрес!». На другий день замирення батько Мирона вирішив прогулятися узліссям, мовляв, як при такій красі неба і землі можна висидіти в окопі. На radoцях вояк потоптав ряст, «аби на той рік діждати, і тут раптом – лусь! – луснуло моє бідне серденько не від радості, а від ворожої кулі» [6, 270]. Далі через напучувння загиблого героя синові висловлюється узагальнена оцінка ошуканської поведінки московських зайд: Пам'ятай, синку, мою науку: якщо сі доведе мати діло з москалем, ніколи-ніколи йому не вір. Особливо сі стережи його, коли в тебе свято...» [6, 271]. І це є виявом вищої, Божої правди, підтвердженої істиною світлого Великоднього празника, в який увірвалося зло, матеріалізоване в постаті одвічного ворога.

Отже, пафос роману, художній наратив, хронотоп, як і сюжетна схема ініціації головної героїні тісно пов'язані з атмосферою часу творення тексту. Його внутрішній світ постає як модель надзвичайно динамічна. Драматична напруга у творі зумовлена зіткненням двох різних світів з різною національною ідентичністю та системою цінностей.

Список використаних джерел

1. Балущок В. Ініціації запорозьких козаків / Василь Балущок // Слово і Час. – 1994. – № 6. – С. 69-76.
2. Джулайко Т. «Справжні твори про сьогодні народяться пізніше» / Тетяна Джулайко // Літературна Україна. – 2015. – 1 – 8 січня. – С. 2.
3. Ключек Г. «Художній світ» як категоріальне поняття / Григорій Ключек // Слово і Час. – 2007. – № 9. – С. 3-14.
4. Ковалів Ю. Художня дійсність // Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2. / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – С. 566.

5. Лихачев Д. Внутренний мир художественного произведения / Дмитрий Лихачев // Вопросы литературы. – 1968. – № 8. – С. 73-79.
6. Шкляр В. Маруся : роман / Василь Шкляр – Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 320 с.
7. Шкляр В. Шукаю слідів Марусі / Василь Шкляр // Літературна Україна. – 2010. – 14 жовтня. – С. 1, 3.

Анотація. У статті на основі аналізу роману «Маруся» Василя Шкляра досліджується специфіка художнього бачення сучасного письменника. Робиться висновок про те, що структура художнього часу і простору, сюжетна схема ініціації головної героїні підпорядковуються осягненню героїки визвольних змагань і соціальних підвалин людського буття.

Ключові слова: художній світ, Василь Шкляр, роман, ініціація, національна ідентичність.

Summary. In the article the specificity of modern writer's artistic vision is researched on the basis of novel "Marusya" by Vasyl Shkl'ar. The conclusion is made that the structure of artistic time and space, the plot scheme of main heroine's initiation are submitted to her comprehension of liberation movements and social foundations of human existence.

For the researcher the concept «art world» is one of the important instruments of penetration into the structure of the artwork. By definition of Yuri Kovalev, the specificity of the art world in the text determines the author's ideological setting, his style preferences, aesthetic tastes, culture and worldview.

The aim of this study is to fulfill the analysis of the modern artistic vision of the writer Vasily Shklyar, the detection of means used for the expression of the art world in the novel-the bestselling «Marusya». When in 2014 the writer published his new novel, critics and readers were unanimous in not only the well-timed appearance of the novel, and the mystical coincidence of circumstances of the appearance. A novel about a sixteen-year-old ataman Alexander Sokolov came out exactly when in the East the war raged.

The space-time coordinates of the novel «Marusya» are due to the facts of the heroine's biography and are limited by the stages of her initiation, genetically associated with Cossacks' initiation. The first initiation ritual for Marusya was the farewell with the family. Her separation from the native environment was forcible, traumatic, but at the same time it was deliberate.

Specific historical events are unfolded in author's familiar landscape: Gorbul, Zhytomyr, Kyiv, Brusyliv. However, together with specific living space in the novel there is a metaphysical space, therefore, part of the events, interpreted through a mythological prism.

The pathos of the novel, an artistic narrative, the chronotope, and the subject scheme of main heroine's initiation is closely connected with the atmosphere creation time of the text. Its inner world is presented as the model is extremely dynamic. Dramatic tension in the text is caused by the collision of two different worlds with different national identity and system of values.

Key words: artistic world, Vasyl Shkl'ar, novel, initiation, national identity.

Отримано: 23.10.2015 р.

УДК 82.09:82-32

Ситник О.В.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЗМУ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ

Проблема психологізму в художній літературі цікава та естетично значуща за будь-яких історичних умов. Саме за допомогою цієї органічної якості мистецтва слова вдається гостро, драматично та цілком виразно розкрити та продемонструвати внутрішні протиріччя особистості, а відтак і конфлікти епохи та суспільства. Показово, що за останні десятиліття термін «психологізм» дуже поширився в літературознавстві. Нерідко ним позначають велике коло проблем на стику літератури і психології, психології і літературознавства: Г. Блум, Ю. Еткінд, Н. Зборовська, Л. Колобаєва, С. Михида, В. Фащенко. Саме наявність у літературознавчому дискурсі чисельної кількості різноаспектних та ґрунтовних студій, присвячених цьому художньому феномену, імплікує мету даної наукової розвідки – систематизація та комплексний аналіз методологічних засад дослідження психологізму.

З усього розмаїття значень, якими найчастіше наділяють цей термін, український учений Ю. Кузнецов виділяє чотири основних: 1) психологізм як науковий метод, 2) психологізм як ін-

дивідуальна особливість художнього стилю письменника, 3) психологізм як певний аспект вивчення сприйняття твору читачем і, нарешті, 4) власне психологізм – застосування психологічних знань до вивчення художнього явища [5, 221].

Дехто з дослідників робить спробу розрізнати терміни «психологізм» і «психологічний аналіз». Так, М. Кодак пише: «...психологізм (художній) – декларована «рухомою естетикою» або науково реставрована з творчої практики (автора, школи, напряму) система соціально-психологічних поглядів на людину у світлі естетичних сподівань даного часу; психологічний аналіз – метод образно-логічного осягнення історично-характерної соціально-психологічної суті людини в художній творчості» [3, 7]. Це визначення певним чином коректує В. Фащенко, акцентуючи увагу на категорії «внутрішнього», що відтворюється письменником: «Психологізм – універсальна, родова якість художньої творчості. Його предметом є відображення внутрішньої єдності психічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв і поведінки людини, а також соціальних груп і класів» [6, 49].

М. Кодак, спираючись на поділ типів психологізму білоруським літературознавцем А. Матруньком, пропонує свою класифікацію, що складається з трьох типів – подійно-динамічного, аналітико-інтроспективного, діалектико-синтетичного. Не вдаючись у незначні відмінні деталі різних класифікацій психологізму, можна справді констатувати наявність трьох його основних типів у літературі: подійно-динамічного (дійового), аналітико-інтроспективного (споглядального), діалектико-синтетичного (синтетичного) [3, 34]. Ю. Кузнецов уважає таку класифікацію вичерпною [5, 226]. В її основі лежить розуміння психологізму як художнього відображення внутрішнього світу людини. При цьому є два принципово відмінних підходи до такого відображення. Перший, коли письменник спрямовує свою увагу насамперед на зовнішні вияви героя – поведінку, вчинки, дії – і через них розкриває внутрішні процеси. Другий, коли увага зосереджується на внутрішньому світі героя – його думках, переживаннях, почуттях, емоціях, процесах свідомості і самосвідомості, які зумовлюють певні вчинки героя. Л. Гінзбург називає ці два типи «явним» і «тайним» психологізмом [1]. Вочевидь, можна говорити, що поєднання двох варіантів психологізму дає його третій тип, який доречно назвати синтетичним.

Дослідження психологізму особливо інтенсивно розвивається в останні десятиліття. Загальнотеоретична постановка питання про психологізм літератури [2; 7]) поєднуються зі спробами його вивчення на матеріалі національних літератур різних історико-літературних періодів. Для позначення складних процесів вираження в літературі співвідношення внутрішнього через зовнішнє, думки через слово Ю. Еткінд пропонує послуговуватися поняттям психопоетика, пояснюючи його таким чином: «Під психопоетикою автор книги розуміє область філології, яка розглядає співвідношення *думка – слово*, причому термін «думка» тут і нижче означає не лише логічний умовивід (від причин до наслідків і від наслідків до причин), не тільки раціональний процес розуміння (від сутності до явища й навпаки), але всю сукупність внутрішнього життя людини...» [7, 18].

Модерністський відхід від поетикальних традицій класичної прози, в якій передбачалась хронологічна послідовність подій, обов'язкова мотивація вчинків героїв їх взаємодією з соціальним середовищем, вплинув і на характер психологізму в новітній новелістиці. На передній план висувуються внутрішні переживання героїв, динамічна зміна емоцій, почуттів. Найчастіше формою художнього осмислення дійсності стає спогад, сон, мрія, уявна розмова або й просто вільна асоціативність думок.

Важливою особливістю відтворення внутрішнього світу людини в літературі ХХ ст. став своєрідний «психофізіологізм». Відзначаючи тенденцію до відтворення психіки через «життя тіла», В. Топоров підкреслює, що полем виявлення цієї психофізіологічності виступає перш за все ставлення до часу й простору на різних рівнях його сприйняття людиною.

Психологізм митців модерністського спрямування позбавлений «класичної» уваги до простежування найменших причинно-наслідкових зчеплень. Для нього властива імпульсивність, дискретність, позірна невпорядкованість внутрішнього світу персонажа. Багато що виявляється опущеним «під воду» (спрацьовує ефект айсберга, про який часто згадують у зв'язку з творчістю Хемінгуея, але про нього можна говорити як про загальну тенденцію новітньої прози).

Письменник ХХ століття не дає у своїх творах відповіді на всі поставлені проблеми й ті психологічні загадки, що виникають в поведінці героя, не намагається чітко й визначено зв'язати причини й наслідки в мотивах його поведінки, навіть прямо не називає самі мотиви. Але він являє читачеві переживання персонажа в образах і картинах його «видінь», які за структурою подібні до міфу чи сну, пропонуючи тим самим читачеві обрати можливий шлях виходу з «психологічного лабіринту», віднайти всі можливі варіанти відповіді на них. Зазвичай у модерністській новелі відсутній аналіз психології героя, почуття не розкладаються на елементи. Автор не зіставляє деталі психічного процесу, не оцінює той чи інший поворот думки, а оперує специфічною,

«синтетичною» формою подання самої суті переживання чи стану героя. Вони часто даються в образі готовими, хоча й фрагментизованими.

Як відомо, магістральною для літератури ХХ ст. є тенденція до міфологізації, і вона відбивається на психологізмі новітнього типу, набуваючи міфологічних ознак. Російська дослідниця Л. Колобаєва, характеризуючи в цьому контексті модерністську прозу, зазначає, що «саме внутрішнє, душевне життя героя, життя свідомості й переживання, за структурою міфоподібні. Перед нами не роздуми героя, не його самооцінки, не самозвіт почуттів, а нескінченні напливи таємничих, дивних образів, що мають цілком зримі, картинні, зовнішні обриси, які нерідко нагадують якісь фантастичні чудовиська. Міф ніби введений всередину душі й свідомості персонажа і зберігає при цьому свою конкретну художню зображальність» [4, 15].

Велику увагу приділяють письменники-модерністи і зовнішнім мовним виявам персонажів – діалогам. Причому побудова реплік має на меті саме проникнення у внутрішній світ героїв. Мовлення героїв використовується не стільки для інформації про обставини, події, скільки для передачі їхніх почуттів, розкриття ставлення один до одного. Як про тенденцію можна говорити про драматургічність діалогу, підтекстове звучання реплік. Перебіг почувань, відтворений у діалозі, стає тим структуротвірним елементом, який визначає розвиток внутрішнього сюжету.

Загалом можна стверджувати, що характери в творах модерністів даються не як сукупність якостей, а як процес перепадів емоцій і почуттів, які й виступають мотиваційною сферою його поведінки. Відтак, простежуючи еволюцію психологізму в літературі початку ХХ століття, можна зробити висновок про актуалізацію його синтетичної форми, так званого «новітнього» психологізму. Його ознаки спостерігаються у відході від прямих форм передачі внутрішнього життя протагоніста на користь непрямих.

Отже, у ході з'ясування сутності поняття художнього психологізму було консолідовано наукову думку щодо предмета дослідження, наведено найбільш релевантну та вичерпну класифікацію типів психологізму, а також простежено новітні тенденції розвитку даного художнього феномену.

Список використаних джерел

1. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе / Лидия Яковлевна Гинзбург. – Л.: Советский писатель, 1971. – 464 с.
2. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы / Андрей Борисович Есин. – М.: Просвещение, 1988. – 176 с.
3. Кодак М. П. Психологізм соціальної прози / Микола Пилипович Кодак. – К.: Наукова думка, 1980. – 163 с.
4. Колобаєва Л. «Никакой психологии», или фантастика психологии? / Лидия Колобаєва // Вопросы литературы. – 1999. – № 2. – С. 3-20.
5. Кузнецов Ю. Б. Развитие психологизма в украинской прозе конца XIX – началу XX ст. / Ю. Б. Кузнецов // Проблемы истории та теории реализма украинской литературы XIX – началу XX ст. / Ю. Б. Кузнецов – К.: Наукова думка, 1991. – С. 221-249.
6. Фащенко В. В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури / Василь Васильович Фащенко. – К.: Дніпро, 1981. – 278 с.
7. Эткин Е. Г. Психопэтика / Ефим Григорьевич Эткин. – С.-Петербург: Искусство-СПБ, 2005. – 704 с.

Анотація. Дана наукова розвідка присвячена визначенню теоретичних аспектів феномену психологізму як літературознавчої категорії. Проведено комплексний аналіз методологічних підходів дослідження психологізму у літературознавчому дискурсі. Наведено вичерпну класифікацію типів психологізму та окреслено суть поняття «новітнього» психологізму.

Ключові слова: психологізм, внутрішній світ, художнє явище, класифікація, «новітній» психологізм.

Summary. The article is dedicated to the definition of theoretical aspects of such literature and scientific phenomenon as psychologism. The issue is aesthetically significant in fiction of any historical period. By means of the literature psychologism an artist can reveal and dramatically demonstrate the person's inner conflicts and collisions and thus those of the epoch ones.

The very term psychologism has become widespread in the literature science for the recent decades. There are numerous studies dedicated to the general fiction psychologism's issues as well as the attempts to reveal it in some definite national literature of different historical periods. However it is often confused with the Z. Freud's notion of psychological analyses, following the Ukrainian scientists such as M. Kodak and V. Fashchenko, we differentiate one from another and determine psychologism as an "universal, gender quality of fiction with its subject aimed at reflection of the inner unity of psy-

chical processes, states, properties and actions, mood and behavior of a person as well as social groups and classes”.

Diverse methodological approaches and classifications of psychologism’s types are analyzed in the article. But the author inclines to differentiate three basic types of psychologism in fiction, as suggested by M. Kodak, and states: actional, observational or analytic and synthetic types of psychologism.

It’s proved that the synthetic one determines fundamental characteristics of the modernistic psychologism. It is symbolic, latent, impulsive psychologism, deprived of determinism, rationalistic explanations, analytical elements and causality. This aesthetic technique takes the priority in revelation of disappointed, emotionally exhausted, depressed characters, people at the edge of psychological collapse – the psychological realities of the XX century.

Key words: *psychologism, protagonist’s inner life, literature phenomenon, classification, modernistic psychologism.*

Отримано: 3.11.2015 р.

УДК 821.161.1: 82 – 1: 82 – 97

Темна О.В.

«ХРИСТИЯНСЬКИЙ КОД» ПОЕЗІЇ М. ВОЛОШИНА: ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗУ ХУДОЖНЬОЇ СИМВОЛІКИ

Християнство мало доволі потужний вплив на формування художнього світу М. Волошина, але якщо проаналізувати збірки «Волошинських читань» до 2000 року, звертає на себе увагу те, що цій проблемі приділялася недостатня увага. Винятки становлять статті, у яких аналізується один твір поета [7], увага приділяється окремому мотиву або християнство розглядається в контексті інших світоглядних систем, що вплинули на поета, зокрема, у працях С. Пінаєва [9], Д. Менделевича [8]. На початку 2000-х на дослідженні біблійної образності сфокусував свою увагу С. Заєць, у результаті чого було захищено кандидатську дисертацію на тему «Мифологические и библейские образы в поэзии Максимилиана Волошина в контексте его духовных исканий» [6]. Його праці відрізняються скоріше образно-асоціативним, аніж аналітичним підходом до творів, тому деякі з порушених проблем вимагають повторного осмислення. Ми ставимо перед собою мету сфокусуватися на тих аспектах, яким раніше приділялася недостатня увага й розглянути образи-символи, які раніше були у фокусі досліджень.

У статті «Некто в сером», що входить у четверту книгу «Ликов творчества», М. Волошин писав, що «для искусства нет ничего более благодарного и ответственного, чем евангельские темы... Язык нашего морального чувства возник из Евангелия, и каждое евангельское имя, каждый евангельский эпизод, каждая евангельская притча стали гранями нашей души. Поэтому каждое евангельское слово – символ для нас...» [2, 460]. Текст Біблії містить у собі систему ключових тем і образів, на яких зростає культура Європи. Цікавим є той факт, що часом найвищого підйому європейського мистецтва М. Волошин, як і деякі його сучасники, вважає саме середньовіччя, оскільки воно цілком було зорієнтовано на християнський міф (нагадаємо, що, починаючи з італійських гуманістів, середньовічна культура традиційно оцінювалася як така, що перебувала у занепаді, а спроби її реабілітації почалися лише в епоху романтизму). На думку М. Волошина, художник у своїй творчості повинен опиратися на «всенародний міф», відомий більшості представників даної культури (для Європи такою є евангельська історія). Тільки в цьому випадку він «может достигь передачи тончайших оттенков своего чувства и своей мысли» [2, 460], оскільки свідомість читача вже не стільки стежить за зовнішнім розвитком сюжету, скільки проникає в глибинний хід авторської думки. «Каждый евангельский эпизод, – пишет М. Волошин, – и каждый характер являются для нас как бы алгебраическими формулами, в которых все части так глубоко связаны между собой, что малейшее изменение в соотношении их в итоге равняется космическому перевороту. Поэтому, когда художник вводит свое живое «я» в законченные кристаллы евангельского рассказа, то индивидуальность его сказывается с такой полнотой и четкостью, с какой не может сказаться ни в какой иной области» [2, 461].

Євангельські теми й образи зустрічаються вже в юнацькій ліриці М. Волошина («Святая роза», «Иудеи, Христа распиная...» і др.), який виховувався, як і більшість його сучасників, у дусі православ'я (традиційна ранкова й вечірня молитва [5, 76], у гімназичні роки – вивчення Закону Божия). Трохи пізніше, прагнучи зрозуміти європейську культуру «зсередини», поет прямує на Захід, де й відбувається його близьке знайомство з католицизмом, яке він усвідомлює «как

спинной хребет всей европейской культуры» [5, 37]. Під враженням він пише цикл віршів «Руанський собор», присвячений А. Мінцловій. Відкриття католицизму хронологічно зближається з періодом захоплення Волошина масонством, окультизмом, теософією, а також вченням Р. Штейнера, що й обумовило його дещо «неканонічний» погляд на християнство, яке він сприймає крізь призму езотеризму.

Разом із тим, вагомою в художньому світі поета Кіммерії є також і язичницька стихія. Цікавим, з погляду визначення специфіки сприйняття католицизму, вважаємо наступне висловлення поета: «Я люблю католицизм потому, что он принял в себя все то живое, настоящее, жизненное, что было в язычестве» [2, 382]. Звертає на себе увагу те, що тут відсутнє протиставлення двох різних світоглядів – є спадкоємність, синтез, є прийняття одного й іншого. Звідси – відома теза М. Волошина про те, що він «язычник по плоти» і вірить «в реальное существование всех языческих богов и демонов» – і, у той же час, не може «мыслить вне Христа» [5, 36]. Цю спадкоємність особливо відчув поет у Римі, центрі католицького миру, де над залишками величній античної культури лунала християнська молитва (вірш «На Форуме»). Таке «синтетичне» сприйняття було характерним явищем культури межі століть. (Так, М. Сабашникова відзначала, що «мировоззрение Вячеслава Иванова объединяло античную одухотворенность реальной действительности с возвышенной духовностью христианства» [5, 119]). Звідси в М. Волошина – постійне «перекидання містка» між античною й християнською культурою: зближення християнської Марії з матір'ю Гермеса [3, 87], платонові печери з «різдвяним вертепом» [3, 124] і т.д. Після трагічних подій I Світової війни й Революції відбулося його «остаточне» повернення до рідних джерел. Поет звертається до православної традиції, вивчає історію розколу церкви («Владимирская Богоматерь», «Святой Серафим», «Протопоп Аввакум», «Сказание об иноке Епифании»). Л. Озеров, характеризуючи світосприйняття поета, у вступній статті до збірки спогадів писав, що «позиция Максимилиана Волошина... на протяжении всей его жизни могла принимать тот или иной оттенок, но в существе своем он оставался верен христианским принципам, особенно сильным в период первой мировой войны» [5, 11].

На думку поета, долю Росії неможливо зрозуміти, не беручи до уваги православ'я, оскільки релігія є найважливішим культуротворчим фактором, що визначає своєрідність національних форм буття. Тому, намагаючись усвідомити історію країни, М. Волошин звертається до християнства. Поет вважав символічним визначення візантійського християнства: «православ'я» він читав як «Право Славії» (Славією послідовники слов'янофільства називали майбутню об'єднану державу слов'ян під егідою Росії): «внутренний смысл славянства, то, что оно тайно несет в себе, – это Слава, Слово: Право Славии» [1, 182]. Тому не дивно, що в поезії М. Волошина тема Росії пов'язана з цілою низкою біблійних образів. Так, символом рідної країни, що пережила голод і війни, була випалена стражданнями, але в той же час, зберегла свою душу, стає у М. Волошина образ Неопалимої Купини.

Поет звертається до традиції народного православ'я, згідно з якою Богородиця є покровителькою й заступницею Русі (так, споглядаючи ікону Володимирської Богоматері, поет бачить у ній «Лик самой России» [4, 130]). У творчості М. Волошина вибудовується своєрідний трикутник: страждення Росія – Богородиця – Купина. В літературі «срібного віку» звернення до образу Неопалимої Купини були доволі частотними, при цьому його семантичні межі помітно розширювалися (у порівнянні з традиційним, християнським розумінням). Наприклад, у О. Блока Купина – один із проявів Вічної Жіночності («Дева, Заря, Купина...») – трактується в руслі софіології Вол. Соловйова. (порівняйте з рядками «Владимирской Богоматери» М. Волошина: «Из-под риз и набожной коросты / Ты явила подлинный свой Лик: / Светлый Лик Премудрости-Софии, / Заскоружный в скаредной Москве...» [4, 130]).

Страждання, згідно з авторською концепцією М. Волошина, – це очисний вогонь, у якому виплавляється духовна сутність окремої людини або народу в цілому (вірш «Готовность»). Грішна, юродива Русь повинна перетворитися, ставши Славією, Святою Руссю, Китежем, «обетованным тысячелетним царством святых и Христа во «славе» его» [1, 182]. Ідея духовного «перетворення» Росії реалізується в художньому світі М. Волошина й через образ насіння, якому, згідно з біблійним висловлюванням, необхідно вмерти, щоб «принести багаті плоди» «Так семя, дабы прорасти, / Должно истлеть... / Истлей, Россия, / И царством духа расцвети!» [3, 265]. Таким чином, у творчості поета продовжує формуватися своєрідний міф про месіанську роль Росії, який згодом буде активно використовуватися в радянську епоху й призведе до ряду трагічних подій, у тому числі, і в сучасній Україні.

У другій половині XIX в. стала проявлятися криза ортодоксального християнства, яке, на думку Вол. Соловйова, вже не могло повною мірою задовольняти духовні запити суспільства. У зв'язку з цим у працях російських релігійних філософів здійснюються спроби осмислення його сутності й історичної місії, з'являється необхідність у відродженні таємних аспектів вчення,

«похованою» під багатомістовими формами церковних ритуалів. Так, Вол. Соловйов висуває ідею всесвітньої теократії – «всесвітнього християнства», – протиставляючи йому «християнство храмове», коли «все... замыкається в стінах храму і превращається в обряд і молитвословие, а деятельная жизнь остается всецело нехристианскою» [11, 533]. Подібні спроби здійснюються також у працях представників теософського й антропософського напрямків, зокрема, «Таємній доктрині» і «Викритій Ізиді» О. Блаватської, «Езотеричному християнстві» А. Безант, циклі лекцій «Від Ісуса до Христа» (М. Волошин конспектує їх у 1911 р.), а також книзі «Містерії давнини й християнство» Р. Штейнера. Слідом за Вол. Соловйовим і Р. Штейнером, М. Волошин вважав, що «Християнство чистого, с церковью, иерархически связанной с ангельскими иерархиями, историческое христианство не знало до сих пор (может, узнает в ближайшую к нам эпоху, когда личность Христа начнет непосредственно манифестироваться на эфирном плане)» [1, 191].

Символом «історичного християнства» у творчій спадщині М. Волошина виступає меч. Поет вважав, що вчення Христа «розбило» «повноту язичницького світу» і внесло в нього подвійність: «Везде, где раньше было единство, христианство выявляет два конечных, два несовместимых противоречия. Оно проводит дух европейских народов сквозь горнило огненных антиномий» [1, 68]. Християнство «дало каждому человеку свободу, свободу страшную и неотвратимую, рассечь все сущее на да и нет, на добро и зло, выявить свет и тень, черное и белое, святость и грех» [1, 68]. Слова Спасителя: «Не думайте, что Я пришёл принести мир на землю; не мир пришёл Я принести, но меч, ибо Я пришёл разделить человека с отцом его, и дочь с матерью её...» [Мф.10:34-35], неодноразово стають предметом міркувань поета. На думку М. Волошина, вони знаменують «глубочайшую перемену человеческого сознания о своем месте на земле» [1, 50] – «это сознание «Я», непосредственно исходящего от Бога, приносит на землю меч» и на место преемственности по плоти «ставит преемственность и сыновность в Духе» [1, 50].

На межі XIX – XX ст. у суспільстві підсилюються апокаліптичні передчуття. Все частіше починають лунати думки про кризу європейської цивілізації, заснованої на принципах індивідуалізму, раціоналізму, утилітаризму, зневаги до духовних цінностей. Передчуття «кінця» старої цивілізації й, разом з тим, приходу нового світу, який тільки зароджується, провісниками якого вважали себе поети-символісти, – одна з провідних тем літератури початку століття. У зв'язку з цим, багато художників слова звертаються до образів і мотивів Одкровення Іоанна Богослова (Апокаліпсису), творчо переосмислюючи й «адоптуючи» їх до реалій сучасного ім життя. У творах М. Волошина про війну й революцію також представлена апокаліптична образність і символіка. «Поэт ощущает дыхание первой русской революции, – пишет С. Пинаев, – и придает надвигающимся событиям мистико-символический характер, наполняя смысловую ткань своих стихов многочисленными библейскими образами и реминисценциями» [10, 164]. Найбільш яскравими прикладами є твори «Пролог», «Армагеддон», «Не ты ли ...», «Готовность», «Аполлион». Одкровення Іоанна привертає увагу поета, оскільки, згідно з теософськими інтерпретаціями, воно є однією з найбільш таємничих частин Біблії й має глибокий сакральний зміст. У 1907 р. М. Волошин працював над створенням книги, яка мала вмістити «містичні й окульти» вірші. Підшукуючи для неї назву, він зупиняється на образі «Зірки Полин» з Одкровення Іоанна Богослова.

«И небо скрылось, свившись как свиток, и всякая гора и остров двинулись с мест своих... ибо пришел великий день гнева Его» [Откр. 6:14-17], – ці рядки з «найбільш таємничої» частини Біблії неодноразово стають предметом міркувань поета. Образ небес як сувою в М. Волошина найчастіше зустрічається у віршах, що передвіщають катастрофічні події: «И клубились свитками простынь / Облака. Сквозь огненные жерла / Тесных туч багровые мечи / Солнце заходящее простерло...» [3, 232]; «В багряных свитках зимнего тумана / Нам солнце гневное явило лик тройне» [3, 51]. Ця біблійна ремінісценція була помічена, у свій час, Є. Менделевичем: «Небо, похожее на свернутый свиток, – это, по Апокалипсису, часть мировой катастрофы, разразившейся накануне Страшного Суда» [7, 31]. У Волошина сувій, що розгортається, – символ майбутньої карі: «И еще не весь развернут свиток / И не замкнут список палачей» [3, 336].

У деяких творах М. Волошина сувій співвідноситься із Книгою Життя, у яку вписано долю світу. Споглядаючи вітражі готичних соборів, поет зупиняє погляд на ангелі з Апокаліпсису, який тримає в руках «длинный свиток, вперяя долу грустный взгляд» [3, 53].

Сучасна Європа, що потопає в крові, асоціюється в М. Волошина з «точилом вина ярости и гнева Бога Вседержителя» [Откр. 14: 8; 14: 10; 19: 15]: «Не ты ли / Смел народы / Густо и крепко, / Заквасил тесто / Слезами и кровью / И топчешь, грозный, / Грозды людские / В точиле гнева?» [3, 234]; «Но радуйся: по осени ножом / Обрежу грозды, кину в емкий жом / И зернь народов раздавлю на дне, / Чтоб страстный сок перебродил в вине!» (строки из черновых вариантов стихотворения «Благословение») [3, 416]; «Ах, не грозды носят – юношей гонят / К черному точилу, давят вино, / Пулеметом дробят их кости и кольем / Протыкают яму до самого дна» [3, 339].

Поет бачив у всьому ознаки всесвітньої катастрофи, що насувається, ототожнював реалії сучасності з «таємничими символами» прадавнього пророцтва. У зв'язку з цим, цікавою, на нашу думку, є волошинська інтерпретація біблійних рядків про навалу сарани. У статті «Скрытый смысл войны» він говорить про те, що «навала» машин на сучасну Європу мимоволі нагадує картину апокаліптичної сарани.

Звертається М. Волошин і до символіки хреста – центрального символу християнства, – однак його інтерпретація суттєво розходиться з тою, що пропонує ортодоксальна церква. Ключ до волошинського розуміння цього символу – цитата з Платона: «Мировая душа распята на кресте мирового тела» [1, 19], яку він неодноразово приводить у своїх есе й поетичних текстах: «Вселенский дух был распят на кресте / Исхлестанной и изъязвленной плоти» [4, 47].

Цікаво, що хрест, який викликає у правовірного християнина асоціації з образом Христа, у М. Волошина стає символом його антагоніста – Сатани, владики матеріального світу, «духу землі». Хрест – це «вся видима природа»: «А этот мир есть плоть / Страдающего Сатаны. Христос / Распят на теле Сатаны. / Крест – Сатана» [4, 423]. Відзначимо, що Сатана, який у християнському середовищі традиційно оцінюється негативно, як супротивник Бога, у М. Волошина стає таким, що «страждає». Він не перешкоджає здійсненню верховного задуму, а, навпаки, є одним із головних учасників божественної драми. Поет вважав, що гріхопадіння – необхідний етап розвитку божественного «Я», а в історії Люцифера вбачав алегоричну оповідь про сходження Божественної іскри в безодні матерії: «Ваяя смертью глыбы бытия, / Из статуй плоти огненное «Я» / В нас высек он: дал крылья мысли пленной...» [3, 213–214].

«Отец лжи» – Диявол перетворюється у М. Волошина в Люцифера – «світодавця» [2, 18]. Це – «люциферічне» – трактування образу Сатани – наслідок захоплення поета езотеризмом. У лекції «Пути Эроса» М. Волошин писав: «Люцифер открывает человеку познание «добра и зла», то есть великий закон, повелевающий жертвовать собой до конца, закон, запрещающий оставаться на одной ступени; неизбежность идти вниз или вверх – быть подобным богам. «Будьте как боги, распинаемые в материи», – говорит Люцифер и этим раскрывает человеку путь к творчеству» [1, 19]. «Мятежный князь Зенита и Надира» – Зоряниця-Люцифер також очікує порятунку, який, вважав поет, повинен здійснитися завдяки людині, завданням якої є перетворення матерії силою божественної Любові.

Хрест у М. Волошина символізує також «Праматір-матерію», «Mula-Pracriti – Покров Божества», яка ототожнюється з індійською Майєю й християнською Марією: «Славься, Мария! / Хвалите, хвалите / Крестные тайны / Во тьме естества!» [3, 86–87]; «Майя, принявшая / Бога на крест» [3, 86]. Подібно до того, як сходить у світ Бог, з'являється й людина: її безсмертна душа розпинається на хресті тілесності. У вірші, адресованому Олені Отобальдівні, матері поета, є такі рядки: «Я знаю, мать, твой каждый час – утрата. / Как ты во мне, так я в тебе распят» [3, 152].

Ще один важливий символ, що має християнські джерела, – вино. Хліб і вино використовуються під час таїнства причастя. Ця традиція пов'язана з одним із епізодів життя Христа: на Таємній вечері Ісус підніс учням хліб і вино, символічно причащаючи їх до власної «плоті й крові»: «Все двенадцать вина и хлеба вкусили, / Причастившись плоти и крови Христовой...» [3, 360]. І лише один із них, якому призначено було «принести в жертву» божественного Агнця, – Іуда бере від учителя хліб і сіль, причащаючись до землі: «Он же, в соль обмакнув кусок хлеба, / Подал Иуде / И сказал: «Что делаешь – делай». / Тот же, съев кусок, тотчас же вышел: / Дух земли – Сатана – вошел в Иуду. – / Вещий и скорбный» [4, 359]. У вірші «Склоняясь ниц, оваян ночи синью...» з книги «Selva oscura» хліб і вино також виступають як символи причастя до земного, тлінного світу.

Таким чином, християнство стає одним із найважливіших джерел образності М. Волошина. Звернення до нього обумовлене, насамперед, усвідомленням поетом важливої ролі релігії в формуванні специфіки світосприйняття, що, у свою чергу, визначає форми культури. Разом із тим, поет далекий від ортодоксального підходу до інтерпретації біблійних образів: по-перше, їх нетрадиційне тлумачення обумовлене впливом теософії та антропософії, а по-друге, вони інтерпретуються в тісному зв'язку з суспільно-політичними подіями в Росії початку ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Волошин М.А. Из неизданного / М.А. Волошин. – Вып. 2. – СПб.: Алетейя, 1999. – 297 с.
2. Волошин М.А. Лики творчества / Изд. подготовили Мануйлов В.А., Купченко В.П., Лавров А.В. / М.А. Волошин – Л.: Наука, 1988. – 848 с.
3. Волошин М.А. Собрание сочинений. Т. 1. Стихотворения и поэмы 1899-1926 / Сост. и подгот. текста В.П. Купченко, А.В. Лаврова; Комментар. В.П. Купченко. – М.: Эллис Лак 2000, 2003. – 608 с.
4. Волошин М.А. Собрание сочинений. Т. 2. Стихотворения и поэмы 1891-1931 / Сост. и подгот. текста В.П. Купченко, А.В. Лаврова; Комментар. В.П. Купченко. – М.: Эллис Лак 2000, 2004. – 768 с.

5. Воспоминания о Максимилиане Волошине / Сост. и комм. Купченко В.П., Давыдова З.Д. – М.: Советский писатель, 1990. – 720 с.
6. Заяц С.М. Мифологические и библейские образы в поэзии Максимилиана Волошина в контексте его духовных исканий: дисс. ... канд. филол. н.: 10.01.01 / Заяц Сергей Михайлович. – М., 2009. – 202 с.
7. Менделевич Э.С. Анализ одного стихотворения (М.А. Волошин «Предвестия») / Э.С. Менделевич // Материалы волошинских чтений 1989 г. (тезисы докладов и сообщений, статьи). – Коктебель: Крымский архив, 1995. – С. 23-37.
8. Менделевич Э.С. Религиозно-философские поиски М. Волошина / Э.С. Менделевич // Менделевич Э.С. «Пойми простой урок моей земли...» (Статьи о Максимилиане Волошине) / Вступ. ст. В.И. Цветкова. – Орёл: Труд, 2001. – С. 45-49.
9. Пинаев С.М. М. Волошин: «Сквозь пытку и крещение...» (от космофнн к софианству) / С.М. Пинаев // Материалы Волошинский чтений 1991 года (тезисы докладов, статьи, сообщения). – Коктебель: Дом Поэта, 1997. – С. 84-88.
10. Пинаев С.М. «Близкий всем, всему чужой...»: Максимилиан Волошин в историко-культурном контексте серебряного века / С.М. Пинаев. – М: Рос. ун-т дружбы народов, 1996. – 240 с.
11. Соловьев Вл. Три речи о Достоевском / Вл. Соловьев. // Российские судьбы. Федор Достоевский: сборник / Сост. М.В. Кузнецова. – М.: Новатор, 1997. – С. 522-548.
12. Voloshin M.A. Iz neizdannogo / M.A. Voloshin. – Vyip. 2. – SPb.: Aleteya, 1999. – 297 p.
13. Voloshin M.A. Liki tvorchestva / Izd. podgotovili Manuylov V.A., Kupchenko V.P., Lavrov A.V. / M.A. Voloshin– L.: Nauka, 1988. – 848 p.
14. Voloshin M.A. Sobranie sochineniy. T. 1. Stihotvoreniya i poemyi 1899-1926 / Sost. i podgot. teksta V.P. Kupchenko, A.V. Lavrova; Komment. V.P. Kupchenko. – M: Ellis Lak 2000, 2004. – 768 p.
15. Voloshin M.A. Sobranie sochineniy. T. 2. Stihotvoreniya i poemyi 1891-1931 / Sost. i podgot. teksta V.P. Kupchenko, A.V. Lavrova; Komment. V.P. Kupchenko. – M: Ellis Lak 2000, 2004. – 768 p.
16. Vospominaniya o Maksimiliane Voloshine / Sost. i komm. Kupchenko V.P., Davyidova Z.D. – M.: Sovetskiy pisatel, 1990. – 720 p.
17. Zayats S.M. Mifologicheskie i bibleyskie obrazyi v poezii Maksimiliana Voloshina v kontekste ego duhovnyih iskanii: diss. ... kand. filol. n.: 10.01.01 / Zayats Sergey Mihaylovich. – M., 2009. – 202 p.
18. Mendelevich E.S. Analiz odnogo stihotvoreniya (M.A. Voloshin «Predvestiya») / E.S. Mendelevich // Materialyi voloshinskih chteniy 1989 g. (teziysi dokladov i soobscheniy, stati). – Koktebel: Kryimskiy arhiv, 1995. – P. 23-37.
19. Mendelevich E.S. Religiozno-filosofskie poiski M. Voloshina / E.S. Mendelevich // Mendelevich E.S. «Poymi prostoy urok moey zemli...» (Stati o Maksimiliane Voloshine) / Vstup. st. V.I. Tsvetkova. – Orel: Trud, 2001. – P. 45-49.
20. Pinaev S.M. M. Voloshin: “Skvoz pyitku i kreschene...” (ot kosmosofnn k sofianstvu) / S.M. Pinaev // Materialyi Voloshinskiy chteniy 1991 goda (teziysi dokladov, stati, soobscheniya). – Koktebel: Dom Poeta, 1997. – S. 84-88.
21. Pinaev S.M. «Blizkiy vsem, vsemu chuzhoy...»: Maksimilian Voloshin v istoriko-kulturnom kontekste serebryanogo veka / S.M. Pinaev. – M: Ros. un-t druzhbyi narodov, 1996. – 240 s.
22. Solovev Vl. Tri rechi o Dostoevskom / Vl. Solovev. // Rossiyskie sudbyi. Fedor Dostoevskiy: sbornik / Sost. M.V. Kuznetsova. – M.: Novator, 1997. – P. 522-548.

Анотація. У статті розглядається вплив християнства на творчість М. Волошина, формування його історіософської концепції. Автор звертає увагу на синтез язичницьких, християнських і окультно-езотеричних традицій у творчості поета. Приділяється увага окремим образам-символам: сувою, що розвертається, мечу, точила, хліба, сарани, хреста тощо.

Ключові слова: християнство, католицизм, православ'я, язичництво, теософія, історіософія, символ.

Summary. The article deals with the influence of Christianity M. Voloshin's work. The author draws attention to high appreciation of European medieval culture based on Catholicism which was made by Voloshin. He regards Christianity as a source of the themes and subjects in the literature, and he thinks that their original interpretation reflects the personality of the poet. He considers the religion to be the «spine» of the culture. In the postwar period Voloshin refers to the Orthodox tradition.

The paper analyzes not only the well-known poems included in the poetic cycles, but also youthful lyrics of the poet which is not usually paid attention to. The author dwells upon the problem of the synthesis of pagan and Christian traditions in his works, especially formation of his historiosophy concept. Particular attention is paid to the biblical images that symbolize Russia and the concept of suffering. The researcher also draws attention to the influence of the esoteric traditions in M. Voloshin's work,

rethinking dogmas of Christianity according to theosophy and anthroposophy as it causes a lack of understanding of his texts by the representatives of Orthodoxy who call to bring the poet to anathema. The article deals with unorthodox interpretation of Voloshin's key images of Christ, Judas, Lucifer, and others. The researcher points out individual images and symbols: the unfolding of the scroll, sword sharpener, winepress, bread, locust, the Cross and others. In the paper a particular attentions drawn to the influence of emerged myths at the 19th – 20th century on the subsequent culture.

Keywords: Christianity, Catholicism, Orthodox Christianity, paganism, Theosophy, historiography, symbol.

Отримано: 2.11.2015 р.

УДК 821.161.2 – 31.09

Шостак О.О.

ДОСВІД ВІЙНИ В РОМАНІ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ «ХРЕЩАТИЙ ЯР»

Перспективну галузь сучасного соціогуманітарного знання репрезентують так звані trauma studies – дослідження травми як психологічного, соціального, історичного та культурного феномену. Як стверджує С. Ушакін, травма – це не лише подія, що різко змінила життя, а й процес, який впливає на ставлення людей до свого минулого і сприйняття теперішнього та майбутнього [14, 7]. Й. Рюзен трактує травму як «катастрофічну» кризу, за якої «руйнується засадниче уявлення про перебіг часу [...], а рани історичної ідентичності не перестають кривавити» [13, 202]. Більшість дослідників у сфері trauma studies відзначають, що травматичний досвід важко піддається вербалізації, тому що пережиті страждання досить складно трансформувати в чітку структуровану оповідь. Але детравматизація можлива лише за умови перетворення травматичної пам'яті в наратив. Зокрема, таку концепцію на початку ХХ ст. розвинув французький психолог П. Жане [11, 40]. У теорії З. Фрейда також зацентровано увагу на тому, що людина повинна відтворити в пам'яті витіснений травматичний досвід і пережити його як теперішнє, а не пригадувати, як минулу подію [14, 13]. Саме тому художня література, конструюючи наратив, виступає еквівалентом психоаналітичної концепції повторення витіснених переживань як умови подолання травми та запобігання посттравматичному безпам'ятству через символічну консолідацію суспільства.

В українській літературі ХХ ст. осмислення травми як знакового чинника у формуванні пам'яті та колективної ідентичності перебуває в стадії розбудови. Особливе місце в конструюванні меморативних практик посідає творчість митців, які через політичні причини силоміць були вилучені з інтелектуального поля української літератури. Передусім, це стосується художньої спадщини Д. Гуменної та її роману «Хрещатий яр». Твори письменниці лишаються малодослідженими, значна частина їх навіть не видана в Україні.

У низці праць знаходимо лише окремі згадки про роман-хроніку «Хрещатий яр». А. Погрібний наголошує на художньо-документальній фактурі твору і визначає його тему – «про життя у Києві в роки німецької окупації, про неоднозначне сприйняття головною героїнею Мар'яною Вересоч трьох провідних ідеологій та світоглядів [...] – фашизму, більшовизму й націоналізму» [12, 450]. О. Коломієць виокремлює провідну проблему роману – «доля України, спроба відновлення втраченої державності, визначення місця й ролі українського народу між двома тоталітарними системами» [7]. Дослідниця характеризує також стильові домінанти тексту – синтез реалізму, імпресіонізму й символізму. Т. Лопушан вдається до компаративного аналізу, порівнюючи роман Д. Гуменної «Хрещатий яр» та А. Камю «Чума», у яких центральною вважає проблему активного спротиву як єдиного способу подолання абсурдності буття [10]. Н. Іщук-Пузаняк акцентує увагу на образі головної героїні – людини «високих поривань та емоцій», яка займає, проте, нейтральну позицію спостерігача [5, 450]. На думку Г. Костюка, оригінальність роману «Хрещатий яр» серед творів воєнної тематики в тому, що він відзначається «своєрідним баченням тих незвичайних подій і настроїв, подиву гідним схопленням деталей, учинків, спонтанних суджень у найрізноманітніших соціальних і культурних прошарках суспільства» [8, 338].

Попри відчутний інтерес до творчості Д. Гуменної аналітичне поле довкола роману «Хрещатий яр» недостатньо розбудоване. Художній текст надається до множинних інтерпретаційних моделей. Мета статті – проаналізувати травматичний досвід війни і окупації в творі Д. Гуменної «Хрещатий яр».

Роман розгортає перед читачем картину нацистської окупації Києва 1941 – 1943 рр. Письменниця була свідком тих подій і вела щоденник. Г. Костюк зазначає: «Коли панічно втекли з

Києва комуністичні верховоди, а на їх місце прийшла німецька навала, Докія Гуменна залишалася у Києві. І це був переломовий момент в її творчій біографії. Хоч вона не знала, що несуть з собою нові «визволителі», проте не мала жадних ілюзій і надій на краще. [...] Пильно приглядалася до життя українського народу під німецькою окупацією, нотувала факти, характери, ситуації – великі, малі, героїчні й злочинні. Одне слово, все, чим дихало й вирувало тодішнє життя і на чому пізніше мав вирости “Хрещатий яр”. Докія Гуменна з німцями не співпрацювала. Не надрукувала ні одного рядка в київській пронімецькій пресі. Але потрапити знову під цензуру і нагляд НКВД не побажала. В хаотичному розвороті війни, скориставшись з відкритих дверей у широкий світ, вона з сотнями тисяч українських людей подалася восени 1943 року на Захід» [8, 325]. Д. Гуменна стала прототипом головної героїні роману – Мар’яни Вересоч.

У тексті репрезентовано різні моделі військової травми, пов’язаної з тоталітарними режимами: нацистське і радянське насильство над людською свободою. «Моя авторська студія полягала в тому, – зауважувала письменниця в 1958 році, – щоб крок за кроком показати складний процес, який відбувався в душі кожного підсоветського громадянина під час розвалу советського режиму та при зустрічі з новими ідеями, йому часто незанимає. Багатющий і різноманітний хаос того часу я подбала вкласти в композиційні рамці (бо це ж не щоденник) з невеликою кількістю персонажів, щоб показати, як при зустрічі із Заходом способи думання двох розірваних світів зударялися, забулювалися й заклинювалися» [Цит. за: 8, 339].

Д. Гуменна характеризує поведінку та настрої всіх прошарків населення Києва – інтелігенції, робітників, дрібних службовців. Причому навіть серед інтелігентських кіл не було однотайності щодо перспектив на майбутнє України. Г. Костюк слушно зауважує: «Схід заступають політично невироблені, провінційно обмежені, селянського чи міщанського прикормя інтелігенти з хоробливим почуттям меншевартості» [8, 340]. У творі зображено мітинг у Києві в перші місяці війни, на якому «“виділені” промовці кричали завчено про нашу воєнну й політичну міць [...]». І зовсім не здавалося, що цими днями вирішується доля України [...]» [4, 33]. Д. Гуменна відтворює засадничу модель радянської суспільства – пристосуванство. Так, з приходом нацистів поет Щука написав оду Гітлеру, щоб завоювати прихильність нової влади. Радянський митець Рейнгардт, враховуючи зміну політичної ситуації, почепив на дверях табличку з написом «Артист українській», хоча спілкувався російською і стверджував, що «по духу він – “руській человек”» [4, 233].

Життєві настанови головної героїні принципово відрізняються. Вона мріє про незалежну українську державу, тому стверджує: «Тільки національною дорогою вийдемо ми в світові простори» [4, 410]. Мар’яна не погоджується на евакуацію, залишаючись захищати Київ, а після відступу німців від’їжджає на Захід, тому що «краще бути очорненим несправедливо “фашистським запроданцем” [...] – ніж ковтати й давитися жуйкою есесерської фабрики-кухні» [4, с. 484]. Героїня прагне знайти нову ідентичність і звільнитись від ролі жертви. Такий спосіб терапії військової травми аналізує А. Ассман у дослідженні «Простори спогаду» [1, 309, 314].

У романі яскраво відтворено політичну ситуацію Києва. Емігрантська інтелігенція з погордою ставиться до киян, дорікаючи їм у відсутності патріотизму: «Ми – революціонери, а ви – всі збольшевізовані, не маєте національної свідомості, ви – матеріалісти, невироблені, здеморалізовані советським вихованням» [4, 258]. Тому місцеві мешканці вважають націоналістів «українськими фашистами» [4, 168]. Але в інтелігентських колах були й такі особистості, які свідомо присвятили своє життя справі національного відродження: «Серед них, цих людей між заходом і сходом, є чудесні, живі уми [...]». От якби так того Авеніра, та цього Кандибу, та тих, що в Сибіру, на Колімі, в Соловках, та тих, що підневільно до Уфи виїхали, та цю блискучу Олену, – які чудеса зробили б вони усі разом тут у Києві!» [4, 216].

У творі представлено образи героїв, чії симпатії залишаються на боці радянської влади. До них належить подруга Мар’яни Васанта Чагир. Дівчина загинула від рук німців за більшовицьку ідею. Але, на думку Мар’яни, Васанта – «мучениця, насамперед, своєї надвередженої психіки» [4, 461]. Вона була духовно вищою за оточення, а «те, вище, могло тільки з наших національних пуп’янків [...] розвинути» [4, 463]. Опинившись у безвихідній ситуації, героїня стала жертвою обставин.

Д. Гуменна акцентує увагу й на поведінці цивільного населення, яке не цікавилось національними питаннями, а передусім турбувалось про власний добробут. Так, сім’я зразкових радянських громадян Березольських із нетерпінням чекала приходу німців, хоча «Льоля збиралась у кандидати партії, а Мирон не мав би своїх посад, якби не був партійний» [4, 169]. За окупаційного режиму глава родини отримав посаду кербуда. Проте після поразки німців Березольські шукають захований партквиток і готуються до зустрічі радянської армії. Тому стратегія виживання у творі є засадничою в умовах війни та окупації.

Але якими б не були орієнтири різних верств українського суспільства, війна – це травма в соціальному, культурному та екзистенційному вимірах. Як слушно зауважує одна з героїнь роману: «Ми всі – жертви, і ті, що борються, і ті, що зберегають себе в безпечному куточку» [4, 296].

Проблема подолання наслідків цієї травми, закоріненна в роз'єднаності українців, лишається актуальною і сьогодні.

Травма війни в романі представлена описами репресій радянського і нацистського режимів. До речі, текст вирізняється високим рівнем документальності у відтворенні подій. Дискурс насильства актуалізує концепт воєнної травми як «тілесний запис, недоступний для мови та рефлексій» [1, 296]. Перший травматичний досвід українці отримали на початку війни. К. Беркгоф із цього приводу зазначає: «Сталін і його поплічники обманювали населення про справжній стан справ на фронті, чинили звірства і здійснювали політику випаленої землі. Водночас місцева еліта, на відміну від звичайного населення, була поінформована і мала доступ до транспортних засобів, тож вона розпочала втечу на схід. Із “західного” погляду, советська влада поводитися не як свій уряд, а як завойовник, який мусив відступити» [2, 296]. У романі описано дії влади, спрямовані на знищення техніки, сировинних і продовольчих запасів, а також боротьбу з «ненадійним елементом», що полягала у виявленні шпигунів і знищенні в'язнів. Відтворено ситуацію замінування Києва радянськими інженерами, що згодом призвело до пожеж і вибухів. Письменниця звертає увагу на трагедію розбитої армії: «[...] пленталася-брела жалюгідна піхота, стомлена, з оброслими, заболоченими і байдужими до власних страждань лицами [...]» [4, 143]. Після відступу радянських сил столиця в період безвладдя була охоплена грабунками: «Всі щось несуть, хоч порожню пляшку, хоч дитячу іграшку, хоч паперовий дашок на лямпу...» [4, 155]. Це явище, на думку К. Беркгофа, стало «виявом не браку цивілізації в темних мас, як гадали багатотелектуалів, а майже раціональною поведінкою під час насильницького краху економіки, в якій не було приватної власності» [2, 44].

Лаконічно і влучно суть німецького окупаційного режиму авторка передає в таких рядках: «[...] б'ють, вішають, палять, беруть у рабство, полонених винищують, заводять нову касту – фольксдойчів, забирають житло, світла не дають, годують злочинно-шкідливим хлібом, діти ростуть невчені, поліцаїв поробили грабіжниками. “Нова Європа, в якій ви дістанете належне місце”. Хіба не правда, чесна правда?» [4, 411].

Окупація Києва стала причиною голоду: «Худобу хазяїн тим не годує, чим годують столицю України німці» [4, 455]. Було заборонено ввіз продуктів, закрито базари, організовано контроль доріг поліцейськими й гестапівцями: «Ці відбирали все те, що несли київські нуждарі на плечах» [4, 335]. Низка заборон поширилась і на культурно-освітню сферу: масово почали закривати вищі навчальні заклади, школи, науково-дослідні інститути, театри, музеї, «Просвіти», українські газети. Окупантів не цікавила справа національного відродження: «Німці душать усе, вони бояться найменших проявів української організованості, на все накладають свій давучий прес» [4, 243].

Д. Гуменна акцентує увагу на репресивній природі нацистського режиму. Покарання за найменший непослух – смерть. З метою залякування населення організовували привселюдні повішення. Особливо жорстоким було ставлення нацистів до військовополонених: «Он женуть наших полонених вулицею, одні кістяки, не можуть ноги підволочки, а їх німці б'ють нагаями, як худобу [...]». Хто впав, – пристрелюють. Жінка кинула пів буханки хліба в середину, – того, хто кинувся зловити, застрелили» [4, 300]. У творі згадано й про голокост євреїв у Бабиному яру: «Матері тягнуть дітей, дитина упирається, а мати знає, що на заріз, – тягне і плаче» [4, 212]. Травма війни – це і насильство над жінкою. У Києві відкрили три будинки розпусти і вербували працівниць до таких «елітних закладів», ставлячи в паспорті штамп «повія» [4, 355-356]. Нацисти також проводили депортацію людей на примусові роботи до Німеччини. У романі відтворено процедуру вербування, умови життя оstarбайтерів за кордоном: «Там же ті перші, що поїхали, опинилися за дротами, під озброєною вартою ходять на роботу, за найменшу провину – розстріл. Голодують! Б'ють їх!» [4, 316].

Описуючи психологічний вимір травми, Д. Гуменна оприявнює екзистенційну кризу особистості. Війна, за філософією К. Ясперса, – це «гранична ситуація», період кардинальних потрясінь, коли людина, перебуваючи перед обличчям смерті, осмислює сенс буття. Становище безвиході відображають настрої самотності, страху, відчаю: «Людина заціпеніла, скулилась, чекає свого кінця» [4, 139]; «Ніякого захисту, якась страшна паща проковтує тебе живцем... Та й держись за існування, трусися за життя! Здається, єдині щасливі хвилини, коли спиш. Прокидаєшся й лягаєш із смутком на душі» [4, 299]. У часи лихоліть знецінюється життя, тому жителям столиці лишилась одна роль – «жебраків» і «воєнних трофеїв» [4, 257-258].

Б. Холмгрен зазначає, що жертви травми можуть відмовитись від усталених систем цінностей і демонструвати жорстоку поведінку [14, 66]. Стосунки між людьми періоду війни відтворені в романі через метафору лісу: «Одне одного їсть, – або ж гине. В людському середовищі тільки буквально людоджерства нема, а все решта по-лісовому» [4, 419]. У творі окреслено також феномен «психічного оніміння», «емоційної анестезії» [14, 55] – байдужість до травматичної ситуації. Ки-яни звикли до насильства і смертей, тому сприймають жахи війни як факти буденного побуту: «Людина стає просто байдужа, як ось ці дві репліки поліцаїв побіч: “Он на тому хуторі німець

забив жінку й чоловіка, зосталося двоє дітей [...]” – “А в нас знову кругом управи понавішували людей. Партизани забили німця...”» [4, 442].

Трагічні події, пережиті впродовж війни часто призводили до тяжких психічних розладів. Наприклад, жінка репресованого професора Оксана Артемівна збожеволіла, втративши обох синів: «Одного на очах пристрелили німці, а другого загнали в школу й висадили її» [4, 437]. Після того вона нічого не чула та постійно бачила своїх дітей і пожежі, вогонь, драти. Психологи й критики, які вивчають травматичні наративи, зауважують, що травма ізолює і дезорієнтує жертву, котра починає жити в аморфному, а не в хронологічному часі [14, 67]. Психолог Е. Ліндеманн називає «гострим горем» посттравматичний синдром, до основних симптомів якого належать: фізичні страждання, часті звернення до образу померлого, ворожість до оточуючих і втрата адекватних моделей поведінки [9, 213]. Трагедію Оксани Артемівни увиразнює метафора «поламаной скрипки». Підсилюючи її антитезою, автор підкреслює руйнівний вплив війни на особистість: «Була колись гармонійна людина, а тепер – безладні шматки» [4, 440].

Аналізуючи психічну травму, спричинену війною, доцільно звернути увагу на особливості мовлення жертв. О. Роджественська стверджує, що таким історіям притаманні фрагментація оповіді, численні лакуни, а отже, вони характеризуються низьким рівнем наративності. Структурною одиницею тексту стає переживання, а не подія [14, 110-111]. Так, у розповіді єврейки Рози неповні речення й риторичні фігури відображають стан психологічної напруги: «Що мені робити? Ці дві ночі я ночувала вдома. Приходила вночі, тікала вдосвіта. Але так страшно. Боже! Я хотіла викинутися з п'ятого поверху. Що мені робити?» [4, 194].

Змалювання періоду окупації нагадує апокаліптичні картини. Не випадково Київ асоціюється з образом прірви, безодні, що, як зауважує О. Коломієць [6], має біблійне походження: «Людина, її гніздо, падає в прірву, у безодню. І не знає, чи жива зостанеться, чи закрутить її вир-чорторий, чи вилетить на «той бік». І що там?» [4, 139]. Образ безодні присутній в «Об'явленні Св. Івана Богослова»: «І засурмив п'ятий Ангол, – і я бачив зорю, що спала із неба додолу. І їй даний був ключ від криниці безодньої. І вона відімкнула криницю безодню, – і дим повалив із криниці, мов дим із великої печі. І затьмилося сонце й повітря від криничного диму... А з диму на землю вийшла сарана [...]» [3, 285; Апокаліпсис, 9: 1-3]. Далі сказано, що сарана буде завдавати людям мук, щоб смерті шукали і не знаходили. Головна героїня роману Мар'яна розмірковує: «Ця непотрібність така тяжка, що життя тепер волочить вона, як якусь кару. Скалка, що відірвалася від цілоти, падаюча в безодні всесвіту зоря. І великим щастям визволення була б панія Смерть» [4, 299]. До речі, образ сарани асоціюється з війною: «І мала вона панцери, немов панцери залізні; а шум її крил – немов шум колесниць, коли коней багато біжить на війну» [3, 285; Апокаліпсис, 9: 7, 9]. Драматичність страшних подій увиразнює символізм чорного й червоного кольорів, які домінують в описах Києва: «Знявся гураган, все засипало піском, а навкруги – чорні дими, пожежі, заграви [...] Над смеркання заграви стали ще зловісніші. Небо кругом почервоніло [...]» [4, 136]. За два роки німецького володарювання столиця змінює своє обличчя, перетворюючись на «цвинтарище», «неходжене поле», «глуху глушину», «великий хутір», «дикє місто». Її головна вулиця стає Хрещатим яром. Змалюючи Україну в образі руїни, письменниця вдається до ремінісценції Шевченкових рядків: «[...] а ми ходимо по своїй – не нашій землі і не знаємо, нащо ми існуємо» [4, 260].

У підсумку варто зазначити, що в романі Д. Гуменної оприявлено травматичний досвід українців у Другій світовій війні на прикладі трагедії окупації міста Києва. Письменниця інтерпретує концепт травми в трьох площинах: ідеологічній (криза національної ідентичності), фізичній (дискурс насилля) і психологічній (екзистенційний вимір). Реалізм картин воєнного побуту, що має документальне підґрунтя, Д. Гуменна вдало поєднує з рівнем символічних образів, вибудовуючи асоціативну паралель: війна – апокаліпсис.

Список використаних джерел

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / А. Ассман; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічевої, О. Юдіна. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 440 с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 15).
2. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / К. Беркгоф; авторизований переклад з англійської Т. Цимбала, науковий редактор перекладу В. Гриневич. – К. : Критика, 2011. – 455 с.
3. Біблія або Книги Святого письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – Об'єднання Біблійних Товариств, 1980. – 296 с.
4. Гуменна Д. Хрещатий яр (Київ 1941–43). Роман-хроніка / Д. Гуменна. – Нью-Йорк : Об'єднання Українських Письменників «СЛОВО», 1956. – 489 с.
5. Іщук-Пузаняк Н. Постать, доля і праця Докії Гуменної / Н. Іщук-Пузаняк // Березіль. – 1995. – № 9–10. – С. 173–180.

6. Коломієць О. В. Екзистенційна основа образів прірви, безодні як осмислення в літературі кризового стану суспільства [Електронний ресурс] / О. В. Коломієць. – Режим доступу : <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/36/22.pdf>
7. Коломієць О. В. Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.01.01 «Українська література» [Електронний ресурс] / О. В. Коломієць. – К., 2007. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2007/07kovjso.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
8. Костюк Г. На перехрестях життя та історії: до 70-річчя і 50-річчя літ. діяльн. Докії Гуменної / Г. Костюк // Костюк Г. У світі ідей і образів. Вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930–1980 / Г. Костюк. – Мюнхен : Сучасність, 1983. – С. 311–352.
9. Линдемманн Э. Клиника острого горя / Э. Линдемманн // Психология эмоций. Тексты / под ред. В. К. Вильянаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 212–219.
10. Лопушан Т. Ідея абсурдності буття в романах Докії Гуменної «Хрещатий яр» та А. Камю «Чума» / Т. Лопушан // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 7–8. – С. 19–21.
11. Огієнко В. І. Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод [Електронний ресурс] / В. І. Огієнко. – Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua/publication/ogienko-vi-kulturna-travma-u-suchasni-zarubizhni-istoriografii-kontsept-ta-metod>
12. Погрібний А. Повернення Докії Гуменної / А. Погрібний // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. У 3 кн. – К. : видавництво «Рось», 1994. – Кн. 2. – С. 444–458.
13. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен; переклав з нім. Володимир Кам'янець. – Л. : Літопис, 2010. – 358 с.
14. Травма: пункты: сборник статей / сост. С. Ушакин и Е. Трубина. – М. : Новое литературное обозрение, 2009. – 936 с. : ил.

Анотація. У статті мова йде про роман Докії Гуменної «Хрещатий яр», присвячений подіям нацистської окупації Києва в 1941–1943 рр. Відзначено документальну основу та автобіографізм твору. Автор аналізує концепт воєнної травми і акцентує увагу на трьох її вимірах: ідеологічному (криза національної ідентичності), фізичному (дискурс насилля) і психологічному (екзистенційний зріз).

Ключові слова: травма війни, колективна ідентичність, екзистенційний вибір, меморативна стратегія, нацистський режим.

Summary. This article demonstrates issue which is current for contemporary Ukrainian literature because military discourse and particularly traumatic measurement needs a detailed study in domestic literary studies. Trauma as psychological, social, historical and cultural phenomenon is situated in the center of studies which are so called trauma studies. Fiction while constructing narrative acts as equivalent of psychoanalytical conception of repressed emotions repetition as a condition for trauma overcoming and prevents posttraumatic unconsciousness which is caused by symbolic consolidation of society. Theoretical basis is implemented on very successful practical aspect such as works of Dokiia Gumenna.

The article deals with novel «Cruciform ravine» by Dokiia Gumenna which is dedicated to the events of Nazi occupation of Kyiv in 1941–1943. The documentary basis and autobiographism of work are denoted. Different models of war trauma which are connected with such totalitarian regimes as Nazi and Soviet violence against human freedom are presented in the text. The author analyzes the concept of war trauma and focuses on its three dimensions: the ideological (the crisis of national identity), physical (discourse of violence) and psychological (existential cut). The political situation in Kyiv is reproduced brightly. The writer characterizes behavior and moods of all layers of population which weren't unanimous in prospects of Ukrainian future. War trauma is presented in the novel by description of Nazi and Soviet regimes repressions. While describing psychological measurement of trauma Dokiia Gumenna proclaims existential crisis of personality. The situation of hopelessness reflects moods of loneliness, fear and despair. The phenomenon of «emotional anesthesia» is also outlined in the work and it is carelessness towards traumatic situation. Dokiia Gumenna successfully combines realism of war routine description with symbolic images level and builds associative parallel which is war – apocalypse.

Keywords: war trauma, collective identity, existential choice, memorative strategy, the Nazi regime.

Отримано: 8.11.2015 р.

Шуберт А.Н.

ВНУТРИЖАНРОВАЯ ДИНАМИКА ПРОЗЫ С.Д. КРЖИЖАНОВСКОГО (СТАТЬЯ ВТОРАЯ)

В первой статье цикла рассмотрены история и теория жанра новеллы как западноевропейской, так и русской, а также были выявлены черты волшебной и авторской сказки в раннем цикле новелл С.Д. Кржижановского «Сказки для вундеркиндов». Данная статья посвящена продолжению изучения жанровой динамики прозы С.Д. Кржижановского, в контексте исследования поэтики художественного наследия автора. Последние десятилетия творчество С.Д. Кржижановского, не только писателя, но и литературоведа продолжает активно изучаться, подтверждением чему является формирование двух центров изучения творчества Кржижановского: в Канаде (University of Toronto Academic Electronic Journal in Slavic Studies «Toronto Slavic Quarterly», возглавляемый В. Перельмутером с 2003 г.) и Латвии (с 2001 года при Даугавпилсском университете, кафедре русской литературы под руководством проф. Ф.П. Федорова). Поскольку проблема жанровой парадигмы творчества С.Д. Кржижановского остается вне поля внимания ученых, что подчеркивает актуальность цели настоящего исследования, которая заключается в системном анализе жанровых форм новелл С.Д. Кржижановского в аспекте реализации переходного художественного мышления.

Художественное наследие С.Кржижановского составляют преимущественно произведения средних и малых жанров. Это пять повестей: «Странствующее "Странно"» (1924), «Клуб убийц букв» (1926), «Возвращение Мюнхгаузена» (1927-1928), «Материалы к биографии Горгиса Катафалаки» (1929), «Воспоминания о будущем» (1929) и около сотни новелл, вошедших в состав пяти книг: «Сказки для вундеркиндов», «Чужая тема», «Чем люди мертвы», «Неукушенный локоть» и «Мал мала меньше», а также три книги очерков «Москва в первый год войны», «Очерки», «Сальер-гюль (узбекистанские импресии)» (1933) и сборник рассказов 1920-1940-х годов.

Одним из основных принципов сюжетостроения новеллы большинство исследователей считают финальную смену точки зрения (пуант) и связанную с ней кумуляцию, благодаря чему логика сюжетного развертывания прерывается, а в финале новеллы, как правило, происходит немотивированное событие, «приближающее к катастрофе». По мнению Н.Д. Тмарченко, резкое изменение точки зрения новеллы уподобляет ее анекдоту и позволяет накопить весь вес к концу [5, 16]. Известно, что история новеллы восходит к анекдоту, как одному из ее источников. Обоим жанрам характерно изображение «казуса», нередко трагического, однако лишённого настроения безысходности [5, 21].

М. Йогансен считает, что именно финал новеллы является определяющим для выявления ее жанрового канона, поскольку он лишён резюмирующей оценки, но «намекает на две возможные развязки: на одну – яснее, на другую – туманнее, первая – фальшивая, вторая – истинная» [2, 390].

Показательно, что в XVII же веке в Польше новелла трансформируется в фацецию (предусматривается устная форма передачи произведения), а также, по мысли польского литературоведа Ю. Кияса, из новелл вырастают стихи, комедии и повести [1, 20].

Поскольку новелла изначально представляет синтетический жанр, в ее пределах содержится множество повествовательных структур, «высвечиваются» те или иные жанровые формы, лежащие в ее основе. Отмеченная черта остается актуальной не только в истории становления жанра новеллы, но и в современной теории, и может быть условно названной диффузией жанров (лежащих в основе новеллы или родственных ей).

Ученые отмечают актуализацию жанра новеллы в мировой и русской литературе рубежа XIX–XX и XX вв. (новеллы В.Я. Брюсова, Н.С. Гумилева, А. Грина, С.Д. Кржижановского, М.А. Булгакова, М.Зощенко, В.В. Набокова и др.), что видится отнюдь не случайным, поскольку речь идет о переходном периоде, в котором особую активность приобретают наиболее свободные, подвижные и гетерогенные жанровые формы.

Попытаемся выявить жанровую специфику новелл С. Кржижановского. Итак, корпус новеллистического массива С. Кржижановского состоит из около ста произведений, которые автор создавал на протяжении всей жизни (с 1919 по 1940). «Сказки для вундеркиндов», «Неукушенный локоть», «Мал мала меньше» автор в подзаголовках обозначает как «книга новелл». Тексты разнообразны в жанровом и стилевом отношении. Их объем колеблется от нескольких предложений до полусотни страниц.

Анализ новелл Кржижановского показывает, что авторский поиск нацелен на расширение жанровых границ и обнаруживает синтез новеллы с повестью, рассказом, притчей, сказкой,

легендой, хроникой, очерком, анекдотом, сказкой и афоризмом (иногда автор в подзаголовках уточняет жанр произведения). Не случайно творческое наследие Кржижановского являет произведение практически всех (за исключением легенды и хроники) жанров. Отмеченному жанровому синтезу способствует ряд общих признаков перечисленных художественных форм, таких как: иносказательность, аллегоричность, притчевость, установка на традиционные источники сюжета, двуплановость, схематичность, цикличность развертывания событий, небольшой объем и др. Отметим, что перечисленные жанры являются своего рода фрагментами, осколками универсальной картины мира, которая разрушается в исследуемой переходной эпохе.

Не претендуя на исчерпывающую полноту выявления специфики жанра новеллы в творчестве С.Д.Кржижановского, обратим внимание на одну из наиболее репрезентативных ее жанровых вариаций.

Одной из стиливых художественных стратегий новеллистики Кржижановского является осмысление в контексте игровой поэтики известных выражений (различных по происхождению), которые автор нередко «клишеирует» в текстах, т.е. использует их в качестве клише, штампов, стереотипов. Обыгрываемые автором выражения условно можно сгруппировать по принципу положенного в их основу происхождения.

Одну группу составляют *философемы*, своеобразные формулы–маркеры философских систем, включенные Кржижановским в тексты и обыгрываемые им, например: «любить или не любить», – восходит к философии схоласта Жана Буридана, «Enten – eller» («или-или») – С.Кьеркегору и предвосхищению экзистенциализма (новелла Кржижановского «История пророка»). «Звездное небо надо мною – моральный закон во мне» – мысль, принадлежащая И. Канту (новеллы «Катастрофа», «Жизнеописание одной мысли»). «Бог умер» – философская формула Ницше, выведенная Кржижановским в заглавие одноименной новеллы. В текстах Кржижановского находим также ряд философов Декарта, Лейбница, Локка, Фихте, Шеллинга и мн. др. Все философемы переосмысливаются Кржижановским в контексте игровой поэтики литературно-философского дискурса.

Другая группа обыгрываемых выражений представляет ряд пословиц. Некоторые новеллы названы пословицами или их вариациями: «Неукушенный локоть», «Когда рак свистнет» и даже новеллистический цикл «Мал мала меньше». Сюжеты данных новелл представляют развернутую ироническую буквализацию названных выражений. В новелле «Неукушенный локоть» автор моделирует острую экзистенциальную ситуацию (герой пытается укунить себя за локоть, что означает достичь основной жизненной цели). В новеллах встречаем множество пословиц, которые выполняют резюмирующую функцию, однако высказанная сентенция в тексте Кржижановского семантически «переворачивается», ее вывод иронически переосмысливается и даже профанируется. Например, в финале новеллы «Серый фетр» Кржижановский обыгрывает выражение «в шляпе ли дело, когда дело в шляпе»[3,132], что знаменует буквальное избавление героев от злостной шляпы, хотя проблема была вовсе не в ней.

Или, например, новелла «В очереди», где героями выступают персонифицированные сюжеты, жанры, темы, замыслы, которые устраивают сутолоку и споры, пытаясь выстроиться в очередь за воплощением. Их речь усыпана пословицами и поговорками: «на губах чернила еще не обсохли», «поле оханьем перейденное», «не любите глотать ерша с хвоста», «тридцать лет смех у ворот стоял, а свое взял» [3, 313-319] и др. Кржижановский наделяет толпящееся жанры, темы, замыслы речью, восходящей к истокам литературы, устному народному творчеству, вводит литературные штампы и клише, тем самым последовательно демонстрирует абсурдность псевдолитературного спора, невозможность его разрешения традиционными средствами стереотипного мышления.

Кржижановский развенчивает универсальные штампы (будь-то философемы, будь-то литературные клише или пословицы), которые автоматизируют, схематизируют жизнь его героев и маркируют ситуацию «заикливания». Однако пословицы, как известно, представляют собой ритмизованные выражения, что, возможно, объясняет авторский интерес к ним. Кржижановский пользуется различными средствами ритмизации в контексте игровой поэтики, этой же цели служат и пословицы.

Как видим, автор модифицирует жанровую структуру новеллы, синтезируя и включая «клише», элементы философских систем, обыгрывая метафорически и буквально пословицы и т.п.

Заметим, что поздняя книга новелл Кржижановского «Мал мала меньше» скорее походит на книгу, объединяющую различные по жанровому своеобразию тексты: от новелл – до анекдотов и афоризмов. Более того, не только оригинальный стиль автора отличается афористичностью, но и мышление автора ориентировано на интерполирование между индивидуальным и всеобщим, что передается афористическим высказыванием. Видимо, Кржижановский сознательно в поздних произведениях использует форму афоризма, который предусматривает ярко выраженную и

предельно обобщенную мысль. Тем самым, автор достигает концентрации смысла при минимальном объеме высказывания. Не случайно афоризм называют «романом в одну строку».

Современные теоретики литературы считают афоризм жанром, восходящим к антично-средневековой форме тезисно-систематического изложения определенной суммы научного знания («Афоризмы» Гиппократ, А. Шопенгауэра, Ф. Ларошфуко, Б. Паскаля и др.). Наибольшую популярность данный жанр обретает в философии, а также в наследии писателей, чье творчество характеризуется философичностью, например Ф. Кафка, М. Булгаков и др.

Афоризм – специфический литературный жанр, поскольку лишен традиционных признаков художественного вымысла и контекстуально изолирован [Поэтика 2008, 25-26]. Поэтому писатели нередко обращаются к жанру афоризма не в чистом виде, а используют его альтернативные признаки. К последним относятся: «афористическая рецепция», то есть ситуация читательского сотворчества и «допонимания»; предельная формальная краткость; запредельная информативная краткость (сказано меньше необходимого); пуантированность и парадоксальность содержания [4, 26]. Как видим, последние жанровые черты афоризма совпадают с типичными чертами новеллы.

Исследование жанрового своеобразия позднего новеллистического сборника Кржижановского «Мал мала меньше» обнаруживает, что автор сознательно придает своим новеллам вид и содержание афоризмов, причем, условно выражаясь, «автоафоризмов». Данную мысль подтверждает не только объем новелл в пару абзацев, на что автор намекает в заглавии сборника «Мал мала меньше» (меньше афоризма не существует литературных произведений), но и предельная концентрация смысла, который нередко оформлен как «автоаллюзия». Таким образом, Кржижановский синтезирует черты новеллы и афоризма. Кратко проиллюстрируем высказанное допущение. Фактически каждая новелла из сборника «Мал мала меньше» находит аналогия с текстами «Сказок для вундеркиндов», иногда с новеллами из других сборников (формируются пары новелл). В основе отмеченного соотношения лежит узнаваемый образ или выражение (автоафоризм).

Приведем ряд соответствий, при этом заранее оговорим, что ниже в этих парах первая из указанных новелл входит в структуру сборника «Мал мала меньше», вторая – «Сказки для вундеркиндов».

Итак, в «Баской сказке» лейтобразом выступает Смерть, а в «Стране нетов» автор разрабатывает модель мира, жители которого способны только «не жить», а умирать.

Новелла «Одна копейка» повествует о несчастье, которое приносит всего-навсего одна копейка. Данный образ представляется аллюзией новеллы «Тридцать сребреников», где находим тридцать проклятых монет Иуды, имплицитно рассеивающих вечно предательство.

Новелла «Три сестры» мифологическим контекстом напоминает «Граи» (обе новеллы повествуют о несчастном случае, повлекшем трагические события).

В тексте «Последний из атуров» обнаруживаем черты восточной философии, обращение к которой демонстрирует новелла «Фу Ги».

«Последние минуты скупца» напоминает «Мост через Стикс» благодаря традиции вкладывать монету в рот мертвеца как плату за переход в мир мертвых.

«Побасенка» в игровом контексте реализует идею о необычайном веществе, способном изменять предметы. Аналогично разработан сюжет о «Квадратурине», средстве для ращения комнат в одноименной новелле «Сказок для вундеркиндов».

Музыкальная новелла «Девять ворон» повествует о художественном приеме кодирования музыкальных нот (положение ворон на проводах). Тем же приемом пользуется Кржижановский в новелле «Сбежавшие пальцы» (код Аппассионаты Бетховена).

Новелла «Полувежливость» соотносима с новеллой «Полспасибо» (сходство очевидно на уровне заглавия и комической интерпретации человеческой вежливости и благодарности).

Новелла-анекдот «Единогласно» находит сходство с текстами «Поэтому» и «Квадрат Пегаза» в интерпретации вопроса о семейном положении.

В основе новелл «Взбесившиеся брюки» и «Товарищ Брук» – общий герой – персонифицированные брюки.

Тему вина Кржижановский разрабатывает в новелле «Дымчатый бокал» и «Джин».

«Ранец и портфель» ведет начало от одного из сюжетов новеллы «Книжная закладка», повествующем о средстве характеристики персонажа – его портфеле.

Новелла «Легенда» напоминает «Четки» благодаря образу четок. Несвойственная для писателя тема спорта, представленная Кржижановским в новелле «Раскулаченный боксер», по мотивной структуре восходит к новелле «Сбежавшие пальцы» (спортсмен, пробующий себя в киноискусстве, полностью лишается профессиональных способностей; напомним, сбежавшим пальцам также захотелось сменить вид деятельности, последствия которого сказались на их музыкальном профессионализме).

Финал новеллы «Контролер» полностью совпадает финалом новеллы «Чуть-чуть»: несчастный писатель, записав осенившую его мысль на проездном талоне, который отнимает контролер, переживает «последнюю остановку» в его писательской жизни. Графолог из новеллы «Чуть-чуть», случайно утопив в собственной слезе крохотное существо, наполнившее его жизнь смыслом, выносит себе приговор: «И мне в черный глухой портфель» [3, 92].

Новелла «Игроки» может быть соотнесена с «Квадратом Пегаса». Первый из упомянутых текстов повествует о дружбе бухгалтера и поэта. Герои играют в шtos на сапоги, звезды, солнце и на всю Вселенную. Однако в силу обстоятельств поэт погибает и все «имущество» достается бухгалтеру. «Квадрат Пегаса» – также новелла о поэте, который находится в ситуации выбора: посвятить себя исключительно творчеству или быту и службе. Герой выбирает второе, что на имплицитном уровне осмыслено как духовная смерть поэта, зафиксированная в небесной сфере. Однако чиновник только начинает жить в герою новеллы (точно как и бухгалтер). Так на имплицитном уровне в контексте новелл «Игроки» и «Квадрат Пегаса» Кржижановский однотипно разрешает дилемму творчества и быта /службы.

Как видим, примеров соотнесения подобных новелл (парных) немало. Попробуем интерпретировать отмеченное явление.

Во-первых, корпус текстов Кржижановского представляет собой метатекст (константный набор художественных средств, постоянно варьируемая картина мира и модель человека). Автообращения, многочисленные ритмические пары, ситуации, фигуры и приемы – те средства, которые позволяют заметить постоянное множественное варьирование (эффект мозаики или калейдоскопа), разнообразные интерпретации и разрешения главных тем и идей Кржижановского.

Во-вторых, найденные автоаллюзии поздних новелл представляют в свернутом виде предшествующие тексты. На что указывает, прежде всего, жанровое своеобразие поздних новелл, восходящих к афоризмам, специфика которых заключается в том, что автор вовсе не разрабатывает тему, но аллюзивно обозначает ее, наделяя новеллы предельно обобщенным содержанием (выраженным в одной фразе, которую и должен узнать читатель). Согласно канону жанра, Кржижановский лишает свои афористические тексты художественности.

Напомним, что одним из центральных признаков жанра афоризма является возможность свободной перестановки отдельных звеньев «афористической цепи» [4, 26]. Таким образом, чтение (исследование) новелл Кржижановского вполне может начинаться с позднего сборника (подобно научному методу, предусматривающему движение поиска от обобщенного к частному).

Отметим, что ряд перечисленных соотношений текстов Кржижановского представляется уникальным авторским средством циклизации всего корпуса новелл (от ранних к поздним). Данный прием восходит к игровой поэтике ритмизации актуализированной на метауровне.

Проблема циклизации представляется актуальной в контексте новеллистического творчества С.Кржижановского. Интересно, что явление циклизации симптоматично, заметно тяготеет к циклизации в литературе переходного периода на рубеже XIX–XX вв. Конечно же, наиболее широко приемами циклизации пользовались поэты. Вслед за кардинальными сдвигами жанровой системы переходного литературного процесса активизировалось переосмысление жанров средней и малой прозы. А также актуальным стал межродовой и межвидовой, межжанровый и т.д. художественный синтез. Если изначально циклизация обрела популярность в поэзии, то впоследствии – актуализировалась и в прозе (наше утверждение ни в коем случае не опровергает наличие циклов прозаических произведений, предшествовавших XX веку, в частности, «Повести Белкина» А.С. Пушкина).

Сознательное формирование новеллистических циклов Кржижановским (точное соблюдение принципов циклизации: жанровый, тематический, сюжетный, образ рассказчика, персонажи, хронотоп и т.д.) является свидетельством мощной художественной стратегии литературы переходности, ее интенции к модели креации, нацеленной как на создание эстетической целостности, так и расширения смысловых и изобразительных возможностей искусства на путях его интенсивного поиска.

Многообразие жанрового сплава новеллистики С.Д. Кржижановского формируется на широчайшем литературном контексте (от псевдолитературного анекдота до канонических литературных жанров). Обращаясь к различным жанровым традициям, автор демонстрирует естественную диффузию художественных форм, оправданную поиском новых средств и форм выражения. Данный поиск укладывается в рамки игровой поэтики – предельно интеллектуализированной – как в творчестве самого С.Д. Кржижановского, так и в литературе переходной эпохи XX в.

Жанр новеллы не обретает черты канона в творчестве автора, а, скорее наоборот, деконструируется благодаря активному эксперименту. Кржижановский возвращает новеллу к ее истокам (афоризм, анекдот, сказка), что, в свою очередь, еще раз демонстрирует открытость данного жанра и его динамичность.

Синтезируя жанр новеллы, С.Д. Кржижановский создает авторские подтипы, условно выражаясь, такие как музыкальная и шахматная новеллы (автор включает в литературные методы музыкальные и игровые).

В итоге в творчестве С.Д. Кржижановского складывается полисинтетическая жанровая форма философской новеллы с чертами сказки, анекдота, афоризма и др. Форма философской новеллы наиболее точно отражает мировосприятие писателя, которому присуща новеллистическая осколочность и фрагментарность, и, одновременно, интенциональность эстетической целостности (циклы новелл, объединенные в мегацикл) тяготение к напряженному философскому поиску и художественному эксперименту как доминантным чертам авторского переходного мышления.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Державина О.А. Фацеции. Переводная новелла в русской литературе XVII века / О.А. Державина. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 192 с.
2. Йогансен М.Г. Вибрані твори / М.Г. Йогансен. – К.: Смолоскип, 2001. – 444 с.
3. Кржижановский С.Д. Чужая тема. Собрание починений: В 5-ти т. – Т.1-4 / Сост., предисл. и комм. В.Перельмутера. – СПб.: Симпозиум, 2001–2006. – Т.1. – 687с.; Т.2. – 701с.; Т.3. – 673 с.; Т.4. – 848 с.
4. Поэтика: Словарь актуальных терминов и понятий / Гл. науч. ред. Н.Д. Тамарченко. – Москва: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – 385 с.
5. Тамарченко Н.Д. Русская повесть Серебряного века. (Проблемы поэтики сюжета и жанра). Монография / Н.Д. Тамарченко. – М.: Intrada, 2007. – 256 с.
6. Ташлыков Б. Русская новелла вопреки традиции / Б. Ташлыков // Традиции в русской литературе: Межвуз. сб. науч. трудов / М-во образования Рос. Федерации, Нижегород. гос. пед. ун-т; [Редкол.: В.Т. Захарова (отв. ред.) и др.]. – Н. Новгород: Изд-во НГПУ, 2002. – С. 38-51.

Анотація. Автор статті досліджує внутрішньожанрову динаміку новел С.Д. Кржижановського, та виявляє тенденцію синтезування генетично споріднених з новелою жанрів (повісті, оповідання, притчі, казки, анекдоту, афоризму). У творчості С.Д. Кржижановського складається полісинтетична жанрова форма філософської новели, яка найбільш точно зображує світосприйняття письменника, цикли новел, об'єднані в мегацикл являють інтенціональність естетичної цілісності, тяжіння до напруженого філософського пошуку і художнього експерименту як доміантним рисам авторського перехідного мислення.

Ключові слова: перехідний тип художнього мислення, міжвидовий синтез, динаміка жанру, ігрова поетика.

Summary. The author investigates the poetic of short stories by Krzizanovskiy in context of transitional type of thinking. Material for investigation consists of five cycles of short stories: «Tales for infant prodigy», «Another's theme», «What are people dead», «Unbitten elbow», «A little, a few, less».

The author of article proposes model of creation reflects individual author's thoughts about genre.

Strategies of synthesis of literature kind and sort are examined in shot stories by Krzizanovskiy. Rhythmical constructions on different levels of poetry (motive and image levels, plot level and a level of artistic language) are functioning as a dominant method in prose of Krzizanovskiy. Who creates the intensive zone of intellectual, philosophical and aesthetic play.

Musical short stories by Krzizanovskiy present synthesis of literature kind and sort. Some fragments of musical works used as a code in literature text, which works for experimental and playing poetry directed for searching new artistic methods.

Author of article investigates the genre of the short stories according to its European and Russian history and functioning. The results of investigation are: Krzizanovskiy use traditional genre of short stories and also transform them into multifunctional genre, which is consequence to transitional period of literature process in XIX-XX, XX century. Author of article investigates dynamic of genre the short stories by Krzizanovskiy due to outlines of closely developed genres (story, preach, fairytale, funny story, aphorism). Short stories by Krzizanovskiy present polysynthetic genre form of philosophical short story, what declares philosophical search and aesthetic play as dominant outlines of author's transitional type of thinking.

Key words: transitional type of thinking, models creation, synthesis of literature kind and sort, dynamic of genre, poetry of play, multifunctional genre.

Отримано: 5.11.2015 р.

УДК 81'373.612.2:001.4

*Белоусова Т.П.***КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МЕТАФОРА В ТЕРМИНОСИСТЕМЕ БИОЭТИКИ**

По определению Лингвистического энциклопедического словаря, метафора – «(от греч. *μεταφορά* – ‘перенос’) – троп или механизм речи, состоящий в употреблении слова, обозначающего некоторый класс предметов, явлений и т. п., для характеристики или наименования объекта, входящего в другой класс, либо наименование другого класса объектов, аналогичного данному в каком-либо отношении. В расширительном смысле термин метафора применяется к любым видам употребления слов в непрямом значении» [4, 296]. Н. Д. Арутюнова выразила суть этого языкового явления более экспрессивно: «Метафора – это вызов природе. Источник метафоры – сознательная ошибка в таксономии объектов. Метафора работает на категориальном сдвиге» [1, 14].

Современные исследования, посвящённые языкам для специальных целей, подчёркивают важную роль метафоры как одного из фундаментальных способов познания, категоризации и концептуализации действительности, когнитивного механизма, при помощи которого абстрактные понятия осмысливаются в более конкретных терминах (см. работы Е. В. Бекишевой, Л. В. Ивиной, М. Н. Володиной, К. А. Громовой, А. Ш. Давлетукаевой, С. Г. Дудецкой, Л. А. Липилиной, С. Л. Мишлановой, А. М. Раисовой, Л. А. Чернышовой и др.).

Начало исследования этого когнитивного механизма номинации связывают с теорией концептуальной метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона. В известном труде «Метафоры, которыми мы живём» (1980 г.) они заявили, что «сущность метафоры состоит в осмыслении и переживании явлений одного рода в терминах явлений другого рода». Метафора, по мнению учёных, «не ограничивается одной лишь сферой языка, то есть сферой слов: сами процессы мышления человека в значительной степени метафоричны... Метафоры как языковые выражения становятся возможны именно потому, что существуют метафоры в понятийной системе человека» [3, 388-389]. Концептуальной метафорой Лакофф и Джонсон назвали согласованные с определённой культурой и языком условные метафорические конструкции, которые задают соответствия между структурами знаний сферы источника и сферы мишени и порождают более частные метафоры. По их мнению, термин позволяет дифференцировать языковые средства выражения и лежащий в их основе когнитивный процесс [3, 388].

Таким образом, концептуальная метафора – это базовая когнитивная модель, основанная на аналогии и позволяющая осмысливать объекты, явления, сущности на основе знаний о других объектах, явлениях, сущностях; это основная ментальная операция, способ познания, категоризации, концептуализации, оценки и объяснения мира (Н. Д. Арутюнова, А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов, И. М. Кобозева, Е. С. Кубрякова, В. В. Петров, З. И. Резанова, Т. Г. Скребцова, А. П. Чудинов и др.).

С когнитивной точки зрения создание метафоры воспринимается как способ обработки информации в виде набора определённых метафорических моделей. Метафорическая модель – это «существующая в сознании носителей языка взаимосвязь между понятийными сферами, при которой система фреймов сферы-источника служит основой для моделирования понятийной системы сферы-мишени» [9, 419]. Фрейм как «структура данных для представления стереотипной ситуации» [2, 188] состоит из отдельных элементов, слотов, уточняющих или детализирующих какой-либо аспект ситуации.

Для характеристики языка науки важным представляется высказывание Дж. Лакоффа и М. Джонсона о том, что «метафора позволяет нам понимать довольно абстрактные или по природе своей не структурированные сущности в терминах более конкретных или, по крайней мере, более структурированных сущностей» [3, 395].

Об особых функциях метафоры в языке науки писал испанский философ и социолог Х. Ортега-и-Гассет. Первая функция – терминообразующая, номинативная: «термин приобретает новое значение через посредство и при помощи старого, которое за ним сохраняется». Вторая, «куда более глубокая и насущная» функция метафоры, – служить орудием познания, формой научной мысли: «Метафора нужна нам не только для того, чтобы, благодаря полученному наименованию, сделать нашу мысль доступной для других людей; она необходима нам самим для

того, чтобы объект стал доступен нашей мысли». При помощи метафоры «нам удаётся достигнуть самых отдалённых участков нашего концептуального поля. Объекты, к нам близкие, легко постигаемые, открывают мысли доступ к далёким и ускользающим от нас понятиям. Метафора удлинняет “руку” интеллекта; её роль в логике может быть уподоблена удочке или винтовке» [6, 68-71].

Роль метафоры в научном познании подчеркнул Э. МакКормак. По его мнению, метафора необходима учёному в качестве «мостика» между старыми и новыми теориями, только с помощью метафоры можно создавать новые смыслы в новых теориях [7, 360].

Метафорическая номинация особенно характерна для новых отраслей знания и новых видов деятельности, нуждающихся в собственном терминологическом аппарате. На это указала Л. А. Чернышова: «Появление большого числа метафор в терминологиях молодых наук или областей знания, находящихся в стадии формирования, обусловлено тем, что метафора отвечает способности человека улавливать и создавать сходство между очень разными индивидами и объектами» [8, 168]. Данное высказывание справедливо и для биоэтики – относительно новой, активно развивающейся науки. В ней наблюдается «объединение различных видов системы ценностей: биологических (физическое существование, здоровье, свобода от боли и т. д.), социальных (равные возможности, получение всех видов медицинских услуг и т. п.), экологических (осознание самоценности природы, её уникальности, коэволюции), личностных (безопасность, самоуважение и т. п.)» [10, 55]. Проблемы, поднимаемые биоэтикой, «более популярны в быденном сознании, чем сама биоэтика, и затрагивают фундаментальные для мировосприятия человека темы» [5], потому экспансия быденного знания в биоэтику не случайна и вполне оправдана. В биоэтике складывается своеобразная «метафорическая мозаика» (концептуальный образ А. П. Чудинова), фрагменты которой – термины и терминоиды метафорического происхождения – стали объектом нашего исследования.

Методология метафорического моделирования, разработанная в трудах Дж. Лакоффа, М. Джонсона, А. Н. Баранова, Ю. Н. Караулова, И. М. Кобозевой, Е. С. Кубряковой, В. В. Лабутиной, С. Л. Мишлановой, Т. С. Пристайко, А. Б. Ряпосовой, Ю. Б. Феденевой, А. П. Чудинова и др., предлагает различные основания выделения и описания когнитивных моделей. Для нашего исследования наиболее приемлемо моделирование по сферам-источникам. Система фреймов (слов, концептов) сферы-источника служит основой для моделирования ментальной системы сферы-магнита – биоэтики. Характеристика модели предусматривает выделение компонентов, которые связывают первичные и метафорические смыслы охватываемых данной моделью единиц, метафорически сближают указанные сферы.

В исследовании мы исходим из собственного когнитивистике «широкого» взгляда на метафору как механизм, процесс метафоризации, результат этого процесса. В метафоре мы усматриваем ментальную операцию, охватывающую многие явления – сравнение, метаморфозу, синекдоху, гиперболу, литоту, некоторые перифразы, фразеологизмы и др. (см. работы Н. Д. Арутюновой, А. П. Чудинова и др.).

Анализ более 200 номинаций, полученных методом сплошной выборки из «бумажных» и электронных источников, показал, что наиболее продуктивным источником метафорического осмысления для номинативных единиц биоэтики выступает сфера ЧЕЛОВЕК (68 терминоэлементов). Распространены в науке социоморфная метафора, отражающая отношения между человеком и обществом, природоморфная метафора и т. д.

Поскольку биоэтика по определению является «антропоориентированной» наукой, рассмотрим её метафорические предпочтения в сфере-источнике ЧЕЛОВЕК. Тематическое разнообразие лексики, послужившей основой для метафоризации, позволяет на данном этапе исследования выделить три фрейма и шесть слотов:

Сфера-источник	Фрейм	Слот	Метафорический терминологический элемент	Кол-во номинаций
ЧЕЛОВЕК		(1.1) Биологический тип человека	новый	1
			вечный	1
			архаический	1
(1) Человек биологический		(1.2) Психология человека	грусть	1
			ностальгия	1
			стресс, стрессор	5
			шок	1
			капризы	1
			уязвимость, уязвимые	8

(2) Человек социальный	(2.1) Семья	родитель	1
		мать	2
		ребёнок	1
(3) Человек функциональный	(3.1) Действия или состояния человека	внук	1
		опьянение	1
		отмывка	2
	(3.2) Предметы, созданные человеком	часы	1
		экран	2
		бумеранг	2
		цепь, цепной	5
		сеть	2
		узловой	1
(3.3) Постройки и их содержимое		барьер	15
		очаг	4
		ниша	2
		обстановка	4
		парниковый	2
		тепличный	1

Таким образом, формирование понятийно-терминологического аппарата биоэтики происходит с участием антропоморфной метафоры: подтверждая свою универсальность, она (наряду с другими разновидностями метафоры) участвует в когнитивном освоении новой междисциплинарной области знания. Базовая метафорическая модель «Биоэтика – это человек» как нельзя лучше выявляет сущность науки. Метафора связывает две понятийные сферы, позволяя использовать потенции структурирования сферы-источника при концептуализации сферы-магнита.

Список использованных источников

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Демьянков В. З. Фрейм / В. З. Демьянков // Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Под общей редакцией Е. С. Кубряковой. – М. : Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – С.187-189.
3. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем [Электронный ресурс] / Джордж Лакофф, Марк Джонсон // Теория метафоры : сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387-415. – Режим доступа: http://tlf.narod.ru/school/teoriya_metafory.htm
4. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева ; Ин-т языкознания АН СССР. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. Мещерякова Т. В. Биоэтика на пересечении научного и вненаучного знания [Электронный ресурс] / Т. В. Мещерякова // Вестник Томского гос. пед. ун-та. – 2011. – № 10. – С. 216-221. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/bioetika-na-peresechenii-nauchnogo-i-vnenauchnogo-znaniya>
6. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры. К двухсотлетию со дня рождения Канта [Электронный ресурс] / Хосе Ортега-и-Гассет // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой. – М. : Прогресс, 1990. – С. 68-81. – Режим доступа : <http://do.znate.ru/docs/index-8625.html?page=9>.
7. Теория метафоры : сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
8. Чернышова Л. А. Отраслевая терминология в свете антропоцентрической парадигмы : монография / Л. А. Чернышова. – М. : Изд-во МГОУ, 2010. – 206 с.
9. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации [Электронный ресурс] / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2003. – 248 с. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm>
10. Яскевич Я. С. Биоэтика в контексте междисциплинарных стратегий и механизмов создания этических комитетов / Я. С. Яскевич // Биоэтика и гуманитарная экспертиза: Проблемы геномики, психологии и виртуалистики / Российская академия наук, Ин-т философии ; отв. ред. Ф. Г. Майленова. – М. : ИФ-РАН, 2007. – С. 48–69.

Анотація. У статті досліджується роль концептуальної метафори в утворенні понятійно-термінологічного апарату нової галузі знань. На прикладі базової метафоричної моделі «Біоетика – це людина» встановлюються зв'язки між сферою-джерелом і сферою-магнітом. Стверджується, що тематичне розмаїття метафоризованої лексики представляє три фрейми й шість слотів.

Ключові слова: концептуальна метафора, метафорична модель, біоетика, терміносистема.

Summary. Metaphor is one of the fundamental tools of cognition, categorization and conceptualization of reality. In cognitivism metaphor is considered as a mechanism, process of metaphorisation, and also its result in every case of word usage in indirect meaning. The role of metaphor is especially significant in exploration of new spheres of knowledge and activity, and in building of new terminological system. The terminological system of bioethics, which is a science of defending the Live, belongs right to such formations.

The formation of terminological apparatus of bioethics suggests the participation of anthropomorphic, sociomorphic, and naturomorphic metaphors. The analysis of the units selected from paper and electronic sources showed that the most productive source of metaphorical expansion is the sphere 'a man'. Anthropomorphic metaphor proves its universal character by constituting the largest number of terms (68 terminological units). The expansion of common knowledge into bioethics is not casual and justified by the fact that the issues studied by it concern every person.

Cognitive exploration of a new sphere of knowledge is made through metaphoric models. Metaphoric model represents the connection existing in the mind of native speakers which projects the frame system of a source sphere into a magnet sphere, where the basic model "Bioethics is a man" reveals the nature of this science the best. Metaphor connects two notional systems using the potential of structuring the source sphere in the process of conceptualization of the magnet sphere.

The thematic variety of lexical units serving as a basis of metaphorisation makes possible to distinguish 3 frames with 6 slots within them:

A biological man: (1.1) A biological type of a man, (1.2) Psychology of a man;

A social man: (2.1) Family;

A functional man: (3.1) Man's actions or states, (3.2) Objects created by a man, (3.3) Buildings and their interiors.

Key words: conceptual metaphor, metaphoric model, terminological system.

Отримано: 12.10.2015 р.

УДК 821.161.2'42:32

Билінська О.С.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ РЕКЛАМНИХ СЛОГАНІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ

Актуальність статті. У сучасній лінгвістичній науці склалася велика кількість методологічних підходів, що дозволяють вивчити досліджувані явища в певному аспекті. Разом з традиційними методологічними підходами, які міцно закріпилися в наукових дослідженнях лінгвістичного характеру, все більш вагоме місце посідають нові, що відповідають потребам сучасного життя та узгоджуються із сучасними соціальними та освітніми реаліями світу. Системоцентричний підхід, характерний для мовознавчих розвідок минулого століття та представлений методами компонентного, лінгвостилістичного, трансформаційного, дистрибутивного та інших різновидів аналізу мовних одиниць, відійшов на другий план, тоді як людинозорієнтовані лінгвістичні теорії почали домінувати в науці. Така скерованість наукового пізнання зумовила розвиток міждисциплінарних галузей мовознавства – лінгвокогнітології, лінгвокультурології, психолінгвістики, комунікативної лінгвістики, лінгвопрагматики тощо. Нове методологічне підґрунтя уможливило розширення кола наукових пошуків мовознавців, в центрі уваги яких постали такі явища, як рекламні та політичні тексти, засоби мовленнєвого впливу, виступи політиків, дискурсивна діяльність людини. Особливого значення в межах нового підходу в українській лінгвістиці набувають рекламні тексти, що мають вплив на свідомість реципієнтів (В. В. Зірка, Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза та ін.). Звернення до методологічних засад вивчення рекламного тексту і визначає актуальність нашої статті.

Мета дослідження – окреслити засадничі принципи та основні напрями методологічних досліджень рекламних слоганів у сучасному українському мовознавстві, що передбачає розв'язання таких завдань: виявити особливості сучасної мовознавчої методології в межах ан-

тропоцентричного підходу до мови; простежити основні напрями методологічних досліджень дискурсивної діяльності людини в лінгвістичному аспекті; визначити пріоритетні методи дослідження рекламних слоганів з огляду на специфіку сучасної методології.

Об'єктом вивчення слугували сучасні лінгвістичні теорії антропоцентричної скерованості, а **предметом** – методи лінгвістичних досліджень рекламного тексту.

Виклад основної проблеми. На початку XXI століття новітні методологічні напрями ґрунтуються на загальному принципі антропоцентризму, що виражає засадничі параметри функціоналістської наукової парадигми [12]. Антропоцентричний поворот у мовознавстві зумовлений тим, що увага дослідників перейшла з відповіді на питання «як влаштована мова?» до відповіді на питання «як функціонує мова?». У науці про мову використання антропоцентричного принципу, сутність якого лаконічно висловив Е. Бенвеніст – «людина в мові» посідає особливе місце. Реалізація цього принципу передбачає «поєднання мови й побуту людини в одному полі пізнання» [13, 11]. Для сучасної лінгвістики принцип антропоцентризму став одним із пріоритетних підходів до дослідження наукових феноменів, що витлумачений як методологічний базис для уніфікування лінгвістики з комплексом суміжних наук, мета якого полягає у вивченні наукових об'єктів відповідно до їхньої ролі для людини, відповідно до призначення в життєдіяльності, розвитку людської особистості та її вдосконаленні. Згідно із зазначеним принципом мовець здатний присвоїти собі мову в процесі її використання, оскільки мова не має іншої об'єктивності, аніж та, яка встановлюється в глибинах суб'єктивного. Врахування названого положення дозволяє розглядати мову як особливу семантичну систему, основні «референційні» точки якої співвідносяться з індивідом, який веде розмову, а використані людиною мовні засоби виступають як «ауререференційні» [1, 3].

Дослідження рекламної комунікації та рекламних слоганів зокрема в межах антропоцентричної наукової парадигми передбачають актуалізацію лінгвокогнітивної, комунікативно-прагматичної методології та окремих положень сугестивної лінгвістики. Наведемо основні підходи до дефініювання рекламного слогану. Слоган потрактовують у лінгвістиці в різних аспектах: як тип висловлення, як тип тексту та як мовленнєвий жанр. Найпоширенішим є перший підхід, відповідно до якого вважають, що слоган – це «коротке самостійне рекламне повідомлення, що може існувати ізольовано від інших рекламних продуктів та становить згорнутий зміст рекламної компанії» [10, 7]. Ця дефініція стала майже класичною, тому більшість сучасних дослідників вважають слоган висловленням або фразою, висуваючи до його структури та змісту певні вимоги. Так, О. В. Медведєва називає основні вимоги до слогану: концентрація сутності комерційної пропозиції; відносна стислість за умови емоційної насиченості; проста й легка мова, що сприяє кращому сприйняттю та запам'ятовуваності [9, 10–11]. Перелік таких вимог може різнитися, проте всі дослідники єдині в тому, що слоган має містити основну думку, ідею, зміст рекламної пропозиції.

Інша позиція науковців полягає у розумінні слогану як особливого різновиду тексту: «... слогани, як і заголовки, виконують функцію впливу. Також прагматичні та семіотичні характеристики рекламного слогану, що формально становлять єдність вербальних і невербальних знаків, наближають його до текстів, насамперед – малоформатних» [4]. При цьому слоган займає особливе місце серед видів тексту. А. Д. Кривоносов вважає, що слоган «потрібно розглядати як сильну позицію макротексту, що становить сукупність усіх компонентів політичної комунікації (вербальної, невербальної, графічної, колірної, музичної, предметної)» [8, 257]. Розуміння слогану як тексту потребує певних уточнень, оскільки цей різновид тексту має певні особливості: з одного боку, стислість та афористичність слогану, а з іншого – змістова ємність і цілісність, спричиняють його потрактування як мікротексту, що характеризується однією темою повідомлення і становить семантичну цілісність, тобто побудований на підставі категорій когезії та когерентності. Такий підхід до слоганів представлений у монографії Н. В. Кондратенко [7].

Також слоган виконує в комунікації різні функції, серед яких домінує функція впливу: «первинним завданням політичного слогану є вплив на електорат, інформативне завдання слогану є вторинним» [11, 49], що загалом характерно для всіх жанрів дискурсу. Цей підхід перебуває в межах методології сугестивної лінгвістики.

Останнім часом набуває поширення витлумачення слогану як одного з різновидів мовленнєвого жанру. Так, Л. Н. Селіверстова розрізняє первинні і вторинні мовленнєві жанри: первинні виникають у процесі безпосереднього спілкування, а до вторинних належать художні тексти, суспільно-політичні статті тощо. З цього погляду, політичні слогани мають ознаки і первинних, і вторинних мовленнєвих жанрів, оскільки «виникають в умовах складної, організованої політичної комунікації, характеризуються не лише семантичною цілісністю, а й комунікативно-прагматичною завершеністю» [11, 48–49]. Домінування лінгвопрагматичного наукового підходу в сучасному мовознавстві актуалізує розуміння слоганів як мовленнєвих жанрів – це «тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень – носіїв мовленнєвих актів,

об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування» [3, 160]. У межах лінгвістичної генології, основним представником якої в україністиці є Ф. С. Бацевич, мовленнєві жанри, що корелюють з різними типами дискурсу, доцільно поділяти на групи відповідно до соціолінгвістичних та прагмалінгвістичних типів дискурсу [2, 75]. На нашу думку, цей підхід віддзеркалює принципи комунікативно-прагматичної лінгвістики, тому є найактуальнішим.

Прагматична скерованість мовлення детермінує певні типові одиниці й категорії, якими послуговується суб'єкт у процесі мовлення для досягнення бажаних результатів комунікації чи конкретного комунікативного ефекту. Зокрема, важливим компонентом спілкування є використання мовленнєвих жанрів – типізованих схем мовленнєвих дій, закріплених у суспільному обігу, що мають специфічну притаманну їм тематику, побудову та стилістичне забарвлення (М. М. Бахтін). Мовленнєвий жанр необхідно розглядати як складник дискурсу, що потлумачений як «семіотичний простір, який складається з вербальних і невербальних знаків, орієнтованих на обслуговування певної комунікативної сфери, а також тезаурус прецедентних висловлень і текстів» [6, 132]. Потенційно дискурс містить також уявлення про типові моделі мовленнєвої поведінки та набір мовленнєвих дій і жанрів, специфічних для певного типу комунікації. Міркуючи над природою жанру, фахівці відзначають, що «жанри мовлення не є зовнішніми умовами комунікації, яких адресант повинен дотримуватись у мовленнєвій діяльності. Жанри мовлення наявні у свідомості мовної особистості у вигляді готових зразків (фреймів), що впливають на процес розгортання думки в текст» [5, 161]. Отже, теорія мовленнєвих жанрів є одним з домінантних методологічних напрямів дослідження рекламних слоганів у межах комунікативно-прагматичного підходу.

Висновки. Антропоцентричний характер сучасної лінгвістики зумовлює звернення дораніше не визначених понять та дискурсивної діяльності людини. Зважаючи на це, в центрі уваги мовознавців перебуває рекламний дискурс та рекламні слогани, що є об'єктом вивчення міждисциплінарних мовознавчих галузей – лінгвокогнітології, сугестивної лінгвістики, дискурсології, психолінгвістики та лінгвістики впливу. Серед усіх напрямів перспективним вважаємо комунікативно-прагматичний підхід, що уможливило витлумачення слоганів як мовленнєвих жанрів.

Список використаних джерел

1. Багаутдинова Г. А. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г. А. Багаутдинова. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2007. – 35 с.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології: [навч. посібник] / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 248 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
4. Букина Ю. В. Слоган как неотъемлемый элемент англоязычной рекламной коммуникации / Ю. В. Букина // Филологические науки: Язык, речь, речевая коммуникация. – 2013. – Вып. 7. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журналу: http://www.rusnauka.com/9_NND_2013/Philologia/7_131372.doc.htm
5. Горелов И. Основы психолінгвістики: [учебное пособие] / И. Горелов, К. Седов. – М.: Яблоница, 1997. – 224 с.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
7. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності: [монографія] / Н. В. Кондратенко. – Одеса: Чорномор'я, 2007. – 156 с.
8. Кривонос А. Д. PR-текст в системе публичных коммуникаций / А. Д. Кривонос. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2002. – 288 с.
9. Медведева О. В. Рекламная коммуникация / О. В. Медведева. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 280 с.
10. Морозова И. Слагая слоганы / И. Морозова. – М.: РИП-холдинг, 2006. – 174 с.
11. Селиверстова Л. Н. Политический слоган как речевой жанр с точки зрения прагмалінгвістики / Л. Н. Селиверстова // Вестник Таганрогского института управления и экономики. – 2014. – № 1. – С. 48–51. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журналу: <http://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-slogan-kak-rechevoy-zhanr-s-tochki-zreniya-pragmalingvistiki>
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична енциклопедія: напрями та проблеми: [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2008. – 712 с.
13. Харитоновна И. В. Системное исследование языка: философско-методологический аспект: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филос. наук: спец. 09.00.08 «Философия науки и техники» / И. В. Харитоновна. – М., 2004. – 32 с.

Анотація. У статті розглянуто основні підходи до дослідження рекламних слоганів у сучасній лінгвістиці. Представлено концепції, що висвітлюють особливості слоганів як синтаксичних одиниць, текстових, дискурсивних та особливого різновиду мікротексту та дискурсу. Наголошено на актуальності вивчення слоганів в комунікативно-дискурсивному та психолінгвістичному аспектах, доведено сугестивний потенціал рекламних слоганів. Представлено методологія аналізу слоганів у сучасному мовознавстві.

Ключові слова: антропоцентризм, комунікація, рекламний слоган, дискурс, мовленнєвий жанр, методологія.

Summary. The article is devoted to the general theoretical aspects of the study of advertising discourse and slogan as one of its components. The emphasis is on the principles of human cognition XXI century, based on anropotsentric scientific paradigm, the focus of which raises a man – a native speaker. Determined interdisciplinary nature of modern linguistic research conducted within anthropocentrism. Sending the major scientific works of Ukrainian and foreign scientists on the problems of advertising communication in the light of new scientific approaches and directions. Presented communicative-pragmatic, stylistic and suggestive areas of research copywriter. Slogan defined as the main element of the discourse and advertising are its essential features, among which highlighted priority as a fundamental conceptual signs slogans. The main approaches to the study of advertising slogans in modern linguistics, given the specificity of the advertising discourse. Presented concepts that highlight features slogans like syntactic units, text, discursive formations and a special kind of micro. Emphasized the importance of studying slogans in communicative-discursive and psycholinguistic aspects, potential proved suggestive slogans. Presented analysis methodology slogans in modern linguistics in terms of understanding the speech genre as a slogan, that is lingual-pragmatic aspect.

Key words: anthropocentrism, communication, advertising slogan, discourse, speech genre, methodology.

Отримано: 5.10.2015 р.

УДК 808.2'541-45 ББК 81.411.2-53

Дворницька Н.І.

ПРИНЦИПИ СИНХРОННО-ДІАХРОННОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ЯВИЩ

На сучасному етапі розвитку науки про мову надзвичайно важливим є вирішення проблем історичного словотворення, зокрема, виявлення закономірностей розвитку словотворчого механізму мови, еволюції окремих процесів та явищ в області дериватології.

Вважається нормою в наукових дослідженнях останніх років динамічні процеси словотворення розглядати та аналізувати винятково в синхронічному аспекті в єдиному руслі з «общи́ми языковими изменениями, вызванны́ми социально-экономическими и политическими преобразованиями на рубеже тысячелетий» [3, 12]. В наукових працях наголошується, що для динамічного синхронного словотворення особливо важливим є факт дії моделей у певний період розвитку мови, розмежування, диференціація продуктивних та непродуктивних, регулярних і нерегулярних словотворчих типів.

Нагадаємо про необхідність пам'ятати, що механізм мови, її будова, склад в даний час є результатом всієї попередньої історії, всього попереднього розвитку і, навпаки, «этим механизмом в известное время обуславливается дальнейшее развитие языка» [2, 1].

Саме тому надзвичайно актуальним для сучасного стану мовознавства є вирішення проблем історичної словотворчої динаміки, що дозволить виявити закономірності розвитку мови в цілому, еволюцію словотворчих підсистем, закономірності основоположних та окремих процесів в області словотворення.

Так, дослідження надзвичайно складного процесу формування, становлення та подальшої еволюції словотворчої варіативності, формування особливої словотворчої підсистеми з її специфікою розвитку та тенденціями подальшої трансформації неможливе без аналізу історичної дериваційної динаміки. Саме такий аналіз дозволив дослідникам дійти висновку, що для лінгвосистем періоду формування були характерні дві найбільш загальні тенденції. З одного боку відбувалася диференціація семантики найдавніших форм та активний розвиток вторинних значень, вторинної мотивації, що, відповідно, вело до розвитку словотворчої синонімії. З іншого боку, формувалася тенденція до обмеження синонімічних та омонімічних утворень, до

концентрації семантико-словотворчих типів, створення певного кола твірних основ, знищення дублетності. Саме ці дві тенденції і формували підсистему словотворчих корелятивних утворень із поступовим визначенням основних закономірностей відбору та диференціації дериватів.

Як відомо, запропонована свого часу І.О. Бодуеном де Куртене ідея динамічного підходу до системного вивчення мови до недавнього часу нерідко піддавалась сумнівам. Науковий авторитет Ф. де Сосюра не дозволяв ставити під сумнів висунуту свого часу ученим тезу про те, що мовні зміни в діяхронії носять одиничний та випадковий характер і, відповідно, мова як система може досліджуватись лише в сфері синхронії. Суперечливість даного ствердження найбільш очевидна в словотворенні, оскільки утворення нових слів, «в своей сущности исторично... и имплицитно предстает о процессе» [6, 17].

Абсолютна очевидність діалектичного взаємозв'язку синхронного та діяхронного підходів до явищ словотворення обґрунтовує «единственно верный принцип рассмотрения словообразовательных явлений» [4, 11], що дає змогу звести нанівець беззаперечність встановленого Ф. де Сосюром протиріччя між системним, тобто синхронним, та діяхронним (нібито позасистемним) підходами до мови. Саме погляд на словотворчий процес, словотворчу динаміку як на безперервний розвиток обґрунтовує синхронно-діяхронний підхід до дослідження словотворчих явищ. Оскільки діяхронія передбачає дослідження закономірностей розвитку мови, що ґрунтується на порівнянні синхронних зрізів, видається цілком очевидним, що саме синхронно-діяхронний підхід дозволяє охопити весь писемний період історії мови і, відповідно, відобразити розвиток словотворчої підсистеми в цілому.

Даний підхід видається істинно науковим, оскільки дозволяє не тільки фіксувати та описувати мовні явища, але й пояснювати їх, виявляючи причини, закономірності та тенденції майбутньої еволюції. Для успішного дослідження мови у синхронно-діяхронному аспекті необхідно визначити та обґрунтувати як основні принципи синхронно-діяхронного аналізу, так і прийомі дослідження окремих явищ історичного словотворення.

Коло проблем, що досліджуються в роботах з історичної динаміки семантико-словотворчих підсистем не обмежується словотворчими типами, гніздами, категоріями. Надзвичайно перспективною в аспекті пояснення найскладніших процесів мови семантико-словотворчою підсистемою є похідні слова, об'єднані спільністю словотворчого процесу, словотворчої моделі, наприклад, суфіксальні імена, утворені від формально ідентичних, але генетично різномірних основ, що, відповідно, формують синонімічні корелятивні утворення. Загальномовна проблема словотворчої варіативності та синонімії, що вивчається не на рівні констатації, а з метою пояснення, виявлення причин, закономірностей та основних тенденцій еволюції процесу передбачає, очевидно, застосування одного з основних принципів синхронно-діяхронного аналізу, що в останніх наукових працях визначено як принцип генетичної об'єктивності [2, 42]. Це цілком зрозуміло, адже аналіз зазначеного явища передбачає необхідність аналізу генетичних основ, визначення генетики дериваційних елементів тощо.

Вивчення еволюції корелятивних, синонімічних, дублетних та варіативних, утворень передбачає аналіз семантико-стилістичної еволюції, процесів демотивації та семантичної трансформації, що, очевидно, пов'язано з принципом, який в останніх наукових дослідженнях визначено як «принцип последовательно исторического подхода к изучаемому объекту с обязательной опорой на достаточный языковой материал» [2, 44]. Очевидно, що означений принцип повинен орієнтуватись на визначені в синхронно-діяхронних дослідженнях етапи мовної динаміки, що, зазвичай, визначаються відповідно до основних періодів писемної історії мови. Наприклад, русистика визначає наступні періоди: 1) давньоруський період (кінець X–XIV ст.ст.); 2) староруський період (XV–XVII ст.ст.); 3) період формування єдиної національної літературної мови (XVIII – початок XIX ст.ст.); 4) період функціонування сучасної російської літературної мови.

Очевидний прогрес в галузі історичної лексикографії багато в чому сприяє розвитку синхронно-діяхронного аспекту дослідження процесів словотворення на різних етапах мовної історії. В роботах з історичного словотворення, а, особливо, синхронно-діяхронного, цілком правомірним є звертання до лексикографічних джерел матеріалу паралельно з аналізом текстових джерел. Словники містять не тільки вже первинно систематизований, але й почасти повний мовний матеріал, що відображає стан мови на певному етапі еволюції. При цьому, очевидно, слід зауважити, що істинно історичний підхід до вивчення будь-якого мовного явища передбачає використання мовного матеріалу з урахуванням міжмовних зв'язків, контактів між різними лінгвосистемами, когнітивні та соціокультурні трансформації. Зокрема, дослідження явища словотворчої корелятивності із використанням текстуальних даних споріднених слов'янських мов у порівняльному аспекті на основі принципу послідовного історичного підходу дозволяє повніше проаналізувати глибинні причини виникнення та формування означеного мовного явища, визначити основні тенденції розвитку та подальшої еволюції, спричинені не тільки

внутрішньолінгвістичними факторами, але й важливими процесами взаємовпливу мов та культур. Саме порівняльно-історичний аспект вивчення мовного матеріалу дозволяє констатувати, що навіть такі загальні для всіх лінгвосистем процеси, як формування та еволюція словотворчої варіативності та синонімії мають значні відмінності та специфіку. Очевидно, що в процесі дослідження слід враховувати культурно-ментальний, жанрово-стилістичний аспект функціонування текстового матеріалу.

Принцип системності в синхронно-діахронних дослідженнях дозволяє спиратися на загальні положення теорії мови і використовувати різні прийоми аналізу мовного матеріалу. Так, суфіксальні варіативні корелятивні абстрактні іменники можна розглядати і досліджувати як в аспекті мовної синтагматики, так і парадигматики, що визначається уявленням про них як про одиниці, що аналізуються у співвідношенні з двома понятійними рядами одночасно, за семантикою дериваційного суфікса та за семантикою твірної генетичної основи. Подібний підхід дозволяє не тільки виявити системні зв'язки, закономірність внутрішньосинтагматичних відношень між словотворчими компонентами, але й дослідити кожний компонент у відповідних парадигматичних зв'язках. Зокрема, дериваційні суфікси аналізуються в системі значень кожного афікса та загальній системі суфіксальних значень на фоні еволюції, особливостей походження та трансформації; твірна основа – в аспекті генетики первинної основи, процесів демотивації, вторинної мотивації та утворення корелятивних варіацій.

Ще один принцип, визначений в останніх дослідженнях як принцип комплексного та багатаспектного аналізу семантико-словотворчих підсистем визначається дією багатьох факторів в процесі розвитку словотворчої системи мови: структурних, лексико-семантичних, жанрово-стилістичних, соціокультурних, когнітивних.

Саме комплексний багатоаспектний аналіз мовного матеріалу сприяє виявленню та визначенню основних тенденцій словотворчої динаміки. Серед найбільш загальних тенденцій можна назвати афіксальне ускладнення як шлях поповнення словотворчого інвентарю, коли, наприклад, суфікс генетично придієслівний внаслідок демотивації і вторинної мотивації твірних основ починає утворювати імена від інших частин мови, ускладнюючи свою дериваційну функцію.

Безперечно важливою і, певною мірою, вирішальною тенденцією словотворчої динаміки є жанрово-стилістична диференціація словотворчих засобів, певні зміни та трансформація в словотворчій семантиці компонентів деривації.

Очевидною тенденцією розвитку будь-якої словотворчої системи в історичному аспекті, словотворчої динаміки є формування та різноаспектна еволюція словотворчої синонімії, варіативності та дублетності.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що синхронно-діахронне словотворення на даному етапі розвитку мовознавства вже не можна вважати «пока отсутствующим» [7, 6]. Цей підхід до вивчення мовних процесів репрезентує себе як надзвичайно перспективний напрям дериватології.

Синхронно-діахронний опис та дослідження все більш широкого кола іменних та дієслівних словотворчих підсистем не тільки сприяє розумінню глибинного механізму словотворчих процесів, закономірностей історичної динаміки, але й виступає базою подальшого розвитку теорії динамічного словотворення.

Список використаних джерел

1. Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию. В 2 т. / И.А. Бодуэн де Куртене. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с.
2. Дмитриева О.И. Диахрония, синхрония, динамика: проблема синхронно-диахронного исследования словообразовательных подсистем / О.И. Дмитриева // Вестн. Волгогр. гос. ун-та – Сер. 2, Языкозн. – 2012 – № 2 – С. 42-46.
3. Земская Е.А. Системные, нормативные и узусальные явления в словообразовании / Е.А. Земская // Современный русский язык: Система – норма – узус / Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН. – М. : Языки славянских культур, 2010. – С. 207-254.
4. Николаев Г.А. Русское историческое словообразование: Теоретические проблемы / Г.А. Николаев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1987. – 152 с.
5. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики : пер. с фр. / Ф. де Соссюр. – Изд. 5-е. – М. : Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 256 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
6. Трубачев О.Н. Синхрония, диахрония – und kein Ende ... (маргиналии по русскому историческому словообразованию) / О.Н. Трубачев // Исследования по русскому историческому словообразованию. – М. : Изд-во РАН, 1994. – С. 16–28.
7. Улуханов И.С. Состояние и перспективы изучения исторического словообразования русского языка / И.С. Улуханов // Исследования по историческому словообразованию. – М. : Изд-во РАН, 1994. – С. 3–16.

Анотація. У статті подається комплексне обґрунтування основних принципів синхронно-діахронного дослідження словотворчих підсистем мови. Розглядаються можливості вивчення історичної та синхронної динаміки словотворчих процесів.

Ключові слова: мовна динаміка, динамічне словотворення, словотворча підсистема, словотворчий процес, синхронно-діахронний метод.

Summary. Modern linguistics considers a norm to analyze dynamic processes of word-formation exclusively in synchrony according to the current changes in general linguistic mainstream conditioned by socio-economic and political transformations. The background of the mentioned linguistic tendency is the statement of F. de Saussure that the language as a system can be studied only synchronically, whereas the linguistic diachronic changes are of casual character.

The article is focused on the actual idea of that time about the expediency of diachronic approach to the systemic study of a language expressed by I. O. Baudouin de Courtenet. The author of the article points out the fact that all the mechanism of a language, its structure and composition are the result of the previous historic evolution, and right this mechanism provides the further development of a language.

In the article the process of formation, establishment, and further evolution of derivational correlation, as a peculiar derivational subsystem with its specific system and tendencies to transformations, is given as an example that proves the necessity of diachronic approach to the study.

The analyses of peculiarities of the described subsystem resulted in the principles of synchronic-diachronic study of linguistic phenomena represented in modern scientific research.

Key words: linguistic dynamics, dynamic word-formation, word-formative subsystem, process of word-formation, synchronic-and-diachronic method.

Отримано: 22.10.2015 р.

УДК 8.'373.421.7

Денисова А.С.

ЯВИЩЕ ВАРІАНТНОСТІ ТА СИНОНІМІЇ У ФРАЗЕОЛОГІЇ

Постановка проблеми. Однією з найпоказовіших особливостей фразеологізмів як “складної мовної організації” [11, 78] є породження численних і різноманітних фразеологічних варіантів. Хоча це питання не нове для лінгвістики, воно і нині залишається дискусійним. Явище варіантності стійких фраз нерозривно пов’язане із синонімією, тому на сьогодні вивчення варіативно-синонімічних відносин фразеологічних одиниць є надзвичайно актуальним, оскільки серед лінгвістів не існує одностайності стосовно розмежувань цих понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явищу варіантності та синонімії фразеологічних одиниць присвячено багатьох праць як вітчизняних (Л. Авксентьев, Н. Бабич, Я. Баран, Л. Скрипник, В. Ужченко), так і зарубіжних учених (О. Бабкін, М. Копиленко, В. Жуков, В. Зимін, З. Попова та ін.). У своїх публікаціях науковці розглядають як визначення та проведення меж між цими поняттями, так і класифікації фразеологічних варіантів та фразеологічних синонімів, бо на сьогодні не існує жодної загальноприйнятої їхньої класифікації.

Мета нашого дослідження – виявити і описати спільні та відмінні риси між фразеологічними варіантами та фразеологічними синонімами, розглянути їхні класифікації.

У складі фразеологічних одиниць помітна взаємодія двох протилежних тенденцій (тенденція до стабільності в семантиці, формі та їхній структурі й протилежна – тенденція до формального оновлення мовної оболонки, урізноманітнення морфологічного оформлення і синтаксичної організації), які й породжують численні й різноманітні фразеологічні варіанти. Зокрема, саме остання підтримує активний процес видозміни форми фразеологічних одиниць найрізноманітніших семантико-структурних типів [19, 120].

Таким чином, оболонка тієї самої фразеологічної одиниці може зазнати значних змін, але загальна семантика її залишається незмінною. Такі зміни стійких словосполучень, за визначенням Л. Скрипник, називають варіаціями; фразеологізми, що зазнали змін – варіантами, а саме явище змінності – варіантністю [19, 122].

Варіантність притаманна практично всім мовним одиницям. На думку Г. Артеменко, її особливістю у фразеологічних одиницях є те, що варіативні компоненти можуть відрізнятися лише словотвірними засобами, конотативними відтінками семантики або ж загальним денотативним значенням. Такі взаємозамінні одиниці виступають синонімами в конкретному

фразеологізованому контексті; залежно від міри усталеності / контекстуальності компоненти є логічно/алогічно взаємозамінними в одному фразеологізмі [3, 39]. Ми частково погоджуємося з цією думкою і вважаємо, що фразеологічні варіанти відрізняються не лише на лексичному та словотвірному рівні, а й на фонетичному, морфологічному, семантичному та синтаксичному.

Розглянемо визначення фразеологічних варіантів, які надають вітчизняні та зарубіжні вчені. Зауважимо, що більшість дослідників під фразеологічними варіантами вбачають різновиди фразеологічних одиниць, які тотожні за значенням та образністю, проте відрізняються словоформами чи окремими лексемами й зберігають відносну стабільність синтаксичної структури [7, 8; 19, 122; 21, 69-70].

Так, О. Кунін під фразеологічними варіантами розуміє “різновиди фразеологічних одиниць, тотожних одна одній за якістю і кількістю значень, стилістичними і синтаксичними функціями при частковій відмінності в лексичному складі, в словоформах або порядку компонентів” [13, 7]. Л. Скрипник зазначає: “Фразеологічні варіанти – це співіснуючі в мовній системі утверджені традицією різновиди фразеологічних одиниць, які мають те саме значення (для образних – внутрішній образ), але різняться між собою одним чи кількома компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури [19, 122]. Фразеологічні варіанти, на думку В. Ужченка та Д. Ужченка, – “це такі лексико-граматичні різновиди фразеологічних одиниць, які за тотожності загального значення й збереження образної основи допускають синонімічну заміну компонентів, видозміну їхнього порядкового розташування та граматичних форм [20, 106]. А. Назарян, дослідник фразеології французької мови, під фразеологічними варіантами розуміє “закріплені нормою різновиди фразеологічної одиниці, що характеризуються єдністю образу і спільністю денотативного-сигніфікативного змісту, які співвідносяться за виконуваними в мові функціями, так само як за своїм категоріальним (лексико-граматичним) значенням” [17, 227].

Із наведених дефініцій спільним для фразеологічних варіантів є те, що вони є тотожними один одному і допускають лише часткову заміну компонентів у лексичному складі, а також видозміну граматичних форм та порядку розташування компонентів фразеологічної одиниці.

Багато вчених (Л. Авксентьев, М. Алефіренко, В. Жуков та ін.) не заперечує факт існування фразеологічних варіантів, проте існують й інші точки зору. Так, М. Копиленко та З. Попова вважають, що тотожність фразеологічної одиниці зберігається лише у граматичних варіаціях, а заміна лексем дає вже нову стійку одиницю [12, 54]. О. Бабкін взагалі не виокремлює фразеологічних варіантів, підкреслюючи, що ті фразеологічні одиниці, які допускають синонімічну заміну одного із компонентів, немає потреби виводити із кола синонімічних фразеологізмів, у той же час слід вбачати в цьому один із різновидів тих синонімічних відношень, у яких можуть перебувати фразеологічні одиниці мови [5, 84-85]. В. Зимін погоджується з такою думкою лише частково, він вважає, що варіантність – це різноманітні зміни в межах тотожності; при цьому тотожність фразеологічних одиниць зумовлена: при семантичному варіюванні – наявністю смислового інваріанта й стабільної структури, при формально-структурних змінах – наявністю структурного інваріанта й стабільного значення [11, 80].

На думку В. Мокієнка, відмінність фразеологічної варіантності від варіантності інших мовних одиниць полягає в “діалектичній єдності цілісності номінації при компонентній нерізноморфності фразеологізмів, їхній складній метафоричній природі, особливостях походження” [16, 379]. В. Ужченко та Д. Ужченко при цьому зазначають, що в такому випадку надслівний характер стійких фраз, цілісність образу, з одного боку, уможливають варіювання компонентів та їхніх форм, з іншого, – забезпечують збереження її семантики [20, 107].

Таким чином, у нашому дослідженні будемо використовувати визначення варіантності, запропоноване Л. Скрипник і під варіантами фразем будемо розуміти сталі мовні одиниці, для яких характерними є відносна тотожність значення та етимологічного образу, а також відмінність окремих компонентів плану вираження, що визначає й експресивно-стилістичну своєрідність [19, 127].

Однак, більшість дослідників фразеології стверджують, що варіюватися може будь-який компонент фразеологічних одиниць. На думку В. Мокієнка, у межах фразеологізмів існують чотири типи компонентних змін у структурі стійких сполук: заміна повним (абсолютним) синонімом; заміна контекстуальним (частковим) синонімом; заміна компонентом, що належить до тематично-однорідної групи; заміна компонентом, що збігається з попереднім не за змістом, а за звучанням [16, 26-27]. В. Жуков констатує, що варіантність це “складна і багатоаспектна організація фразеологізмів, яка включає в себе набір формальних і змістових характеристик” [10, 8].

Ще однією із невирішених проблем є те, що на сьогодні не зафіксовано жодної загальноприйнятої класифікації фразеологічних варіантів.

Так, В. Жуков розрізняє лексичні, фонетичні, морфологічні, словотвірні, конструктивні варіанти [10, 180]. На думку Л. Аксентьєва, прийнято розрізняти різні типи фразеологічних варіантів: лексичні варіанти, які допускають заміну одного лексичного компонента фразеологізму іншими; морфологічні варіанти – це різноманітні заміни в межах форми компонентів, словотворчі зміни і видозміни компонентного складу при повному їх збереженні; синтаксичні варіанти – різноманітні внутрішньо-структурні зміни [1, 84]. А. Назарян з усього загалу фразеологічних одиниць французької мови виокремлює структурно-граматичні (морфологічні, синтаксичні, позиційні), лексичні, стилістичні, квантитативні, орфографічні та комбіновані фразеологічні варіанти [17, 228-231]. Дослідниця фразеології української мови Л. Скрипник фразеологічні варіанти розподіляє на лексичні (виникають найчастіше внаслідок синонімічних заміни компонентів), граматичні (зміни в межах структури), а також змішані (лексико-граматичні) варіанти [19, 122].

Таким чином, у подальшому дослідженні будемо використовувати визначення фразеологічних варіантів запропоноване Л. Скрипник. На нашу думку, саме воно дає можливість чіткого розмежування між фразеологічними варіантами та синонімами. Що стосується їхньої класифікації, то з усього загалу будемо виокремлювати структурно-граматичні (морфологічні, синтаксичні, позиційні), лексичні, квантитативні, орфографічні, комбіновані (за класифікацією А. Назаряна), а також фонетичні фразеологічні варіанти.

Із проблемою варіантності тісно пов'язане питання фразеологічної синонімії. Так, фразеологічними синонімами В. Жуков вважає “фразеологізми з тотожним чи близьким значенням, співвідносні з однією і тією ж частиною мови, що володіють, звичайно, однаковою чи подібною структурою і сполучуваністю, але відрізняються один від одного своєю основою”, а також відтінками значення чи стилістичним забарвленням, або тим й іншим” [10, 191-192]. Об'єднуючись у синонімічні ряди, фразеологічні одиниці по-різному виявляють наближення своєї семантики. Це зумовлюється й тим, що до синонімічного ряду можуть потрапляти і фразеологізми-синоніми і фразеологізми-варіанти [21, 65]. Фразеологічні синоніми, як зазначає М. Алефіренко, “це близькі за значенням фраземи, що виражають різні аспекти смислового змісту одного і того ж концепту, що співвідносяться з однією й тією ж частиною мови і володіють однаковою або схожою сполучуваністю, але відрізняються один від одного смисловими елементами (семами) і стилістичним забарвленням” [2, 64].

З наведених визначень бачимо, що фразеологічні синоніми – це стійкі вирази з однаковою або подібною структурою, які співвідносяться з однією частиною мови, і можуть мати різне стилістичне забарвлення.

Фразеологічні синоніми найчастіше класифікують за схемою, запозиченою з класифікації лексичних синонімів (рівнозначні синоніми; ідеографічні синоніми; стилістичні синоніми) [6, 126]. Для більшості фразеологічних синонімів характерними є такі риси: однорідність моделі, співвіднесеність значення зі значенням відповідної частини мови, а також однорідна синтаксична сполучуваність [1, 73].

О. Кунін вважає, що фразеологічні синоніми – це “складне сплетіння семантичних і стилістичних елементів” [13, 68]. Відповідно до цієї думки фразеолог виокремлює три типи фразеологічних синонімів: ідеографічні (відрізняються відтінками значення), стилістичні (означають одне і те ж саме поняття, але відрізняються стилістичною приналежністю) та стилістико-ідеографічні синоніми (у них спостерігаються як чисто семантичні, так і стилістичні відмінності) [13, 66-67].

Однією з найбільш суперечливих проблем у вивченні фразеологізмів є проведення межі між фразеологічними варіантами та фразеологічними синонімами. Про необхідність такого розмежування, пов'язаного з розумінням деякими дослідниками варіантності як сукупності варіантних форм і всіх типів лексичних та граматичних синонімів [22, 8], наголошували і наголошують сьогодні українські та зарубіжні вчені (Н. Бабич, В. Жуков, В. Мокієнко) [4, 6; 9, 26-27; 16, 5].

У мовознавстві існують два погляди на зазначену проблему. Одна група вчених (О. Бабкін, О. Діброва, М. Копиленко, З. Попова та ін.) ототожнює поняття варіант і синонім як явища одного структурного порядку або ж чітко не розрізняє їх [5, 84-85; 12, 33; 8, 81]. Про специфіку співвідношення варіантності та синонімії у фразеології А. Матвієнко пише: “Між фразеологічними синонімами і варіантами немає чіткої межі. Фразеологічну варіантність можна вважати крайнім виявом синонімії, де різниця між синонімами зведена до мінімуму” [14, 16]. Однак, фразеологічні синоніми називають те саме явище різними мовними засобами, тобто по-різному називають одне пізнане явище, а фразеологічні варіанти – це та сама назва, однак з можливими видозмінами компонентів. Наприклад, О. Маховик вважає, що чіткої межі між фразеологічними синонімами та варіантами немає, бо “варіюванню піддаються всі параметри фразеологічного звороту: фонетичний, словотвірний, морфологічний, лексичний, структурно-синтаксичний і семантич-

ний” [15, 93-94]. П. Редін навіть припускає наявність зони перехідності між синонімами та варіантами, “оскільки останні пов’язані в рамках парадигматичних угруповань” [18, 51]. Інша ж група (В. Жуков, В. Мокієнко, Л. Скрипник, М. Шанський та ін.), – зауважуючи про тотожність деяких властивостей варіантності та синонімії, особливо наголошує на рисах, що різнять ці процеси. Так, на відміну від фразеологічної синонімії, фразеологічна варіантність несуттєво зачіпає семантику, функціонально-стилістичну належність та основні моменти структурної організації фразеологічних одиниць [21, 65; 11, 70-82.]. М. Шанський варіантами вважає лише фразеологічні одиниці із заміненними “семантично порожніми” лексичними компонентами, не обов’язковими для функціонування цих одиниць. Натомість фразеологізми, у яких варіюються “повнозначні слова, що є стрижневими або залежними компонентами”, пропонує відмежувати від варіантів і характеризувати як синонімічні фразеологічні звороти або ж дублетні фразеологізми-синоніми, тобто різні фразеологічні одиниці [23, 51].

Таким чином, поділ між фразеологічними синонімами та варіантами може бути проведений за наявністю семантичної та формальної ознак у варіюванні фразеологізмів. Однак, через те, що фразеологічні варіанти та синоніми щільно пов’язані в рамках парадигматичних угруповань, існує певна дифузна зона перехідності між цими явищами.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши праці вітчизняних та зарубіжних учених, бачимо, що між фразеологічними варіантами і синонімами немає чіткого розмежування. Проте, ми будемо розглядати ці поняття окремо і під фразеологічними варіантами розумітимемо одиниці, які характеризуються варіацією таких елементів, які не змінюють семантики фразеологічної одиниці, а під фразеологічними синонімами – стійкі вирази, які володіють однією або схожою сполучуваністю, але відрізняються один від одного відтінками значення чи стилістичним забарвленням.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. У подальшій розвідці плануємо розглядати системні відношення між фразеологічними одиницями на позначення відчуттів людини.

Список використаних джерел

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : навч. посіб. для філол. фак. ун-тів / Л. Г. Авксентьев. – 2-ге вид., допов і перероб. – Х. : Вища шк., 1988. – 134 с.
2. Алефіренко Н.Ф. Фразеология и паремология : учеб. пособ. для бакалаврского уровня филол. образования / Н.Ф.Алефіренко, Н.Н.Семененко. – М. : Флинта : наука, 2009. – 344 с.
3. Артеменко Г. Особливості фіксації логічного пізнання фразеологічними варіантами / Г. Артеменко // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. пр. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2011. – Вип. 20. – С. 39-45.
4. Бабич Н.Д. Фразеологія української мови : навч. посіб. / Н.Д.Бабич. – Ч. I. – Чернівці, 1970. – 64 с.; Ч. II. – Чернівці, 1971. – 90 с.
5. Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А.М.Бабкин. – Л. : Наука, 1970. – 263 с.
6. Баран Я.А. Фразеологія : знакові величини : навч. посіб. для студ. фак. іноз. мов / Я.А.Баран, М.І.Зимомря, О.М.Білоус, І.М.Зимомря. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 256 с.
7. Демський М.Т. Українська фраземіка (дериваційна база, семантико-граматичні особливості) : автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1994. – 46 с.
8. Диброва Е. И. Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке / Е.И.Диброва. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1979. – 192 с.
9. Жуков В.П. Об устойчивости и вариантности фразеологизмов на семантиче-ском уровне / В.П.Жуков // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц : матер. межвуз симпозиума (1968). – Вып. 2. – Тула, 1972. – С.20-29.
10. Жуков В.П. Русская фразеология / В.П.Жуков. – М. : Высш. шк., 1986. – 308 с.
11. Зимин В. И. К вопросу о вариантности фразеологических единиц / В. И. Зимин // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. – Тула, 1972. – С. 70–83.
12. Копыленко М.М. Очерки по общей фразеологии / М. М. Копыленко, З.Д.Попова. – Воронеж, 1972. – 124 с.
13. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А.В.Кунин. – М. : Международные отношения, 1972. – 288 с.
14. Матвієнко А. М. Фразеологічні синоніми і варіанти // Українська мова і література в школі / А.М.Матвієнко. – 1965. – № 8. – С. 16–20.
15. Маховик О. Ю. Типи варіантів у фразеологічному словнику української мови (1993) / О.Ю.Маховик // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т.Шевченка. Філологічні науки. – 1998. – № 9. – С. 93–96.

16. Мокиєнко В. М. Славянська фразеологія : учеб. пособ. для філол. спеціальностей ун-тов / В.М.Мокиєнко. – М. : Вышш. шк., 1980. – 207 с.
17. Назарян А. Г. Фразеологія сучасного французького мови : учеб. / А. Г. Назарян. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. :Вышш. шк., 1987. – 288 с.
18. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові / П.О.Редін // Мовознавство. – 1994. – №4-5. – С. 51-57
19. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л.Г.Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 278 с.
20. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
21. Ужченко В.Д. Українська фразеологія / В.Д.Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Х. : Основа при ХДУ, 1990. – 168 с.
22. Чердниченко А. И. Методологические вопросы языкового варьирования / А.И.Чердниченко // Грамматические и лексические аспекты языкового варьирования полинациональных языков : сб. науч. трудов КГПИИЯ. – К., 1988. – С.6-12.
23. Шанский Н.М. Фразеологія сучасного російського мови / Н.М.Шанский. – М. : Вышш. шк., 1963. – 156 с.

Анотація. У статті розглянуто і проаналізовано основні підходи науковців до розмежування і класифікації фразеологічних варіантів та фразеологічних синонімів. Наведено основні класифікації вітчизняних і зарубіжних учених.

Ключові слова: системні відношення, фразеологічний варіант, фразеологічний синонім, стилістичне забарвлення стійких виразів.

Summary. One of the main peculiarities of phraseologisms as a “part of language organization” is appearance of different phraseological variants. Although this problem is not new for linguistics it is still very debatable at present time. The phenomenon of variability of stable phrases is connected with synonymy that's why the study of variably-synonymous relations of phraseological units is important now.

The phenomenon of variability and synonymy of phraseological units is considered in works of Ukrainian (L. Avksentev, N. Babych, Ya. Baran, L. Skripnyk, V. Uzhchenko) and foreign (O. Babkin, M. Kopilenko, V. Zhukov, V. Zumin, Z. Popova) scientists. Researchers try to draw the line between these notions and build classifications of phraseological variants and phraseological synonyms. Presently there is no ant classification.

In phraseological units we can see interaction of two opposite tendencies (the tendency to stability in semantics, forms and their structure and other tendency – the tendency to formal renewing of linguistics shell, diversity of morphological figuration and syntactical organization), which make different and various phraseological variants.

The purpose of our research work is to define and describe common and different features between phraseological variants and phraseological synonyms, to consider their classifications.

Having analyzed the works of Ukrainian and foreign scientists we can see that there is no clear distinction between phraseological variants and synonyms. We'll consider these notions separately: phraseological variants are units which are characterized by variation of such elements which do not change the semantics of phraseological units; Phraseological synonyms – stable statements which have one or similar connection but they are differing one from another by stylistic colouring.

In our next research work we are going to consider the system relations between phraseological units as for feelings of man.

Key words: system relations, phraseological variants, phraseological synonym, stylistic colouring of stable phrases.

Отримано: 26.10.2015 р.

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЮ СПАДЩИНОЮ В УКРАЇНСЬКІЙ АНТРОПОНІМІЇ СЕРЕДИНИ XVIII СТ.: (НА МАТЕРІАЛІ РЕЄСТРУ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО 1756 Р.)

Для повного уявлення про еволюцію антропонімної системи на завершальному етапі розвитку староукраїнської мови необхідний аналіз праслов'янської антропонімної спадщини. Він дасть змогу з'ясувати обставини остаточного занепаду звичаю вживання слов'янських автохтонних особових власних імен, особливості процесу перетворення їх на прізвищеві назви, уточнити критерії розмежування прізвищевих назв, утворених від нехрещених власних імен і отриманих з різних мотивів.

Мета цієї статті полягає в дослідженні слов'янських особових власних імен і похідних від них прізвищевих назв, які представлені в офіційному джерелі середини XVIII ст. Автор поставив завдання з'ясувати етимологічний склад, сортимент, частоту вживання та історичну долю праслов'янського антропонімного фонду в українській мові XVIII ст. Для досягнення поставленої мети застосовано синхронно-описовий та порівняльно-зіставний методи, а в окремих випадках – елементи діахронії та прийом статистичного аналізу.

Предметом дослідження є слов'янські автохтонні особові власні імена та похідні від них прізвищеві назви.

Джерелом фактичного матеріалу послужив укладений 1756 р. Реєстр Війська Запорозького Низового (далі РВЗН – І. Д.), а також додані до нього списки козаків, які перебували на помислах і зимівниках на території паланок. РВЗН складається зі списків 38 окремих куренів і містить 13085, а разом із поданими паланками відомостями й описами близько 15000 найменувань запорозців. Вибір саме цієї пам'ятки зумовлений багатством антропонімного матеріалу, точністю фіксації та широтою охопленої території. Оскільки донедавна РВЗН не був опублікований, дослідники-ономасти не приділяли йому належної уваги, залучаючи до своїх праць лише вибірково, здебільшого під час вивчення історичної антропонімії Нижньої Наддніпрянщини [7].

У сучасній антропонімічній літературі склався традиційний поділ слов'янських автохтонних особових власних імен на імена-композиції, імена відкомпозитного та відапелятивного походження.

На сторінках РВЗН нами виявлено лише одне давнє слов'янське особове ім'я-композиції – *Володимир* (2 носії), що виступає в різних графічних і фонетичних формах: *Владимир* і *Володимиръ*.

У досліджуваній пам'ятці зустрічається також єдине відкомпозитне слов'янське автохтонне ім'я – *Борисъ* (5 носіїв), утворене від імені-композиції *Борислав* шляхом часткового усічення постпозитивного компонента зі збереженням його початкового приголосного.

При цьому варто відзначити, що як *Володимир*, так і *Борис* належать до церковно-календарних імен, котрі на час складання РВЗН давно вже втратили свій язичницький характер.

Відомо, що імена, які проходять кілька етапів у процесі еволюції, зовні нерідко бувають віддалено схожі на свої оригінали. Іноді зміни є настільки суттєвими, що лише за структурними ознаками неможливо зіставити певний антропонім з тим чи іншим слов'янським іменем-композицією або ж із християнським офіційним ім'ям. На сторінках РВЗН натрапляємо на два такі випадки. Йдеться про суфіксальні форми імен, твірною основою яких виступає один склад особової назви. Наприклад, антропонім *Радко* (18 носіїв) можна розглядати і як відкомпозитний дериват, утворений за допомогою суфікса *-ко* < *ъко* від слов'янських автохтонних імен типу *Радивой*, *Радислав*, *Радимир* або ж як народну форму, що виникла з церковного хрещеного імені *Радивонъ* (< *Радионъ*). Так само варіанти *Яришъ* (1 носій), *Яришъ* (7 носіїв) і *Ярошъ* (5 носіїв) можна співвідносити з низкою слов'янських автохтонних імен, таких як *Ярослав*, *Ярополк* та ін. або ж із християнськими іменами *Ярема* (< *Иеремия*) чи *Ярохтей* (< *Ерофей*). На нашу думку, саме через відсутність неканонічних власних імен у матеріалі РВЗН є більше підстав пов'язувати наведені скорочення різної етимології з християнськими, ніж слов'янськими автохтонними іменами. До того ж, *Ярема* (53 носії) належить до часто вживаних у РВЗН народних варіантів церковно-християнських імен, що складає приблизно 0,35% від загальної кількості найменувань. Інші форми – *Еремія* та *Еремій* фіксуються по одному разу. Проте, якщо йдеться про словотвірні моделі, то в даному випадку зв'язок згаданих суфіксальних хрещених імен з праслов'янською спадщиною очевидний.

Як свідчать студії з ономастики, значна частина праслов'янських іменних лексем лягла в основу українських прізвищ і спадкових прізвищ XIV–XVIII ст. Яскравим підтвердженням

цього служити і РВЗН, на сторінках якого видно ряд давніх слов'янських антропонімів, що виступають другим ідентифікаційним елементом серед двочлених іменувань.

Наприклад, у чотирьох випадках до церковно-християнського імені додається власна назва, що являє собою давнє слов'янське ім'я-комполиту: *Іванъ Богданъ* [2, 83], *Іванъ Богданъ* [2, 185], *Василь Казимиръ* [2, 182] та *Їско Станиславъ* [2, 86]. Хоч імена *Станислав* та *Казимир* і мають слов'янське походження, проте у католиків уже з XV і XVII ст. вони потрапили до розряду календарних. До складу козаків Івонівського куреня вписаний *Иско Богоносъ* [2, 158]. З одного боку, його прізвищеву назву можна виводити від слов'янського власного імені-комполиту [5, 61], а з іншого – від іменника *богоносець* «носящий Бога» [4, 122] або прикметника *богоносний* «який в серці своїм носить Бога» [8, 112].

Децо більше серед прізвищевих назв запорозьких козаків збереглося давніх слов'янських імен відкомполитного походження. Можливо, що прізвищєско *Рогъ* [2, 180] етимологічно пов'язане з антропонімним дериватом, утвореним шляхом усічення постпозитивного та збереження в ролі особового власного імені препозитивного компонента імені-комполиту *Роговолодъ* чи *Рогдай* [5, 60]. Хоча, швидше за все, у цьому випадку маємо справу з антрополексею відапелятивного походження. Ймовірно, що прізвищєва назва *Гудымъ* [2, 159] є дериватом з частково усіченим постпозитивним компонентом (*Гудимъ* < *Гудим[иръ]*) [5, 62]. Проте, наявність в українській мові діалектизму *гудим* «той, хто гуде» [6, 613] не дозволяє нам робити категоричний висновок щодо етимології цього антропоніма.

Переважає більшість відкомполитних дериватів, що виступають у прізвищевих назвах РВЗН, утворені за допомогою суфіксів: -а: *Ступа* (2 носії) < *Ступогнівъ* [5, 60, 83]; *Сулима* (1 носій) < *Сулумиръ* [5, 83]; -ак-ъ: *Ступакъ* (13 носіїв) < *Ступогнівъ* [5, 83]; -(я)ан-ъ: *Беланъ* (3 носії) < *Белизаръ*, *Белославъ*, *Белимиръ* і под. [5, 64]; *Драганъ* < *Драгомиръ*, *Драгомилъ*, *Драгорадъ* [5, 62, 73]; *Стоянъ* (*Стоян*) (2 носії) < *Стоимиръ*, *Стойгнєвъ* [5, 63, 83]; -аш-ъ: *Белашъ* (1 носій) < *Белизаръ*, *Белославъ*, *Белимиръ* і под. [5, 64]; *Святашъ* (2 носії) < *Святогоръ*, *Святополкъ*, *Святославъ* [5, 81]; -к-а: *Ступка* (1 носій) < *Ступогнівъ* [5, 83]; -к-о: *Бойко* (*Боико*) (91 носій) < *Боиславъ*, *Боимиръ*, *Добро[бои]* і под. [11, 70–73]; *Гудко* (1 носій) < *Гуди[миръ]* [5, 62]; *Мирко* (3 носії) < *Миронігъ*, *Мирославъ*, *Ладомиръ* [5, 63, 78]. Але не виключено, що в останньому випадку маємо справу з народним варіантом церковного імені *Мирон*; *Собко* (1 носій) < *Собєборъ*, *Собєславъ*, *Собимьслъ* [5, 82]; -уш-ъ: *Богушъ* (1 носій) < *Богуславъ* [5, 64, 90].

Однак, враховуючи не лише лінгвістичні критерії етимологізації, а й екстралінгвістичні фактори, що проливають додаткове світло на січову традицію творення прізвищевих назв, на наш погляд, доцільніше пов'язувати походження таких антропонімів, як *Білан*, *Білаш*, *Ступа*, *Ступак* і *Ступка* не з майже забутою на середину XVIII ст. праслов'янською спадщиною, а із сучасними їм апелятивами. Наприклад, слово *білаш* як назва білого хліба, що вживалася серед жебраків, фіксується словником Б. Грінченка [4, 106]. В найменуваннях *Тимішъ Біланъ* [2, 278] і *Тішко Біланъ* [2, 68] другий ідентифікаційний компонент швидше за все зберігав своє апелятивне значення (пор. у Б. Грінченка: *білан* «блондин» [4, 106]). Підтвердженням цього може служити той факт, що полковник Бугогардівської паланки *Дімко Білий* [2, 283] у деяких документах фігурує як *Дімко Біланъ* [2, 321]. На сьогодні важко сказати, яке саме значення апелятива *ступак* («конная мельница», «конь, хорошо идущий шагом», «перекладина в лопате или заступе для упора ноги при копании» [4, 1837–1838] дало життя відповідній особовій назві. Ще складнішою виглядає ситуація зі встановленням етимології антропоніма *Ступа*, оскільки словник Б. Грінченка дає тлумачення аж шести значень іменника *ступа* [4, 1837]. Крім цього, не треба виключати й можливість одержати прізвищєско за виявом внутрішньої якості (пор. фразеологізм «дурний як ступа»).

Відомий український мовознавець М.Л. Худаш вибудував досконалу з погляду лінгвістичної аргументації гіпотезу походження антрополексеми *Бойко*. На його думку, цей антропонім міг виникнути внаслідок усічення постпозитивного компонента таких слов'янських імен-комполит, як *Боиславъ*, *Боиводъ*, *Боимиръ* тощо, а також від демінутивних форм імен-комполит зі складовим членом -бой- у постпозиції: *Будибой* > *Будибойко* > *Бойко*; *Добройбой* > *Добройбойко* > *Бойко* [11, с. 66–73]. На перший погляд, система доказів М.Л. Худаша виглядає бездоганною, проте нас не може не насторожити відсутність у вітчизняних джерелах імен-комполит з елементом -бой- на тлі різкого зростання кількості носіїв прізвищєвої назви *Бойко* в середовищі українського козацтва протягом XVII–XVIII ст. Так, якщо в Реєстрі 1649 р. антропонім *Бойко* зустрічаємо 13 разів (0,0395%), а *Бойченко* – тричі (0,0074%), то в Реєстрі 1756 р. уже 91 раз (0,6%) і відповідно 6 разів (0,04%). Загалом, прізвищєва назва *Бойко* є однією з найбільш розповсюджених у Запорізькій Січі середини XVIII ст. Знову ж таки, непереконливо виглядає й відетнонімічна версія її генези, оскільки в матеріалах РВЗН не фіксуємо власних іменувань, які б віддзеркалювали у своїх основах будь-які інші назви корінного населення українських Карпат. Можливо, ключ до розгадки

етимології прізвищевої назви *Бойко* слід шукати в діалектній лексиці української мови XVII–XVIII ст., де знаходимо такі значення слова *бойко*, як «забіяка» [6, 186] та «хорошо» [4, 124].

Ще одну групу цього словотвірного типу прізвищевих назв складають антропоніми із заперечною часткою *не-*: *Некраса* (1 носій); *Нелипъ* (1 носій), *Нелипа* (9 носіїв) < *Липославъ* [13, 144–145]; *Немира* (*Німіря*) (3 носії) < *Не[зна]миръ* [5, 93–94], *На[да]миръ* [13, 146].

І, нарешті, декілька давніх слов'янських імен відкомполітного походження знаходимо в основах патронімічних особових назв РВЗН: *Бойкѣвъ* (1 носій), *Бойченко* (6 носіїв), *Борисенко* (1 носій), *Станкевичъ* (1 носій) (*Станко* < *Станиславъ*, *Станимиръ* або *Добростанъ* [5, 63, 82]).

Лексичним матеріалом для творення прізвищевих назв РВЗН слугували також слов'янські автохтонні імена відапелятивного походження. Але намагаючись пов'язати етимологію прізвищевих назв XIV–XVIII ст. зі слов'янськими відапелятивними іменами або їх різноманітними дериватами, дослідник натрапляє на серйозні труднощі. Адже в основі однієї й тієї ж прізвищевої назви може лежати як слов'янське відапелятивне ім'я, що постало через якісь забобонно-містичні мотиви, так і побутове прізвище, створене з метою дати влучну номінативну характеристику особі за допомогою асоціативних властивостей метафоризації або метонімізації.

Намагаючись розв'язати це питання, М.Л. Худаш пропонує відносити до нехрещених власних імен-прізвищ ті особові назви, що давалися відразу після народження або в дитинстві й мали побажальний, охоронно-відстрашувальний чи профілактичний характер, а також нейтральні імена, котрі вказували на обставини й черговість народження дитини, ставлення до цієї події батьків та деякі зовнішні або внутрішні особливості малюка [12, 116, 127].

Щоб відповідати на питання про існування генетичного зв'язку між прізвищевими назвами РВЗН і слов'янськими автохтонними іменами відапелятивного походження, треба, передусім, з'ясувати загальні умови виникнення й функціонування прізвищевих назв у середовищі запорозького козацтва. Особливо цінними при цьому є ті джерела, що проливають світло на мотиви надання й етимологію найменування тієї чи іншої особи.

За давньою традицією прийнятий до січового товариства повинен був прибрати собі нове прізвище, під яким його записували до реєстрів. Цікаво, що від спадкових прізвищ вимушені були відмовлятися навіть особи шляхетського стану. Так, син правобережного шляхтича Андрія Солецького Павло записаний до складу Васюринського куреня під прізвищем *Чорний* [2, 196, 312]. Щоправда, у XVIII ст. деякі представники правобережної шляхти й лівобережної та слобідської старшини намагалися зберегти на Січі свої родові прізвища. Однак, такі випадки траплялися не часто. Отримані січовиками «прозванія» набували на теренах Запорозьких Вольностей адміністративно-правової чинності. Підтвердженням цього служать, зокрема, атестати, видані запорожцям, котрі залишали службу й оселялися в Гетьманській чи Слобідській Україні. У цих документах козаки зазвичай носять не старі прізвищеві назви, а прізвиська, якими вони користувалися на Січі [1, 439–542].

Хоч процес творення прізвищевих назв у запорозькому середовищі мав стихійну природу й у кожному конкретному випадку міг залежати від різних обставин, та все ж справжні причини їх появи частіше за все варто шукати в тих чи інших рисах характеру, поведінки, зовнішнього вигляду людини або деталях її біографії. У козацьких прізвищах, про що розповів, наприклад, запорожець-довгожителю Микита Корж, нерідко яскраво відображалась схильність запорожців до жарту та гумору, через що вони первісно носили експресивне та емоційно-оцінювальне забарвлення, а деякі з них за своїми внутрішніми властивостями могли виражати ознаку протилежну названій [9, 34–35]. Як згадує інший січовик, «В войске назвали меня Журбою...ибо я всё молча работал, а после за то, что на чате проглядел, як поляки нашу добычу отняли, назвали меня Иванов Прислипою...» [10, 261].

Нерідко траплялися випадки, коли той самий запорожець користувався кількома прізвищами, що вживалися на рівних правах в офіційних паперах. Більше того, іноді одна особа виступає під різними найменуваннями на сторінках окремо взятого документа [3, 184–185].

Підтвердженням відсутності суворої регламентації під час ідентифікації особи в РВЗН служить використання поряд з одночленими, двочленими й тричленими власне антропонімами найменуваннями ще й мішаних, або антропонімно-апелятивних.

Отже, переважна більшість уживаних у Новій Січі прізвищевих назв були не спадковими чи родовими, а отриманими вже у зрілому віці. Через це вони не могли виникнути від антропонімів, які беруть свій початок від слов'янських автохтонних відапелятивних імен. Ті запорозькі прізвиська, що були дані за певною рисою характеру, темпераменту, поведінки або прикметною ознакою зовнішності людини, вже не мали побажальних чи профілактичних мотивів номінації (*Величко* (4 носії), *Мовчанъ* (32 носії), *Рева* (13 носіїв) і под.). До того ж, значна частина подібних найменувань одержала іронічне забарвлення, вказуючи не на справжню ознаку, а на її проти-

лежність. Саме неприховану насмішку, а не вплив забобонів чи факт каліцтва мусимо вбачати в таких антропонімах, як *Безногий* (1 носій), *Глухий* (49 носіїв), *Сліпий* (10 носіїв) і под., адже зрозуміло, що особи з такими фізичними вадами не могли належним чином зносити весь тягар військової служби. Так само, через іншу мотивацію не походять від давніх слов'янських відапелятивних імен і ті прізвиська козаків Нової Січі, котрі були почерпнуті з номенклатури представників тваринного й рослинного світу, назв органів і частин людського тіла, страв і продуктів харчування, різноманітних предметів побуту тощо. Як доводить М.Л.Худаш, «назви із тваринного і рослинного світу...присвоювали не лише за зовнішньою подібністю, а найчастіше під впливом різних забобонів» [12, 127]. Проте, якщо версія М.Л. Худаша є цілком виправданою для реалій XIV–XVI і навіть XVII ст., то стосовно XVIII ст. вона потребує уточнення. Маючи змогу в ряді випадків з'ясувати обставини виникнення конкретних прізвищевих назв цього типу, отримуємо вагомий підстави пов'язувати їх з перенесенням ознак і властивостей одного явища на інше. Так, один запорожець отримав прізвисько Баран через те, що у стані значного сп'яніння вибивав у шинку двері головою [14, 148]. За припущенням М.Л. Худаша, назви різних видів їжі надавалися новонародженим як нехрещені власні імена з метою «побажання благополуччя у житті...побажання постійно бути ситим, мати достаток у харчах або хоча б у якійсь конкретній їжі», а в ряді випадків за уподібненням чи порівнянням як вуличне прізвисько [12, 174]. Стосовно відповідних прізвиськ запорожців Нової Січі, то тут, враховуючи свідчення очевидців [9, 36], маємо справу саме з останніми мотивами вибору.

Тому до запорозьких прізвиськ, що зберігають зв'язок зі слов'янськими автохтонними особовими іменами з певною впевненістю відносимо лише ті, в основах яких відображено ставлення батьків до новонародженого: *Жаданъ* (6 носіїв), *Жадко* (2 носії), *Нечай* (2 носії), *Нечаянный* (1 носій) і патронім *Нечаенъко* (1 носій). З певним застереженням сюди ж можна зарахувати й прізвиська, в основах яких зафіксовані назви, котрі вказували на обставини народження малюка й були спрямовані на збереження його життя (*Найда* (19 носіїв), *Найдонъ* (1 носій), *Ненашъ* (1 носій), *Нетреба* (2 носії) та патронім *Нетребенко* (4 носії) або свідчили про черговість народження дитини (*Первакъ* (2 носії), *Третьякъ* (20 носіїв), патроніми *Третьяков* (1 носій) і *Третьченко* (2 носії), *Четверня* (*Четверня*) (4 носії), *Шостакъ* (4 носії) і патронім *Шостаков* (4 носії). Ми згадали про застереження тому, що словом *третьякъ* ще могли називати «животное, котрому три года», «третий по времени рой из старого улья», «трехсаженный отрубок древесного ствола», «младшего пастуха при чабані и личмані» (найбільш підхоже, на наш погляд, тлумачення етимології прізвиська – І. Д.), «род колена в танце» й «породу чеснока» [4, 1896–1897]; слово *четверня* означало «четверка» [4, 2075], а *шостакъ* – «имеющий шесть пальцев на руке» або «монета в три копейки (шесть грошей)» [4, 2123].

Найперше впадає в око той факт, що з усієї маси слов'янських автохтонних імен в українській мові XVIII ст. продовжували функціонувати лише ті, які були узаконені церквою й потрапили до святців. Тому наявні у пам'ятці антропоніми *Радко* та *Ярош* треба розглядати не як свідчення існування залишків праслов'янської антропонімної спадщини, а як наслідок зміни морфологічної структури хрещених імен *Родионъ* та *Иеремия* або *Єрофей*. Значно більше широковживаних у минулому слов'янських автохтонних імен збереглося у XVIII ст. у вигляді прізвищевих назв. На сторінках РВЗН зустрічаються лише чотири антрополоксеми, утворені від слов'янських особових імен-комполіт. Найбільшу групу (24 найменування) становлять прізвищеві назви, які беруть початок від слов'янських автохтонних імен відкомполітного походження. Щоправда, серед них є десять таких, основи яких можна витлумачити як назви відапелятивного походження, а одна могла виникнути від народної форми церковно-християнського імені. Враховуючи обставини виникнення й функціонування прізвищевих назв у Новій Січі, а також спираючись на свідчення очевидців щодо мотивів їх вибору й надання, можемо стверджувати про відсутність безпосереднього генетичного зв'язку між запорозькими прізвиськами, сформованими з лексики «*nomina impersonalia*», та праслов'янськими іменами чи іменами-прізвиськами. Про первісну залежність можна говорити лише стосовно тих прізвищевих назв розряду «*nomina personalia*», в основі яких відображено ставлення батьків до появи дитини, прагнення зберегти їй життя й, можливо, черговість народження. Таким чином, опинившись на межі повного зникнення, праслов'янські особові власні імена продовжили своє існування у вигляді прізвищевих назв як невід'ємна складова української антропонімної системи XVIII ст.

Список використаних джерел

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775 / ред. кол. П.С. Сохань та ін. – К.: Держ. комітет архівів України, ЦДІА України, НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1998. – Т. 1 / [упоряд.: Гісцова Л.З. та ін., наук. ред. Бутич І.Л.]. – 696 с.

2. Архів Коша Нової Запорозької Січі... – 2008. – Т. 5: Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / Л.З. Гісцова (ст. упоряд. тому), І.Л. Бутич (наук. ред.). – 528 с.
3. Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. : Збірник документів / Під ред. І.Л. Бутича та Ф.П. Шевченка. – К.: Наук. думка, 1970. – 670 с.
4. Гринченко Б.Д. Словарь украинского языка / Б.Д. Гринченко. – Берлін : ДВУ, 1925. – 16, 2178 с.
5. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М.О. Демчук; Відп. ред. М.Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1988. – 172 с.
6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / О.С. Мельничук та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 1. – 631 с.
7. Ільченко І.І. Антропонімія Нижньої Наддніпряниці в її історичному розвитку (Надвеликолужський регіон) / І.І. Ільченко // Дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2003. – 254 с.
8. Історичний словник українського языка / За ред. Є.К. Тимченка. – Харків; Київ : ВУАН, 1930. – Т. 1. – XXIV, 528 с.
9. Корж Н.Л. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа / Н.Л. Корж. – Одесса : В городской типографии, 1842. – 696 с.
10. Скальковский А.А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского / А.А. Скальковский. – Одесса : В городской типографии, 1846. – Ч. 1. – 370 с.
11. Худаш М.Л. Антропонім *Бойко* і питання його генезису / М.Л. Худаш // Мовознавство. – 1978. – №1. – С. 66–73.
12. Худаш М.Л. З історії української антропонімії / М.Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
13. Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів: (відантропонімні утворення) / М.Л. Худаш, М.О. Демчук. – К.: Наук. думка, 1991. – 267 с.
14. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. / Д.І. Яворницький; Редкол.: П.С. Сохань (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 592 с.

Анотація. У статті проаналізовано етимологічний склад, асортимент і частоту вживання слов'янських автохтонних імен і похідних від них прізвищевих назв, які представлені в Реєстрі Війська Запорозького Низового 1756 р. Зроблено висновок, що, незважаючи на тенденцію до майже повного зникнення, праслов'янські імена продовжували існувати в українській антропонімній системі XVIII ст. у вигляді прізвищевих назв.

Ключові слова: праслов'янська антропонімна спадщина, антропонім, особове власне ім'я, прізвищева назва.

Summary. The article deals with analysis of the etymological staff, assortment and frequency of the Slav autochthonic names and derivative from their family names, listed in the 1756 Register of the Zaporozhian Host. Since from the whole quantity of the Slav autochthonic names in the Ukrainian language XVIII cen. continued functioning only those which were legalized by church, the anthroponims **Радко** and **Ярош**, which are available in the source, it is valid to regard them not as evidence of existence of the remains of the original Slav anthroponimic heritage, but as consequence of the change of morphological structure of the Christian names **Родионъ** and **Иеремия** or **Єрофей**. The family names, which are formed from the Slav personal names-composites, happen in register very seldom. The register contains twenty four denominations which originate from original Slav names from composite origin. Taking into account the circumstances of the rise and functioning of family names in New Sich, and also taking into account eye-witness evidences about motives of the choice, it is possible to affirm absence of direct genetic connection between Zaporozhian nicknames formed from vocabulary “nomina impersonalia”, and original Slave names. Primary dependence can only be affirmed about those family names of the type “nomina personalia”, the stem of which reflected in the parents attitude to the child-birth, aspiration to save its life, perhaps, the sequence of the birth. The results of the study have shown, that despite of the tendency to almost total disappearance, the original Slav names continued to exist in Ukrainian anthroponimic system in the XVIII cen. as the family names.

Key words: the original Slav anthroponimic heritage, anthroponim, personal name, family name.

Отримано: 16.10.2015 р.

КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Людський вимір – визначний чинник, що характеризує сучасну мовну комунікацію. Особистісний підхід до дослідження лінгвістичних понять враховує надбання життєвого і ментального досвіду, особливості сприйняття, мислення, інтереси як конкретної особи, так і соціуму. Як наслідок – акт спілкування спрямований не лише на передавання інтонації, пізнання навколишнього світу, встановлення стосунків між комунікантами, а й відбиває їх ставлення до усіх складників комунікації, є виразником світогляду тощо.

Думки, міркування мовної особистості про якість, характер, значення кого чи чого-небудь знаходять відбиття у категорії оцінки. Мета нашої наукової розвідки – визначити зміст категорії оцінки, засоби її вираження, а також розглянути категорію ввічливості як засіб вираження суб'єктивної оцінки на прикладі комунікативної ситуації «прохання».

Про значення оцінки для наукового пізнання та формування картини світу особистості говорили ще давні філософи. Їхні спостереження знайшли відбиття у теоріях «об'єктивізму» і «суб'єктивізму». Об'єктивізм вони трактували як «світоглядну позицію, в основі якої лежить орієнтація людського пізнання на соціально-політичну нейтральність, на утримання від соціально-критичних оцінок, суджень про цінність і мету, від світоглядних і моральних проблем, особливо від суб'єктивних висновків» [8, 453]. Тоді як суб'єктивізм «ігнорує об'єктивний підхід до дійсності, заперечує об'єктивні закони природи і суспільства» і відбиває критичне сприймання людиною довкілля [8, 661]. Ідеальною для пізнання філософи вважають об'єктивну оцінку, однак при цьому зазначають, що «хоча об'єктивізм гарантує об'єктивність знання, проте він не лише обмежує, а й звужує його» [8, 453]. Такі підходи визначають поняття оцінки як логіко-філософської категорії, що формує зміст і перебіг людського пізнання.

У лінгвістиці категорія оцінки привернула увагу дослідників не так давно. До цієї проблеми ґрунтовно чи побіжно зверталися Ю.Д.Апресян, Н.Д.Арутюнова, І.В.Арнольд, О.С.Ахманова, Л.Г.Барлас, О.В.Вайгла, Є.М.Галкіна-Федорук, Г.В.Колшанський, R. Hare, N. Chomsky, R. Perry та інші. З огляду на складність цієї лінгвістичної категорії, специфіку структури, критеріїв, засобів вираження, й досі немає єдиного підходу до її наукового визначення й опису.

Під мовною оцінкою будемо розуміти вербальну інтерпретацію людиною своїх уявлень, висновків про об'єкти і явища навколишньої дійсності, зокрема їх сутність, властивості, характер, значення, роль, цінність тощо. Основними компонентами мовної оцінки лінгвісти вважають: суб'єкт та об'єкт оцінювання, оцінний предикат, шкалу оцінок, аспект та підставу оцінювання [5, 12]. Оскільки критеріями оцінювання є система норм та цінностей конкретної особистості, то мовна оцінка є завжди індивідуальною, а отже суб'єктивною.

Прояви оцінювання властиві для будь-якої діяльності людини, однак усі вони знаходять відбиття у мові на усіх її рівнях: фонетичному, лексичному, фразеологічному, граматичному. А отже, засобами вираження мовної оцінки є вербальні знаки, що репрезентують кожний із цих рівнів. Однак, щоб адекватно визначити природу і особливості лінгвістичної категорії оцінки варто зважати й на інші її аспекти: семантичний, комунікативний, прагматичний, культурологічний тощо.

Логіко-семантичний аспект суб'єктивного оцінювання передбачає визначення таких типів оцінки: позитивна/негативна; загальна/часткова, об'єктивна/суб'єктивна; емоційна/раціональна; абсолютна/порівняльна [6]. У реальному акті спілкування ці типи оцінок майже не трапляються у чистому вигляді, а, як правило, є інтегративним поєднанням, що репрезентує ставлення мовця до об'єкта оцінювання. Комунікативно-прагматичний аспект ґрунтується на функціональному підході до лінгвістичної категорії оцінки, що на усіх етапах комунікативного акту (ілюктивному, локутивному, перлокутивному) забезпечує перебіг спілкування, визначає результат тощо. Культурологічний аспект враховує значення оцінки для формування іміджу мовної особистості.

У реалізації суб'єктивного оцінювання важливу роль відіграють стратегії комунікативної взаємодії, що яскраво відбиті у художньому дискурсі. Під час дослідження сучасного українського художнього дискурсу нашу увагу привернула категорія ввічливості як засіб вираження суб'єктивної оцінки. Розглянемо її особливості на прикладі комунікативної ситуації «прохання».

За традицією українського етикету, прохання – це «ввічливе звертання до кого-небудь з метою домогтися чогось, виконати щось, просьба» [3, 1178]. Форма прохання залежить від багатьох чинників: офіційності ситуації; посади; вагомості того, про що просять; статі прохача, його соці-

альної приналежності, стосунків між комунікантами тощо. За змістовим наповненням формула прохання відбиває суб'єктивне ставлення прохача до адресата, тому може варіюватися від власне прохання у вишуканій формі до наказу і навіть вимоги.

Увічлива формула прохання реалізується за допомогою етикетних комбінацій, характерних для такої комунікативної ситуації, а саме:

вставних слів *будь ласка*, за допомогою яких прохач апелює до співрозмовника бути прихильним, виявити ласку в задоволенні прохання: – *Будь ласка, дай мені зараз спокій, я дуже хочу спати*, – *попрохав Орест і поклав слухавку* (І.Роздобудько «Ескорт – у смерть»); – *Припини, будь ласка. Дай мені спокій хоч сьогодні* (І.Роздобудько «Ескорт у смерть»); – *Куди? Почекай, давай питаємо. Шановна добродійко, підкажіть, будь ласка, як звідси дістатися до найближчої лікарні?* (О.Печорна «Грішниця»). Такі етикетні формули стали настільки стереотипними, що в окремих випадках не потребують вербалізації розгорнутого прохання, наприклад: – *Чаю, будь ласка* (Л.Дереш «Архе») замість – *Принесіть мені, будь ласка, чаю...*;

лексичних засобів, що виражають вибачення (*вибачте, перепрошую*), за допомогою яких адресат заздалегідь просить вибачення за те, що потурбував співрозмовника, відволікає його від нагальних справ тощо, наприклад: – *Вибач, а де саме її шукати?* (Л.Дереш «Архе»); – *Дуже перепрошую, у Вас не буде цигарки?* (Л.Дереш «Архе»);

слів *дозвольте, можнота* інших, що спонукають адресата до висловлення згоди, що дає право на висловлення прохання: – *Я, дозвольте, скажу все, що я тут про декого думаю* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»); – *Можна, я візьму твої туфлі?* (І. Роздобудько «Ескорт у смерть»);

граматичних форм дієслів, що допомагають з'ясувати спроможність адресанта виконати певну дію: – *Ви не могли б зняти капелюшок? – раптом попросив він* (І.Роздобудько «Ескорт у смерть»); – *Ми шукаємо Федора Павловича Хоменка. Ви б не могли підказати, як до нього дістатись?* (О.Печорна «Грішниця»).

Як бачимо із наведених прикладів, адресант демонструє позитивне ставлення до адресата за допомогою лексичних та граматичних засобів, додатковими виразниками увічливості є звертання на «Ви». Власне прохання висловлюється за допомогою спонукальних речень чи предикативних частин, побудованих за відповідною моделлю, організаційним ядром яких є дієслово-предикат, що має форму наказового способу. В окремих випадках функцію імперативних засобів виконують форми дієслів дійсного або умовного способу, причому, сама синтаксична конструкція побудована за моделлю питального речення. Така форма прохання дозволяє отримати негайну реакцію адресата: відповідь про можливість задоволення прохання чи виконання вимоги адресата.

Толерантність прохання нівелюється, коли замість власне українських традиційних етикетних вставок комунікантивикористовують іншомовні відповідники «*біте*», «*пліз*» тощо, наприклад: *Йостек, задиханий і спітнілий, вилазить на горб. Опинившись перед Аліком, він тут же падає на коліна і починає бити поклони, промовляючи тонким голосом: – Божественний ви наш, порятуйте нас! Біте шьон, хелп ас, пліз!* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»). Таке прохання підкреслює нецивілізованість, фамільярне ставлення до співрозмовника, що підсилюється відповідною поведінкою мовця.

Форма прохання-наказу зумовлена відповідним емоційним станом мовця-героя художнього твору (надмірним емоційним збудженням, заглибленням у власні думки і переживання тощо), а також стосунками між комунікантами (неприятне, зверхнє ставлення і т. ін.). Такі репліки позбавлені етикетних вкраплень і відзначаються підкресленою категоричністю, наприклад: – *Зупиніть тут, – попросив я* (Л.Дереш «Архе»); *Цой такий печальний, такий кумедний закурює. – Дай мені! Наказує Лорна, і цой пригощає її сигаретою* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»). Головним засобом оформлення реплік у цих діалогох є дієслово-предикат у формі наказового способу. Категоричність прохання-наказу може пом'якшуватись, коли мовець не вербалізує цей компонент повідомлення: *Терезка дістала з кишені м'яту пачку «Прилук», добула пштреньком погнуту цигарку і недбало вставила ту в куток рота. – О! – коли вуйко побачив цей жест, його очі спалахнули. – І мені так! Як хуліганові!* (Л.Дереш «Архе»).

Особливістю спілкування між добре знайомими людьми є ігнорування форм комунікативного етикету під час висловлення прохання та негайної реакції співрозмовника: – *Ми підемо, правда? – Віка дивиться благальними очима. – Само собою, – відповідаю їй* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»); – *Маєш запалити? – з незмінно провітлілим виразом запитує король* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»); – *У тебе є позичити двісті гривень? – спитала я* (Л.Дереш «Трохи п'ятьми»). Хоча імперативність репліки-прохання дещо приглушена добром граматичних форм та синтаксичним оформленням, такі засоби та відповідна поведінка мовця дозволяють маніпулювати адресантом, не дають йому права вибору, заставляють неодмінно реагувати навіть проти волі.

Підкресленою експресивністю відзначається благання: – *Допоможіть дитині, благу!* (О.Печорна «Грішниця»). – *Заради всього святого, допоможіть! Я не зможу жити з цим далі. Не-*

вже хтось зможе полюбити його сильніше, ніж рідна матір? (О.Печорна «Грішниця»). Як бачимо, мовець з особливою наполегливістю просить про допомогу, про що свідчать відповідні мовні засоби *благаю, заради всього святого*.

Заслугує на увагу форма прохання, яка властива особам без постійного місця проживання. Такі репліки переповнені мовними засобами, що викликають співчуття, співпереживання, бажання допомогти тощо, зокрема: емоційно забарвленою лексикою, епітетами, використанням культурних назв, синтаксичним оформленням, додатковими засобами впливу є тон, інтонація, тембр голосу, поведінка мовця, наприклад: *– Дітоньки добрі, – таким тонесеньким і тихесеньким голоском заговорила бабця, що моє серце стислося. – Дітки мої. Допоможіть бідній людині. Якщо можете. Дайте п'ять копійочок. І най Вас Бог благословить* (Л.Дереш «Архе»). Недотримання літературних норм при цьому використовується для підсилення мети прохача: *Коло демонстрантів сумно стояла жінка із Закарпаття. З великим клунком за спиною й у лахмітті. Вона монотонним голосом почергово зверталась то до одних, то до інших. – Вібачьте, що вас прошу, я сама ні мєсна, дайте нескількакопійєк, рибіонокбальной, зовсім хоронький, дайте хто що може...* (Л.Дереш «Культ»). Така форма прохання свідчить про соціальне становище персонажа: це людина із самих нижчих прошарків суспільства, що не має освіти, житла, елементарних умов для існування. Оформлення прохання спрямоване на те, щоб викликати жалість та відповідну реакцію адресата чи адресатів.

А отже, ввічливість як складова міжособистісного спілкування є важливим регулятором поведінки, необхідним для досягнення ефективної взаємодії людей. Використання етикетних формул та їхнє мовне оформлення не лише формує обличчя мовної особистості, а й є виразником її інтенцій, ставлення до співрозмовника, тобто засобом вираження суб'єктивної оцінки. Оцінний підхід до об'єкта пізнання, його сприймання стають можливі завдяки сформованій системі норм та цінностей, що притаманні кожній особистості. Засобами вираження цієї категорії є одиниці різних мовних рівнів.

На основі аналізу етикетної ситуації «прохання» ми виявили, що в реальних комунікативних актах норми комунікативного етикету, що є своєрідними еталонами, зазнають значних трансформацій. Керуючись теорією П.Брауна та Є.Гофмана про позитивну та негативну ввічливість [7], ми дійшли висновку, що її втілення набуває поступеневого вираження і реалізуються у глобальних та локальних стратегіях. Глобальні стратегії ввічливості мають такі стадії вираження: позитивну, нейтральну, формальну, негативну, що залежить від особистісного сприйняття комунікативної ситуації чи співрозмовника, забезпечує зближення чи віддалення суб'єктів мовленнєвої діяльності. Локальні стратегії реалізуються у вигляді вербальних та невербальних сигналів – індикаторів ввічливості, які у свою чергу є засобами вираження суб'єктивної оцінки.

Список використаних джерел

1. Безноса А. П. Граматичні індикатори вираження ввічливості (з історії вивчення питання) / П. А. Безноса // Лінгвістичні студії. – 2008. – № 17. – С.176-180.
2. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С.К.Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / Укладач і головний редактор В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
4. Вжещ Я. Л. Принцип ввічливості в теорії і практиці міжкультурної комунікації. Теорія збереження обличчя П. Брауна та С. Левінсона / Я.Л. Вжещ // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Ч. II. – 2011. – № 9. – С. 251-255.
5. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М.Вольф. – 2-е изд., доп. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 246 с.
6. Карасик В. Язык социального статуса. Социолингвистический аспект. Прагмалингвистический аспект. Лингвосемантический аспект / В. Карасик. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.
7. Потятиник У. Категорія ввічливості як засіб розкриття міжособистісної взаємодії / Уляна Потятиник // Мова і суспільство. – 2010. – Вип. 1. – С. 199-207.
8. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

Анотація. У статті розглянуто суб'єктивну оцінку як іманентну характеристику сучасного художнього дискурсу. Виокремлено найяскравіші семантичні типи суб'єктивної оцінки, а також з'ясовано прагматично релевантні засоби вираження кожного з них на лексичному, словотвірному, морфологічному й синтаксичному рівнях. Визначено особливості категорії ввічливості як засобу вираження суб'єктивної оцінки у комунікативній ситуації прохання.

Ключові слова: суб'єктивна оцінка, категорія ввічливості, етикетна формула, комунікативна ситуація, художній дискурс.

Summary. Personal approach to linguistic notions take into consideration living and mental experience, individual perception, thinking, interests of both particular person and society. As a result – act of communication, directed not only on transmitting the information, cognition of the environment, settling relations between communicators, but also it reflects their attitude to all components of communication and it expresses the world outlook etc.

Thoughts of linguistic individuality about quality, character, and meaning of somebody or something are reflected in the category of evaluation. The aim of the scientific research is to define the content of category of evaluation and means of its expressing and also to study category of politeness as the means of subjective evaluation expression on the example of communicative situation of “request”.

Politeness as a component of interpersonal communication is a very important regulator of behavior, necessary for reaching the effective interaction between people. Usage of etiquette formulas and their linguistic arranging not only forms the view of new linguistic individuality, but also it becomes the exponent of its intentions, attitude to interlocutor, in other words – the means of subjective evaluation expression. The evaluative approach to the subject of cognition, its perception, becomes possible thanks to the formed system of norms and values, which are peculiar to every personality. The means of this category expression – are units of different linguistic levels.

Key words: *subjective evaluation, category of politeness, etiquette formula, communicative situation, artistic discourse.*

Отримано: 15.10.2015 р.

УДК 811.161.2:821.161.2.1В/7.08

Дмитренко О.О.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДАнь ІРИНИ ВІЛЬДЕ

На сьогодні мову художнього твору уже сприймають не лише як сукупність мовних засобів окремих рівнів і різноманітних тропів, а як художню цілісність, як текст, який віддзеркалює особистість автора, його світогляд. Йдеться про мовотворчість письменника, про тільки йому притаманний стиль оповіді, мовні образи, про характерні вислови і синтаксичні звороти, індивідуально-авторське словотворення тощо. Наявність індивідуального стилю для творчості й популярності письменника є визначальною.

Ірина Вільде – відома українська письменниця, громадський діяч, лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, і зрештою, проста сильна, незламана українська жінка, що не боялася кинути виклик життєвим труднощам. ЮНЕСКО внесла письменницю до числа знаменитих людей ХХ століття. Важливу роль у розвитку сучасної української літературної мови належить саме їй, яка, даючи сучасникам і нащадкам уроки конкретності і глобальності, масштабності пережитого і художньо – філософський синтез особистого й історичного, морального і соціального, виявляє глибину думки та гостроту світосприймання.

Творчість Ірини Вільде, спалах літературної діяльності якої припав на першу половину ХХ століття, стала визначальною для утвердження естетичних координат новітнього українського письменства. У нашій свідомості талановита буковинка – володарка в царстві всеосяжного мону-ментального роману й найконцентрованіших форм малої прози, одна з найбільших вершин української літератури.

Ірина Вільде плідно працювала в жанрі новели, оповідання, нарису, публіцистики, повісті, роману, збагачуючи кожен з цих форм індивідуальними мовно-стилістичними засобами, підходом до зображення життя. Ставлення до дійсності письменниця завжди прагнула виражати по-своєму. Своєрідною є і розповідна манера оповідань, вона завжди відбиває характер, вік, класову приналежність оповідача.

Вважаємо постать Ірини Вільде символічною: ця письменниця передала у своїй прозі новий настрій українства, гордо зберегла західноукраїнський колорит у радянську добу, створила неповторну ліричність стилю. Її творчий доробок – цінна літературна спадщина, що стала енциклопедією західноукраїнського життя, це звіт перед нащадками й минулим поколінням.

Творчість письменниці надзвичайно актуальна й сьогодні, вона є невичерпним джерелом для сучасних наукових досліджень у галузі літературознавства, мовознавства, історії, суспільствознавства, літературних інспірацій.

Із літературознавчого погляду творчий доробок Ірини Вільде досліджували Марія Вальо “ви-сокого ідейно-мистецького рівня в творчості Ірина Вільде досягла великою мірою завдяки гли-

бокому знанню української народної мови, в тому числі її діалектних – покутської та буковинської – відмінностей. Це дозволило їй не тільки наділити свої твори яскравим колоритом, але й наситити мову пристрасними емоціями” [1, 130]; Наталія Мафтин: “мала проза Ірини Вільде періоду 30-х рр. минулого сторіччя представлена всіма жанровими різновидами, що вповні характеризують і манеру письма, і специфіку образотворення...” [6, 53], а також літературні критики С. Андрусів, О. Харлан, С. Тодорюк, М. Федунь, Ю. Мельничук, Л. Василик та інші.

Проте, мова творів Ірини Вільде на сьогодні залишається маловивченою. У даному дослідженні ми спробуємо з’ясувати деякі мовні особливості збірки оповідань “Троянди і Терня”, виявити певні говіркові явища.

Матеріалом обрано цикл оповідань збірки “Троянди і Терня”.

Серед деяких фонетичних рис в аналізованій збірці спостерігаємо ненормативне вживання наголошених і ненаголошених голосних, а саме: голосного [е] замість [а] – *Стаємо вже важкуватими коханніє* [3, 103]; [о] замість [і] – *нагадала їм, як то колись у нашому селі бувало, а як тепер люди живуть, як зогріла словом, – то гості заплескали на її слова...* [3, 264]; *Ану, спробуйте, як ви такі моцні!* [3, 305]; *Він умів собі добрати компанію...такий Пастух!* [3, 60]; [и] замість [е] – *І хоч як я протестувала і відкручувалась, майже насильно взяла мене в свої руки і таки зробила з мене якість модне чупирадло, ще й примусила у дзеркало подивитись на нього* [3, 131]; [и] замість [а] – *Відразу відчув це, хотіла його стероризувати й зломити надвое, як суху гілку* [3, 60]; [и] замість [і] – *Витирають засохлі капри в кутиках очей, накриваючи по дорозі покривало на не зовсім свіжу постіль* [3, 303]; [а] замість [у] – *Красно дякую за гостину і перепрошаю, що стільки часу забрала...* [3, 322]; [а] замість [о] – *Вони мене зломити* [3, 98]; [а] замість [и] – *Піт обляв її* [3, 59]; [а] замість [и] – *Наша незнайомка мала рандеву з якимсь хлопчаком, а ми тобто ти приступила...* [3, 70] – *Я уникаю назвати прізвище не тому, що не маю довіря до тебе* [3, 142] – *І чого ти так мучаєш себе* [3, 330] – *Для Зоні стало ясним, що вона ціляла в одного, а її стріла досягла зовсім когось іншого* [3, 113]; [о] замість [е] – *Хто її любить і чийого серця прагне вона?* [3, 74]; [у] замість [а] – *Здавалося йому, що як встане то удари, що силпуться на його голову, менше болітимуть* [3, 78] – *В першій хвилині не пізнає її. – Пані до мене? – не втішується ще одною пацієнткою* [3, 65]; [у] замість [о] – *Я люблю мати при боці файну кубіту, щоб інші мені заздрили, – каже він* [3, 154]; [і] замість [а] – *Вигідно, без пересідки просто на місце* [3, 39]; [і] замість [у] – *Тарілкі з обіду не помиті бо мамі болить голова болить, Ольга має свій новий спосіб ведення касових книг...* [3, 52].

У порівнянні з сучасними літературними нормами мова оповідань Ірини Вільде в системі консонантизму має ряд відхилень і своєрідних рис. Серед них – вживання одних приголосних замість інших: [ш] замість [с]: *Коли вже отак познайомився з усіма, повідомив, що домоуправління дістало не тільки нового домоуправа, але й прийдуть сюди завтра-позавтра новий бухгалтер і пашпортист* [3, 306]; *Ти мені відповиси на ось яке питання: чому тих шлекулянців пускають до Львова?* [3, 332]; [с] замість [ц]: *Лише по сих словах можете судити, які ще в нас несвідомі люди були, особливо старшого покоління* [3, 192]; [к] замість [ц]: *Сталося це насамперед помітно по губах, що стали блідо-жовтими, як квіт ямину* [3, 11]; [ц] замість [ш]: *На рани Христа, в чому та різниця, моя поцтыва Вовкова?* [3, 312]; [ж] замість [дз]: *До часу жбан воду носить* [3, 217].

Вставний [л’] є після губних приголосних: *А, добре, здоровлячко, пане Амбрози!* [3, 335].

Відсутність протетичного [г] приголосного перед голосним: *Усміхається мені в одному місці – оріхова інкрустована спальня; Ой острі, покійні були!* [2, 42].

Спостерігаємо явище апокопи (усічення кінцевих звуків або складів у слові, зокрема в ненаголошеній позиції під впливом наступних слів: *Чуєте, братове, а мо’, зібрати громаду та й піти до шкільного інспектора просити, щоб надав дівчині посаду таки в нашому селі?* [3, 66].

Вживання префіксів-прийменників *зо, передо*: *Оля дивилася на Мотрю з розкритими устами, здеревіла з великого зачудування, а може, зо страху* [3, 56]; *Тоді стала передо мною присадкувата, з високими грудьми, з примруженими очима, вся в якомусь яскравому жінка (страшенно хочеться сказати «баба») і промовила гортанним голосом* [3, 60].

Виявлено також деякі морфологічні риси, а саме: залишки форм двоїни: *А я тебе просив, душко, щоб ти ніколи не тичила своїх три гроші, як я з людьми розмовляю, чи не просив?* [3, 320]; поширеність відмінкових закінчень іменників, зокрема М. В. на -ім: *В притіненім покої лежить на отаманці мама.* [3, 52]; *Стебнуєте на правім боці!* [3, 58]; *Мені саме здається, що у вас є мистецький нерв, а може навіть талант в якімсь напрямі* [3, 78]; *Що цікавого може писати жінка, яка вже є для когось в цім випадку для Мотриної мамі, тьотею?; Мотря помітила в однім його ріжку гапт* [3, 55]; *Треба мати відвагу зупинитися на цім і усвідомити собі одну правду: мама любила його колись* [3, 56]; *Не забувайся, Тоньку, і пам’ятай, що ми в публічній місці* [3, 60].

Складні форми вказівного займенника: *тамті, тамтой, тамта*: *Пішла я поміж жінок, пегореворила з тою-тамтою і бачу, що тут багато не вдієш* [3, 193].

Дієслівні форми з залишками давнього перфекта *аби-сь*: *На, котику, аби-сь пам'ятав свою господню...*[3, 217].

Зафіксовано помітну тенденцію вираження обставини часу конструкцією з прийменником по та іменника у місцевому відмінку: *По досвітках скриплять колодязі, а вечорами лунуть сині димочки до неба, як сама молитва* [3, 51]; *Цю годину вона мала по обіді, десь біля третьої, як кінчали їсти моряки* [3, 20]; *Інші люди мають щастя виграти на лотереї, знайти підкову чи одержати спадок по вуйкові в Америці* [3, 60]; *Одного гарного дня він тільки повідомив панну Місю, про те, що він у же по шлюбі* [3,150].

Використання характерних прислівників: *Думаю заки заїду додому, лист цей буде вже в дорозі до тебе* [3, 34]; *А потім, певно, пригадала собі, як Мотря не раз фантазувала про те, щоб стати великою сценічною артисткою...* [3, 201]; підсилювальної частки *ади*: *Якби я знав був, Марійко, та я б додав ще їм і те, що мав, щоб тільки тебе взяти, бо, ади, скапав мені вік, як воскова свічка...*[3, 201].

Вживання конструкції-фразеологізми: *дати драла* – “втїкати”: *Цікаво, що поробляє, коли не дала драла, наша «золота» панна Міся?* [3, 162]; *ні з сього ні з того* – “безпричинно”: *При компоті спитала ні з сього ні з того* [3, 103]; *ломи голову* – “напружено думати”: *Завтра дадуть мені ділянку, то добре, але тепер ломи собі голову* [3, 300].

Діалектна лексика використовується у мові творів як один з важливих компонентів, зокрема в діалогах і описах побутових ситуацій, взагалі тоді, коли автор прагне надати мові свого твору природного розмовного забарвлення.

Найповніше в оповіданнях репрезентовані лексико-семантичні діалектизми різної частини мовної належності. Авторка використовує різні лексеми для називання осіб за свояцтвом, віком, родом занять: *вуйко* – дядько по матері, брат матері: *Хвилиною мені здавалось, що моя місія, безперечно, закінчиться успіхом – вуйко допоможе Янекові* [3, 90]; *вуйшек*: *А почалося воно з того, що влітку тридцять шостого року несподівано, як грім серед ясного дня, приїхав до Пястів багатий вуйшек* [3, 82]; *дітвак* – дитина: *У скільки років жив, наче в летаргії, аж раптом цей дітвак дивно й боляче пробудив його...*[3, 80]; *хлоп* – чоловік, мужчина, хлопець: *Ви ж знаєте, що наш хлоп оцінює тільки те, що дорого коштує...*[3, 110]; *фурман* – візник: *А ви, тату, підіть в область і скажіть там, що ви ніколи не наймали їх, бо ті фурмани...* – вона почервоніла, – *були не наймати, а ...коханці вашої жінки ...*[3, 215]; *дука* – багач: *В ті часи покинути шлюбній жінці такого дуку, як Кавуля, і залишитись у тому ж селі було неможливо* [3, 216].

Речі на позначення домашнього вжитку та побуту людей: *бамбетель* – лавка, ліжко; *канпка* – диван : *Я повела очима по хаті: під стіною стояв так званий бамбетель, а у протилежаючому кутку була канпка* [3, 136]; *слоїки* – банки: *Я казала Ксені добре слоїки виварити і на гарячій висушити...* [3, 100]; *збанок* – глекоподібний глиняний, дерев'яний або металевий посуд для води, молока, квасу: *На вікні у Зоні помітила Лєся білий фарфоровий збанок і чомусь взяла це за знак, що Зона дома* [3, 105]; *пудло* – коробка або футляр: *Нарешті дівчина залишає квартиру, несучи пудло з фанери в руці* [3, 325]; *цєрата* – тканина, покрита з одного або з обох боків особливою речовиною, що робить її водонепроникною: – *Маєш – виїняла з-під цєрати стола якийсь лист і подала* [3, 40].

Назви частин тіла: *цєра* – колір шкіри: *Не має гарної цєри...* [3, 104]; *черєво* – живіт: *Настояний на горілиці полин вгамовує болі в черєві* [3, 264]; *бузьо* – рот, губи: *Само собою розуміється, що першим жестом мого шефа, як тільки дізнався він про правду (незважаючи на всі його попередні компліменти щодо моєї фігурки і бузі)* [3, 155]; *рам'я* – плече: *Він оглянувся, чи хто не йде, перехилив її голівку через своє рам'я і сказав у саме лице* [3, 30].

Своєрідну групу утворюють назви одягу: *футерко* – хутро, шуба: *Мала намір тепер, улітку, купити по дешевій ціні зимове футерко для Влодка* [3, 98]; *подолок* – спідниця: *Лист завиюється у складки газети, так, що впав Лєсі у подолок, коли розгорнула газету* [3, 100].

Ірина Вільде залучила цю лексику до активного функціонування у зв'язку з тим, що вона сприяє достеменному відтворенню мовного, побутового колориту, психічної атмосфери, реалій доби, місцевості, типізації та індивідуалізації персонажів.

Отже, в проаналізованій збірці оповідань Ірини Вільде діалектна лексика виступає виразним мовним засобом, який допомагає митцю глибоко розкрити чи дослідити ментальність героїв, виконує роль домінантного образотворчого фактора у розкритті внутрішнього світу героїв. Письменниця вживає діалектну лексику створюючи певний колорит. Діалектна лексика виконує й пізнавальну функцію, адже знайомить нас з предметами побуту, господарювання, виробничої діяльності, звичаями тощо. Більшість діалектизмів в оповіданнях художньо виправдані, вступаю-

чи у семантико-стилістичну взаємодію зі словами літературної мови. Використання діалектизмів надає мові дійових осіб художніх творів природного звучання.

Список використаних джерел

1. Вальо М. Ірина Вільде: Літ.-критич. нарис / Марія Андріївна Вальо. – К. : Радянський письменник, 1962. – 138 с.
2. Вільде Ірина. Незбагненне серце / Упоряд., вступ, стаття і прим. М. Вальо. – Львів, 1990. – 255 с.
3. Вільде Ірина. Троянди і Терня. Повісті та оповідання / Ірина Вільде. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1961.
4. Ґрещук В. В. південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / В. Ґрещук, Вал. Ґрещук. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 201. – 309 с.
5. Мафтин Н. Мала проза Ірини Вільде: неповторність індивідуального голосу / Наталя Мафтин. – Івано-Франківськ, 1998. – 116 с.
6. Мафтин Н. Щоб запалити любов до Всесвіту. Рання проза Ірини Вільде. [Текст] / Наталя Мафтин // Слово і час : Науковий журнал. – 2007 / 1. – N 5. – С. 49–55.
7. Харлан О. Чернівецький текст у циклі повістей Ірини Вільде “Метелики на шпильках” / О. Харлан // Слово і час. – 2008. – № 2. – С. 27–32.
8. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970-1980. Т.1-11.

Анотація. У даному дослідженні проаналізовано деякі мовні особливості збірки оповідань Ірини Вільде, виявлено певні говіркові явища, а також лексико-семантичні діалектизми різної частиномовної належності. Простежено їхню роль у відображенні місцевого колориту, в образотворенні, індивідуалізації героїв художнього твору. Матеріалом обрано збірку оповідань «Троянди і Терня».

Ключові слова: діалект, фонетичні особливості, морфологічні особливості, синтаксичні особливості, художній твір, народні говори, діалектна лексика.

Summary. Study of style of the writer based on deep knowledge of his speech, which is inextricably linked with the national language, since it is based on it. Features of use of dialect in literary works of the writer has always attracted the attention of both writers and linguists. The results of a complete analysis of the use of dialect in literary texts contribute to deepening the concept of a national language picture of the world, may be the basis for the study of language perception of the world by the author.

The article deals with the research of some linguistic features of collection of stories by Iryna Vilde, are discovered certain phenomena of manners of speaking, particular dialect vocabulary for linguistic identity. Trace their role in the reflection of local color in the creation of images, the individual characteristics of heroes artwork. Material chosen collection «The roses and the thorns».

Dialect vocabulary is part of the artistic mind of the writer, reflects the national outlook, the language used for the depiction of portraits, scenes from everyday life. Most dialect in stories artistically justified, enter the semantic and stylistic interaction with said language. Used in artistic language dialect, sounding and most accurate in the figurative features more draws attention to the background of language. They provide language actors fiction natural sound. In the stories of Iryna Vilde serves a distinct dialect vocabulary speech tool that helps the artist deeply expand or explore the mentality of the characters, serves as the dominant factor in revealing the fine inner world of the characters.

Key words: a dialect, phonetical feature, morphological feature, syntactical construction, artwork, folk manner of speaking, dialect vocabulary.

Отримано: 24.10.2015 р.

ЕМОЦІЙНІСТЬ ЯК РЕЛЕВАНТНА РИСА ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МЕНТАЛІТЕТУ БУКОВИНЦІВ У ПРОЗІ М. МАТІОС

Процес розуміння й аналізу фразеологічного складу мови – це шлях до пізнання менталітету народу, його уявлень про світ. Тому в сучасній лінгвістиці нагальною постала потреба вивчення психокогнітивного аспекту фразеології (О. Селіванова); потрактування фразеологічних одиниць із позицій етнокультури та лінгвокраїнознавства (Н. Бабич, В. Білоноженко, В. Жайворонко, В. Кононенко, В. Лавер, О. Левченко, Р. Мінняло, М. Олійник, Н. Романюк, О. Селіванова, Г. Ступінська, Г. Удовиченко, В. Ужченко); дослідження фразеологізмів як репрезентантів національного менталітету й джерела народознавства (О. Майборода, О. Назаренко).

Фразеологічні одиниці (далі ФО) – явище самобутнє та специфічне. Вони не так описують навколишній світ, як інтерпретують його, виражаючи суб'єктивне, емоційне ставлення носія мови до дійсності [1, 88].

Фразеологічна вербалізація емоційності транслює особливості образного світосприйняття етносу та його мовного кодування, яке закорінене в національному менталітеті.

Не зважаючи на те, що творчості Марії Матіос приділено увагу в літературознавчих працях Я. Голобородька, Т. Гундорової, Т. Ткаченко, Р. Харчук та ін., у мовознавчих розвідках Н. Бербер, Т. Беляєвої, А. Вегеш, Ю. Вороніної, Л. Марчук, І. Тимченко, Н. Шарманової та ін. сьогодні стає доречним вивчення фразеологічного відтворення рис менталітету українців у прозі письменниці.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що феномен фразеологічних одиниць, в образній основі яких відбито характерологічні риси світобачення, які виступають складником поняття «менталітет» [7], в українській постмодерністській прозі ще недостатньо вивчений мовознавцями. Тому **метою** наукової розвідки є аналіз компонентних і семантико-функціональних особливостей ФО як вербалізаторів домінантної риси менталітету буковинців – емоційності – у художніх творах М. Матіос. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: систематизувати доробок учених щодо особливостей українського менталітету; визначити вирази ментальної специфіки людини на матеріалі фразеологізмів художніх творів Марії Матіос; дослідити фразеологічну інтерпретацію емоційності як домінантної риси менталітету буковинців кінця ХІХ – початку ХХ століття в прозі письменниці.

Зауважимо, що в україністиці вивчення національного менталітету розпочато в ХІХ столітті працями М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького. Продовжили ці дослідження Д. Чижевський, О. Кульчицький, В. Русанівський, М. Холодний та інші. Менталітет – «це характер народу», про який писав В. фон Гумбольдт [2, 370] і який відображено не тільки в мові, а й у літературі, релігії, духовному житті нації. Значний вплив на формування менталітету конкретної спільноти відіграє «фактор регіоналізації, який заздалегідь визначає стиль мислення, емоції, повсякденні вербальні та реальні реакції індивідів і який здатний значно стримувати чи нейтралізувати вплив інших факторів» [8].

Термін «менталітет» ми розуміємо як глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості; сукупність установок, нахилів індивіда чи соціальної групи мислити, відчувати та сприймати світ певним чином (М. Коломієць, Л. Молодова, О. Назаренко).

Варто зазначити, що у фразеологічному доробку художніх творів М. Матіос представлено інтелектуальні, вольові, моральні, емоційні риси характеру індивіда. На нашу думку, домінантними рисами менталітету буковинців кінця ХІХ – початку ХХ століття, є духовне й емоційне, чуттєве начало, яке переважає над раціональним.

Фразеологізми в прозі письменниці виступають не самочинно, а крізь призму авторського художньо-образного світобачення: М. Матіос глибоко пізнала й філософськи осмислила психологію своїх краян, їхній спосіб життя, світобачення, традиції, культуру.

Вибрані фразеологізми можна умовно поділити на дві групи за критерієм модальності переживання: ФО, що виражають позитивні відчуття, і ФО, що відображають негативні відчуття. Переважають ФО зі значенням емоційних переживань негативної модальності, що визначає здатність до емоційного співпереживання, високий рівень фізичної та психічної реакції на негативні зовнішні подразники не лише фізичного, а й морального характеру.

На основі проведеного аналізу художніх творів М. Матіос «Майже ніколи не навпаки», «Солодка Даруся» та «Черевички Божої Матері» виокремлено ФО на позначення таких емоційних переживань негативної модальності, як хвилювання, тривога, розпач, страждання, страх, гнів, туга, відчай тощо.

Зокрема, у прозі письменниці численними є контексти, у яких функціонально значущі ФО із компонентами-соматизмами, що репрезентують хвилювання, розпач, тривогу: «*Її сльозяться очі, її шкребе в горлі, її свербить у ямці під коліном...*» [6, 146] (пор.: *шкребе на душі*) – «кого-небудь охоплює почуття незадоволення, гіркоти, суму, неспокою, тривоги» [10, 964]; «*...і млість щоразу дужче й дужче розривали їй груди*» [4, 157] (пор.: *розривати груди*) – «1. Завдавати болю, примушувати страждати, переживати» [10, 757]; «*... і напівпритомна млість розливається їй від грудей до самого лона. Аж темніє в очах*» [4, 160] (пор.: *тьмариться в очах*) – «хто-небудь втрачає ясність, чіткість сприйняття (від втоми, перенапруження, хвилювання)» [10, 908]. В останньому реченні авторка за допомоги парцельованої ФО вдало відтворює емоційно-почуттєвий стан Теофіли, яка народила двох хлопчиків – Танасія і Прокопа – від чужинця (черкеса), перед яким не могла встояти її жіноча гордість. Завдяки ФО письменниці яскравіше відтворює стан тривоги, яка є передумовою страху жінки, причина якого – майбутнє повернення чоловіка з війни: «*Хоч як чекала Грицькова Теофіла, як готувалася до стрічі, а коли старшенький Амбросій перед самісіньким заходом сонця з порогу захлинувся словами «Мамо, тато!!!», вона вчула, що бухнула кров у голову*» [4, 149]. Наведені речення демонструють різноманітний набір синонімічних ФО у цій групі негативних емоцій, що пояснюємо складним і трагічним перебігом історичних подій, пов'язаних із становленням та розвитком українського народу, які певним чином формують менталітет нації.

Зміст домінуючої регіональної риси менталітету буковинців – емоції такої негативної модальності, як хвилювання, М. Матіос може позначати гіперболічно: «*Серце їй вилітає з грудей, але Петруня притискає його лівою рукою, а тоді зверху накриває ще й правою*» [4, 106] (пор.: *серце як не вискочить з грудей*) – «хто-небудь раптом відчув сильне хвилювання або переляк» [10, 797]. Своєрідність семантики ФО із компонентами *серце* запрограмована на структурному рівні, що визначає сприйняття українським етносом *серця* як активного творця емоційної дії, характер якої зумовлює семантика дієслова.

Емоційний стан передчуття як компонента хвилювання у свідомості українців асоціюється лише з діяльністю серця, його інтуїцією: «*Ой, чує моє серце, це нам так не минеться*» [5, 117] (пор.: *серце чує*) – «хто-небудь передбачає щось, підсвідомо здогадується про що-небудь» [10, 797].

Крім того, хвилювання буковинці аналогізують із рухом крові в голові: *бухає кров у скроні та в серце* [4, 131]; *кров ударяла у скроні* [6, 132] (пор.: *кров бухає в голову*) – «хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження» [10, 399]. А тугу, відчай персонажів письменниці передає фразеологічними знаками моторних стереотипів етносу: *билася кулаками в голову* [4, 144; 5, 76; 5, 77]; *хапається за голову* [5, 6] (пор.: *братися за голову*) – «бути у відчаї, розпачі» [10, 58]. Ці фразеологічні одиниці називають не лише фізіологічний бік емоційної реакції, а й описують певні процеси зміни міміки людини, зовнішності загалом: «*Видно людей під поштою. А вони без лиця*» [6, 141] (пор.: *нема лиця*) – «хто-небудь змінюється на виду, стає дуже блідим від раптового сильного хвилювання» [10, 541].

Невід'ємним складником художніх творів М. Матіос є ФО, що акумулюють у собі такі домінуючі риси менталітету буковинців кінця XIX – початку XX століття, як емоції страху: *тіло вкривають мурашки* [4, 72]; «*Що ви такого зробили в суботу?! – питає Зіся і чує, як мурашки повзуть тілом*» [6, 183] (пор.: *мурашки пробігають по тілу*) – «2. Комусь стає страшно, моторошно, неспокійно і т. ін.» [10, 512]. Перш за все тремтіння людини під час небезпеки має на меті змусити людський організм повернутися до нормального психічного стану. Тремтіння у разі переляку характеризує готовність м'язів до втечі чи нападу: *б'ють дрижаки* [4, 140] (пор.: *дрижаки пробігають по спині*) – «хто-небудь тремтить від холоду, страху, хворобливого стану, нервового напруження і т. ін.» [10, 268]. Такі ФО пробуджують діяльність уяви й викликають переживання в читача.

Для інтенсифікації вияву емоційності почуття страху до складу ФО може входити підсилювальна частка аж: «*Вона аж зупиняє дихання, як згадує, які мав очі!*» [6, 64] (пор.: *затаїти дихання*) – «принишкнути, завмерти внаслідок сильного потрясіння, переляку» [10, 318].

Контекст вимагає використання ФО з компонентом-соматизмом волосся, яка сприяє переконанню читача, що в сімейній сазі М. Матіос «Солодка Даруся» втілено основні клейноди прозової манери письменниці – живопис характерів із народу, реставрація живої мови, неідробної говірки з рясними барвистими діалектизмами. У фрагментах цього художнього твору за допомоги парцеляції соматичної ФО за структурою двоскладного поширеного речення авторка яскравіше передає емоції страху, інтегральний зміст яких позначають стереотипи моторики: «*Ці двоє дурних і вечеряють за столом разом з псами. Волосся дибки стає на голові*» [5, 70]; «*Бо так дві добі біднятко без цицьки плаче – волосся на голові дива стає*» [5, 119]; «*...і від такої картини у людей, здавалося, волосся також ставало дибки...*» [5, 159] (пор.: *аж волосся стає вгору*) – «кому-небудь стає дуже страшно» [10, 144]. Волосся піднімається вгору, коли комусь дуже страш-

но, безпосередньої миттєвої загрози її життю немає. Страх виникає на підставі аналізу ситуації, зіставлення та узагальнення сприйманих явищ, прогнозування вірогідності небезпеки.

Інтерпретуючи емоційність негативної модальності як домінуючу рису менталітету буковинців, М. Матіос численно вдається до лінгвістичної градації, тобто «вираження градаційного ставлення мовця до предмета мовлення лексико-фразеологічними, словотворчими, морфологічними та синтаксичними засобами. Мовний зміст функціонально-семантичної категорії градації становить градаційна ознака мови, <...> уявлення про вимірність тієї чи тієї ознаки проходить крізь призму світовідчуття мовця як індивідуума з особистісною системою міри та структури градації» [3].

Зокрема, в авторській мові застосовано висхідну градацію в трансляції страху Іванки, яка, раз у раз лякаючись свого переслідувача, діставалася лісом дідового хутора: «*Огидний страх сковував їй ноги, мурашки повзли по спині, волосся ставало дибки...*» [6, 52]. Семантичну ємність метафори з ключовою лексемою страх підсилюють синонімічні ФО. Вербалізатори емоційності дівчинки розташовано таким чином, що кожна наступна ФО є насиченішою, виразнішою, ніж попередня. Як наголошує Р. Харчук, «письменники завжди шукає гостру інтригу, надає перевагу емоційному надміру, різко протиставляючи добро і зло, <...> пише про межові стани ефектно, але не ефективно» [11, 70 – 71].

У новелах саги М. Матіос «Майже ніколи не навпаки», в основі якої естакада психологічних візерунків із родинно-побутових колізій селянського життя, також зафіксовано актуалізацію страждання, тривоги у ФО із соматизмом *серце*: «*Серце йому зараз рвалося, немов ота попечена свинським їдлом тонка кишка в Стринадових руках, яку різник щойно викинув у помийне відро*» [4, 81] (пор.: *рвати серце*) – «1. Викликати страждання, душевний біль; завдавати мук» [10, 732]. Ці переживання сприйнято як самовільну руйнацію.

У фразеологічному доробку повісті «Черевички Божої Матері» є ФО на позначення емоційного стану страждання, муки. Значення цієї семантичної групи ФО акцентує інтенсивний вияв хвилювання й актуалізує сему «моральний біль». Відчуття занепокоєння асоційовано у свідомості персонажів із певним видом діяльності *серця*. Відчуття муки, страждання в психоментальному просторі буковинців аналогізовано з відчуттям фізичного болю, що різниться за характером і тривалістю: «*Серце дрижить їй у грудях*» [6, 118], із зменшенням об'єму *серця*: «*У Іванки стиснулося серце від кривавого виду Якова Капетутера*» [6, 178].

Ці переживання українці сприймають також як зрушення з місця *серця*, швидко вилучення його з тіла: «*...Іванка <...> зіщулюється, стискається равликом, намагаючись не слухати, як пташкою вилітає з грудей її маленьке сердечко*» [6, 37] (пор.: *серце ледь не вискочить із грудей*) – «хто-небудь раптом відчув сильне хвилювання або переляк» [6, 797]; «*Шум вітру у кронах чи поодинокій змах крил сполоханого птаха над головою знову пускає галопом її перелякане серденько – і дитина хіба лише не плаче, притулившись чолом до бука коло роздоріжжя*» [6, 39] (пор.: *роздирати серце на шматки*) – «завдавати кому-небудь душевного болю, переживань» [10, 748].

Дієслівні супровідники соматизму *серце* вказують, крім того, на різний за інтенсивністю стукіт: «Іванка відчула, як швидко, несамовито забилося в ній *серце*» [6, 122] і співвідносять сприйняття тривоги із збоєм ритму, дії життєво важливого органу: «*Іванка чує, що в неї зупиняється серце: красний комісар назвав її діда Івана!*» [6, 149]. В емоційному світі буковинців, як доводить фактичний матеріал, панує не холодний раціональний розрахунок «голови», а жагучий поклик «серця». Етнопсихологи називають це «кордоцентричністю українського народного духу, що впливає з риси національного характеру – переваги емоцій та почуттів над інтелектом і волею» [9, 92].

Впадає в око детальне відтворення емоційно-експресивних діалогів персонажів художніх творів М. Матіос, у яких авторка подбала про життєву правдивість кожної деталі за допомоги ФО: «*... а він усе ж не каліка <...> шляк би го був трафив ще в моїй утробі, як мені дні коротає тою горілкою, згорів би був, дай Боже <...> А най мій язик чиряки обциплять, яке дурне сказала!*» [5, 5]. Функціональна ємність вигуків ФО імперативного характеру щільно переплетена з природною лайливістю та забобонністю буковинських селян, відображаючи не тільки регіональні, а й національні риси менталітету українців.

Зауважимо, що перипетії життя мешканців сіл Західної України супроводжені вживанням численних ФО-лайок: «*Навіть коли б сюди надійшов такий самий немічний (шляк би його не трафив понині!) її Іван із канчуком у руках*» [4, 122]; «*А ви питаєте, що стряслося у мене, най шляк вас трафить з таким вихованням!*» [5, 52] (пор.: *шляк би трафив*) – «уживається для вираження крайнього незадоволення або обурення ким-, чим-небудь, зневаги, зла до когось» [10, 966]; «*Усохли би були тоді йому руки*» [4, 82] (пор.: *щоб руки повсихали*) – «1. Уживається для вираження погрози, побажання зла кому-небудь» [10, 772]; «*Язик би ваш чиряками обкинуло, Штефко, яке пусте пророкуєте!*» [5, 94] (пор.: *хай язик у роті руба стане*) – «уживається для вираження великого незадоволення чіми-небудь словами, розмовами» [10, 976]; «*Заткайся, заткала би тя лиха година! Не видиш, ледь жива ходить...*» [5, 32]; «*...та й понесло їх з тими*

фанами перед батька в пекло, несла би їх лиха година» [5, 130] (пор.: побила б тебе лиха година) – «1. Уживається для вираження незадоволення з приводу когось, чого-небудь» [10, 176].

Аналізовані ФО репрезентують нагнітання психологічної атмосфери та служать для відтворення збудженого емоційного стану героїв у момент мовлення: «*Мой, брє, аби гезунт! І куда ви, тату Борсук, дивився до сьогодні, шкіра би на вас була тріснула?!» [6, 29]; «Що ти таке собі надумала, пес би його губи лизав, що Маєра через тебе леда шляк не трафив» [6, 31].*

У процесі дослідження привертають увагу непоширені ФО з позитивним емоційним навантаженням: «*...як зарежоче – ніби горіх з усієї сили потрусить, у мент «сирітки» укривють тіло» [6, 99] (пор.: мурашки сипнули по тілу) – «1. Хтось тремтить, здригається від хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття» [10, 512].*

У кількох реченнях саги «Майже ніколи не навпаки» реєструємо ФО, які позначають внутрішній стан радості, полегшення: «*А він моді зм'якнув серцем від жалісливого флінккання своєї одиначки» [4, 87] (пор.: розм'якшувати серце) – «викликати у кого-небудь почуття доброти, лагідності; розчулювати когось» [10, 120]; «І скине камінь із душі» [4, 163] (пор.: як камінь з душі спав) – «кому-небудь стало легко, спокійно, хтось заспокоївся» [10, 363]; «Дорогий пане-товаришу! – казав довстріч Кирило чи то малому, чи то старому – і відкрита усмішка тягнулася йому до самих вух» [4, 163] (пор.: аж до вух) – «1. Щиро, від душі, широко розкриваючи рот» [10, 162]. Такі фразеологізми зберігають мовну символіку української свідомості, особливості національного характеру, культуру, звичаї і транслюють ці знання наступним поколінням.*

Отже, аналіз художніх творів М. Матіос свідчить, що напружений душевний стан персонажів як наскрізний мотив прози письменниці супроводжують фразеологічні одиниці зі значенням емоційних переживань негативної модальності (хвилювання, страждання, гнів, тривога, страх, туга, відчай, лайливість) як домінуючої риси менталітету буковинців кінця XIX – початку XX століття. Оформлення компонентного складу ФО здійснено за моделями дієслово та іменник (без прийменника чи з прийменником); за схемою простого двоскладного непоширеного/поширеного речення. Антропоцентричність та аналогізація предметного світу у свідомості людини зумовлюють особливу значущість у номінативних процесах соматизмів.

У подальшому перспективним є дослідження релевантності фразеологізмів на відтворення ментальної діяльності людини в ідіостилі Марії Матіос.

Список використаних джерел

1. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К., 2004.
2. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
3. Марчук Л. М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові [Електронний ресурс] / Л. М. Марчук. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
4. Матіос Марія Майже ніколи не навпаки / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 176 с.
5. Матіос Марія Солодка Даруся / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 188 с.
6. Матіос Марія Черевички Божої Матері вирвана сторінка з буковинської саги: Повість / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2013. – 208 с.
7. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету / О. В. Назаренко // автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 – Дніпропетр. нац. ун-т., 2001. — 18 с.
8. Побочий І. А. Менталітет українського суспільства: витоки та сучасний стан [Електронний ресурс] / І. А. Побочий. – Режим доступу: [// www.nbuv.gov.ua/portal/.../91-07.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/.../91-07.pdf)
9. Старовойт І. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей / І. Старовойт. – Київ – Тернопіль : «ТАНГ», 1997. – 253 с.
10. Фразеологічний словник української мови / Укл.: Білоноженко В. М. та ін. – К. : «Наукова думка», 1999. – 984 с.
11. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: постмодерний період / Р. Харчук. – К. : «Академія», 2008. – 248 с.

Анотація. У статті досліджено фразеологічні одиниці, що транслюють емоційність як домінуючу рису менталітету буковинців кінця XIX – першої половини XX століття в художніх творах Марії Матіос. З'ясовано компонентний склад і семантико-функціональну різноплановість фразеологічної вербалізації емоційних станів персонажів письменниці. Виявлено, що основу ментальної характеристики буковинців складають фразеологічні одиниці, які репрезентують емоційні переживання негативної модальності.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, менталітет, домінуюча регіональна риса менталітету, емоційність, художній твір.

Summary. *The article under consideration deals with the process of understanding and analyzing of the phraseological composition of language. This process is stressed as a way to know the mentality of the people, their ideas about the world. The author thoroughly investigates phraseological units that convey emotiveness as the dominant feature of mentality of the inhabitants of Bukovyna of the late 19th – early 20th century in the works of fiction “Almost never vice versa”, “Sweet Darusya” and “Our Lady Slippers” Mary Matios.*

The term “mentality” is understood by the author as the deeper level of collective and individual consciousness; a set of attitudes, aptitudes of an individual or social group to think, feel and perceive the world in a certain way.

It is emphasized that the dominant features of mentality of the inhabitants of Bukovyna of the late 19th – early 20th century is spirituality, emotional and sensual origin which prevails over the rational.

There are observed phraseological units divided into two groups according to the criterion of experiences modality: phraseologisms expressing positive feelings and phrasemes expressing negative feelings. Priority of phraseological units are discovered with a value of emotional experiences of negative modality which determines the capacity for emotional empathy, high level of physical and mental reactions to negative extrinsic stimuli not only physical but also moral.

The author stresses the relevance of the investigated units, i.e. their cordocentricity: a sense of anxiety in the consciousness of the characters is associated with a certain kind of activity of the heart.

It was found that the design of phraseological units components as interpreters of emotiveness of the inhabitants of Bukovyna in the works of fiction of M. Matios made in three main models: verb + noun (without a preposition or with preposition); according to the scheme of a simple two-member unextended sentence; according to the scheme of a simple two-member extended sentence.

It was revealed that the functional capacity of interjectional phraseological units of imperative character is tightly intertwined with the natural foul expressiveness and superstition of the peasants of Bukovyna, explicating not only regional but also national features of Ukrainian mentality.

Keywords: *phraseological unit, mentality, defining regional characteristics mentality, emotion, artistic work.*

Отримано: 17.10.2015 р.

УДК 811.111'373

Єсипенко Н.Г.

АНТРОПОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ МЕТАФОРИЗАЦІЇ ТЕРМІНІВ

Метафора – складне і багатоаспектне явище. Вивчення метафори спрямоване в логіко-філософське, лінгвістичне, лексикографічне і когнітивно-психологічне рідича (А. Вежбицька, А. Залізник, В. Москвін, Ж. Lakoff, М. Black, Е. Sweetser та ін.). У різні часи, окремі вчені звертали увагу на дві функції метафори: вона є засобом позначення того, що не має назви, і також засобом створення художньої мови [1, 11]. Таким чином наголошувалась саме номінативна функція метафори. Визнаним є факт існування двох типів метафори: художньої та мовної. Існують відмінності між зазначеними типами метафор, що полягають у ступені експліцитності образу та функції у мові, проте когнітивні процеси порівняння (симіляції), які лежать в основі метафоричного переносу, у мовній і художній авторській метафорі принципових розбіжностей не фіксують. І мовна, і художня метафори є двома специфічними маніфестаціями єдиного універсального когнітивного процесу [4, 49]. Мовна метафора широко репрезентована у словниках різного типу (у тому числі наукових і вузькогалузевих), тому деякі метафори є науковими. У свою чергу наукова метафора чи термінологізована метафора є водночас мовною метафорою, оскільки вона формується та функціонує у мові науки. Наукові розвідки, історія вивчення метафор і їх концептуальна природа уможливили виокремлення метафори в об'єкт міждисциплінарної дисципліни – метафорології. Проте *актуальним* залишається питання метафоризації термінів.

Мета статті полягає у висвітленні процесу метафоризації термінів шляхом семантичних зсувів у значенні лексеми-основи. Серед *завдань* дослідження зазначимо такі: проаналізувати підходи до вивчення метафор, проілюструвати приклади семантичних модифікацій в англійських термінах, охарактеризувати когнітивний механізм метафоризації. *Матеріалом* вивчення слугувала англійські термінологічні словники військової та геодезичної сфер. Арістотель вперше сформулював положення про метафору, основною функцією якої є пошук подібності. Тлумачення метафори в античній, класичній і когнітивній лінгвістиці ґрунтуються на визнанні подібності

між двома референтами при перенесенні найменування. Наприклад, в *zebra* значення *referee in football or baseball* [from the shirts patterned in black-and-white stripes worn by football referees] (суддя/рефери в футболі чи бейсболі) виникає в результаті метафоричного переосмислення значення *African mammals related to the horse but distinctively and conspicuously patterned in stripes of black or dark brown and white or buff* за зовнішньою аналогією, що проглядається в семантичному посереднику метафоризації *patterned in black-and-white stripes*. Навіть переходячи в сферу термінології, *zebra* продовжує семантичну модифікацію, але зберігає при цьому свій семантичний посередник метафоризації. Наприклад, військовий термін *zebra camouflage painting* (камуфляжний окрас) формує своє значення на основі розмальовування (painting) за смугастим паттерном (*zebra: patterned in black-and-white stripes*) задля маскування (*camouflage*).

Безумовний зв'язок метафори зі словом зумовив її вивчення як тропа і риторичного прийому. Розмежування художньої метафори і мовної метафори (катахрези) виникає через втрату образності й виходом значення за межі контексту. Принципової відмінності в способі творення цих видів метафори немає, адже як найтипівший спосіб семантичного розвитку слова метафора, на відміну від інших способів, відображає домінування образно-асоціативних основ номінації при перенесенні значення.

Порушення семантичної норми, що лежить в основі метафори, дозволяє об'єднання різних понять у семантиці одного слова, породжуючи таким чином полісемію. Наприклад, *leg* (нога: one of the long body parts that are used especially for standing, walking, and running) мотивує метафоричне значення *опора, стовп, стійка, підставка; сторона кута, катет; маршрут польоту; відрізок шляху, розгалуження дороги* та ін. Метафоричне підґрунтя спостерігаємо також в інших типах семантичних модифікацій. Приклад зміщення в полісеманті *spray* (*бризки, водяний пил*) у значенні військового терміна *конус розльоту осколків* (*a quantity of small objects flying through the air – a spray of bullets*) експлікує метафоричну базу за аналогією форми.

Вивчення метафори як системоутворюючого фактора базується на спільності утворення непрямих значень у слів одного семантичного класу і взаємодії складників двох різних семантичних полів. Наявність закономірностей в основі мовної метафори доводить системність метафоричних значень. Здійснені дослідження класифікаційних схем метафор дають підстави виокремити шість об'ємних семантичних сфер: ПРЕДМЕТ, ТВАРИНА, ЛЮДИНА, ФІЗИЧНИЙ СВІТ, ПСИХІЧНИЙ СВІТ, АБСТРАКЦІЇ [2, 48]. Такі семантичні сфери виокремлюються на основі рекурентності й відтворюваності метафоричних переносів й іноді прирівнюються до семантичних моделей [5, 58]. Опис метафори як мовної універсали ґрунтується на співпадінні національних метафоричних систем носіїв різних культур одного історичного періоду, а також носіїв однієї культури різних історичних проміжків. Універсальність метафори визначається спільним біолого-психологічним началом людей, спільністю мовної функції, когнітивного механізму й спільністю механізму метафороутворення в мові.

Механізм метафоризації на семантичному рівні експлікує перебудову семного складу при переосмисленні значення. Наприклад, в *umbrella* (*парасолька*) з'являється значення *авіаційне прикриття* у ролі військового терміна, яке виявляє сему значення *protection against*. Метафоризація значення часто супроводжується пейорацією, наприклад, *clam* (*моллюск*), *flytrap* (*мухоловка*), *gash* (*розріз*) означають *рот*. Наявність оцінки вимагає присутності емоційного компонента в структурі метафори. Проте навіть конотативні семантичні тенденції зводяться до конвенціоналізації смислу метафори.

Певні закономірності в утворенні метафори дають змогу визначити механізм метафоричного переносу й класифікаційне підґрунтя для типології метафор. Існуючі класифікації метафор охоплюються семантичними і структурно-граматичними критеріями – за структурою: прості (однокомпонентні), складні (багатокомпонентні); за морфологічним виявом головного компонента метафори: іменникові, прикметникові, дієслівні; за семантикою: антропометафори, зоометафори, ботанометафори (або біометафори), метафори-опредмечування ознак, метафори-синестезії (сенсорні метафори); за належністю до систем мови і мовлення: узуальні (стерті, мертві – мовні), авторські (образні, оказіональні – мовленнєві); за функцією: порівняння, протиставлення, загадка, номінація, базова метафора, приписування властивостей; за належністю головного компонента метафори до певної лексико-тематичної групи; за когнітивною ознакою: конвенціональні, номінативні, експресивні та ін.

Для розуміння метафоризації як семантичного процесу необхідно пам'ятати про взаємодію значення слова й мислення людини. Розвиток антропоцентричного підходу до вивчення мовного/мовленнєвого матеріалу сприяв визнанню метафори вербалізованою властивістю людського мислення. Метафори відображають організацію людського досвіду.

Доведено, що становлення терміна способом метафоризації відбувається за три етапи. На першому етапі вирізняються розпізнавальні ознаки об'єкта, які репрезентують узагальнене первинне поняття про цей об'єкт. Таке первинне поняття детермінує вибір слова-репрезентанта із лексичного фонду мови. Метафорична номінація ґрунтується на збігу окремої ознаки двох гете-

рогенних об'єктів, що є суттєвою у понятті про новий об'єкт на конкретному етапі його пізнання. Встановлення спільної ознаки, у свою чергу, вимагає зіставлення значення загальноживаного слова та поняття про об'єкт, лексичне вираження якого підлягає метафоризації. Наприклад, на першому етапі становлення геодезичного терміна *ceiling* (гранична висота) основне значення загальноживаного слова *ceiling* (стеля: *the inside surface at the top of a room*) містить ознаку «*the top of*» (верхня, гранична частина чогось), що дала підґрунтя для метафоризації лексеми *ceiling*.

Етап концептуалізації є наступним у метафоричному термінотворенні. Він полягає у подальшому формуванні поняття об'єкта під впливом певного значення загальноживаного слова, що визначає пізнання й осмислення об'єкта дійсності. При цьому можуть також виявлятися й усвідомлюватися розбіжності двох понять, що порівнюються. Для цього етапу характерна інтенсивна розумова діяльність суб'єкта, що пізнає.

Третій етап утворення терміну на основі метафоричного перенесення вимагає закріплення обраної одиниці номінації за новим термінізованим поняттям і, відповідно, розмежування семантичних планів загальноживаного слова і терміна на підставі того, що нове найменування набуває нового змісту. У зв'язку з цим нова одиниця номінації набуває окремої номінативної ваги і стає терміном. Після утворення й закріплення терміна у мові, загальноживане значення стає внутрішньою формою лексеми і слугує для мотивації метафоричного перенесення. Таким чином загальноживане значення як внутрішня форма терміна-метафори є певним фоновим значенням, що допомагає уявити об'єкт. Отже, антропоцентричність механізму формування метафори розкривається в когнітивному освоєнні дійсності.

Бачимо, що метафора в сучасному розумінні творить певну парадигму, репрезентовану мовленнєвими, мовними і концептуальними елементами. Об'єктивація імпліцитної семи в результаті метафоризації веде до появи нової концептуальної ознаки і розвитку концепту. Метафоричність людського мислення, що досліджується в когнітивній лінгвістиці, утворює систему інваріантних концептуальних метафор чи метафоричних понять таких, як орієнтаційних, онтологічних, структурних. З-поміж структурних метафор виокремлюють антропоморфну (наприклад, антропоморфний метафоричний військовий термін *hunter-killer* (головне загальноживане значення «мисливець-убивця») – зброя пошуку та винищення супротивника); зооморфну (*hedgehog* – головне значення «їжак», у військовій термінології – «загорода»); ботаноморфну (*mushroom cloud*: *mushroom* – головне значення «гриб», *cloud* – «хмара», у військовій сфері – «гриб ядерного вибуху»), топоморфну (*hill* – «пагорб, узгір'я», *військ.* «висота») та ін. Спостерігаємо, що метафоричне проектування фіксує велику кількість напрямків метафоричного переносу, коли, наприклад, сферу-джерело ЧАСТИНИ ЛЮДСЬКОГО ТІЛА (*body, eye, hand, hair, head, foot, leg* та ін.) використовують для метафоричного осмислення об'єктів певної галузі: геодезичні терміни *body of water* (елемент гідрографії на карті), *free-hand drawing* (креслення від руки), *arrowhead* (стрілка на рисунку), *hairspring* (пружинний циркуль). Відмінності в обсязі тематичних об'єднань метафор зумовлені градацією спрямованості метафоризації. Виокремлюють метакатегоріальні переноси, що включають трансформації живих/неживих категорій; категоріальні переноси, що обмежуються рамками частин мови; тематичні переноси, наприклад, частина тіла – частина інструмента (геодез. *footplate* – підкладень рейки).

При розгляді метафори як форми наукової думки виявляється, що маргінальні компоненти структури значення лексеми нерелевантні при утворенні наукового метафоричного терміна, адже він постає не простим уподібненням референта релятові, а одночасним посиланням на них. Метафоричний термін співвідноситься виключно з головним значенням слова-основи, наприклад, *jaw* (головне значення «щелепа»), що мотивує морський термін «буса гафеля»: *the inner end of a boom or gaff forked or hollowed so as to partly encircle and move freely on the mast*. Термін *jaw*, утворений на базі значення загальноживаного слова, отримує іншу денотативно-сигніфікативну віднесеність. Спостерігаємо зміну предметно-понятійного ядра слова, яка зумовлюється тим, що воно стає об'єктом позначення нового наукового поняття, нової реалії, яка належить до наукової картини світу. Метафоричний термін містить певну інформацію, що стосується вторинного об'єкту метафоризації, а також надає можливість виявити нові характеристики первинного об'єкта, всі складові його асоціацій.

Отже, одним із шляхів поповнення наукової термінологічної лексики є загальноживана мова. Цей процес є цілком закономірним, оскільки терміни і загальноживані мовні одиниці мають однакову лексико-граматичну парадигму; терміни і загальноживані слова виконують здебільшого номінативну функцію: позначають, називають поняття, які відображають явища об'єктивної дійсності; терміни перебувають у тісному зв'язку із загальноживаними словами, доповнюючи й розширюючи лексичну систему мови. Метафора в термінології теж є явищем закономірним, тому що будь-який термін є результатом досягнення розумом навколишньої дійсності. Метафоричний термін представляє собою складну структуру, в якій фіксуються знання про об'єкт, що позначається, та сукупність певних семантичних ознак, які відображають нові

знання про світ. Основна ознака метафори у терміносистемі – її семантична двоїстість. Структура метафори містить два складники: значення (властивість актуального об'єкта) та образ допоміжного об'єкта, що пояснюється сенсорною взаємодією людини з навколишнім світом, яка відображена у метафоричному баченні одних об'єктів дійсності крізь призму інших.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в дослідженні когнітивної метафори у наукових текстах різних варіантів англійської мови для виявлення спільних та відмінних лінгвокультурологічних ознак когнітивних механізмів метафороутворення.

Список використаних джерел

1. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 11-26.
2. Жадейко М.Н. Антропологический аспект метафоризации / М. Н. Жадейко // Антропология языка. – М. : Флинта : Наука, 2010. – С. 48-58.
3. Зализняк А.А. Заметки о метафоре / А.А. Зализняк // Слово в тексте и словаре. – М. : Наука, 2000. – С. 82-90.
4. Кононова И. В. Метафора как когнитивный инструмент / И. В. Кононова // Поиск молодых. – Усурийск : Усуур.ун-т, 1998. – С. 45-56.
5. Складарская Г. Н. Языковая метафора в словаре. Опыт системного описания / Г. Н. Складарская // Вопросы языкознания. – М., 1987. – №2. – С. 54-62.
6. Black M. Models and Metaphor / M. Black // Studies in Language and Philosophy. – London : Cornell University Press, 1962. – P.25-47.
7. Lakoff G. Women, fire and dangerous things: what categories reveal about the mind / G. Lakoff. – Chicago : University of Chicago, 1987. – 642 p.
8. Sweetser E. E. From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure / E. E. Sweetser. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 188 p.
9. Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis / Ann Wierzbicka. – Arbor : Kamora, 1985. – 368 p.

Анотація. У статті розглядається антропологічний аспект метафоризації термінів. Визначено, що механізм метафоризації на семантичному рівні експлікує перебудову семного складу при переосмисленні значення лексеми-основи. Антропоцентричність механізму формування метафори розкривається в когнітивному освоєнні дійсності людиною.

Ключові слова: антропоцентричність, метафора, термін, семантична ознака, метафоричне перенесення, когнітивний процес.

Summary. Metaphors have been a matter of investigation for a long period in philosophy, linguistics, cognitive sciences, psychology. Each of this sciences offers its definition of the term, but metaphor is broadly understood as a figure of speech in which a word or a phrase literally denoting one kind of object or idea is used instead of another to suggest a likeness or analogy between them. Metaphors are part of figurative language. They have a lot in common with analogy. Metaphors perform a nominative function in the language. Aristotle narrowly defined metaphor as a linguistic device comparing dissimilar things, emphasizing that metaphors used in spoken rhetoric can prompt listeners to decipher how dissimilar things are alike. The idea that metaphor is a central component of human cognition that is frequently used to understand and communicate abstract and elusive ideas has only grown in recent years (Anna Wierzbicka, E. Sweetser, G. Lakoff, R. Langacker). Yet despite a considerable amount of research little is still known about how metaphors help to build terms. Metaphors are vital tools in terminology. A metaphorical term is coined when certain characteristics of both objects are selected and emphasized, creating a new view of one of the objects. For example, a word zebra acquires a meaning referee in football or baseball [from the shirts patterned in black-and-white stripes worn by football referees] as the result of metaphorical transfer of meaning African mammals related to the horse but distinctively and conspicuously patterned in stripes of black or dark brown and white or buff, based on analogy in appearance presented by a semantic mediator patterned in black-and-white stripes. Then pertaining terminology the word zebra undergoes further semantic modifications still preserving its semantic mediator for metaphorisation. Military term zebra camouflage painting builds its meaning on the basis of painting according to the black-and-white pattern (zebra: patterned in black-and-white stripes) for camouflage. Metaphors extend meaning beyond literal meaning of lexemes basing it on analogy. Metaphors have been established as a way of developing scientific terminology.

Key words: anthropocentrism, metaphor, term, semantic feature, metaphorical transfer, cognitive process.

Отримано: 22.10.2015 р.

КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ КОНСОЛІДАЦІЇ В ІНТЕРАКТИВНОМУ СПІЛКУВАННІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ

Постановка проблеми. В останні десятиліття в українському мовознавстві посилюється інтерес до проблем політичної комунікації, зокрема з огляду на бурхливі політичні події початку XXI століття, пов'язані з низкою виборчих перегонів (Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондраченко, Н. В. Петлюченко, К. С. Серажим, Л. М. Синельникова, Л. Л. Славова та ін.). Лінгвісти звернули увагу на проблеми масової комунікації та політичного мовлення, орієнтуючись на багатоплановий матеріал, який, власне, і надає своєрідності українському політичному дискурсу. Увагу акцентовано на політичній рекламі, вербальних політтехнологіях, мовленнєвих засобах впливу на свідомість і підсвідомість виборців, особливостях мовлення окремих політиків. Проте поява низки телевізійних програм – нових політичних ток-шоу – містить новий матеріал для аналізу політичної комунікації. Більшість таких програм транслюють у прямому ефірі, тому їх формат принципово відрізняється від інших телепрограм, побудованих на попередньому записі підготовлених промов політиків. Політики певною мірою спираються на «домашні заготовки» під час монологічного мовлення, тобто публічні промови в телеефірі, безумовно, є підготовленими. Проте діалогічне або полілогічне спілкування, що домінує в прямому ефірі політичних ток-шоу, надає змогу схарактеризувати вітчизняних політиків як мовців: діалог у прямому ефірі демонструє реальні особливості мовленнєвої поведінки кожного зі співрозмовників і дає змогу виявити особливості спілкування на лінгвопрагматичному рівні. Т. Ю. Ковалевська відзначає, що «саме слово стає основним інструментом політичної боротьби, у зв'язку з чим політичний дискурс є актуальним об'єктом аналізу як для представників галузей психології, соціології та ін., так і для лінгвістів...» [3, 225]. Зважаючи на це, особливої актуальності набувають лінгвопрагматичні дослідження політичного дискурсу, одним з важливих аспектів яких є вивчення комунікативних стратегій і тактик.

Метою статті є дослідження специфіки реалізації комунікативної стратегії консолідації в інтерактивному спілкуванні українських політиків. Мета передбачає необхідність вирішення таких завдань: визначити поняття «комунікативна стратегія»; здійснити огляд типологій комунікативних стратегій і тактик, зокрема релевантних для політичної комунікації; проаналізувати мовленнєву поведінку окремих українських політиків у політичних ток-шоу в аспекті актуальних комунікативних стратегій і тактик; схарактеризувати мовні засоби реалізації комунікативної стратегії консолідації в політичному мовленні.

Об'єктом дослідження є комунікативні стратегії (далі – КС) і комунікативні тактики (далі – КТ), реалізовані в конфліктній комунікативній взаємодії українських політиків, а предметом – мовні засоби реалізації комунікативної стратегії консолідації в українському політичному дискурсі.

Особливістю ток-шоу, що функціонують на вітчизняному телебаченні, є їх інтерактивний характер. Класичний тип ток-шоу передбачає активний діалог учасників програми з аудиторією в студії, тобто кожний присутній може поставити учасникам запитання, і це зумовлює появу ефекту безпосереднього спілкування. Однак політичні ток-шоу є багатоплановими: вони також передбачають активний обмін думками самих учасників програми, а не лише діалог між аудиторією та основними дійовими особами. Можна говорити про подвійну інтерактивність політичних ток-шоу, тому що, з одного боку, аудиторія пасивно спостерігає за полемікою запрошених до студії політиків, а з іншого боку, аудиторія стає активним учасником комунікації, ставлячи політикам запитання. Саме цей аспект ток-шоу становить для нас основний інтерес. У такій комунікативній ситуації політики розкривають власну сутність як мовні особистості, використовуючи такий набір мовленнєвих засобів і стратегій, що характерний саме для них.

КС вперше було описано в працях Т. А. ван Дейка [1], а ґрунтовний аналіз представлено в низці наукових розвідок російських лінгвістів О. С. Іссерс [2], Т. Є. Янко [9], Н. І. Формановської [7] та ін. О. С. Іссерс пов'язує вивчення КС з проблематикою мовленнєвого впливу та визначає її як «планування процесу мовленнєвої комунікації залежно від конкретних умов спілкування та особистостей комунікантів, а також реалізацію цього плану. Інакше кажучи, мовленнєва стратегія становить комплекс мовленнєвих дій, скерованих на досягнення комунікативної мети» [2, 54]. Витлумачуючи КС в широкому значенні, ми послуговуємося наведеною термінологічною дефініцією.

Матеріалом для дослідження слугували текстові версії популярного політичного ток-шоу «Свобода слова», що виходить на телеканалі ICTV, проаналізовані за період 2014–2015 роки. Ми зосередили увагу на КС, представлених в українському політичному дискурсі і інтерактивному

спілкуванні. Проблема визначення КС політичного дискурсу поставала в центрі уваги лінгвістів, зокрема Н. В. Кондратенко виокремлює такі КС в політичному інтерактивному спілкуванні: стратегія дискредитації; стратегія мотивації; стратегія ідеалізації; стратегія інтелектуалізації; стратегія заперечення [4, 57]. О. М. Паршина розрізняє в політичному мовленні КС самопрезентації, боротьби за владу, утримання влади та переконання, що представлені конкретними КС та КТ [5, 41–116].

Ми ґрунтуємося на визначенні двох типів комунікативної взаємодії – кооперації та конфлікту, в межах яких пропонуємо кваліфікувати КС, реалізовані в політичному дискурсі. Кооперативні стратегії орієнтовані на успішність комунікативної взаємодії, характеризуються узгодженістю комунікативних настанов комунікантів, «стратегічних програм комунікантів, симетричними відношеннями між ними, балансом комунікативних статусів, ефективністю та оптимальністю спілкування»; конфліктна взаємодія характеризується «неузгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, асиметричними відношеннями між ними, дисбалансом статусів обличчя, результатом чого є припинення спілкування» [6, 604]. Кожний з типів комунікативної взаємодії пов'язаний з відповідними КС, серед яких кооперативна взаємодія представлена насамперед КС консолідації. Ми використовуємо саме цю термінологічну назву, проте в політичній лінгвістиці зафіксовано на позначення подібної КС термін «солідаризація». На думку О. М. Паршиної, КС солідаризації скерована на «прагнення створити враження спільності поглядів, інтересів, прагнень, відчуття «психологічного» співзвуччя мовця та аудиторії» [5, 50]. У монографії О. Й. Шейгал не представлено окремо стратегічний аспект політичного дискурсу, проте наголошено на інтегративній функції політичної комунікації та визначено знаки інтеграції політичного дискурсу [8, 118], що також узгоджується з нашою позицією релевантності КС консолідації в політичній комунікації, оскільки ця стратегія скерована на інтегративність та солідаризацію.

На нашу думку, стратегія консолідації в політичному дискурсі – це кооперативний тип комунікативної взаємодії мовця та адресата, орієнтований на декларування об'єднання суб'єктів у межах політичного простору – політика з аудиторією, народу з владою, народу навколо певної проблеми тощо. Ознакою цієї КС є реалізація прагматичної настанови інтеграції в межах політичної взаємодії, напр.: *Я залишаюсь на тій позиції – я не знаю жодної країни, яку би могли б об'єднати автоматом. Тобто, я вважаю, що сьогодні треба об'єднувати ідеями, цінностями, компромісами* (М. Томенко, Свобода слова, 13.10.2015). Загальна семантика об'єднання реалізована в політичній взаємодії на різних рівнях за допомогою відповідних мовних засобів. Вияви цієї стратегії можуть бути різними, на підставі чого ми і визначили специфіку реалізації КС консолідації в українських політичних ток-шоу за допомогою відповідних КТ.

1. Комунікативна тактика **інтеграції українського народу** належить до найпоширеніших у політичному інтерактиві та передбачає об'єднання навколо певної проблеми. Політик у такому разі не протиставляє себе народу, а виступає разом з аудиторією, розв'язуючи певну проблему, тобто є не владою, а частиною українського народу, напр.: *Зараз усі мають об'єднатися заради головного: досягнення миру...* (Н. Шуфрич, Свобода слова, 18.05.2015). Тут мовець апелює до адресата із закликом до об'єднання, проте не відмежовує себе від аудиторії, виступаючи як єдине, цілісне утворення політичного характеру. Займенник «всі» вказує як на мовця, так і на адресата, тобто політик не відмежовує себе від аудиторії, від народу загалом.

Частотність тактики інтеграції народу зумовлена специфікою останніх політичних подій. Проблема поділу України на західну та східну частини, а також на протилежні політичні табори актуалізує потребу в об'єднанні, з чим і пов'язаний частотний характер звернення політиків до консолідації українського суспільства, зокрема перед зовнішньою загрозою, напр.: *А друге дуже важливе: сьогодні Україна потребує примирення. Примирення. Ми маємо всі... Бо ми таке пережили, що ми маємо примиритися один з одним. Тому я ніколи, ви знаєте, коли десь, там, на якихсь ток-шоу починають казати: «Той «ватник», той «укроп»...» Це жахливо. Ми не маємо права таке казати. Не маємо права. Ми всі – громадяни України, ми маємо спілкуватися один з одним, ми потребуємо примирення. Я впевнений, що це станеться. Але чим швидше це станеться, тим краще буде для нашої держави і для нашого суспільства, тим скоріше ми зможемо піти далі і дійсно будувати свою державу, яку ми виборили зі зброєю в руках* (О. Гончаренко, Свобода слова, 8.12.2014). Проблема розмежування українського суспільства з огляду на останні політичні події спричинює актуалізацію функції консолідації політичного дискурсу, оскільки політики закликають до об'єднання народу, завдяки чому можна подолати цю проблему. Лише об'єднання країни зробить можливим супротив зовнішнім ворогам та створення держави нового, європейського типу. Зважаючи на таку рису української лінгвоментальності, як індивідуалізм, КС консолідації в межах цієї тактики належить до актуальних.

Критична ситуація військового протистояння посилює реалізацію зазначеної КТ, напр.: *...наше покоління несе велику історичну відповідальність за збереження України, за перемогу в*

цій війні, яку нам нав'язали, за кожен крок, за кожну дію, навіть за наші думки, які ми зараз маємо. ... І якщо ми десь не розрахуємо наш крок і десь не зробимо те, що мусимо зробити, зобов'язані зробити, це може призвести до наслідків, які будуть трагічними для України, для багатьох прийдешніх поколінь (Ю. Тимошенко, Свобода слова, 16.03.2015). Тут консолідація представлена як умова збереження цілісності України, як загальна консолідація території, населення, ідей тощо. Саме таке витлумачення КС консолідації характерно для політичного дискурсу, при цьому саме об'єднання нації, народу стає визначальним чинником інтеграції.

На мовному рівні КТ об'єднання з народом репрезентована імперативними синтаксичними конструкціями та закличками до консолідації; лексикою концептуального характеру в межах семантичних опозицій «свій/чужий» та «майбутнє/минуле»; лексемами із семантикою об'єднання та консолідації народу (*український народ, об'єднання, примирення, збереження, інтеграція* тощо).

2. Комунікативна тактика **інтеграції влади з народом** передбачає наближення мовця-політика до аудиторії, твердження об'єднання народу з політиками або політичними силами. На відміну від попередньої тактики ця вказує на те, що політик не отожднює себе з народом, тобто він є представником влади, що вступає з аудиторією, народом у діалогічну взаємодію, прагне піти назустріч, виступає як рушійна сила певних дій, напр.: *Українська влада думає про українців, які знаходяться під окупованими територіями, і ми зробимо все можливе, щоб чим швидше звільнити їх від окупанта* (А. Парубій, Свобода слова, 15.06.2015). У цьому прикладі актуалізовано семантичну опозицію «влада/народ», релевантну для зазначеної КТ. Мовець-політик виступає як представник політичної влади або політичної еліти, він орієнтований на консолідацію з аудиторією в межах певної проблеми. При цьому комунікативну роль мовця-політика можна визначити як «представник влади», «керівник держави», тобто він не позиціонує себе як цілісне утворення з народом, а навпаки, вказує на свою виняткову роль щодо адресата.

Ця КТ реалізується і завдяки усуненню меж між мовцем та адресатом. напр.: *Депутати нічим не відрізняються від інших людей, крім більшої відповідальності за свої вчинки* (Ю. Луценко, Свобода слова, 20.05.2015). У цьому прикладі вказівка на те, що депутати не відрізняються від інших людей містить приховану імплікацію, що вони належать до групи, відмінної від «інших людей», тобто мовець намагається спростувати актуальну пресупозицію висловлення. Таке поєднання консолідації з протиставленням адресату і характерно для зазначеної КТ.

3. Комунікативна тактика **інтеграції політика з народом** передбачає актуалізацію комунікативної позиції конкретного політика, який безпосередньо звертається до аудиторії. Тут мовець виступає не від імені влади, не є уособленням держави, а значною мірою формує власний імідж, тому ця КТ пов'язана не лише зі КС консолідації, а й самопрезентації. Мовець-політик вказує на власні досягнення, що є маркерами його наближення, єдності з народом, напр.: *Я хочу зараз вас поінформувати, що ми досягли з вами першої перемоги: уряд під тиском парламенту, під тиском робочої групи по тарифам прийняв постанову уряду, де для всіх, у кого немає газових лічильників, поставлена правильна норма – вдвічі менше, ніж була раніше, – і це довело, що ми були праві, що, дійсно, вам вдвічі більше списували обсяг газу; і уже платіжки, які ви отримуєте, будуть на основі постанови уряду, яка вдвічі зменшила норматив споживання газу* (Ю. Тимошенко, Свобода слова, 20.05.2015). Для цієї КТ характерно протиставлення «я» – «ви» або «ми» – «ви», що вказує на комунікативну позицію політика щодо аудиторії. Політик-мовець та відповідна політична сила, що пов'язується з його іменем, виступають не як влада або владна структура, а як незалежний політичний суб'єкт, що вступає в діалог з адресатом. У такий спосіб політик наближається до народу і перетворює комунікативну взаємодію на акт формування власного іміджу. З огляду на це політики часто приписують собі вчинки героїчного характеру, які об'єднують їх з народом, але не мають індивідуалізованої визначеності, – це перемоги або досягнення українського народу загалом, що і уможлиблює використання таких подій з метою консолідації з адресатом, напр.: *...якщо бути відвертими, дорогі, ми з вами Революцію гідності разом відстояли і вибрали ж, обрали уряд революційний* (А. Геращенко, Свобода слова, 1.12.2014). У такий спосіб спільні дії стають предметом політичної консолідації, а політик, який брав або бере участь у таких діях заявляє про консолідацію з народом.

Апеляція до дій та прагнень народу, суголосних діям політика або політичної сили, частотна для реалізації цієї КТ, напр.: *А українська мова? Люди хіба не говорили: «В побуті говори будь-якою мовою, але в парламенті ти державний службовець, ти депутат – ти маєш послуговуватися українською мовою»? Саме «Свобода» шумовими ефектами заставила всіх тих комуняк і «регіоналів» говорити українською мовою* (О. Тягнибок, Свобода слова, 20.10.2014). Вказівка на народні вимоги у текстовому варіанті «хіба люди не говорили» передано як досягнення політичної сили, партії «Свобода», що відповідно до вимог народу змусила можновладців використовувати українську мову у Верховній Раді. Тут головним чинником реалізації КТ виступає приєднання

до народних вимог і прагнень, при цьому не є важливим реальний стан речей. Політик презентує себе як виразник народної волі, і саме в такий спосіб підвищує славні іміджеві характеристики.

Висновки. У політичному інтерактиві в межах кооперативної взаємодії актуалізована КС консолідації, що репрезентована КТ інтеграції українського народу, інтеграції влади з народом та інтеграції політика (політичної сили) з народом. Кожна із тактик скерована на вираження інтеграції мовця-політика з аудиторією-народом, характерними рисами кожної із тактик є охоплення політичних суб'єктів – від народу до влади. Визначальним чинником стає реалізації функції інтеграції політичного дискурсу. Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні КС кооперативної та конфліктної комунікативної взаємодії в політичному інтерактивному спілкуванні.

Список використаних джерел

1. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
2. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : УРСС, 2003. – 286 с.
3. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : [монографія] / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.
4. Кондратенко Н. В. Комунікативні стратегії в українському політичному дискурсі: інтерактивна взаємодія учасників політичних ток-шоу / Н. В. Кондратенко // Діалог: Медіа-студії. – Вип. 8. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 48-58.
5. Паршина О. Н. Российская политическая речь : теория и практика / О. Н. Паршина. – М. : ЛКИ, 2007. – 232 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична енциклопедія : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
7. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М. : Издательство «Икар», 2007. – 480 с.
8. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.
9. Янко Т. Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии / Т. Е. Янко // Вопросы языкознания. – 1999. – № 4. – С. 28–53.

***Анотація.** Досліджено український політичний дискурс в лінгвопрагматичному аспекті, зокрема спонтанне мовлення українських політиків у ситуації інтерактивної взаємодії. Визначено поняття комунікативної стратегії та представлено типологію комунікативних стратегій у політичному дискурсі. Представлено основні кооперативні стратегії і тактики, що використовуються з настановою на консолідацію влади з народом. Розглянуто основні мовленнєві акти та інтенції в межах стратегії консолідації. Матеріалом для аналізу слугували українській політичні ток-шоу.*

***Ключові слова:** політичний дискурс, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, кооперація, інтерактивність.*

***Summary.** Studied Ukrainian political discourse in linguistic pragmatic aspect, including spontaneous speech Ukrainian politicians situation interactivity. The urgency of scientific studies in linguistics lingualpragmatic political aspect, which involves an analysis of spontaneous speech as a manifestation of political discourse. Separated cooperative and conflictual types of verbal interaction, within which strategic options presented communicative behavior of Ukrainian politicians. The concept of communication strategy and presents a typology of communication strategies in the political discourse. Represented major co-operative strategies and tactics used by guideline on the consolidation of power with the people. Within consolidation strategy defined communication tactics based on the nature of policy dialogue interaction with the audience. Analyzes the linguistic tools used to implement each strategy tactics as taking consolidation. The main speech acts and intentions within the consolidation strategy. Material for analysis served as a Ukrainian political talk shows in which politicians realize themselves as linguistic identity, despite the spontaneous communicative interaction and its interactivity. Unprepared speech shows the image characteristics and outlines linguistic portrait politicians. The findings presented domination of Communicative tactics consolidation of the Ukrainian people. The results can be used in writing a scientific and educational works on political linguistics and linguistic pragmatics.*

***Key words:** political discourse, communicative strategy, communicative tactics, cooperation, interactivity.*

Отримано: 6.11.2015 р.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Термінологійна система – це вербальне відображення системи понять певної галузі знань (в аналізованому руслі – цукрового виробництва), вербалізований фрагмент наукової картини світу як багатогранного ментального феномену, що пов'язує мову з мисленням, із навколишнім світом, із культурно-етнічними реаліями та змістом найскладніших абстрактних понять і категорій, які функціують у мові [1, 157].

Дослідження української термінології цукрового виробництва як організованої за певним принципом системи мовних знаків передбачає опис концептуальної і тематичної структури терміносистеми.

Вивченню концептуально-тематичної структури окремих терміносистем присвячено праці Л. М. Костенко (термінологія садівництва), С. Б. Любарського (термінологія землеробства), С. В. Овсейчик (екологічна термінологія), Н. А. Цимбал (термінологія органічної хімії) та ін..

Концептуальна і тематична структура української терміносистеми цукрового виробництва в українському мовознавстві системно не досліджена.

Мета статті – обґрунтування концептуально-тематичної структури української термінології цукрового виробництва.

У межах картини світу (наївної та наукової) розрізняють мовну й концептуальну картини світу, що перебувають у відношеннях накладання та взаємоперетворення [2, 84]. На взаємодії концептуальної та мовної картин світу позначається постійний загальний вплив як мислення на мовну структуру, так і мовної структури на мислення.

«Лінгвальний концепт – вербально виражена інтегральна категорія, яка відображає психоментальні ресурси свідомості, узагальнює знання і досвід людини, репрезентує мовну картину світу», – зазначає К. Ю. Голобородько [3, 4]. Вивчення взаємозалежності та ієрархії концептів певної наукової чи технічної галузі на концептуальному рівні (у концептуальній системі) слугує основою для тематичної класифікації термінів, від цього залежить успіх термінологійної роботи в аспекті систематизації понять, для чого необхідний умотивований лінгвістичний опис системної організації термінології.

Концептуальна система витлумачена як сукупність усіх концептів, що входять до ментального фонду мови й перебувають у різноманітних відношеннях між собою. Вони реалізовані як репрезентанти – мовні знаки. Концептуальну систему формують концептуальні підсистеми залежно від галузі знань (у мовному вираженні – це термінологійні системи) [4, 129].

Концептуальна система є динамічною, оскільки весь час змінюється під впливом постійного процесу пізнання світу, із набуттям, використанням і передаванням людиною знань.

Концептуальна система (концептуальне поле) термінології цукрового виробництва інтроспективно диференціюється на концептуальні категорії (Р. Джекендофф): кількість, предмет (об'єкт), дія, подія (результат), стан, місце, шлях (мета) [5, 112]. Від структури концептуального поля залежить й організація термінологійного поля – сукупності термінів певної науки, дисципліни чи наукової школи, тобто терміносистеми [6, 508].

Дефініції термінів, на думку О. С. Кубрякової, є глибинними семантичними структурами, які містять в експліцитному вигляді всю інформацію, що маніфестована на поверхні в процесі використання деривата в акті комунікації [7, 35]. Компонентний аналіз визначень термінів, представлених у лексикографічній праці («Тлумачний словник з технології та обладнання бурякоцукрового виробництва. Основні терміни» / В. А. Лагода, Л. П. Рева, Л. М. Хомічак та ін. – К. : НУХТ, 2004. – 84 с.) та в підручниках, довідниках із виробництва цукру останніх років видання, дає змогу розмежувати тематичні групи, які формують термінологійне поле цукрового виробництва (окремі тематичні групи поділено на підгрупи).

На підставі знань про організацію структури значення слова (архісема в центрі, диференційні семи на ближчій периферії) можна кваліфікувати диференційні семи як маркери видових відмінностей, також як архісеми, але в гіперо-гіпонімічній парадигмі нижчого порядку. Видова відмінність виражена експліцитно, тобто компонентом складного слова чи словосполучення, одним словом (*буряки* – їхні різновиди *цукрові буряки*, *кормові буряки*, *столові буряки*, *листякові буряки*) [Роїк, 318–319] або в складі дефініції, чи імпліцитно.

В українській термінології цукрового виробництва варто, на нашу думку, виокремлювати 7 тематичних груп, що схарактеризовані нижче.

Назви технологічних процесів: *кристалізація цукрози* – виділення цукрози з пересиченого розчину у вигляді кристалічної фази [ТСТОБ, 35]; *одержання утфелю* – сукупність певної послідовності технологічних процесів, що включають згущення цукрового розчину до певного ступеня пересичення, утворення центрів кристалізації цукрози та їх нарощування до заданого вмісту сухих речовин у суміші кристалів цукру й міжкристалального розчину (утфелі) [ТСТОБ, 35]; *карамелізація цукрози* – термічне перетворення (дегідратація) цукрози з утворенням високомолекулярних темнозбарвлених речовин (карамелей) [ТСТОБ, 31]; *дефекація* – перемішування протягом певного часу соку попередньої дефекації з доданою основною кількістю вапна для розкладання частини нецукрів у сильнолужному середовищі для отримання соку, термостійкого на наступних етапах його оброблення, за умови недопущення суттєвої пептизації компонентів твердої фази (осаду), утвореної під час попередньої дефекації, і значного лужного розкладу цукрози [ТСТОБ, 29]; *сатурація (карбонізація) перша* – оброблення дефекованого соку сатураційним газом для досягнення максимального ефекту очищення шляхом адсорбції розчинних нецукрів на поверхні частинок карбонату кальцію, що утворюються в процесі карбонізації дефекованого соку за умов забезпечення високого коефіцієнта використання діоксиду вуглецю сатураційного газу й нормальних седиментаційно-фільтраційних показників соку, що вможливають планову продуктивність заводу [ТСТОБ, 29]; *сатурація (карбонізація) друга* – оброблення фільтрованого соку першої сатурації сатураційним газом для максимального видалення з розчину у тверду фазу (осад) іонів кальцію та додаткової адсорбції розчинних нецукрів на поверхні утворених частинок карбонату кальцію [ТСТОБ, 30]; *переддефекація* – оброблення дифузійного соку невеликою кількістю вапна і (або) частково карбонізованим дефекованим соком у процесі перемішування з одночасним додаванням нефільтрованого соку першої сатурації й (або) суспензії соку другої сатурації з метою максимального видалення з розчину у тверду фазу (осад) частини нецукрів, яка була б стійкою до впливу високої температури й сильно лужного середовища основної дефекації та не ускладнювала б відділення сатураційного осаду від рідкої фази соку [ТСТОБ, 29]; *дефекосатурація* – одночасне оброблення дифузійного соку або соку попередньої дефекації вапном і сатураційним газом для досягнення високих седиментаційно-фільтраційних показників соку та додаткового адсорбційного його очищення [ТСТОБ, 30] тощо. Назви технологічних процесів у термінології цукрового виробництва (у мовному аспекті) можуть із часом змінюватися, однак це залежить від зміни характеру виробництва, яке протягом десятиліть залишається незмінним, тому й назви процесів особливих модифікацій не зазнавали.

Назви властивостей та здатностей явищ, предметів: *цукристість* – вміст цукрози в коренеплодах цукрових буряків (відсотки до маси) [ТСТОБ, 44]; *густина* – вміст сухих речовин [ТСТОБ, 34]; *стиглість цукрових буряків технічна* – стан максимального накопичення в коренеплодах цукрози та мінімального середньодобового приросту їхньої маси й цукристості за умови високої чистоти бурякового соку, настає раніше від біологічної стиглості [ТСТОБ, 20]; *стиглість цукрових буряків біологічна* – стан на кінець першого вегетаційного періоду, що характеризується затуханням життєвих процесів у рослинах і супроводжується різким зниженням приросту маси коренеплоду, маси цукрози та досягненням максимуму чистоти бурякового соку [ТСТОБ, 20]; *стиглість цукрових буряків ботанічна* – стан на кінець другого року розвитку рослин у момент дозрівання насіння [ТСТОБ, 20]; *властивості цукрових буряків біологічні* – сукупність властивостей, зумовлювана природними факторами розвитку коренеплодів та генетичними особливостями рослин [ТСТОБ, 19]; *кислотність (соку)* – вміст кислот у соку, визначають титруванням соку розчином лугу заданої концентрації (за індикатором фенолфталеїном) [ТСТОБ, 46]; *лужність (соку)* – вміст лугів у соку, визначають титруванням соку розчином кислоти заданої концентрації (за індикатором фенолфталеїном) [ТСТОБ, 46]; *чистота бурякового (клітинного) соку, напівпродукту, меляси* – вміст цукрози у сухих речовинах відповідно бурякового (клітинного) соку, напівпродукту, меляси [ТСТОБ, 44] тощо. Отже, назви властивостей та здатностей явищ та предметів є не тільки характерними для вироблення цукру, а й загальнозживаними одиницями.

Назви речовин, домішок, сполук, сумішей, суспензій, фаз, рідин: *легкі домішки* – домішки густиною менше ніж 1 г/см (гичка, бур'ян, трава, солома тощо), що надходять із буряководяною сумішшю до заводу [ТСТОБ, 26]; *важкі домішки* – домішки густиною понад 1 г/см (частинки ґрунту, пісок, каміння, металеві предмети, куски цегли тощо), що надходять із буряководяною сумішшю до заводу [ТСТОБ, 26]; *крохмаль* ($C_6H_{10}O_5$)_n – органічна сполука з групи полісахаридів, одна з найважливіших харчових речовин людини й тварин, резервна поживна речовина більшості рослин [УСГЕ, 211]; *шихта* – суміш вапняку та коксу в заданому співвідношенні, завантажується в піч для випалювання вапняку [ТСТОБ, 39]; *суспензія згущена соку першої (другої) сатурації* – суспензія, утворена в результаті згущення за твердою фазою не фільтрованого соку першої (другої) сатурації шляхом його фільтрування або відстоювання і містить 15 – 22 % твердої

фази (сатураційного осаду) [ТСТОБ, 33]; *коагулянт* – речовина, що гідролізується у воді з утворенням коагуляційних структур, які мають високі адсорбційні та адгезійні властивості [ТСТОБ, 33]; *цукор інвертний* – суміш глюкози і фруктози в рівних молярних частках [ТСТОБ, 45]; *осад сатураційний* – тверда фаза сатурованого соку, що складається з частинок карбонату кальцію з адсорбованими на їхній поверхні нецукрами та компонентів переддефекаційного осаду [ТСТОБ, 33]; *осад фільтраційний* – тверда фаза сатурованого соку або його згущеної суспензії (сатураційний осад), відділена в ході фільтрування [ТСТОБ, 33] тощо. У цьому підрозділі поява нових або ж зміна наявних термінів залежать від розвитку хімії.

Назви механізмів: *центрифуга* – машина для розділення рідких неоднорідних систем у роторі під дією відцентрових сил [ТСТОБ, 52]; *мішалка* – машина для перемішування речовини або суміші речовин [ТСТОБ, 53]; *мезговловлювач* – машина для вилучення бурякової мезги з дифузійного соку або із жомопресової води [ТСТОБ, 58]; *хвостиковловлювач* – машина для видалення бою і хвостиків коренеплодів цукрових буряків та легких домішок із транспортерно-мийної води [ТСТОБ, 57]; *класифікатор хвостиків і бою* – машина для розділення бою і хвостиків коренеплодів цукрових буряків та легких домішок на дві фракції (бій і хвостики розміром більше від 20 мм, використовувані у виробництві, і дрібний бій і хвостики та легкі домішки, використовувані на корм худобі) [ТСТОБ, 57]; *дифузійний апарат (екстрактор)* – апарат для теплового оброблення бурякової стружки та екстрагування з неї цукрози або екстрагування цукрози з бурякової стружки після її попереднього теплового оброблення [ТСТОБ, 57]; *жомосушарка* – апарат для видалення вологи з пресованого жому за допомогою теплоносія (топкових газів, нагрітого повітря або пари) [ТСТОБ, 58]; *клерувальний апарат* – апарат для розчинення цукру змішуванням його з очищеним соком, сиропом або з водою [ТСТОБ, 63]; *бурякоподавач* – машина для подавання коренеплодів цукрових буряків до гідротранспортера [ТСТОБ, 55]; *буряконасос* – машина для напірного переміщення буряководяної суміші у вертикальному напрямку [ТСТОБ, 55]; *вловлювач легких домішок* – машина для видалення з буряководяної суміші легких домішок [ТСТОБ, 55]; *вловлювач важких домішок* – машина для видалення з буряководяної суміші важких домішок [ТСТОБ, 55] тощо. Назви механізмів у будь-якій виробничій галузі, зокрема у сфері цукрового виробництва, можуть змінюватися з появою нових механізмів, удосконаленням наявних засобів і пристроїв механізації.

Назви продуктів технологічного процесу: *жом буряковий* – знецукрена бурякова стружка [ТСТОБ, 27]; *мезга бурякова* – дрібні частинки бурякової тканини, утворені в процесі зрізування коренеплодів цукрових буряків на стружку в бурякорізці та під час екстрагування з неї цукрози в дифузійному апараті внаслідок подрібнення стружки [ТСТОБ, 27]; *меляса бурякова* – побічний продукт бурякоцукрового виробництва, одержуваний в ході центрифугування утфелю останньої кристалізації [ТСТОБ, 38]; *патока* – цукриста речовина, що її одержують оцукрюванням крохмалю (картопляного, кукурудзяного та ін.); до складу патоки входять глюкоза, декстрини й мальтоза [УСГЕ, 469]; *стружка бурякова* – довгі пластинки певної форми та розмірів, одержані зрізуванням коренеплодів цукрових буряків у бурякорізці [ТСТОБ, 27]; *цукор-нісок* – харчовий продукт у вигляді окремих кристалів, що містить не менше ніж 99,75 % цукрози до маси сухих речовин і відповідає вимогам державного стандарту (ТСТОБ, 37).

До цієї тематичної групи входить така підгрупа, як **назви напівпродуктів технологічного процесу:** *дифузійний сік* – напівпродукт, одержуваний унаслідок екстрагування цукрози з бурякової стружки, що являє собою суспензію з водного розчину цукрози й нецукрів та дрібних частинок бурякової тканини [ТСТОБ, 27]; *сік попередньої дефекації, сік основної дефекації, сік першої сатурації, сік другої сатурації* – сік, що пройшов процес очищення (оброблення) [ТСТОБ, 32]; *сироп* – напівпродукт, утворюваний унаслідок згущення розчину; у бурякоцукровому виробництві утворюється в результаті згущення очищеного соку у випарній установці [ТСТОБ, 34]; *утфель* – рідка дисперсна система з кристалів цукру й міжкристального водного розчину цукрози та нецукрів, що перебувають у взаємодії між собою [ТСТОБ, 37]; *клеровка* – водний розчин, утворений унаслідок розчинення цукру (кристалів або грудок) очищеним соком, сиропом або водою [ТСТОБ, 38]; *цукорафінад* – жовтий цукор, одержаний унаслідок центрифугування афінаційної маси або промивання кристалів цукру останньої кристалізації в роторі центрифуги розбавленим першим відтоком утфелю першої кристалізації [ТСТОБ, 38] тощо. Кількість продуктів і напівпродуктів цукрового виробництва чітко обмежена у зв'язку з характером виробництва, тому ця тематична група не поповнюється новими термінами.

Назви шкідників і хвороб цукрових буряків. Аналізована тематична група містить кілька підструктур:

- **назви шкідників цукрових буряків:** *шкідники сходів, які живуть у ґрунті* – рослиноїдні шкідники – дротяники, несправжні дротяники, личинки хрущів, хлібних жуків і вовчки, жуки крихітки бурякової, мертвоїду та ін., які живуть у ґрунті й пошкоджують сходи цукрових буряків або спричинюють їх загибель [ТСТОБ, 14]; *шкідники сходів*

наземні – рослиноідні шкідники, які пошкоджують або спричиняють загибель сходів цукрових буряків (об'їдають сім'ядолі та молоді листочки, а також точку росту) [ТСТОБ, 15]; *шкідники-сисуни* – рослиноідні шкідники, що висисають соки з надземних (бурякова листкова попелиця, бурякові мінуючі мухи, клопи, цикади, павутинний кліщ тощо) і підземних (бурякова коренева попелиця, нематода, тля, клопи, кліщі тощо) органів рослин [ТСТОБ, 15] тощо;

- **назви хвороб цукрових буряків:** *коренід проростків та сходів цукрових буряків* – хвороба, збудниками якої є переважно гриби (*Pythium de Baryanum*, *Aphanomyces cochlioides*) і бактерії; уражають молоді проростки і сходи цукрових буряків, на корінцях яких утворюються жовтувато-бурі плями або смуги, що, часто зливаючись, утворюють кільцевий перехват, спричинюючи загнивання всієї рослини та її загибель [ТСТОБ, 16]; *церкоспороз цукрових буряків* – хвороба листків цукрових буряків, збудником якої є гриби роду *Sergospora*; уражає листя, черешки і стебла з утворенням округлих або подовжених плям попелястого кольору діаметром 2-3 мм із червоно-бурою облямівкою, які можуть зливатися між собою і спричиняють передчасне відмирання листків, значне зниження врожаю та вмісту цукрози в коренеплодах [ТСТОБ, 16]; *плямистість зональна (фомоз)* – хвороба, збудником якої є гриб *Phoma betae* Frank; уражає переважно старі листки, стебла й насінники, на яких утворюються округлі плями бурого кольору у формі наростаючих концентричних кілець із помітними чорними цятками [ТСТОБ, 16]; *плямистість бактеріальна (дірчаста)* – хвороба, збудником якої є асоціація бактерій *Pseudomonas aptata* Br. et. Jam; проникаючи в листя в місцях, пошкоджених шкідниками або градом, уражає листя і насінники, утворюючи неправильно-округлі, маслянисто-прозорі дрібні плями, які, випадаючи, залишають дірки [ТСТОБ, 16]; *жовтуха* – хвороба, збудником якої є бактерія *Beta virus*; уражає листя цукрових буряків середнього й нижнього ярусів, спричинюючи його часткове пожовкнення, появу некротичних плям і передчасне відмирання [ТСТОБ, 17].

Назви споруд для зберігання коренеплодів цукрових буряків: *склад коренеплодів цукрових буряків комплексно-механізований* – комплекс споруд, механізмів, машин й обладнання, розміщених на площадках із твердим покриттям на території цукрового заводу, що забезпечує високий рівень механізації робіт під час розвантажування, укладання та зберігання коренеплодів в умовах активного вентилявання кагатів, а також їх передавання на перероблення й зменшення втрат бурякомаси та цукрози [ТСТОБ, 23]; *поле кагатне* – сукупність земляних площадок і (або) площадок із твердим покриттям для тимчасового зберігання коренеплодів цукрових буряків у кагатах на території цукрового заводу [ТСТОБ, 23]; *бурячня* – заглиблена в землю споруда з бетонними боковими стінками та дном, що має певний ухил, обладнана системою вивантажування коренеплодів цукрових буряків із транспортних засобів, водобоями, гідромоніторами, гідротранспортерами, призначена для короткочасного зберігання коренеплодів цукрових буряків із метою створення їх запасу для безперебійної роботи заводу, а також гідравлічного подавання на перероблення [ТСТОБ, 24]; *бурячня автомобільна* – заглиблена в землю споруда з бетонними боковими стінками та дном, що має певний ухил, обладнана системою вивантажування коренеплодів цукрових буряків з автомобільного транспорту, водобоями, гідромоніторами, гідротранспортерами і призначена для короткочасного зберігання коренеплодів цукрових буряків із метою створення їх запасу для безперебійної роботи заводу, а також гідравлічного подавання на перероблення [ТСТОБ, 24]; *площадка сплавна* – комплекс споруд та обладнання (похилі площадки з твердим покриттям, оснащені повітроводами для активного вентилявання, водобою або гідромоніторні установки, гідравлічні транспортери тощо), призначений для короткочасного зберігання коренеплодів цукрових буряків із метою створення їх запасу для безперебійної роботи заводу, а також подавання на перероблення [ТСТОБ, 24]; *кагат* – насип коренеплодів трапецієподібної форми та певних розмірів, які визначаються технологічними вимогами їх кагатування та територіальними можливостями кагатного поля [ТСТОБ, 24] тощо.

Отже, специфіка концептуальної і тематичної структури української термінології цукрового виробництва визначається будовою категорійно-понятійного апарату та урахуванням розвитку цієї галузі на певному хронологічному зрізі.

У подальшому плануємо дослідити більш детально неформологічні способи творення термінів цукрового виробництва.

Список використаних джерел

1. Штерн І. Б. Вибрані топіки і лексикон сучасної лінгвістики (енциклопедичний словник) / І. Б. Штерн. – К. : АртЕК, 1998. – 335 с.
2. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 146 с.

3. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту [Електронний ресурс] / К. Ю. Голобородько // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – Т. 32. – С. 1-7. – Режим доступу: <http://www.tnu.crimea.ua/tnu/magazine/culture/culture32/part1/zip/goloborodko.zip>.
4. Пименова М. В. Термінологія когнітивної лінгвістики: концептуальна система і концептуальна картина мира / М. В. Пименова // Термінологічний вісник : збірник наукових праць / відп. ред. В. Л. Іващенко. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. 2 (1). – С. 129-134.
5. Харитончик З. А. Способы концептуальной организации знаний в лексике языка / З. А. Харитончик // ИНИОН. Язык и структуры представления знаний : сборник научно-аналитических обзоров. – М. : Наука, 1992. – С. 98-123.
6. Васильева Н. В. Термин / Н. В. Васильева // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 508-509.
7. Кубрякова Е. С. Семантика производного слова : монография / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
8. Список умовних скорочень джерел фактичного матеріалу:
9. Роїк – Роїк М. В. Буряки / М. В. Роїк. – К. : Видавництво «XXI вік» – РІА «ТРУД-КІЇВ», 2001. – 320 с.
10. ТСТОБ – Тлумачний словник з технології та обладнання бурякоцукрового виробництва. Основні терміни / В. А. Лагода, Л. П. Рева, Л. М. Хомічак та ін. – К. : НУХТ, 2004. – 84 с.
11. УСГЕ – Українська сільськогосподарська енциклопедія / відпов. ред. В. Ф. Пересипкін. – К. : Наукова думка, 1970. – 486 с.
12. References:
13. Shtern I.B. Selected topics and vocabulary of modern linguistics (Encyclopaedic dictionary) / I.B. Shtern. – K.: ArtEK, 1998. – 335 p.
14. Selivanova O.O. Actual trends of modern linguistics (analytical review) / O.O. Selivanova. – K.: Fitosotsiotsentr, 1999. – 146 p.
15. Holoborodko K.Y. Linguistic status of concept [electronic resource] / K.Y. Holoborodko // Culture of Black Sea nations. – 2002. – Vol. 32. – p. 1-7. – Access: <http://www.tnu.crimea.ua/tnu/magazine/culture/culture32/part1/zip/goloborodko.zip>.
16. Pimenova M.V. Terminology of cognitive linguistics: conceptual system and the conceptual world picture / M.V. Pimenova // Terminological bulletin: collection of scientific research papers / publishing editor V.L. Ivashchenko. – K: IUM NANU, 2013. – Edition 2 (1). – p. 129-134.
17. Harytonchik Z.A. Methods of conceptual organization of knowledge in the language vocabulary / Z.A. Harytonchik // INION. Language and structures of knowledge representation : collection of scientific-analytical reviews. – Moscow: Nauka, 1992. – p. 98-123.
18. Vasilieva N.V. Term / N.V. Vasilieva // Linguistic encyclopaedic dictionary. – Moscow: Sovetskaia Entsyclopedia, 1990. – p. 508-509.
19. Kubriakova E.S. Semantics of derivative word: monograph / E.S. Kubryakova. – Moscow: Nauka, 1981. – 200 p.
20. List of abbreviations of actual material sources:
21. Roik – Roik M.V. Beets / M.V. Roik. – K: Publisher “XXI vik” – RIA «TRUD- KIEV», 2001. – 320 p.
22. TSTOB – Defining dictionary of beet sugar production technology and equipment. Basic terms / V.A. Lahoda, L.P. Reva, L.M. Homichak and others. – K.: NUHT, 2004. – 84 p.
23. USHE – Ukrainian agricultural encyclopaedia / publishing editor V.F. Peresyppkin. – K.: Naukova Dumka, 1970. – 486 p.

***Анотація.** У статті з'ясовано специфіку концептуально-тематичної структури української термінології цукрового виробництва. Розмежовано 7 тематичних груп термінів (назви технологічних процесів; назви властивостей та здатностей; назви речовин, домішок, сполук, сумішей, суспензій, фаз, рідин; назви механізмів; назви продуктів технологічного процесу; назви шкідників та хвороб цукрових буряків; назви споруд для зберігання коренеплодів цукрових буряків), які формують термінологічне поле цукрового виробництва.*

***Ключові слова:** українська термінологія цукрового виробництва, концептуально-тематична структура, термін, термінологічне поле, цукрове виробництво.*

***Summary.** In the article it is found out that the Ukrainian sugar production terminological system is a system of linguistic signs organized on the certain principle, an verbal image of the concept system, an verbalized fragment of the scientific world picture as multifaceted mental phenomenon that connects the language with thinking, the world around, cultural and ethnic realities and the content of the most difficult abstract concepts and categories that functions in the language. The specificity of the conceptual and thematic structure of Ukrainian sugar production terminology is defined by the struc-*

ture of the framework of categories and concepts and by taking into account the development of this branch in certain chronological cut. It was found that the conceptual system (conceptual field) of sugar production terminology introspectively is differentiated into conceptual categories: number, subject (object), action, event (result), state, place, way (aim). It was also found that the conceptual system is a set of all the concepts that are a part of language mental fund and are in different-type relations to each other. The conceptual subsystems form the conceptual system depending on the area of knowledge (in linguistic terms it is a terminological system). The conceptual system is a dynamic system because all the time it changes under the influence of constant learning process of the world around, with the acquisition, usage and transfer of knowledge by each person. During the component analysis of definitions of Ukrainian sugar production terms presented in lexicographical work («Defining dictionary of beet sugar production technology and equipment. Basic terms» / V.A. Lahoda, L.P. Reva, L.M. Homichak and others. – K.: NUHT, 2004. – 84 p.) and in sugar production textbooks, reference books of last editions seven thematic groups of analyzed terms are differed, separated thematic groups are divided into subgroups: names of technological processes; names of properties and capabilities of phenomena, objects; names of substances, impurities, compounds, mixtures, suspensions, phases, liquids; names of mechanisms; names of technological process products (names of technological process semi-products); names of pests and diseases of sugar beet (names of sugar beet pests and names of sugar beet diseases); names of buildings for storage of sugar beet roots that form the terminological field of sugar production terminology.

Key words: Ukrainian sugar production terminology, conceptual and thematic structure, term, terminological field, sugar production.

Отримано: 16.10.2015 р.

УДК 808.5:004.7385

Івахненко Т.П.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ В ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

Сучасне життя важко уявити без мережі Інтернет. Його широке розповсюдження сприяє збільшенню кількості користувачів, задіяння практично у кожній галузі життєдіяльності сучасної людини. Ця мережа надає доступ до безлічі електронних ресурсів, множини різноманітних мереж. За кількістю комунікантів інтернет-мережа належить до масової комунікації.

Питання культури мовлення в інтернет-мережі становить значний науковий інтерес. Зокрема, Т.Виноградова, Г.Гусейнов, В.Карасик, Т.Юдіна, В.Маслова, Ю.Прохоров, М.Лукіна, І.Фомічова, Н.Акімова та інші досліджували різні аспекти цієї наукової проблеми. Домінуючим аспектом дослідження мовного питання у мережі Інтернет є лінгвістичний та психологічний аспекти. Новизну пропонованого дослідження складає аналіз загальної ситуації з культури мовлення в інтернет-мережі та окреслення можливих шляхів часткового вирішення проблеми низького рівня інтернет-комунікації. Мета роботи полягає у дослідженні впливу інтернет-мережі на комунікативну культуру суспільства.

Т.Колольцева визначає інтернет-комунікацію як поліфункціональне спілкування в електронному середовищі, для якого є характерними дистантність, опосередкованість, мультимедійність (і як наслідок – полікодовість повідомлень), гіпертекстуальність, розмаїття дискурсивних і жанрових втілень, а також можливість широкого варіювання за параметрами персональності/інституціональності [3, 5].

На думку Н.Акімової, загалом гуманітарний підхід вивчення інтернет-мережі можна розглядати за трьома напрямками: 1) «Інтернет як медіа» – комунікативне середовище мережі сприяє появі і зумовлює формування нових культурних парадигм, 2) «Інтернет як мова» – поява та функціонування нових мовних систем, 3) «Інтернет як специфічне співтовариство» – побутування різноманітних фан-клубів, блог-товариств тощо [1]. Сучасний етап розвитку гуманітарних наук дозволяє говорити про ще один напрямок вивчення Інтернету як гуманітарного явища – «Інтернет як фольклор» (відбувається взаємовплив Інтернету і фольклору).

Засоби поширення інформації (преса, радіо, телебачення, кіно, Інтернет та ін.) сприяють постійному доступу до суспільно-політичного життя соціуму, мають вплив на систему цінностей, світоглядних орієнтацій, уявлень, мислення загалом, формує певні поведінкові моделі людини. Врахування психологічних особливостей різних категорій людини (вікові, гендерні, етнічні, соціальні, релігійні та ін.) сприяє досягненню певної мети через зміст інформації, через її форму

(мовні засоби, форма подання, стиль, акцент на фактажі та суспільно-політичних подіях тощо) [6, 45]. Усі зазначені фактори мають значний вплив на мислення та комунікацію сучасного людства.

Вільний доступ до мережі Інтернет, можливість спілкування людей з різних континентів, різних країн, різних релігійних поглядів сприяє, з одного боку, розширення культурного поступу, а з іншого, впливає на мову залучення великої кількості запозичень іншомовних слів, новостворень, появи специфічної сленгової групи. Т.Семигінівська вказує на новотвори з невластивим синтаксисом, наприклад, похідні з терміном «інтернет»: інтернет-видання, інтернет-газета, інтернет-журналіст, інтернет-преса, інтернет-агенція, інтернет-ЗМІ [6, 48], інтернет-спільнота, інтернет-сленг і т.д., що є характерним для інтернет-спільноти. Таким чином акцентується на віртуалізації цієї частини життєдіяльності соціуму.

Віртуальне спілкування розширює комунікативні можливості сучасної людини. Проте, звичайно, така форма комунікації має й зворотній бік, зокрема, людина (заховавшись за нік-неймом) виходить за культурні, етичні та естетичні межі. Досліджуючи мовний аспект коментувань публікацій в інтернет-виданнях, О.Кулик вказує, що стиль мовлення є наближеним до розмовно-побутового. Вона визначає такі характерні особливості мовлення: сленг, суржик, жаргонізми, діалектизми, неологізми, просторічні слова, ненормативна лексика, що демонструє побутування «живої» мови на екрані. Також дослідниця виділяє такі засоби як лінгвістичний (використання засобів мови, графічний (застосування графічних знаків – смайликів, які слугують для вираження емоцій), пунктуаційному (використання розділових знаків для передачі емоційно-експресивного аспекту), психологічному (вираження власної думки, ставлення до подій, обговорень у коментарях) [4]. Інтернет-мережа також є важливим полігоном для застосування різноманітних стратегій пропаганди і колективного навіювання. С.Московічі наголошує, що теорія мас, яка надзвичайно популярна у політичних колах, узгоджується з психологією натовпу. Значення колективного навіювання значно більше, ніж звичайного засобу комунікації або ж способу переконання меншочількісною верхівкою більшості пересічних громадян. Метод, який використовується для того, щоб змусити перевтілитися ідей партії у довіру, є відносинами між вождем і натовпом [5]. Саме тому лідери країн, політичних партій, розуміючи значення комунікативного аспекту інтернет-мережі, бажаючи підвищити власний рейтинг, намагаються послуговуватися досягненнями цієї мережі. Звичайно, за лексичним наповненням та використанням відповідних формулювань доволі легко прослідковується і електоральне спрямування оратора (пригадаймо, лексичне наповнення виступу російського президента: «...будемо мочити у сортирі...» та інші). Широке використання інтернет-мемів, постів з використанням фото і висловлювань політиків, політики мають власні сайти, які мають доносити їхню позицію і бачення суспільно значимих подій.

Т.Колокольцева називає комунікацію в Інтернеті – докладною фіксацією сучасної мови, де знайшли своє відображення такі закономірності, які притаманні мові загалом: 1) тенденції до підсилення діалогічності, 2) тенденція до підсилення колоквіалізації спілкування (саме інтернет-комунікація отримала специфічне явище, як «письмове розмовне мовлення»), 3) тенденція до експресивізації суспільства (в інтернет-комунікації отримує яскраву презентація лінгвокреативне начало користувача), 4) негативна тенденція – тенденція до глобального зниження та огрубіння мовлення (в мережі Інтернет спостерігається масове порушення етичних норм мовлення, норм мовленнєвого етикету, а також і мережевого етикету [3, 6-7]. Л.Дротянко вказує на прямій залежності позитивних та негативних наслідків інтернет спілкування від рівня загальної культури інтернет-користувачів, оскільки технічні засоби виконують допоміжну роль у таких комунікативних процесах [2, 11].

Л.Дротянко зазначає, що інтернет-комунікація широко використовує нові мовні засоби, запозичені з американського варіанту англійської мови. На думку науковця, специфічною рисою є стандартизація та уніфікація мовлення, що призводить до збідніння національних мов, нищення літературної мови – зникає мовне багатство художньої літератури. Та все ж у культурному просторі інтернет-мережі спостерігається процес конструювання штучних слів та виразів – звичні номінування використовуються з метафоричним значенням, або і взагалі – порушується орфографія з метою трансформації форми слів або виразів [2, 8]. Також цікавим з наукової точки зору є вербально-іконічна гра – т.з. демотиватори (демотиваційні постери). Б.Шаріфулін визначає їх як синкретичний текст, який складається з картинки у рамці і надпису-слогану, який і коментує її. Головною суттю цієї гри – у контрасті картинки і надпису [3, 215]. Доволі часто ці надписи і містять орфографічні та синтаксичні помилки. Наприклад, «пацаны ваще ребята☺)), «йоу йоу! Чё, как дела дружище?», «йалед тсопер илсе гоме ьтатичорп», «БуГаГа», «Гагой ты змешной», «Пацталом», «Ржу Нимагу Пеши Исчо!», «Гагой ты змежной». З'ясувати причини таких грубих порушень мовних норм – справа майбутнього. Причини можуть бути різними (випадковість

або з цілеспрямовані наміри). Для спілкування у мережі Інтернету періодично виникають «свої мови», наприклад, «олбанська мова», яка є формою надзвичайно перекрученою традиційної орфографії. Також її ще називають «креатиффом», «ерративною мовою», «аффтурскою мовою», «падонкафською мовою», «преведдською мовою», «неографом» і т.д.

Окрім яскраво вираженої сленгової лексики, сторінки інтернет-мережі також містять лайку (хоча частина респондентів повідомляє, що реальному житті не вживають подібні висловлювання). Табування використання інвективів у реальному житті також отримала своє відповідне відображення і в комунікативному процесі Інтернету: вписують у зміненому вигляді – міняють деякі літери на інші, з зірочками замість пропущених частин слів [3, 126-127]. Наприклад, «ХЗ», «3,14здец», «ГС» тощо. Думаємо, такі новотвори, вживання специфічних фраз і слів демонструють опозицію інтернет-мережевого свого/чужого. У цьому випадку розмежування відбувається не за статевою чи віковою градацією, релігійна приналежність також не має значення, головний аспект визнання своїм – володіння інтернет-сленгом, обізнаність у справах інтернет-життєдіяльності.

Важливим моментом інтернет-спілкування є швидке реагування користувачів на новини, можливість висловити своє ставлення до актуальних подій. До негативних явищ належать некоректні висловлювання по відношенню до представників різних рас, етносів, представників нетрадиційної орієнтації тощо. Саме анонімність і дозволяє підбурювати людей, розпалювати міжетнічну ворожнечу, використання етнонімів по відношенню до представників інших етносів. Тут зустрічаємо як етноніми традиційні (*хохол, кацап, москаль* тощо), так і новотвори (*ватник, рашист, жидобандерівець, укроп* тощо). Проте цей момент має регулюватися «Політикою конфіденційності та правилами користувача», то ж адміністратори сайтів слідкують за дописами і у випадку, якщо якісь не відповідають засадам демократичності, відкритості і толерантності – їх просто блокують. Д.Тимчук, досліджуючи інтернет-дискурс у «Facebook», доходить висновку, що спілкування у соціальній мережі є продовженням реального спілкування [8]. То ж очевидним є обговорення проблем та життєвоважливих питань у віртуальність, які турбують реальних людей у реальному житті.

Звичайно, не можна говорити лише про негативний вплив Інтернету на мову. Зокрема, небайдужі до культурного мовлення люди у інтернет-мережі з метою пропаганди культури спілкування загалом, і популяризації саме літературної мови розміщують матеріали, які мають на меті підняти культурний рівень загалом, і рівень володіння українською мовою зокрема. Наприклад, інтернет-сайт *Gazeta.Ua* розмістила інтернет-статтю «10 цікавих фактів про українську мову»: «За різними даними, українська мова займає 25 або 32 місце за кількістю носіїв серед найпоширеніших мов у світі. Для 36-37,5 мільйонів осіб українська мова є рідною. Загалом у світі 41-45 мільйонів осіб володіють українською» [10], запроваджують інформаційні сайти, на яких вміщують інформацію про унікальність рідної мови. Поряд з цим інтернет-мережа сприяє і читанню книжок (як би це не звучало дивно), зокрема, можна знайти посилання на доступ до електронних копій улюбленої літератури («Найбільші списки електронних бібліотек в Інтернеті», «Безкоштовні онлайн бібліотеки. Завантажуй і читай» та ін.).

Або ж у мережі Інтернету організовують онлайн курси для тих, хто бажає вивчити українську мову: «СловОпис започатковує курси української мови онлайн. Запрошуємо всіх, хто хоче вивчити ази української мови та дізнатися більше про Україну» [7]. Також у «Facebook» можна знайти сторінки, які популяризують українську мову і культуру («Ukrainian Language and Culture School», «Чиста мова», «Українська мова», «Вивчай українську!» та інші). Подібні інтернет-сайти містять інформацію, яка має стати у нагоді тим, хто прагне удосконалити культуру свого мовлення (як реального, так і віртуального). Наприклад, складні випадки наголошення слів (*розв'язання, сільськогосподарський, одинадцять, кілометр, псевдонім, кропива*), керування слів (апелювати до кого/чого, багатий на що, вибачати кому, відповідно до чого), синоніми (українською мовою *віщують, речуть, розмовляють, оповідають, теревенять, балакають, висловлюються, мовлять*) та інші.

Ці кроки є надзвичайно важливими, оскільки безкоштовні онлайн курси для вивчення та поглиблення знань з іноземних мов доволі розповсюджене явище, проте з інтернет-ресурсами з української мови до останнього часу існував дефіцит. Також представники цих сайтів закликають послуговуватися і у реальному, й у віртуальному спілкуванні чистою мовою, уникати різноманітних сленгових або ж лайливих виразів.

Отже, ми є свідками трансформаційних процесів інтернет-комунікації у бік покращення культурного рівня. Наразі інтернет-мережа виконує низку важливих функцій у життєдіяльності людини (гедоністичну, виховну, пізнавальну та ін.). Залучення можливостей та використання Інтернету з метою популяризації культури спілкування має великі перспективи, над якими варто працювати фахівцям лінгвістичної галузі. Загалом інтернет-мережа має вагомий вплив на комунікативну культуру суспільства.

Список використаних джерел

1. Акімова Н.В. Дослідження мови Інтернету: труднощі і перспективи // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – №50. – С.10-13. [Електронний ресурс]. Режим доступу: 2-6-Research_of_language_of_the_internet_difficulties_and_prospects.doc
2. Дротянко Л.Г. Соціальні трансформації мовленнєвої культури в інформаційну еру // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. № 1 (19). – 2014. – С. 8-11.
3. Интернет-коммуникация как новая речевая формация: колл. монография / науч. ред. Т.Н.Колокольцева, О.В.Лутовинова. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2012. — 328 с.
4. Кулик О. Коментування публікацій в інтернет-виданнях як один із способів вираження культури мовлення у мережі // Культурологія в НаУОА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kulturolog.org.ua/i-conference/2012/109-infconf2012/543-kulyk.html>
5. Московічі С. Стратегії пропаганди і колективного навіювання // Незалежний культурологічний часопис «І». Маніпуляція свідомістю. Число 30 / 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n30texts/potyatunyk.htm>
6. Семігінівська Т.Г. Вплив глобалізації на мову як аспект культури суспільства // Вісник СумДУ. Серія Філологія, № 1. – 2007. – Том 2. – С. 45-49.
7. СловОпис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=eKdHwBISs0I>
8. Тимчук Д. Інтернет-дискурс в соціальній мережі «Facebook» на прикладі Євромайдану 2013 р. / Науковий блог НАУ «Острозька Академія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2014/internet-dyskurs-v-sotsialnij-merezhi-facebook-na-prykladi-evromajdanu-2013-r/>
9. «10 цікавих фактів про українську мову» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history/_10-cikavih-faktiv-pro-ukrayinsku-movu/657994

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню специфіки процесу комунікації в інтернет-мережі. Зосереджено увагу на мовно-культурних трансформаціях у суспільстві, які є результатом віртуалізації спілкування. З'ясовано позитивні та негативні аспекти комунікативного процесу в інтернет-мережі. Зокрема, розширення меж для комунікації, демократизація цього процесу і, поряд з цим, домінування розмовно-побутового стилю спілкування, анархізація та плюндрування культурних норм спілкування.*

***Ключові слова:** культура мовлення, інтернет-культура, особливості мовлення, інтернет-мережа, мовно-культурні трансформації.*

***Summary.** The article is devoted to investigation the process of communication in the Internet. It focuses on cultural and linguistic transformations in society that result from virtualization of communication. It was found positive and negative aspects of the communication process on the Internet. In particular, this process expands of the boundaries for communication and democratization. At the same time, we can see the dominance of domestic conversational style of communication, anarchy, and the desecration of the cultural norms of communication.*

The use of emotional expressions invective on the Internet that are directed against members of a particular ethnic group, inhabitants of a territory, aimed at human dignity, and is a demonstration of low culture communicants.

We are the witness of the transformation processes of Internet communication towards improving the cultural level. Internet network currently has a number of important functions in human life (hedonistic educational, cognitive, etc.). Involvement opportunities and use of the Internet to promote the culture of dialogue has great prospects over which worth working professionals' linguistic area.

Internet resources of Ukrainian fill the gaps and satisfy the information deficit. They also allow practicing real and virtual communication clear language and avoiding various slang or vulgar expressions.

***Key words:** culture of speech, Internet culture, Internet network, communicative process, particularly of speech, ethnonym, cultural and linguistic transformations, information deficit, real and virtual communication, online course.*

Отримано: 24.10.2015 р.

ZUR FRAGE DER LEXIKOGRAPHISCHEN ASPEKT DER NEUENTSTANDENEN UMGANGSSPRACHLICHEN LEXIK IN DER DEUTSCHEN GEGENWARTSSPRACHE

Natürliche Sprachen wie das Deutsche, Englische, Französische sind keine homogene, sondern heterogene Systeme, sie sind nicht einheitlich, sondern vielfältig gegliedert. In diesem Sinne spricht man nicht von der Sprache, sondern von Standardsprache, Dialekten, Umgangssprachen, Fachsprachen, Sondersprachen, Literatursprachen.

Die Hochsprache (Standardsprache) nach 1945 hat sich immer mehr der Umgangssprache gegenüber geöffnet. Dieser Artikel ist einigen Aspekten der Erforschung der lexikalischen Einheiten gewidmet, die in der deutschen Umgangssprache verwendet werden. In der Sprachwissenschaft gibt es Publikationen, die die Umgangssprache betreffen. Diese Frage wird von nächsten Forschern untersucht, wie Fleischer W., Michel G., Starke G., Sommerfeldt Karl-Ernst, Riesel E. Braun P., Drosdowski G., Henne H. und andere. In der vorliegenden Abhandlung wird die Erforschung der umgangssprachlichen Wörter weiter fortgesetzt.

Wenn wir die Wörterbücher von 1989 und 2003 vergleichen, so können wir sehen, wie sich während dieser Jahre die deutsche Sprache verändert hatte. Diese Zeit hat tiefe Veränderungen der politischen, wissenschaftlichen und kulturellen Landschaft bewirkt. Die Ereignisse dieser Jahre haben das Zusammenleben der Menschen nachhaltig beeinflusst und natürlich auch ihre Spuren hinterlassen.

Im älteren Verlag von Deutsches Universal Wörterbuch treffen wir nur das Verb **abbedingen** und im Verlag von 2003 erscheint schon das Substantiv **die Abbedingung**. Dieses Wort wird in der Rechtsprache benutzt. Im neuen Verlag treffen wir den Neologismus **die Abbruchbirne**, den es im alten Verlag noch nicht gab. Das Verb **abdüsen** gibt es nur im neuen Verlag. Das Wort ist umgangssprachlich und bedeutet *sich rasch [mit einem Fortbewegungsmittel] entfernen*; zum Beispiel: in den Urlaub abdüsen. Das Adjektiv **abgefahren**: *beeindruckend, außergewöhnlich*, ist ein Neologismus, dass im neuen Verlag von Wörterbuch wird als umgangssprachlich bezeichnet. **Das Abgeld**: *Disagio*, der Neologismus, dass im Bankwesen erschien. Mit der Entwicklung der Sprache erscheint das nächste Wort **der Abholmarkt**: *die Verkaufsstelle, bei der die Käufer Waren, die sonst üblicherweise geliefert werden, selbst abholen*. Das Verb **abkacken** befindet sich nur im neueren Verlag von Wörterbuch. Das Wort hat nächste Bedeutungen: 1. *[schnell] seine große Notdurft verrichten*. 2. *[plötzlich] völlig versagen*: ihm ist der Motor abgekackt. Das umgangssprachliche Verb **ablachen** tritt nur im neuen Wörterbuch auf und hat die Bedeutung: *ausgiebig und herzlich lachen*. Der folgende Neologismus ist das Substantiv **die Ablassschraube**: *die Schraube an einem Behälter, die dazu dient, etw. abzulassen*. In der Sprachwissenschaft entsteht der nächste Begriff, **das Ableitungsmorphem**: *der Bildung neuer Wörter dienendes Morphem*. Das Substantiv **die Abtastnadel** ist nur im neuen Verlag und hat nächste Bedeutung: *Nadel am Tonabnehmer eines Plattenspielers zum Abtasten der rotierenden Schallplatte*. Umgangssprachlich ist der Neologismus **abtörnen**: aus der Stimmung bringen. Das bayrische, österreichische Wort **abwatschen** ist umgangssprachlich und bedeutet: heftig ohrfeigen. Im Sport erscheint das Substantiv **die Abwehrkette** und bedeutet: *bei einem gegnerischen Angriff auf gleicher Höhe stehende Abwehrspieler*. In der militärischen Sprache erscheint das Substantiv **die Abwehrschlacht**: *heftige, der Verteidigung dienende Schlacht*. Im Bergbau auftaucht das Wort **die Abwetter**: *verbrauchte Grubenluft*. Im Bankwesen erscheint das Verb **abzinsen** mit der Bedeutung: *das Anfangskapital aus einem gegebenen Endkapital ermitteln*. Das neue Verb **abzocken** ist salopp und bedeutet *ausnehmen, abgauern*. Ihm folgt das Substantiv **der Abzocker**: *jemand, der andere [auf hinterlistige Weise] finanziell übervorteilt*. In der Chemie erscheint das Wort **der Acetaldehyd**: *farblose Flüssigkeit von betäubendem Geruch, die ein wichtiger Ausgangsstoff oder ein wichtiges Zwischenprodukt bei chemischen Synthesen ist*. In der Medizin entsteht das Wort **die Adipositas**: *die Fettsucht*. Auch bekommt das neue Wörterbuch das Wort **das Affentempo**: *große Geschwindigkeit, große Eile*. Das Wort ist umgangssprachlich. Das Adjektiv **afokal**: *ohne Fokus*, erscheint in der Optik. **Der Allrad**: *Fahrzeug mit Allradantrieb*. Das Substantiv ist umgangssprachlich. In der Kraftfahrzeugtechnik erscheint auch das Adjektiv **allradgetrieben**: *mit Allradantrieb versehen*. Das Wort **die Allwetterkleidung**: *die Kleidung, die auch bei schlechtem Wetter getragen werden kann*, trifft man nur im neuen Verlag. **Der Altersschwachsinn**: *die senile Demenz*. Dieses Wort vertritt nur im neuen Verlag und ist umgangssprachlich. Das Wort **die Amateurmannschaft**: *aus Amateuren bestehende Mannschaft*, erscheint im Sport. In der Rechtsprache bekommt man das Substantiv **das Amnestiegesetz**: *die Amnestie betreffendes Gesetz*. Mit der Entwicklung der Medizin haben wir das Wort **die Amöbenruhr**: *(in den Tropen und Subtropen verbreite-*

te) *Dickdarmerkrankung*. Auch bekommt das neuere Wörterbuch den Fußball Jargon **die Ampelkarte**: gelbe und rote Karte als optisches Zeichen für das Verweisen eines Spielers vom Spielfeld nach einem Foul oder eine Sperre für das nächste Spiel. In der Medizin erscheint das Wort **der Amputationsstrumpf**: nach einer Amputation verbleibende Reststück. Auch entsteht in der Medizin das Wort **das Amyloid**: *stärkeähnlicher Eiweißkörper, der durch krankhafte Prozesse im Organismus entsteht und sich im Bindegewebe der Blutgefäße ablagert*. Im Bereich von Informatik und Physik erscheint das Wort **das Analogsignal**: *durch eine Analoggröße repräsentiertes oder mit ihr moduliertes Signal*. Das Verb **anbaggern** kommt nur im neuen Verlag auf, ist salopp, und bedeutet: *[herausfordernd] ansprechen und unmissverständlich sein Interesse für die angesprochene Person zeigen*. In der Mathematik und Physik bekommt man das Wort **der Anfangswert**: *Wert einer gesuchten Funktion zu Beginn eines Vorgangs, dessen Ablauf von dieser Funktion beschrieben wird*. Im Bereich der Wirtschaft erscheint das Wort **der Angebotkurs**: *Kurs, zu dem ein Wertpapier oder eine Ware angeboten wird*. In der Jugendsprache entsteht das Wort **beeumeln**: *sich köstlich amüsieren*. Das Adjektiv **befehlswidrig**: *im Widerspruch zum Befehl stehende*, enthält nur der neue Verlag. **Das Beförderungsentgelt**: *der Fahrpreis*, das Wort ist amtlich. Das Adjektiv **befotzt** erscheint nur im neuen Verlag, ist vulgär und bedeutet: *verrückt*. Nur das neuere Wörterbuch enthält das Wort **das Begleitfahrzeug**: *zur Begleitung mitfahrendes Fahrzeug*. Nur im Neuen ist das Adjektiv **begreifbar**: *sich begreifen lassend*. Im neuen Verlag haben wir das Substantiv **Der Begriffsumfang**: *Umfang eines Begriffs*. Aus zwei Wörtern die Begnadigung und das Gesuch bekommt man das Substantiv **das Begnadigungsgesuch**. Im neuen Verlag bekommt man das Wort **das Behandlungsverfahren**: *das Heilverfahren*. Nur im neueren Wörterbuch taucht das Wort **die Beichtformel** auf und hat die Bedeutung: *liturgische Texte und Anleitung für Beichte*. Das Adjektiv **beiderhalb** ist schweizerisch und hat die Bedeutung: *auf beiden Seiten*. In der Landwirtschaft entsteht das Wort **beifüttern**: *als Beifutter geben*. In der Sozialversicherung entsteht das Wort **die Beitragsgruppe**: *Gruppe, in die der Einzelne nach der Art seiner Beiträge eingeordnet wird*. Auch in der Sozialversicherung erscheint das Adjektiv **beitragslos**: *ohne Beitragspflicht*. In der Landwirtschaft bekommt man das Wort **der Beizapparat**: *Vorrichtung zum Vermischen von Saatgut mit Beize*. Im Bereich von der Landwirtschaft erscheint das Wort **das Beizgerät**: *Apparat für die Heißwasserbeizung zur Abtönung der Pilzfäden bei Brandkrankheiten des Getreides*. In der Jargonsprache entsteht das Verb **bekiffen**: *sich durch Kiffen in einen Rauschzustand versetzen*. In der Militärsprache erscheint das Wort **das Bekleidungsamt**: *Verhaltungsdienststelle zur Annahme, Aufbewahrung und Ausgabe der Dienstkleidung für die Truppe*. Das Verb **bekrabbeln** enthält nur das neue Wörterbuch. Das Wort hat nächste Bedeutung: 1. *sich aufrappeln*, 2. *befühlen, betasten*. Umgangssprachlich abwertend ist das neue Wort **belabern**: 1. *auf jmdn. Labernd einreden*, 2. *labernd besprechen*. Das Verb **belmmert** ist umgangssprachlich und hat die Bedeutung: a) *(von Personen) niedergedrückt*, b) *(von Sachen) scheußlich*. Das Adjektiv **belangreich**: *wichtig, bedeutungsvoll*, erscheint nur im neuen Verlag. Im Bereich der Elektronischen Datenverarbeitung entsteht das neue Wort **der Belegleser**: *Vorrichtung, mit der genormte Belege unmittelbar gelesen und in Buchungen übertragen werden können*. Auch in Elektronischer Datenverarbeitung entsteht das Substantiv **der Belegsortierer**: *Vorrichtung zum Ordnen der Belege*. In der Medizin und Wirtschaft bekommt das neue Wörterbuch das Wort **der Benefit**. Das Wort stammt aus Englischem und bedeutet: *der Vorteil, der Nutzen*. Das Adjektiv **ben gelhaft** ist abwertend und hat die Bedeutung: *rüpelhaft, grob*. Aus Italienischem bekommt das Wörterbuch das neue Wort **benmarcato**: *gut betont, scharfmarkiert, akzentuiert*. Auch italienischer Herkunft ist der Neologismus **bentenuto**: *gut gehalten*. Diese zwei Worte sind im Bereich der Musik erstanden. In dem Bereich der Geografie entsteht das Wort **das Benthal**: *gesamte Bodenregion der Meere, Seen und Fließgewässer*. In der Biologie erscheint das Substantiv **das Benthos**: *die Gesamtheit der über, auf oder im Grund oder im Uferbereich von Gewässern lebenden pflanzlichen und tierischen Organismen*. In der Technik erscheint das Substantiv **der Benzinabscheider**: *Teil der Kläranlage, der dem Ausscheiden von Benzin dient*. In der Chemie hat man das Wort **die Benzylalkohol**: *in vielen Blütenölen vorkommender Alkohol*. Nur im neuen Verlag von Wörterbuch sehen wir das Wort **die Beplanung**. Das Wort erscheint im Bereich der Technik und hat die Bedeutung: *Außenhaut an Booten und Flugzeugen*. Im neuen Verlag ist das Kurzwort für die Bereitschaftspolizei: **die Bepo**. Im neuen Verlag trifft man das Verb **berappeln**. Das Verb ist umgangssprachlich und hat die Bedeutung: *sich aufrappeln*. In der Amtssprache entstehen die Wörter **beräumen** und **die Beräumung**. Nur im neuen Verlag taucht das Substantiv **der Bereitstellungspreis** auf und hat nächste Bedeutung: *vom Gebrauch unabhängiger Grundpreis für die Bereitstellung eines bestimmten Gutes*. Das Substantiv **das Bergfest** erscheint nur im neuen Verlag ist umgangssprachlich und bedeutet: *Fest, Feier nach der Hälfte einer festgelegten Zeit [die in einer bestimmten Umgebung mit anderen gemeinschaftlich verbracht wird]*. In der Wirtschaft erscheint das Substantiv **die Beteiligungsgesellschaft**: *die Holdinggesellschaft*. Der neue Verlag hat das Wort **die Betelnusspalme**: *in Südasien angepflanzte Palme mit hohem, dünnem Stamm und Früchten von der Größe eines Hühnerreis*. Im Bauwesen entsteht das Substantiv **der Beton-**

bauer: der Facharbeiter auf dem Gebiet des Betonbaus. Umgangssprachlich abwertend ist das Wort **die Betonburg.** Das Substantiv ist nur im neuen Verlag und hat die Bedeutung: *[hässlicher] für eine große Zahl von Menschen bestimmter Betonbau.* Im neuen Verlag bekommt man das Wort **die Betonfraktion,** dass zum Politik Jargon gehört und hat die Bedeutung: *Fraktion besonders innerhalb einer Partei, eines Kabinetts, die einen harten politischen Kurs vertritt.* Nur im neuen Wörterbuch trifft man das Wort **der Betonkopf:** *völlig uneinsichtiger, auf seinen [politischen] Ansichten beharrender Mensch.* Das Wort ist umgangssprachlich. Im Bereich vom Sport erscheint das Wort **die Betonpiste:** *betonierte Strecke für Wettbewerbe im Motor- und Flugsport.* Umgangssprachlich abwertend ist das Substantiv **der Betonsilo:** *die Betonburg.* Im Bereich der Fachsprache erscheint das Wort **der Betriebshof:** *das Depot.* Im neuen Verlag erscheint der Neologismus **betroppezt:** *bestürzt, sehr überrascht, sprachlos.* Das Wort ist umgangssprachlich. Umgangssprachlich ist das Substantiv **die Bettenburg:** *großes [für Urlauber errichtetes] Hotel.* In der Amtssprache entsteht das Wort **die Bettenkapazität:** *Zahl der für die Aufnahme von Kranken oder Urlaubsgästen zur Verfügung stehenden Betten.* Das Wort **die Beutekunst** ist salopp und hat die Bedeutung: *die Kunst, die im Krieg erbeutet wurde.* Umgangssprachlich abwertend ist das Substantiv **die Beutelschneiderei:** *die Ausplünderung, der Nepp.* In der Technik erscheint das Wort **der Bewegungsmelder** mit der Bedeutung: *Gerät, das alle in einem bestimmten Bereich auftretenden Bewegungen registriert und in irgendeiner Weise auf sie reagiert.* Ihm folgt das Substantiv **die Bewegungsrichtung:** *die Richtung, die eine Bewegung führt.* In der Amtssprache erscheint das Wort **die Bewilligungspflicht:** *die Genehmigungspflicht.* Ihm folgt das Adjektiv **bewilligungspflichtig:** *genehmigungspflichtig.* Nur im neuen Verlag ist das Wort **die Bewilligungszeitraum:** *1. Zeitraum, für den etwas genehmigt wird, 2. Zeitraum, der vergeht, bis etwas genehmigt wird.* Umgangssprachlich ist das neue Wort **der Beziehungstress:** *von einer [Zweier] beziehung ausgehender Stress.* Im Bereich der Elektronischen Datenverarbeitung entsteht das Adjektiv **bidirektional:** *(von einer Datenübertragungsleitung) die Eigenschaft besitzend, Signale in beide Richtungen übertragen zu können.* Nur im neuen Wörterbuch ist das Substantiv **die Biegefestigkeit:** *die Widerstandsfähigkeit eines Materials, Werkstoffs beim Biegen.* Nur im neuen Verlag erscheint das Adjektiv **biesen:** *(von Rindern, Pferden) von Biesfliegen geplagt sich wild gebärden.* Umgangssprachlich abwertend ist das Wort **die Biestigkeit:** *gemeine, niederträchtige Art, Handlung, Äußerung.* Nur im neuen Verlag sehen wir das Wort **die Bifurkation:** *1. (Med.) die Gabelung in zwei Äste. 2. (Geogr.) Flussgabelung, bei der das Wasser eines Armes in ein anderes Flussgebiet abfließt.* Im Bereich vom Tennis bekommt das neue Wörterbuch das Wort **der Bigpoint:** *sehr wichtiger, entscheidender, für den Verlauf eines Spiels oft ausschlaggebender Punkt.* Im Bereich von Zeitung- und Buchwesen erscheint das Wort **der Bilddienst:** *Stelle, die Bildmaterial aus ihrem Bildarchiv bei Bedarf weitergibt.* Im neuen Verlag entsteht das Wort **der Bildredakteur:** *in einem Zeitungs- oder Buchverlag für die Bebilderung zuständiger Redakteur.* Im Bereich der Elektronischen Datenverarbeitung entsteht das Substantiv **der Bildpunkt:** *der Pixel.* Nur der neue Verlag enthält das Wort **die Bildschirmarbeit:** *das Arbeiten an einem zu einem Computer gehörenden Monitor.* Ihm folgt das Wort der **Bildschirmarbeiter:** *jmd., der Bildschirmarbeit leistet.* In der Elektronischen Datenverarbeitung entsteht das Wort **der Bildschirmschoner:** *Programm zum Schutz der Bildröhre, das sich selbst aktiviert, wenn das Bild auf dem Monitor längere Zeit nicht verändert wird.* Abwertend ist das Substantiv **die Bildungsfabrik:** *Schule, Hochschule, an der Schüler in großer Zahl und allein auf Effizienz ausgerichtet nach eher starren Unterrichtsmethoden ausgebildet werden.* Nur im neuen Verlag ist das Wort **die Bildungsfreistellung:** *die Freistellung von der Arbeit zum Zwecke der Weiterbildung.* Im Hochschulschulwesen erscheint das Substantiv **der Bildungsgutschein:** *Gutschein, der erworben werden muss, wenn das Studium nach einer festgesetzten Höchstzahl von Semestern noch weitergeführt werden soll.* Nur im neuen Verlag ist das Adjektiv **bildungshungrig:** *wissbegierig und auf Bildung bedacht.* In der Werbesprache erscheint das Wort **der Billiganbieter:** *jemand, der seine Ware zu besonders niedrigen Preisen anbietet.* Ihm folgt das Wort **das Billigangebot:** *Angebot von Waren zu besonders niedrigen Preisen.* In der Seeschifffahrt bekommt der neuere Verlag das Substantiv **die Billigflagge:** *Flagge bestimmter Staaten, unter der Schiffe ausländischer Reedereien wegen finanzieller Vorteile fahren.* Nur im neuen Verlag trifft man das Wort **das Billigjob.** Das Wort ist umgangssprachlich und hat die Bedeutung: *schlecht entlohnte berufliche Tätigkeit, Stellung.* In dem Bereich der Musik erscheint das Wort **der Bindebogen:** *zwei Noten verbindender Bogen, der gebundene Ausführung vorschreibt.* Im neuen Wörterbuch ist die Interjektion **bingo:** *Ausruf, der ausdrückt, dass jemandem etwas geglückt ist.* In der Schülersprache erscheint das Substantiv **die Bio:** *die Biologie (als Unterrichtsfach), die Unterrichtsstunde in der Biologie.* Nur im neuen Verlag ist das Wort der Biomüll: *organische [Haushalts]abfälle.* Das **Biosphärenresevat:** *von der UNESCO unter Schutz gestelltes Gebiet, das für das in ihm vorhandene Biom repräsentativ ist oder eine Besonderheit darstellt.* Nur das neue Wörterbuch hat das Wort **biozentrisch:** *das Leben, seine Steigerung und Erhaltung in den Mittelpunkt aller Überlegungen stellend.* In der Kochkunst erscheint das Adjektiv **bissfest:** *nicht zu lange gekocht, daher noch eine gewisse Festigkeit besitzend.* Nur im

neuen Wörterbuch ist das Substantiv **die Blattfaser**: *Faser aus dem Bast von Blättern, die besonders zum Herstellen von Flechtwerk verwendet wird*. Nur der neue Verlag enthält das Wort **der Blattkaktus**: *(in Süd- und Mittelamerika heimischer) als Strauch wachsender Kaktus mit langen blattähnlichen Sprossen und großen, oft wohlriechenden Blüten*. Ihm folgt das Substantiv **die Blattknospe**: *Knospe, aus der sich ein oder mehrere Blättern entwickeln*. In dem Bereich der Botanik bekommt der neue Verlag das Wort **die Blattstellung**: *Anordnung der Blätter um die Sprossachse herum*. Im Bereich der Medizin hat der neue Verlag das Wort **der Blasenkrebs**: *Krebs der Harnblase*. In der Botanik erscheint das nächste Wort **die Blaualge**: *meist im Süßwasser lebende Alge von blaugrüner Farbe*. Im Bereich der Diplomatie bekommt der neue Verlag das Wort **das Blaubuch**: *Veröffentlichung mit blauem Einband oder Umschlag, Fachbuch; eine bei bestimmten Anlässen veröffentlichte Dokumentensammlung der britischen Regierung oder Parlaments*. Nur im neuen Verlag betrachtet man das Wort **der Blauschimmelkäse**: *der Weichkäse bestimmter Sorten (wie Roquefort) mit einer dunkel- bis blaugrünen Aderung, die durch bestimmte Schimmelpilze hervorgerufen wird*. In der Geologie erscheint das Wort **die Bleicherde**: *sandiger, nicht sehr fruchtbarer Boden über durchlässigem Gestein*. Weitere Wörter, die es nur im neuen Verlag gibt, sind: **die Verbrechensaufklärung**, **das Verbrecheralbum** (*früher: Verbrecherkartei*), **verdealen** (wird als Jargon benutzt: *illegal verkaufen*), **verewigen** (unvergesslich, unsterblich machen), **verfrühstücken** (umgangssprachlich: *unüberlegt ausgeben*).

Wenn wir den Bereich des Handels betrachten werden, so wird es offenbar, dass es hier die Erweiterung und Vermehrung der Anzahl der neuen Wörter entsteht. Das sind meistens zusammengesetzte Wörter. So bekommt das neue Wörterbuch nächste Wörter **verkäuferisch**, **das Verkaufsargument**, **die Verkaufsbude**, **der Verkaufserfolg**, **der Verkaufserlös**, **die Verkaufskoje**, **das Verkaufsprogramm** auch das Wort **der Verkaufsrenner**, das als umgangssprachlich bezeichnet ist. Folgende Wörter sind: **die Verkaufsschau**, **der Verkaufsschluss**, **verkaufsschwach**, **verkaufsstark**, **die Verkaufsstätte**, **die Verkaufszeit**, **die Verkaufszahl**.

Auch im Verkehrswesen entstehen ständig neue Wörter, die den Stamm das Wort „Verkehr“ haben. Das sind die Wörter: **verkehrlich**, **der Verkehrsablauf**, **die Verkehrsachse**, **Verkehrsanbindung**, **verkehrsarm**, **die Verkehrsbehinderung**, **die Verkehrsbelastung**, **die Verkehrsfläche**, **die Verkehrsführung**, **verkehrsgerecht**, **der Verkehrshelfer**, **der Verkehrsinfarkt** (*der Zusammenbruch, Stillstand des Verkehrs, besonders in Großstädten*), **verkehrsintensiv**, **das Verkehrsleitungssystem**, **die Verkehrsmaschine**, **verkehrsmäßig**, **die Verkehrsnachricht**, **der Verkehrsrowdy** (abwertend: *jemand, der die Verkehrsvorschriften grob und rücksichtslos verletzt*), **die Verkehrssituation**, **die Verkehrsspitze**, **die Verkehrssünderkartei** (das Wort ist im Wörterbuch als umgangssprachlich bezeichnet.), **verkehrstüchtig** (*verkehrssicher*), **das Verkehrsverbot** (*das Verbot, am öffentlichen Verkehr teilzunehmen*), **der Verkehrsverstoß**, **das Verkehrszentralregister** (*amtliches Verzeichnis von Verkehrsverstößen*).

Weitere Wörter, die nur im neueren Verlag entstehen sind: **verkifft** (umgangssprachlich; oft abwertend: *dem Haschisch, oder Marihuana verfallen; unter dem Einfluss von Haschisch, oder Marihuana stehen*), **verklapsen** (das Wort gehört zur Umgangssprache und bedeutet: *albern*), **verknipsen** (umgangssprachlich). Das Wort **verkramen** bekommt im neuen Verlag noch eine umgangssprachliche Bedeutung: *verstecken, verbergen*. Das umgangssprachliche Wort **verlatschen** trifft man auch nur im neuen Wörterbuch und es hat die Bedeutung: (*Schuhe*) *durch das Tragen allmählich aus der Form bringen*. Auch bekommt der neue Verlag die Wortverbindung **an j-m ist etw. verloren gegangen** (umgangssprachlich: *jmd hätte etw. werden können*). Auch im neuen Wörterbuch taucht das Wort **die Verliererstraße** auf, das vor allem in Wendungen **wie auf der Verliererstraße sein** gebracht wird. Die Wortverbindung hat die Bedeutung *kurz vor einer Niederlage stehen*. Die ähnliche Wortverbindung **j-n auf die Verliererstraße bringen** hat die Bedeutung *j-n in eine Situation bringen, in der eine Niederlage droht*. Die Wortverbindungen entstehen im Sportbereich als Jargonismen. Das Wort **versauen** bekommt im neuen Verlag noch eine Bedeutung *verderben*, dass als salopp bezeichnet ist. Das nächste Wort, das nur im neuen Verlag vorhanden ist, lautet **verschnabulieren**. Das Wort ist als familiär bezeichnet und hat die Bedeutung: *mit Genuss aufessen*. Nur im neuen Wörterbuch erscheint das Wort **verschnarchen**, dass die Bedeutung *verschlafen* hat. Auch bekommt der neue Verlag das Adjektiv **verschnarcht** (*verschlafen, unlebendig, langweilig*). Die Wörter sind als umgangssprachlich untergeschrieben.

Der neue Verlag enthält eine größere Zahl von Wörtern, die als den Stamm das Wort „Versicherung“ haben. Das sind die Wörter: **die Versichertenkarte**, **die Versicherungsagentin**, **die Versicherungszeit**, **der Versicherungsbeitrag**, **die Versicherungsmathematik**, **die Versicherungsnehmerin**, **die Versicherungsnummer**, **die Versicherungsbestätigungskarte**, **der Versicherungsvertrag**, **die Versicherungsvertreterin**.

Auch bekommt der neue Verlag des Wörterbuches umgangssprachliche Wörter **verticken** mit der Bedeutung *verkaufen* und das Wort **verzocken** mit der Bedeutung: *durch Zocken verlieren*.

In der Technik entsteht das Adjektiv **vibrationsarm**: *arm an Vibrationen* und das Adjektiv **vibrationsfrei**: *frei an Vibrationen*.

16. Uhrová Eva. Grundlagen der deutschen Lexikologie. / Eva Uhrová – 1.Aufl. Brno: Masarykova univerzita, 1996. – S.111.
17. Ulfkotte U. So lügen Journalisten. Der Kampf um Quoten und Auflagen / U. Ulfkotte. – Gutersloh: Bertelsmann, 2000. – 249 S.
18. Neologismus. – URL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mein-partreibuch.com/wiki/>

Анотація. У статті розглядається одна з основних тенденцій розвитку сучасної німецької мови, розмовна лексика як джерело поповнення сучасної німецької мови, характеризуються основні тенденції розвитку розмовної лексики, динамізм в сфері досліджуваних одиниць.

Ключові слова: розмовна лексика, тенденції розвитку, мовні зміни.

Summary. The paper analyzes the problem of neologisms and colloquial lexis. It was discovered that the vocabulary of a language can be extended in different ways. The German language is constantly and rapidly evolving. New words are created, others disappear. The part of the newly added words is significantly higher than the vanished one. Neologisms can be helpful to identify something new, new phenomena, or old ideas for a new cultural context. Neologisms are the words that are going to be included in the vocabulary of a language

Among the new lexemes the colloquial units are very important. The colloquial lexemes appear mainly in the oral language and with the flow of time they can be taken as established terminology in the dictionaries of a language. The vernacular language is always influenced by different parts of society. In particular, youth language and scenes language affects the spoken language of the next generation. Over time, the number of colloquial units is increasing. The Colloquial is one of the most important trends in contemporary German. The spoken language is characterized by regional and especially sociological factors such as the level of education and the social environment of the speaker. Every year a lot of new colloquial words are added to the dictionary, and since then they begin to belong to the standard language. In everyday language, other tendencies are present, they are often verbal expression of certain characteristics of national mentality. These tendencies arise both in the lexicon and in the grammar. It should be noted in particular that one of the first and most important trends is the tendency for the convenience of the statement.

It is clear that the vernacular has a large number of stylistic principles, the most important of which are: stylistic principle of informality, the expressiveness, and amplification of the expression simplicity.

A great importance in the study of spoken language have the lexicographic sources that codify language changes in the lexicon of the modern German language.

Having compared old and new dictionaries it turns out that the degree of frequency of colloquial words and phrases is quite high. A high number of colloquial lexis has been found out in belletristic literature which means that the colloquial lexis is very characteristic for this type of texts.

Key words: colloquial language, lexicography, neologisms.

Отримано: 17.10.2015 р.

УДК 811.112.2'373.7

Калинюк Т.В.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЛІБЕ/ЛЮБОВ» ЗАСОБАМИ НІМЕЦЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Постановка проблеми. Сучасні дослідження, які виконанні у рамках антропоцентричної парадигми, зосереджують увагу на людині, якій властиво відчувати та виражати емоції в мовленні. У цьому плані емотивність як лінгвістична категорія є іманентною властивістю мови, може виражати психологічні (емоційні) стани і переживання. Постійний інтерес дослідників, і насамперед психологів, до емоцій зумовлений фізіолого-психологічною значимістю цього явища, з одного боку, й складністю його природи й відповідно об'єктивними труднощами вивчення цього феномену, з іншого. З точки зору когнітивної лінгвістики, емоції є складним явищем, оскільки вони у певній мірі регулюють процеси мислення та відповідну реакцію організму, впливають на усі сфери життя людини.

Емотивність властива всім мовним рівням: фонетичному, морфологічному, лексичному і синтаксичному. Однак найповніше вона виражена на фразеологічному рівні. Недостатнє теоре-

тичне вивчення емотивних концептів як структурно-змістових культурних образів фразеологічних одиниць (ФО) і визначають **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різномасштабні характеристики фразеологізмів на матеріалі слов'янських та германських мов досліджувалися вітчизняними та зарубіжними науковцями, зокрема І. В. Арнольд, Л. Г. Бабенко, А. Вежбицька, О. М. Вольф, І. І. Квасюк, Н. О. Краєвський, О. Г. Сошко, В. М. Телія, Є. М. Чайкоська, В. І. Шаховський, Дж. Ейчсон та багато інших, які вказують на складність вивчення чуттєвої сфери мовленнєвого простору, що обумовлено нечіткістю вербалізації її фрагментів. У своїх розвідках вчені виходять з тези про те, що емоції будь-якої мовної спільноти узагальнені видовим національним досвідом даного народу, а їхня репрезентація у мові етноспецифічна, що обумовлено різними екстра- та інтралінгвістичними факторами (структурно-семантичними та функціональними змінами у мові). З огляду на це, емоції є не лише формою оцінювання середовища існування тієї чи іншої мови, а й складають значний фрагмент цього середовища та формують картини світу у цілому. Більшість дослідників зосереджують увагу на мовному механізмі позначення психічних переживань людини, залишаючи при цьому поза увагою екстралінгвістичні фактори (особливості менталітету, народної психології, національного характеру), які, безумовно, впливають на емоційну сферу життєдіяльності людини.

Метою наукової розвідки є аналіз особливостей вербалізації концепту „Liebe / любов“ засобами фразеології німецької мови.

Виклад основного матеріалу. Аналіз матеріалів дослідження засвідчив, що зважаючи на різні шляхи дослідження емоцій, переважна більшість науковців дотримуються думки про те, що варто розрізняти мову опису емоцій і мову вираження емоцій [3]. Зокрема, В. Шаховський та О. Кунін зауважують, що емоційність відображає психічний стан людини, водночас емотивність – це вербалізація емоцій у мові, вираження мовними засобами почуттів, настроїв, переживань людини [7; 9, 3-25]. Учені наголошують на тому, що зі сфери емотивності варто виключити одиниці, які номінують емоційні стани, мотивуючи це тим, що у їхній семантиці відсутнє очевидне вираження емоційного ставлення. З чого випливає, що вони позначають не самі почуття, а лише логічну думку про них [8].

З огляду на це, емотивною лексикою вважаються ті слова, в лексичному значенні яких міститься певна оцінка позначуваних ними явищ, а лексика емоцій включає слова, предметно-логічне значення яких складають поняття про емоції [2].

Виявлено, що сьогодні найбільш визнаною серед лінгвістів є концепція емотивності, яку умовно називають функціональною. Згідно з якою, емоційна лексика в мовному плані може бути виділена лише на основі функції вираження емоційного ставлення мовця до оточуючого (внаслідок цього до емоційної лексики не додаються слова, що називають емоції: *гнів, радість і т.д.*) [1]. Отже, наділяючи певне коло лексем особливою функцією вираження емоцій, лінгвісти протиставляють їх нейтральній лексиці, до якої входять найменування емоцій.

У нашому дослідженні термін «емоція» вжито в узагальнюючому та збірному розумінні: всі психічні переживання людини, оскільки саме так його трактують більшість вітчизняних емотологів.

Окрім того, М. Schwarz-Friesel у своїх дослідженнях розрізняє поняття «почуття» та «емоція», де перше – це фізичний стан людини та його вираження (напр. збудження, розслаблення), а друге – комплексна, багаторівнева система оцінок, яка розглядає почуття як її суб'єктивну складову [11, 55]. Дослідниця наголошує на тому, що емоції мають не лише вербальне, але й невербальне вираження (міміка, жести, фізичний стан, як от серцебиття, тиск, спітніння тощо). З лінгвістичної точки зору важливим є вивчення способів номінації та засобів вираження емоційних станів, до яких належать ФО.

Встановлено, що у психології існує багато класифікацій емоцій, однак про їхню універсальність навряд чи можна говорити, оскільки, як зауважує Б. І. Додонов «створити універсальну класифікацію емоцій взагалі неможливо, тому класифікація, придатна для розв'язання одних завдань, виявляється недієвою при розв'язанні іншого кола завдань» [4, 105-106]. Незважаючи на це, К. Ізард виділяє 10 основних емоцій: гнів, презирство, відраза, дистрес (горе-страждання), страх, провина, інтерес, радість, сором, подив. [5].

Водночас, на думку Л. А. Калімулліної, доцільно диференціювати більше двадцяти видів фундаментальних емоцій, як-от жах, гнів, лют, відраза, радість, здивування, печаль, любов, бажання, презирство, сором/сором'язливість, страждання/горе, ненависть, цікавість, щастя тощо [6].

У даному дослідженні зосередимо увагу на одній із фундаментальних емоцій – „Liebe / любов“, з якою пов'язано низка інших почуттів „Glück / щастя“, „Freude / радість“, „Begeisterung / захоплення“, „Scham / соромливість“, „Angst / страх“, „Trauer / сум“, „Schwäche / пристрасть“, „

Ärger / гнів“. Варто зазначити, що до семантичного поля „Liebe / любов“ належать також „Zuneigung / прихильність“, „Sympathie / симпатія“, „Flirt / флірт“, „Verliebtheit / закоханість“.

Концепт „Liebe / любов“ розглядається як надзвичайно складний феномен і як зазначає М. Schwarz-Friesel «любов – це універсальна емоція, культурний та символічний комунікативний код. З цією емоцією, як універсальним феноменом, співвідносяться й інші соціокультурно детерміновані почуття, емоційні симпатії та когнітивні емоційні стани» [11]. У нашому дослідженні концепт „Liebe / любов“ у ФО у розглядатимемо відповідно послідовності розвитку цього почуття у таких семантичних полях:

1) **Flirten und Zeit der Verliebtheit / флірт, закоханість:** *j-n anjeln, j-n anlachen, sich j-n an Land ziehen* – піймати на гачок, зав'язати стосунки; *auf j-n fliegen* – зацікавитися; *Ankratz haben / finden* – мати великий успіх (серед чоловіків); *(auf j-n) Absichten haben* – мати серйозні наміри щодо одруження; *an j-m hängen wie eine Klette* – пристати як рип'ях; *um j-n herumfliegen / herum-schwirren wie die Motten ums Licht* – летіти як метелик не вогонь; *hinter jedem Rock / jeder Schürze hersein / herlaufen* – бігати за кожною спідницею; *ein Schürzenjäger sein* – бути бабієм; *eine Eroberung / Eroberungen machen* – завоювати симпатії, полонити серця; *j-n mit den Augen verschlingen / fast auffressen* – кого-н. їсти очима; *j-m zu tief ins Auge/Augen sehen* – закохатися; *ein Auge auf j-m werfen* – кинути поглядом; *j-m schöne / verliebte Augen machen / mit den Augen messen / mit den Augendeckeln / Wimpern klappern* – грати очима, пускати бісики, кокетувати, дивитися закоханими очима; *j-m den Kopf verdrehen* – завертати голову (закохати кого-н.); *j-m Honig / Brei um den Bart / um den Mund/ums Maul schmieren* – лестити; *j-m goldene Berge versprechen* – обіцяти золоті гори;

2) **intime Beziehungen / інтимні стосунки:** *j-m einen aufdrücken* – поцілувати; *j-m eine Briefmarkensammlung zeigen* – написати любовне запрошення; *mit j-m ins Bett gehen/hüpfen/steigen* – мати інтимні стосунки; *etwas, nichts mit j-m haben* – не мати жодних стосунків;

3) **Zeit der Liebe / власне кохання:** *einen Affen an j-m gefressen haben; sich in j-n vergucken; in j-n verknallt sein / in j-n verschossen sein; nach j-m (auf j-n) verrückt / vernarrt sein; [sich in j-n] Hals über Kopf [verlieben]* – закохатися до нестями; *es hat [bei j-m] geschnackelt; sich bis über die/beide Ohren verliebt sein* – втріскатися по вуха; *j-n ins/in sein Herz schließen* – полонити серце; *j-m den Kopf verdrehen* – заморочити голову; *Feuer fangen* – запалити вогонь (кохання); *j-n auf Händen tragen* – носити на руках; *hegen und pflegen* – пестити, дбайливо доглядати; *j-m aus der Hand fressen* – їсти з рук, бути відданим; *j-m zu Füßen liegen* – боготворити, на колінах благати; *nach j-s. Geige / Pfeife tanzen* – танцювати під дудку; *vor Glück strahlen* – світитися від щастя; *j-s. Ein und Alles sein* – душі не чути;

4) **Hochzeit und Ehe / одруження:** *um j-s. Hand anhalten* – пропонувати руку і серце; *auf Brautschau gehen; [mit j-m] die Ringe tauschen / wechseln; den Bund der Ehe eingehen; im Hafen der Ehe landen; in den Hafen der Ehe einlaufen; j-n unter die Haube bringen* – одружитися; *mit j-m in wilder Ehe leben; in Sünde leben* – жити у цивільному шлюбі; *den Anschluss verpassen; sitzen bleiben* – засидітися у дівках;

5) **Zusammenleben / спільне сімейне життя:** *ein eigenes Nest bauen* – звити гніздечко; *sich sesshaft machen* – осісти, прижитися;

а) **positive Beziehung / позитивні стосунки:** *sich mit j-m eins wissen / fühlen* – почуватися захищеним; *die gleiche Wellenlänge haben; auf der gleichen / derselben Wellenlänge funken / liegen* – жити душа в душу; *ein Herz und eine Seele sein* – бути одним цілим; *mit j-m durch dick und dünn gehen* – пройти крізь вогонь і воду;

б) **negative Beziehung / негативні стосунки:** *wie Hund und Katze miteinander leben* – жити як кіт з собакою; *mit j-m über[s] Kreuz sein/stehen/liegen* – бути на ножах; *sich in die Haar geraten / liegen* – сперечатися; *j-m eine Szene machen* – влаштувати сцени; *es ist/herrscht dicke Luft* – напружена атмосфера; *keinen guten Faden miteinander spinnen* – не ладити одне з одним; *wie ein rotes Tuch auf j-n wirken* – діяти на нерви; *j-m / j-n juckt das Fell* – спина палиці просить; *j-m in die Krone fahren* – вкусила муха; *das Kriegsbeil ausgraben/begraben* – відкопати томагавк; *sich streiten/das ist ein Streit um des Kaisers Bart* – суперечка про щось несуттєве; *bei j-m hängt der Haussegen schief* – чвари, розбрат у сім'ї; *j-m auf die Nerven fallen/gehen* – дратувати; *unter den Pantoffel kommen* – бути під каблукком;

5) **Untreue und Ende der Liebe / зрада, розлука:** *Seitensprünge machen / j-n hintergehen / j-m fremd gehen* – вскочити у гречку; *Ein gutes Gewissen ist ein sanftes Ruhekissen* – хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає; *ein reines / schlechtes Gewissen* – мати чисте/нечисте сумління; *haben Butter auf dem/am Kopf haben* – мати підмочену репутацію; *Verbotene Früchte schmecken am besten* – чого не вільно, те й кортить; *j-n an der Nase herumführen; j-m einen Bären aufbinden* – брехати; *j-m die Jacke voll lügen* – намолотити сім міхів гречаної вовни; *Lügen haben kurze Beine* – брехнею далеко не зайдеш; *mit dem Feuer spielen* – гратися з вогнем; *treu bis ans Grab sein* – бути вірним до смерті; *der zweite, dritte usw. Frühling sein / ihr zweiter, dritter usw. Frühling* – періоди

життя (весна, зрілість); *mit j-m Techtelmechtel haben* – мати інтрижку; *j-m gehen die Augen auf* – кому-н. відкрилися очі; *sich die Augen ausweinen/rot weinen/aus dem Kopf weinen* – виплакати усі очі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у процесі дослідження встановлено, що у когнітивній лінгвістиці емоції розглядаються як складне явище, оскільки вони безпосередньо регулюють, усі сфери життєдіяльності людини, формують картини світу певного народу. Виявлено різницю у трактуваннях понять: «емоційність» як відображення психічного стану людини; «емотивність» – вербалізація емоцій у мові, вираження мовними засобами почуттів, настроїв, переживань людини; «почуття» – фізичний стан людини та його вираження та власне «емоція» – комплексна, багаторівнева система оцінок, яка розглядає почуття як її суб'єктивну складову. Було обрано найбільш вживані ФО із концептом „Liebe / любов“, які розподілено відповідно до послідовності розвитку цього почуття, нюансів у стосунках у семантичні групи: флірт, закоханість, інтимні стосунки, власне кохання, одруження, спільне сімейне життя, зрада, розлука. Серед аналізованих ФО виявлено низку особливостей: найбільш частотними є метафоричні моделі ФО із компонентом Herz, Kopf, Hand, Auge, Augenblick; складовими ФО є дієслова sehen, liegen, legen, stehen, fallen, gehen; у більшості випадках ФО німецької мови повністю співпадають із відповідними ФО в українській мові; здебільшого їх етимологія є чіткою.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розгляді інших емотивних компонентів у складі фразеологічного фонду німецької мови, а також у дослідженні емотивності у різних дискурсах.

Список використаних джерел

1. Арнольд И. В. Стилистика английского языка / И. В. Арнольд. – М. : Высш. шк., 1981. – 463 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика : пер. с франц. яз. / Ш. Балли – М. : Иностран. лит., 1961. – 394 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 289 с.
4. Додонов Б. И. Эмоция как ценность / Б. И. Додонов. – М. : Полит. издат., 1978. – 270 с.
5. Изард К. Психология эмоций / К. Изард – М.; Харьков; Минск; Питер, 1999. – 280 с.
6. Калимуллина Л. А. Семантическое поле эмотивности в русском языке: диахронический аспект (с привлечением материала славянских языков) : монография / Л. А. Калимуллина – Уфа : РИО БашГУ, 2006. – 344 с.
7. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. пособие. / А. В. Кунин. – М. : Высш. шк., 1996. – 381 с.
8. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж, 1987. – 190 с.
9. Шаховський В. И. Проблема разграничения экспрессивности и эмотивности как семантических категорий лингвостилистики. / В. И. Шаховский. // Проблемы семасиологии и лингвостилистики. – Рязань, 1975. – Вып. 2. – С.3-25.
10. DUDEN, Band 11: Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Bearbeitet von Günther Drosdowski und Werner Scholze – Stubenrecht. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich. Mannheim : Dudenverlag, 2008.
11. Schwarz-Friesel, Monika (2007): Sprache und Emotion. / Monika Schwarz-Friesel. – Tübingen, 2007. – 125 S.

Анотація. У статті розглядаються засоби вираження емоцій у фразеології німецької мови. Проаналізовано поняття «емоція», «емотивність» з психологічної та лінгвістичної точок зору. Виявлено семантичні особливості фразеологічних одиниць німецької мови на позначення емоційних характеристик людини, зокрема „Liebe / любов“. Проаналізовано мотивацію формування фразеологічного значення та лінгвокультурні особливості фразеологічних одиниць.

Ключові слова: емоція, емотив, емоційність, фразеологічна одиниця, концепт, семантичне значення.

Summary. The article deals with the means of expressing emotions in phraseology of German on the basis of the cognitive and conceptual linguistic theory. The main linguistic approaches of verbal expressing of emotions and the concept “emotion” from psychological und linguistic point of view are analyzed.

It found out, that emotivity as a linguistic category can express the psychological (emotional) conditions and human experiences through special units of language and speech – emotive. Among the many concepts of emotivity, the attention was focused on the functional concept: giving a range of

lexemes the function expressing emotions, linguists oppose its neutral vocabulary, which includes the names of emotions.

It is shown, that in modern psychological studies such fundamental emotions are singled out: fear, anger, disgust, joy, surprise, sadness, love, desire, contempt, shame, grief, hate, curiosity, happiness.

Phraseological units describing the emotions "Liebe/Love" are divided according to the sequence of this feeling, nuances in the relationship of such semantic groups: flirting, love, intimacy, actually love, marriage, common family life, betrayal, separation.

Their semantic features are founded: the most widely used models are the metaphorical component of the phraseological units with the components Herz, Kopf, Hand, Auge, Augenblick; the verbs sehen, liegen, legen, stehen, fallen, gehen; in the most cases the phraseological units of German coincide with phraseological units of Ukrainian; their etymology is mostly well-defined.

The motivation of formation of phraseological meanings and lingua-cultural peculiarities of phraseological units are also analyzed.

Key words: *emotion, emotive, emotionality, phraseological units, concept, semantic meaning.*

Отримано: 7.11.2015 р.

УДК 821.161.2'373.612.4:821.161.2.02

Книш О.В.

ПЛЕОНАЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІГРОВОГО ДИСКУРСУ

Початок ХХІ ст. є важливим періодом в історії розвитку української літературної мови, адже характерним для нього є активні мовні процеси, спричинені інтенсивними змінами в суспільно-політичній, економічній та культурній сферах життя суспільства. Сучасний художній дискурс, представлений у творах українських письменників, демонструє світові тенденції до візуалізації та діалогічності тексту, інтелектуалізації мови та стилістичного епатажу, змішування жанрів та стилів, що насамперед знаходять реалізацію на рівні ігрового принципу текстотворення. Мовні ігри визначають структуру та зміст художніх дискурсів, впливають на функціонування мовних одиниць, серед яких особливе місце належить стилістичним прийомам і фігурам, зокрема плеоназму як свідомому надуживанню мовними засобами.

Ю.І. Андрухович наголошує: "Це означає, що наша мова – відкрита система. Це означає, що вона – об'єкт не просто любові, а й забави. Мова не терпить нудності. Гра є найдосконалішим виявом творення, а мова любить, щоб її творили. Творити мову – означає не що інше, як пізнавати її. І тому ми філологічні. Кожен наш вірш – це пізнання мови" [1, 24].

Мовознавці схильні визначати мовну гру як певний тип мовленнєвої поведінки, що ґрунтується на умисному (усвідомленому, продуманому) порушенні системних зв'язків у мові (Н.В. Даниленко, Т.А. Космеда, Б.Ю. Норман, В.З. Санников, М.Ф. Шацька).

Н. В. Кондратенко називає мовну гру невід'ємним шаром художнього тексту неklasичної парадигми, структура якого зумовлена карнавалізацією постмодерністської свідомості. Однією з основних форм реалізації мовної (лінгвістичної) гри у художньому тексті дослідниця називає деструкцію: «Синтаксична деструкція передбачає подолання певних правил природної мови, що спричинює розширення можливостей їх застосування, – зазначає мовознавець. – Деструкція пов'язана з такою ознакою мовної гри, як порушення певних норм і правил, тому створює особливий експериментальний мовний текст. Зокрема, виражається у надмірних синтаксичних конструкціях» [3, 133-134].

Серед різноманітних наукових парадигм, релевантних для сучасного лінгвістичного дискурсу, виокремлюємо ті, що спрямовані на комплексний аналіз синтаксичних конструкцій, окреслення їхнього прагматичного потенціалу, функційних можливостей та стилістичних особливостей у текстовій комунікації. Такий підхід передбачає глибокий опис мовної системи у тісній взаємодії з екстралінгвальними чинниками породження того чи того мовленнєвого витвору, ураховуючи компетентність мовця, фонові знання та пресупозицію, індивідуально-авторський пошук оригінальних, експресивно насажених засобів мови для вербалізації певної інтенції, репрезентації комунікативного задуму.

Функціонально-стилістичний підхід забезпечує повноаспектне й різноманітне вивчення плеоназму в художньому контексті. Активізація цього напрямку досліджень в українському та зарубіжному мовознавстві спричинила кількісне зростання робіт, у яких науково інтерпретовано специфіку реалізації плеоназмів у процесі творення художньої образності як репрезента-

тивного рівня ідіостилістики твору (І. В. Арнольд, М. Я. Блох, В. О. Виноградов, К. А. Войлова, І. Р. Гальперін, І. О. Дегтярьова, А. Геллер, М. В. Глаголев, Н. Г. Гольцова, Д. Дімов, Ж. Дюбуа, Л. П. Єфимов, Н. С. Жукова, О. О. Зайц, С. Д. Кацнельсон, В. В. Коломійцева, Н. В. Кондратенко, К. Леманн, Л. М. Марчук, М. В. Нікітіна, Ф. Т. Новгородова, Л. П. Павленко, Р. Г. Паркер, Г. Раскоу, О. Б. Сиротініна, О. П. Сквородников, Ю. М. Скрєбньов, І. Н. Смірнов, Ю. В. Трубікова, І. Н. Філіпова, Дж. Хейман, Н. В. Шульжук, Р. Н. Юсубова, М. Янакієв). Поширеним стало потрактування плеоназму як стилістичної фігури, утвореної спеціальним нагромадженням певних мовних одиниць, позбавлених семантичного навантаження лексичного чи граматичного плану (В. С. Ващенко, В. Ф. Святовець, О. О. Селіванова).

Активність уживання плеоназму в українських художніх текстах початку ХХІ ст., неоднорідність їхньої семантичної структури, широка палітра стилістичних функцій зумовлюють актуальність дослідження.

У художньому мовленні надмірність реалізується у плеоназмі, що постає не лише як мовленнєвий надлишок, але й як стилістичний засіб, який дозволяє уточнити, конкретизувати, пояснити поняття. У дослідженні **плеоназм** інтерпретуємо як *явище мовної системи, представлене інформаційно зумовленим нагромадженням мовних одиниць з повним або частковим семантичним дублюванням (вираженням експліцитно або імпліцитно), супроводжуваним синтаксичною співвіднесеністю компонентів*.

Плеоназм реалізується у конструкціях, компоненти яких характеризує семантична, структурна та синтаксична тотожність або подібність, найбільш повно представлені у повторі. Водночас, визначальною ознакою плеоназму є семантична надмірність, створювана передусім дублюванням не формального представлення мовних одиниць, а їхнього значення. Семантична надмірність, яка закладена в основу плеоназму, спостерігаємо у випадках формального або семантичного повторення окремих слів та словосполук, а також за умови семантичного уневираження та контекстуального наближення семантики компонентів, що має виявлення і в інших явищах (напр., може спостерігатися у складі ампліфікації).

Виразна тенденція до надуживання мовних засобів, що реалізується у повторах на рівні макроструктури (фабульні збіги) та мікроструктури тексту (семантичні повтори, гра слів, нагромадження синонімічних виразів), є характерною для постмодерністських художніх текстів.

Особливістю функціонування стилістичних синонімів у складі плеоназму є те, що ці одиниці за своєю суттю характерні для різних сфер застосування мови, зумовлене це передусім особливостями їх експресивного забарвлення, адже семантичні розбіжності стилістичних синонімів виражені слабо. Проте їх включення до синонімічних рядів у художньому тексті сприяє трансформуванню лінгвістичної природи слова в естетичну. Дублювання інформації у тексті за допомогою стилістичних синонімів сприяє виведенню на передній план емоційно-виражально-го змісту не лише експресивно забарвлених одиниць синонімічного ряду, але й усієї конструкції в цілому.

Вульгаризація мови, різке заниження порогу доречності використання нелітературної лексики в художньому тексті пов'язане з загальною тенденцією до стилістичного динамізму, відміни зовнішньої та внутрішньої цензури, розкутості мовця, прагненням звільнитися з-під влади авторитетів, протиставленням художній літературі класичної парадигми. О. О. Тараненко зауважує: "У художньому стилі знайшла своє найповніше втілення й тенденція до широкого залучення шарів стилістично заниженої лексики, включно з обценізмами, та інших елементів субстандартної мови як засіб вираження авторської розкутості та прагнення до епатажу" [5, 23].

З огляду на це О. В. Мойсеєнко розглядає функціонування у художньому тексті субстандартної синонімії. Субстандартні синоніми характеризуються етико-стилістичною маркованістю різної міри заниженості та інвективності (від жартівливо-іронічної до принизливої й табуованої) та професійно-корпоративною детермінованістю й екзотичністю свого функціонування у відповідному соціумі [4, 9]. Такі одиниці впливають на адресата більш інтенсивно, ніж нейтральна лексика, включення таких елементів сприяє яскравішій характеристиці зображуваного.

Плеоназми здатні містити у своєму складі просторіччя, жаргонізми, варваризми і навіть табуовану лексику, водночас їх дублювання стилістично нейтральними мовними одиницями свідчить про не випадковість такого уживання. Відхилення від лексичних норм у художньому тексті набуває підкреслено експресивного значення.

Елементи надмірної конструкції, попри те, що функціонують у тексті як паралельні й набувають спільної семантики, протиставлені один одному. Стилістично нейтральна, загальномова лексична одиниця протиставлена експресивному просторіччю, котре в авторській свідомості здатне точніше відтворити інформацію: *І знову зал, повно світла, калейдоскоп облич і тіл, а певніше сказати – мармиз і туш, і ти когось штовхаєш, і щось перекидається, але ніщо не може тебе спинити...* (Ю. Андрухович, *Московіада*). Автор свідомо вдається до плеонастичного

уточнення, протиставляючи *обличчям* та *тілам мармизи й туші*, котрі в умовах штовханини й бійки найбільш точно здатні відтворити атмосферу зображуваного.

Інколи спостерігаємо паралельне вживання стилістично нейтрального слова та його синоніма-просторіччя, наведеного в дужках, коли читач повинен визначити доречну конотацію самостійно в рамках контексту, наприклад: *Дівчинка (дівулька?) тикнула на одну із пляшечок (І. Карпа, Фройд би плакав)*.

Повсюдне уживання жаргонізмів та обсценної лексики в українських художніх текстах початку ХХІ ст. аргументують передусім неможливістю відсторонення від реальної мовленнєвої діяльності людини в аспекті соціопсихологічних інтенцій її мовного існування в сучасному світі. Наприклад: *Знаєш, чого мені насправді шкода? Що я був таким придурком і замість тупо відриватися, пертися в нашому неймовірному, нірванному, задзеркальному, офігенному танці, замість зависати в твоїх обіймах, замість від'їжджати від твоїх запахів, замість втикати, стирчати, гребти й не паритись я щось там пругався, шебуршав, тужився.* (Ю. Іздрик, ТАКЕ).

Суржик, тобто ненормативна інтерференція елементів двох і більше мов, у складі плеонастичних конструкцій функціонує як потужний стилістичний прийом, котрий застосовують здебільшого для характеристики об'єкта мовлення, наприклад: *Щось там йому наказувала, пояснювала, «вчила життя» (І. Карпа, Перламутрове порно)*. До плеоназму як мовленнєвої помилки, підкресленої уживанням суржику, письменник вдається не просто задля досягнення сатиричного ефекту. У повісті Олександра Ірванця «Рівне / Ровно (Стіна)» суржик у складі плеонастичної конструкції перетворюється на виразник тоталітарної зросійщеної свідомості, раз у раз протиставлений демократичним проукраїнським цінностям: *У мене його, цього вірша, навіть дівчата наші просили переписати у дневник пожеланій, тобто у щоденник побажань (О. Ірванець, Рівне / Ровно (Стіна))*.

Продубльовані в тексті елементи протиставляються один одному, наприклад: *Кілька разів на рік “рівенчани”, вони ж “рівняни”, вбиралися у святковий одяг, видобувши його у надрах шаф, відчистивши й відпрасувавши (О. Ірванець, Рівне / Ровно (Стіна))*. Автор прагне створити формальне враження тотожності названих понять, проте, відмінні від унормованого в літературній мові *рівенці* та утворені від російського (Ровно) та українського (Рівне) варіантів назви міста, ці формально надмірні елементи водночас вжиті як протилежні поняття, утворюють антитезу.

У художньому тексті автор також може вдаватися до аргументування вибору слова, яке не є характерним для літературної мови, наприклад: *Тому Венеція – ніби вдова старйовищика. Я знаю, що українською слід казати «лахмітника», однак Венеція тільки почасти вдова лажмітника, та й усе її лажміття дотепер зберігає блискучі ознаки ледь потертої елегантності (Ю. Андрухович, Лексикон інтимних міст)*.

Подекуди власне нагромодження елементів суржику в художньому тексті сприяє їх семантичному зближенню: *Снують суцільні “согражданє”, “женціни” і “мужціни” (П. Вольвач, Південний Схід)*. Зокрема, лексеми “согражданє”, “женціни” та “мужціни” втрачають набувають у контексті спільної семантики як узагальнена характеристика зображуваних мовців.

Плеонастичними можуть також бути стилістичні синоніми, представлені варваризмами, тобто іншомовними або створеними за іншомовним зразком словами чи зворотами, що зберігають структурні ознаки чужих мов, наприклад: *Однак якщо ти далекий не лише від географії та поезії, а й від простого вміння розуміти сказане; якщо ти все життя мріяв потрапити в Париж, у Ріо чи, скажімо, до Львова, я повторю для тебе все це ще раз. Доступніше. Легше. Простіше. Ти ж любиш soft-версії, simple stories і super-лайти, чи не так? (Ю. Іздрик, Флешка)*. У реченні поруч із синонімічним ланцюжком *доступніше – легше – простіше* подано також низку іншомовних вкраплень англійського походження *soft-версії, simple stories і super-лайти*. До вживання слів іншомовного походження зі збереженням іншомовного звукового та графічного оформлення автор вдається з метою акцентування поверховості мислення героя, прихованої під надуживанням неукраїнської лексики.

Задля посилення експресивності іншомовних вкраплень у складі плеоназму в тексті може бути збережене лише звукове їх оформлення. Подибуємо приклади, коли звукове або граматичне оформлення іншомовних вкраплень зазнає змін задля стилізації мовлення окремих персонажів, наприклад: *Хоч тобі двадцять п'ять, хоч тридцять, хоч під шістдесят, як йому, – ляйф із ляйф (то по-французьки так англійська звучить), а паризька ляйф осьо така, як є, з фуа грою і шампанським струмками (І. Карпа, З роси, води і з калабані)*. Так, автор наводить у тексті відомий афоризм англійського походження *life is life*, вдається до відтворення французького акценту англійської мови, котрий протиставляє повтору цього ж вислову, стилізованому під українське діалектне мовлення.

Чужомовні вкраплення можуть бути засвоєні іншими шарами лексики, проте в тексті окрім дублювання змісту виконують також функцію протиставлення 'свого' та 'чужого, їхнього', тобто в самому тексті наголошується на чужомовності вжитої лексичної одиниці, наприклад: *Ти раптом стаєш закінченим невдахою, от ким. Знаєш, це їхнє слово "лузер"? От ним ти і стаєш* (Ю. Андрухович, *Лексикон інтимних міст*). Так, у контексті, функціонуючи як елементи часткового семантичного дублювання, можуть бути протиставлені лексеми *невдаха* та *лузер* (від англ. loser – невдаха).

Надмірність, закладена в основу плеонастичних конструкцій, сприяє підвищенню інформативності повідомлення на рівні додаткової інформації, що містить у собі емоційний стан мовця, його суб'єктивно-оцінне ставлення до дійсності та предмету розмови, наприклад: *І так воно пішло і хороше і з драйвом, що називається класно, і що називається круто, і що називається в кайф, що гріх було не повторити чи то на біс, чи то у власне задоволення, – і повторили* (Ю. Іздрик, *Воццек*).

Постмодерністський ідеал нонселекції, на думку Д. Фоккеми, часто перетворюється у процесі породження тексту на застосування комбінаторних правил, що імітують математичні прийоми: дублікації, множення, перерахування, переривчастості та надмірності [6, 89]. Зокрема, однотипність синтаксичних позицій може сприяти не лише семантичному та граматичному зближенню компонентів сурядного ряду, але й слугує причиною порушення як граматичних норм, так і норм сполучуваності слів у тексті. Наприклад: *А тоді був час на подарунки: дні народження, нові роки, швейцарські ножі і французькі парфуми, військові ліхтарики і ніжні прибамбаси для догляду за тілом* (Данько тонко відчував Євчині унісексові вподобання), *запальнички, нотатники, білизна, кримінальні кодекси та китайські палички* (Євка була до нудного практична) (І. Карпа, 50 хвилин трави). Незамкнений сурядний ряд, що утворює плеоназм, передбачає включення до його складу компонентів, які первісно не є граматично чи семантично співвідносними. Такі компоненти асимілюються у тексті, втрачають семантико-структурні відмінності.

Задля підкреслення узагальнювальної семантики надмірного сурядного ряду до його складу можуть бути включені варваризми, вжиті у чужомовному граматичному оформленні: *Якщо ти хоч іще раз, де-небудь, коли-небудь, із будь-якого приводу, wherever, згадаєш про свої приватні стосунки з Господом, я привселюдно виграю тебе детектором брехні, змонтованим із малоамперних, але високовольтних електроприладів.* (Ю. Іздрик, *Флешка*). У своїй сукупності компоненти надмірного сурядного ряду слугують засобом відтворення багатогранної картини життя, коли стирання семантики кожного окремого компонента сприяє підкресленню дріб'язковості подій та переживань, згаданих у тексті.

Отже, зміна розуміння функції літератури у новому тисячолітті виявляється не лише на об'язковому, але й на мовному рівні тексту, зумовлює пошук нових стилістичних та композиційних прийомів. Плеонастичні конструкції у художніх текстах початку ХХІ ст. функціонують як елемент мовної гри, своєрідний засіб утворення контрасту між стилістично нейтральним і стилістично забарвленим, між мовною нормою і мовною аномалією. В такий спосіб сучасний художній дискурс вибудовує зв'язки між унормованою літературною мовою та реальною мовленнєвою діяльністю людини. Аналіз текстового масиву вживання плеонастичних конструкцій в сучасному українському художньому дискурсі дозволяє стверджувати, що їх стилістичний потенціал пов'язаний передусім із вираженням додаткової інформації експресивного характеру.

Список використаних джерел

1. Андрухович Ю. Апологія блазенади (Двадцять тез до себе самих) / Ю. Андрухович // «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак). Вибрані твори : поезія, проза, есеїстика. – Львів : Піраміда, 2007. – 392 с.
2. Дегтярьова І. О. Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози / І. О. Дегтярьова // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 27–38.
3. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія / Н. В. Кондратенко ; за ред. К. Г. Городенської. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2012. – 328 с.
4. Моисеенко А. В. Лингвэкологические и структурные особенности контекстуальных синонимических рядов в английском и русском языках / А. В. Моисеенко // Известия Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. – 2008. – Вып. 60. – С. 195–198.
5. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 23–41.
6. Fokkema D. W. The semantic and syntactic organization of postmodernist texts / D. W. Fokkema // Approaching postmodernism. – Amsterdam, Philadelphia, 1986. – P. 81–98.

Анотація. Розглянуто плеоназм як джерело виразності, образності мови, розвитку експресивності та емотивності мовних засобів в українських художніх текстах початку ХХІ ст. Проаналізовано використання плеоназму як елементу мовної гри, засобу утворення контрасту між мовною нормою і мовною аномалією.

Ключові слова: плеоназм, надмірність, мовна гра, ігровий дискурс.

Summary. The article is devoted to the research of pleonasm in Ukrainian fiction text at the beginning of the 21st century. The pleonasm as a realization of linguistic redundancy law, based upon semantic, structural and syntactic identity or similarity of language units in the text, functions not only as verbal excess, but also as a source of expressive linguistic means. Wide usage of pleonasm constructions in Ukrainian postmodern prose text, the heterogeneity of its semantic structure and a broad palette of its semantic structure determines the relevance of the study.

Semantic, containing duplication due to semantic coincidence or convergence of words, phrases or predicative units within the text, and semantic-structural pleonasm, involving the structural identity of elements, are characterized. Pleonasm is considered as a phenomenon of language system, presented by the accumulation of linguistic units with full or partial semantic overlapping (expressed explicitly or implicitly), followed by syntactic correlation of components.

It is stressed, that duplication of information in the text, using stylistic synonyms, helps to eliminate the content of not only the expressive components of synonymic raw, but also of the whole construction. Pleonasm is able to contain vernacular, slang and even foul language, while its duplication by stylistically neutral language units indicates no accident such use. Deviations from the lexical norms attain a stressed expressive meaning.

Reconsideration of function and value of literature in the new millennium emerge not only on the figurative, but also on the linguistic level of text. Pleonastic constructions in literary fiction text operate as a mean of a language game, a tool of contrast between linguistic norm and linguistic anomaly. In this way modern fictional discourse builds links between standardized literary language and real human activities, opens space for a vice variety of perspectives, play, parody and infinite range of transformations.

Key words: pleonasm, redundancy, language game, postmodern prose.

Отримано: 3.11.2015 р.

УДК: 811.161.2'282

Коваленко Н.Д.

ОРНІТОНІМ КАНЯ В ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ

В українській діалектології останніх десятиліть фразеологія говірок стала об'єктом вивчення багатьох дослідників. Повнота інформації про фразеологізми та власне їхні компоненти забезпечує об'єктивне визначення не тільки особливостей українських діалектів, а й ментальності, культури діалектоносіїв.

Пошук нових методик фіксації та методології досліджень фразеології говірок, розбіжності в поглядах учених на її обсяг, системність, принципи відбору до словника будуть актуальними і надалі, тому що витворення фразеологічних одиниць – це постійний і неперервний процес.

Основними напрямками вивчення структурно-семантичних характеристик і національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць, як це можна помітити в сучасних роботах, є дослідження діалектної складової компонентів, які усталилися в структурі фраземи або поширенні і за її межами; вивчення метафоричних основ внутрішніх форм; етнолінгвістичні описи з орієнтацією на усталені національно-культурні еталони в певному мовному соціумі.

Мета статті – дослідити особливості вживання та просторове поширення орнітоніма *каня* в текстах зв'язного говіркового мовлення та в складі стійких сполучень слів на матеріалі словників, збірок текстів українських говірок.

Лексикографічні праці підтверджують надзвичайно багатий фонд стійких сполучень слів, активне варіювання фразем в ареальній проекції, а також уможливають дослідження фразеокomпонентів у складі стійкого сполучення слів і поза його межами.

Фразеологічний матеріал з різних території України найперше представлено у дисертаціях, систематизовано, як правило, у додатках, але не завжди опубліковано окремими фразеологічними словниками. Цінний емпіричний матеріал подано у роботах Лавера В.І. "Фраземіка українських діалектів карпатського регіону" (1991), Т.Л. Грици "Фразеологія говорів Гуляйпільського рай-

ону Запорізької області” (1996), Р.В. Міняйла “Активні процеси в ареальній фразеології сходу України” (2001), Н.В. Романюк “Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці” (2002), М.Я. Олійник “Фразеологія гуцульських говірок” (2002), О.Л. Плетневої “Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект)” (2004).

У сучасному українському мовознавстві укладено словники та фрагменти словників діалектної фразеології таких говорів: східноpodільських (М.Т. Доленко), західноpodільських і південноvolинських (Н.Д. Коваленко), volинських (Н.Г. Кірілкова), лемківських (Н.Д. Вархол, А.І. Івченко; Я. Битківська, Г. Ступінська), західноpodільських (Г.Л. Аркушин, З.С. Мацюк, П.П. Грищенко), середньопodільських (Г.І. Доброльожа), центральнослобожанських (О.С. Юрченко, Л.І. Ройзензон, С.І. Ройзензон; А.І. Івченко), східнослобожанських і степових (В.Д. Ужченко та Д.В. Ужченко), нижньонадніпрянських (В.А. Чабаненко).

Птахи завжди були важливою частиною життя людини, пов'язаної з певними віруваннями, символікою, супровідними образами в сімейній обрядовості та звичаях. Із важливістю розв'язання проблем специфіки процесів народної етимології, зв'язку формальної структури і внутрішньої форми слова, механізму утворення слів та фразеологізмів пов'язана пильна увага науковців саме до вивчення назв птахів.

Народну орнітологічну термінологію, зафіксовану на територіях Полісся та Карпат проаналізував М.В. Никончук, акцентуючи увагу на актуальності досліджень звуконаслідувальної лексики. На думку вченого, вивчення таких назв птахів є важливим для з'ясування етимології більшості слов'янських номінацій, шляхів їх творення, особливостей вербальної реалізації понять [10]. На прикладі лексем, що відтворюють крики диких птахів українського Полісся та суміжної території Карпат (*крячка, крук, кавка, вудвуд, буркун, турклка, пугичка* та ін.), продемонстровано етапи перетворення позафонологічної трансфонації почутого крику птаха в лінгвістично оформлені частини мови.

Я.О. Литвиненко здійснила мотивологічний аналіз назв птахів у східноpodільських говірках, виявивши такі типи мотивації: назви фізіологічних особливостей людини, номені особистісних характеристик людини, власні імена, соціальні характеристики та ін. Визначено, що діалектності східноpodільських говірок активно вживають орнітолексику, у якій мотиваційна ознака виражена шляхом прямої номінації (*носан, красногрудка, веселун, іван, васильок, музикант, агроном* та ін.) [8].

Д.В. Ужченко у праці “Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні” [17] визначив активно функціонуючу групу фразем із назвами птахів, проаналізувавши зміщення фразеологічної парадигми в бік антропоцентризму. Саме такі мовні одиниці репрезентують різноманітні сфери матеріального й духовного життя українців, етнокультуру (звичаї, обряди, вірування).

Орнітонім *каня* не був предметом опису в діалектологічних працях. Сучасний словник української мови фіксує лише одне значення лексеми: *Каня*, і, ж. хижий птах родини яструбових, схожий на шуліку; знищує гризунів [15, IV, 91]. Давню фіксацію аналізованої лексеми (з різними значеннями) знаходимо в «Словарі української мови» Б. Грінченка: *каня* – 1) Четырехугольное углубление, выдолбленное долотомъ въ пидвалині, сволю въ которое входитъ чіп стола (Кіев. и Подольск. г.). 2) Родъ коршуна. *Ой летіла, сива каня по полю.* Чуб. III. 251. *Пищить як каня* (Браславщина) Ном. 2770. [14, II, 216]. Спостерігаємо, що *каня* на Поділлі (за записами укладача) одночасно називає істоту та неістоту. В ілюстративному матеріалі до лексеми *лопкати*, де є згадка про птаха, Б. Грінченко покликається на «Німецько-український словник» Є. Желехівського і С. Недільського (1886): *Лопкати, шю, еш, гл. Хлопать (крыльями). Желех. Каня лопкає крилами, як летить* [14, II, с. 377]. М. Номис подає варіант *канюкою сидить* (Житомирщина) та похідну лексему *канючити* – *Ото канючить!* (Пирятинщина, Лубенщина, Хоролщина) [13, 156].

Найширше назва птаха *каня* у варіантних виявах різного типу представлена в говірках Гуцульщини, що пояснюється саме цією територією побутування. У словниках гуцульських говірок зафіксовано: *кани* – хижий птах, схожий на шуліку [9, 88]. У виданні «Гуцульські говірки. Короткий словник» подано варіанти, поширені у вживанні, *ганя* (*кани, каня*) [6, 51]; *канькати* – настирливо просити, випрошувати [6, 90]; фразеологізмів не зафіксовано.

Підтвердження переваги форми *ганя* в гуцульських говірках знаходимо в словниках та фольклорно-етнографічних працях. Найдавніше вживання лексеми та пояснення її значення, власне опис птаха знаходимо у праці В. Шухевича: «Ганя, се рід орлів характеристичний для Гуцульщини. Ганя живе в лісах, де веде тихе життя; скоро хто до неї приблизить ся, «натутурить сі» зараз вовнистий пушок в округ очий, а надто кінчасті пера на голові підносять ся, через се стає голова більша і подібна до совяної. Головною її поживою є всяке гаде, з якого powodu Гуцули, що гадину вважають за нечисту силу, називають ганю «паскудною» птахою, брідять ся нею і мають про неї много повірок [21, I, 23].

У сучасному словнику «Гуцульські світи» *каня* – *ганя* (хижий птах). І хоч тут не подано сталого виразу з компонентом *каня*, все ж у доборі ілюстрацій з фольклорно-етнографічних матеріалів подано цікаве і переконливе пояснення мотиваційної бази фразем: «Чому *ганя* (*каня*) кличе дощу? Бог викопав людям криницю, а почистити її попросив усіх пташок, то будуть пити воду. *Ганя* відмовилася від такої роботи, бо мала гарні (золоті) черевички і не хотіла їх забруднити. За те Бог сказав їй: не будеш пити води ні з землі, ні з криниці, а лише з дощу. Дотепер *ганя* просить дощу, щоб напитися» [21, I, 23]; «Як є спека, то она *канькає*; а піде дождж, то она сьїде на гилу і підійме голову у гору, роздівит сі и так п'є: кільки капне, тілько лигне» [12, 39-40].

У словнику діалектної лексики з території побутовання наддністрянських говірок зафіксовано: 1. *каню* *к* – шуліка: *Ка́н'ук л'їтайє вгор'ї і п'їкаїє – п'ї-п'ї-п'ї, п'ї-ї*. 2. *каню* *га* – яструб: *Та п'тиц'ї, шчо л'панайє ма'лих кур'ат, з'вес'ї кан'уга* [20, 136]. У бойківських говірках *каня* – якийсь птах: *вона́ п'єред до́мом с'п'їва́їє* [11, с. 338].

На території Тернопільської та Хмельницької областей, що представляють сучасні наддністрянські, західноподільські та південноволинські говірки, було апробовано методику збирання матеріалу – автокоментар, коли інформаторів просили пояснити значення запропонованих слів. Це уможливило визначення території поширення власне лексеми *каня* і фразеологізму з цим компонентом.

Населені пункти, мешканці яких не знають значення слова *каня*, ніколи його не чули: с. Чагарі-Збаразькі Збаразького р-ну Тернопільської обл., с. Чаньків Дунаєвецького р-ну, с. Косиківці Новоушицького р-ну, с. Чабарівка Густинського р-ну, с. Бережанка Чемеровецького р-ну, с. Великий-Ходачків Козівського р-ну Тернопільської обл., с. Івча Літинського р-ну Вінницької обл. Це якась *пташка* (с. Сутківці Ярмолинецького р-ну); *ну йа шо з'найу / курка чи шо / ну шос' та'ке* (с. Вікторівка Чемеровецького р-ну); *тварина* (с. Увисла Густинського р-ну Тернопільської обл.); *шул'їка* (с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну); *кан'а видно пташка йа'кас' / це не' ворона / каже' с'їла йа'кас' кан'а на дошче'* (с. Станіславівна Віньковецького р-ну).

Народні прикмети про настання негоди відомі у деяких селах: *кан'а? / а'во та'кї птах йє / шо кри'чит йак дошч майє бути* (с. Романівка Чемеровецького р-ну); *кан'а то так саме / то та'ка пташка / йа'ка йа'к'їс' та'к'ї з'вуки ви'даїє / кажут так йак кан'а т'її з'вуки ви'даїє / то буде дош в нас* (сміт Сатанів Городоцького р-ну). У виданні «Календар гуцулський на рік 1935» знаходимо: *Єк удень ганя просит у Бога дож – пїйкає, то на дождь*.

Лексикографічні праці дають можливість виокремити структурно-семантичну фразеомодель «наспитися + як + назва птаха + на негоду = наспитися, надутись від образи, розсердитися»: гуцульські – *надутиси, єк дрізд на вітер розсердитися, набундючитися* [18, 243]; поліські – *надувся / наспився, ієк тетерюк на негоду* [5, 168], *надувся ієк курка на негоду* [5, 168]; полтавські – *набіндюжитись* ‘наспитися, надутись від образи, розсердитися’: *А чого ти набіндюжився, як сич на віхолу* [3, 61].

Отже, модель із компонентом-орнітонімом поширена у трьох наріччях української мови, а емоційно-експресивного забарвлення додають супровідні слова, як правило, діалектні. У західно-подільських говірках зафіксовано вживання виразу з компонентом *жаба* – *надутис'є а йак жаба на дошч*; синонімічний ряд доповнюють дані з західнополіських говірок – *надувс'а, йак миш на крупу* ‘бути набурмосеним’ [1, 105].

За іншою структурною моделлю побудовані фразеологізми наддністрянських говірок – *чого с'ї надув, йак водвут* [одуд] [20, 78]; *як індик надутися* ‘набундючитися, стати пихатим’ [4, 144]; лемківських – *надутти са як пул'єк (індик)* ‘сердитий’ [2, 110], *надутый як сова* ‘пихатий’ [2, 125], *надутти са як шуляк* ‘розсердитися’ [2, 125]; західноподільських – *йак ін'д'ук надутис'є а* 1. ‘виявляти незадоволення, сердитися’ / ~ *їє'ндик* / ~ *їєндик*. 2. ~ *індик* ‘чванитися, зазнаватися’ / *надуїс'ї* ~; *здутис'є а йак сич* ‘виявляти невдоволення’; західноподільських та південноволинських – *надутис'є а йак сич* 1. ‘виявляти незадоволення, сердитися’. 2. *надутис'є* ~ ‘сумувати’ (с. Іванківці Городоцького р-ну); поліських – *абак'муруїє* (наспився), *йак са'ва тайа* ‘насплюватися’ [7, 23].

В унікальному сучасному виданні «Лексикон Львівський: поважно і на жарт», де представлено лексику південно-західних говорів, лексема *каня* не має декодифікації, натомість подано фразеологізм *дивиться, як каня в небо* зі значенням ‘марно сподіватися’ за ілюстрацією з твору Василя Гірного (Але стрічаю лікаря, і той дивиться як каня в небо: «Подивіться, ані руш дощу...») [19, 344]. У давніших джерелах зафіксовано такий фразеологізм з різними супровідними словами: *Виглядає, як каня дощу* [16, I, 256]; *Чекає, як каня дощу*. Браสลівщина [13, 589]; *чигає, як каня на дощ*. У примітках М. Номис зауважує: у польських письменників *каня* – у кого хмара, у кого хижа птиця. У сучасній західноподільських говірках відомий вираз *че'кати йак кон'а на дошч* ‘марно сподіватися’ (с. Острівчани Кам'янець-Подільського р-ну). Синонімічний ряд доповнює фразеологізм *чи'кати на дошч ш'чистого неба* ‘даремно сподіватися на що-небудь’ (с. Кадіївці Кам'янець-Подільського р-ну).

Отже, дослідження актуальної проблеми про просторове буття фразеологізму і власне його компонентів (на підставі діалектних текстів і словників) уможливило вияви територій, де 1) вживання і розуміння слова збігається з його фразеотворчою властивістю; 2) відоме слово, але не зафіксовано фразеологізмів; 3) уживання фразеологізмів з компонентом, значення якого говірконосіям невідоме. Попередній аналіз підтверджує думку про наявність просторових кореляцій, із залученням більшої емпіричної бази української діалектології ареальний опис може бути уточнений і доповнений.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови із Західного Полісся і західної частини Волині / Григорій Аркушин. – Люблін-Луцьк, 2003. – 178 с.
2. Вархол Н.Д. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини // Вархол Н.Д., Івченко А.І. – Братислава, 1990. – 160с.
3. Ващенко В.С. Словник полтавських говорів / В.С. Ващенко. – Харків : Вид-во Харківського державного університету імені О.М. Горького, 1960. – Вип. 1. – 107 с.
4. Грица Т. Г. Фразеологія Гуляйпільського району Запорізької області : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Грица Таміла Григорівна. – Х., 1996. – 182 с.
5. Грищенко П.П. Матеріали для діалектного фразеологічного словаря українського Полісся // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 162–177.
6. Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
7. Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1874. – 260 с.
8. Литвиненко Я. Типи мотивації орнітономів у східнополіських говірках / Яна Литвиненко // Українська мова. – 2014. – № 4(52). – С. 126-144.
9. Неґрич М. Скарби гуцульського говору: Березовий / Неґрич Микола. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Серія “Діалектологічна скриня”), 2008. – 224 с.
10. Никончук Н.В. О народной орнитологической терминологии Полесья и Карпат / Н.В. Никончук // Карпатская диалектология и ономастика. – М. : Наука, 1972. – С. 140-162.
11. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1 (А-Н). – 446 с.
12. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології / А. Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. XI.
13. Приказки, прислів'я, і таке інше. Уклав М.Номис. – К., 1993. – 768с.
14. Словарь української мови / за ред. Б.Д. Грінченка. – К., 1907–1909.
15. Словник української мови : в 11 т. – К., 1970-1980.
16. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной имп. Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы исследования собранные д. чл. П.П.Чубинским. – СПб., 1872–1877. – Т. I. – 340 с.
17. Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ужченко Дмитро Вікторович. – Луганськ, 2000. – 248 с.
18. Хобзей Н.В. Гуцульські світи. Лексикон / Наталія Хобзей, Тетяна Ястремська, Оксана Сімович, Ганна Дідик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 668 с.
19. Хобзей Н.В. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дідик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 672 с.
20. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 228с.
21. Шухевич В. Гуцульщина / Проф. Володимир Шухевич. – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 1889. – Ч. 1. – 346 с.

Анотація. У статті досліджено особливості вживання та просторове поширення орнітоніма каня на матеріалах текстів діалектного мовлення та лексикографічних праць. Аналіз засвідчив наявність ареальних кореляцій, коли територія побутування фраземи та її компонента збігається повністю або частково.

Ключові слова: орнітонім, фразема, діалектне мовлення, говори української мови, фразеологічний словник.

Summary. During recent years vocabulary and phraseology became a source for many researchers in Ukrainian dialectology. The completeness of information about phraseological units and their components allows an objective definition not only of Ukrainian dialects' peculiarities, but also of mentality, culture of dialect speakers.

Aim of the article – to research peculiarities of using and are of dissemination of ornithonym kania in texts of dialect connected speech and as a part of fixed word-combinations.

Lexicographical works confirm the extremely rich fund of fixed word-combinations, active variation of phrasems in areal projection, and they allow the researching of phraseological components as a part of fixed word-combinations and out of them.

The most widely the name of bird kania in variant expressions of different types is represented in Hutsul dialects; on the material of three dialects of Ukrainian language we define a structural-semantic phraseological model “to frown + as + the name of bird + for bad weather” = to frown because of offence, to get angry”.

Studying of topical issue about area existence of phraseological unit and its components (on the basis of dialect texts and dictionaries) allows to determine the territories, where 1) using and understanding of the word coincides with its property of phraseological units creation; 2) the word is known but it is not fixed in phraseological units; 3) using of phraseological units with a component, meaning of which is not known to dialect speakers. The previous analysis proves the idea about presence of space correlation, with involving of more empirical base of Ukrainian dialectology the areal description can be refined and supplemented.

Key word: ornithonym, phrasem, dialect language, Ukrainian language dialects, phraseological dictionary.

Отримано: 23.10.2015 р.

УДК 811.161.2'37'4

Козак Р.В.

СИНТАКСИЧНИЙ КОНЦЕПТ УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Сучасний етап розвитку науки про мову є антропоцентричним. Лінгвісти переконані у тому, що людині, і як спостерігачу, і як носію певного досвіду та знань, належить активна роль у виборі мовних засобів для вираження тієї чи тієї ситуації, формування семантики мовних одиниць. У цьому зв'язку системи простого, ускладненого і складного речень функціонують як альтернативні засоби вираження і позначення однієї й тієї ж інформації про світ, але характеризуються різним комунікативним призначенням і вираженням. Особливу увагу українські й зарубіжні дослідники зазначених синтаксичних явищ приділяють реченням, які у навчальній літературі кваліфікуються як *ускладнені*. Серед учених сьогодні ще немає єдиної думки щодо проблеми ускладнення простого речення. Достатньо зазначити, що дехто з них навіть не схильний кваліфікувати такі одиниці як різновид простих речень тому, що “ускладнене просте речення за насиченістю інформативним змістом, за складністю наявних у ньому семантико-синтаксичних відношень не поступається реченню складному” [7, 44]. З огляду на невизначеність статусу простого ускладненого речення обрана тема дослідження є *актуальною*.

Метою статті є спроба довести, що компоненти, які виражають у простому ускладненому реченні додаткову предикативність, стають додатковими синтаксичними знаками синтаксичних концептів, засобами відбиття відношень між фрагментами “моделі світу” мовця.

Визначена мета передбачає розв'язання таких *завдань*:

1. Розкрити лінгвістичні підходи синтаксистів щодо визначення статусу простого ускладненого речення.
2. Довести, що окремі різновиди ускладнюючих компонентів є носіями додаткової предикативності, тобто, додатковими синтаксичними знаками синтаксичних концептів.
3. Окреслити специфіку синтаксичного концепту простого ускладненого речення та визначити моделі.

В українському мовознавстві різні погляди на просте ускладнене речення подані А. Мойсієнком у навчальному посібнику “Структурно-семантична організація простого ускладненого речення” [6]. Серед найбільш цілісних концепцій щодо визначення статусу досліджуваних одиниць синтаксису зазвичай називають роботи російських мовознавців Л. Дмитрієвої, А. Прияткіної, Г. Манаєнко. Термін “ускладнене речення” вперше з'явився у праці О. Шахматова “Синтаксис русского языка”, у якій ускладнене речення подано як відокремлення або як наявність напів-предикативних відношень у реченні [10, 291].

У межах граматичного підходу Л. Дмитрієва тлумачить просте речення як базову структуру для формування ускладненої одиниці із вторинною предикацією, яка має зв'язаний характер та

перебуває у паралельному предикаційному членуванні суб'єктно-предикатного ядра (диктуму) речення й вторинної функції ствердження факту. Отож, ускладнене речення подається як моно-предикативна структура з ознаками "напівпредикації" [2, 31]. А. Прияткіна розглядає ускладнене речення як явище конструктивного синтаксису, зумовлене вираженням у простому реченні "додаткової предикації" і "внутрішньорядних відношень" (тобто, відношень між членами сурядної конструкції), яким відповідає певний набір власне-синтаксичних засобів (сполучники, частки, займенники, модальні слова, слова-зв'язки, повтори, а також порядок слів й інтонаційні засоби) [3, 10-11].

Противником спрямування досліджень лише на внутрішньосистемні відношення виступає Г. Манаєнко у монографії "Осложненное предложение в языке и речи: очерки по теории и методологии исследования" [5], у якій кваліфіковано підхід до ускладненого речення як інформативно-дискурсивний. Тлумачення поняття "ускладнене речення" автор переносить в іншу галузь знання, особливий, інший напрямок розуміння ускладнення: використання системи ускладнених речень (з усіма видами ускладнення) для того, щоб реалізувати завдання вивчення мовленнєво-мислительної діяльності носія мови. Сутність ускладненого речення як одиниці мови полягає, на думку Г. Манаєнко, у поданні співвідношення двох одиниць інформації, які мають різний комунікативний статус: основний і коментування. Надаючи одиницям інформації того чи того комунікативного статусу, мовець здійснює три типи операцій ментально-модусного характеру (комунікативних дій): злиття, розщеплення, додавання пропозиції [5]. Злиття полягає у тому, що вказується логічна пропозиція між одиницями інформації. Коментування логічної пропозиції забезпечується редукцією однотипного мовного вираження другої і наступних предикатних пропозицій диктуму. Ці комунікативні дії мовця забезпечують: ряди однорідних компонентів пропозицій, приєднувальні конструкції, пояснювальні конструкції, порівняльні звороти, уточнюючі конструкції, звороти зі значенням включення / виключення.

За злиття подаються логічні пропозиції, які не мають у мовній системі інших засобів вираження. При цьому актуалізуються відношення не тільки між комунікативно нерівнозначними пропозиціями диктуму, але й між їхнім змістом. Розчленування полягає у тому, що відбувається логічна пропозиція між одиницями інформації. Коментування логічної пропозиції забезпечується трансформацією структури вихідної пропозиції диктуму – надання їй інформаційного статусу. Такі комунікативні дії відображає ускладнююча категорія субстантивних зворотів зі значенням обумовленості: причини, допусту, мети, наслідку. За розчленування вихідної подається інша пропозиція диктумного характеру, характер коментування якої забезпечується трансформацією вихідної структури через надання інформаційного значення котромусь із її актантів, що стає можливий за вираження відношення предикації через спеціалізовані мовні форми (дієприкметникові, дієприслівникові звороти), а також зміни інтонації і порядку слідування, місця розташування членів речення. Ці комунікативні дії відбивають зазначені вище звороти, а також звороти ад'єктивні, субстантивні (з атрибутивним значенням).

Доповнення полягає у тому, що вказуються модусні й логічні пропозиції, коментувальний характер яких зумовлюється відсутністю чи розчленуванням формально виражених синтаксичних зв'язків їхнього мовного складу зі складом пропозиції основної одиниці інформації у висловлюванні, тобто відсутністю логічної пропозиції. Такі комунікативні дії мовця відображають вставні компоненти, вставлені конструкції, звертання. При доповненні мовний склад відображає інформацію, яка чи то належить іншому гаранту мовлення, чи то подає загальний фонд знань (оцінок), що слугують вирівнюванню пресупозицій комунікантів. Отож, ускладнене речення завжди поєднує у своєму змісті дві і більше комунікативно нерівноцінні одиниці інформації і дві чи більше комунікативні дії мовця, які забезпечують відображення відмінностей у статусі реалізованих пропозицій.

У мовному вираженні пропозицій, відповідно, спостерігається редукція, трансформація й інкорпорація мовного матеріалу, що зумовлюється типом самої пропозиції і наявністю у мовній системі засобів для їхнього вираження. Відтак, тип ускладнюючої категорії визначається: типом "внутрішньої" комунікації мовця (злиття, розчленування й доповнення); типом комунікативних (мовленнєво-мислительних) дій мовця (вказівка, подання); типом пропозиції (диктумна, модусна і логічна); типом "зовнішніх" комунікативних дій за експлікації пропозиції (редукція, трансформація й інкорпорація) [5, с. 254].

Проте, вивчення ускладненого речення пов'язується у лінгвістиці не тільки з поліпропозиційністю, але й з вираженням додаткової предикативності й внутрішньорядних відношень. Кожному із двох типів відношень, які ускладнюють речення, відповідає набір синтаксичних структур. Ряд як конструкція має власний семантичний зміст, який забезпечують відношення (єднальні, протиставні, розділові), наявні між членами ряду. Члени ряду, які мають спільну синтаксичну співвіднесеність, взаємодіють один з одним у цій співвіднесеності.

В українській мові є два основних типи конструкцій, що розрізняються характером внутрішньорядних відношень: ряди з однорідними членами (сурядна конструкція); ряди з відношенням пояснення-уточнення (пояснювальна конструкція). Додаткова предикативність є неоднорідною як з погляду ускладнення семантичної структури речення, так і з синтаксичного. Насамперед розрізняють: “пряму, подану у граматичних формах, і вербалізовану: у реченні є словоформа – носій функції додаткової предикативності, і непряму – що не міститься у словоформі, а виявляється у непрямих показниках: на це може вказувати другорядний член речення” [8, 21].

А. Мойсієнко підкреслює, що “додаткова предикативність завжди передбачає наявність “основної” предикативності, тому не є реченнєвотвірною категорією. На відміну від власне предикативності, категорія додаткової предикативності свідчить про наявність внутрішню реченневої структури, співвідносної з предикативною, але такої, що не має самостійного значення” [6, 9]. Пряма додаткова предикативність має два різновиди: напівпредикативність, утворена субстантивним і ад’єктивним зворотами, обставинними детермінантами; додаткова дієслівна предикативність, яку створює дієприслівник й інфінітив. Додаткова предикативність несамостійна у реченні: вона обов’язково передбачає основну предикативність і функціонує на її фоні. Семантико-синтаксичні відношення між ними є аналогічними до тих, які спостерігаються між предикативними частинами у складному реченні. Реалізується дві можливості: 1) основна і додаткова предикативність співіснують у реченні відносно незалежно одна від одної (незв’язана предикативність); 2) між основною і додатковою предикативністю наявні семантико-синтаксичні відношення (зв’язана предикативність) [8, 27–28]. Ускладнене речення ми визнаємо таким за умови, що воно має семантико-синтаксичне ускладнення структури.

Розуміння важливих особливостей ускладненого речення, які полягають у характері виявлення його ускладнення (ускладнення, зазвичай, веде до розширення структури речення) і у способах вираження додаткової предикативності, без сумніву, відноситься і до синтаксичних концептів. Як відомо, концепт репрезентується у мові різними способами, що “веде до виділення різних типів концептів” [11, 190]. Питання про синтаксичні репрезентовані концепти тісно переплітається у когнітивній лінгвістиці [9] з питанням про існування синтаксичних знаків, які мають як план змісту, так і план вираження. Сьогодні таким знаком розглядають структурну схему простого речення [1]. Цей підхід уможливує визначення вектора дослідження.

Розгляд синтаксичних концептів у системі ускладненого речення зумовлює необхідність осмислення предмета дослідження у його співвідношенні із тими синтаксичними одиницями, диференційні ознаки яких вони поєднують: простим реченням і складним реченням. Якщо просте речення є монопредикативною і монопропозиційною конструкцією, а складне – системою поліпредикативних, поліпропозиційних одиниць з обов’язковою наявністю логічної пропозиції, то ускладнене речення є системою одиниць, утворених на основі простого речення : 1) як результат злиття двох і більше пропозицій; 2) за допомогою додатково поданих об’єктних і суб’єктних смислів чи елементів інших пропозицій, які не набули предикативного оформлення; 3) шляхом уведення додаткової пропозиції, яка не включена до позиційної і синтагматичної структури речення.

Здатність предикатів ускладнювати речення не викликає сумніву. При цьому істотним моментом для нас є факт розгляду речень, ускладнених дієслівними предикатами, що виражають додаткову предикативність. По-іншому, “напівпредикативне відношення формує тільки деяку частину речення (а не речення як таке), воно не створює предикативного мінімуму” [8, 23], який є синтаксичним знаком синтаксичного концепту.

У групі ускладнених речень виділяємо речення з однорідними членами, які можемо розглядати як результат розширення члена речення, тобто, позиції одного члена речення займає сурядний ряд словоформ – однорідні члени речення. Вони виконують однакову синтаксичну функцію й відносяться до одного й того ж члена речення або до його предикативної основи в цілому. Отож, процес розширення члена речення є результатом злиття пропозицій. Кваліфікуючи це складне синтаксичне явище, на нашу думку, необхідно брати до уваги його подвійну природу: з одного боку, об’єднання таких присудків підметом, а з іншого – розчленування їхньої предикативної основи. Наприклад: *Вони літали, повзали, стрибали, бігали...* (Олег Чорногуз); *Марків «бомбовоз» за день долає тисячі кілометрів і зупиняється за нашим бажанням будь-де* (Ірен Роздобудько). Такі речення є перехідними між простими реченнями і складними і, звичайно, в окремих, конкретних своїх виявленнях тяжіють то до одного, то до іншого з цих полярних типів. За такого підходу модель синтаксичного концепту речення, ускладненого однорідними присудками, має такий вигляд: ССПР + (сполучник) ССПР (ССПР – структурна схема простого речення). Тільки особливість другої ССПР полягає у тому, що її неповна реалізація не заважає комунікативній достатності висловлювання, оскільки суб’єкт або об’єкт підказує перша ССПР.

Ще однією особливістю, на яку необхідно звернути увагу за побудови такої моделі, є характер синтаксичних відношень між однорідними присудками у реченні. Коли один із членів ряду перебуває у семантичній залежності від іншого, то, відповідно, модель такого речення складається із набору різних синтаксичних концептів. Якщо ж їхні зовнішні зв'язки ототожнюються так, як і внутрішні, тобто, вони синтаксично рівноправні, то модель складається з однакових синтаксичних концептів.

Ускладнене речення може бути пов'язане зі смисловим ритміко-інтонаційним виділенням другорядних членів речення, які виконують додаткову функцію, поєднують декілька значень і сприймаються як додаткові повідомлення. Такі члени речення називають відокремленими. "Про обставинність відокремленого дієприслівника, дієприслівникового звороту у багатьох випадках ідеться лише умовно, – зазначає А. Загнітко, – оскільки останні, на відміну від обставин, характеризуються особливим напівпредикативним зв'язком та особливими семантико-синтаксичними функціями" [3, 219]. Значення додаткової предикативності може міститися у відокремленому інфінітивному членові, який знаходиться поза межами предикації і відноситься до іменника як суб'єкта дії. "Від напівпредикативності це значення відрізняється тим, що воно є передбачуваним, заданим дієслівною приналежністю слова, що вказує на активну ознаку суб'єкта, і, відповідно, не є синтаксичним" [8, 25]. Наприклад: : *Бракує олійки – змастити сковорідку для цього рагу* (Люба Клименко); *Сам закрий, – молодий вирішив не відступати* (Сергій Жадан); *Шавко ще погавкав, але потім замовк, троху постояв і поліз назад у будку – мріяти про далекі кораблі* (Олена Печорна).

Модель синтаксичного концепту речення, ускладненого інфінітивним зворотом, є набором певних синтаксичних концептів (однакових чи різних, в залежності від інтенцій мовця) і має такий вигляд: основна предикативність + додаткова предикативність = ССПР + ССПР.

Ускладнюючий компонент у структурі висловлювання може мати форму вставки або звертання, зміст коментування яких зумовлюється відсутністю чи розщепленням формально виражених синтаксичних зв'язків їхнього мовного складу зі складом пропозиції основної одиниці інформації у висловлюванні. Вставка (вставні конструкції) сама по собі не створює ускладненого речення (вона відноситься до рівня висловлювання), але зумовлює ускладнення чи підсилює, підкреслює його. Якщо вставний компонент має непередикативну форму, то він є складовою частиною простого речення, смислова функція якої завжди має додатковий характер. Наприклад: *Ми (я, Стрибунець, дві ляльки і король) довго сиділи за столом, розмовляли, пили надзвичайно смачний чай і говорили про...* (Трен Роздобудько). Якщо ж предикативна конструкція, що вводить до речення, підкреслює перехідний характер речення, то цим наближує його до проблематики складного речення. Наприклад: *Після останнього повітряного поцілунку (а їх нарахував пан Дуса три. Два Боніфації послав безкоштовно Мамі і один, через вікно, – Діані) до новоспеченого нареченого через "Всереспубліканське агентство знайомств – смерть холостякам і вдовам" підійшов з східною усмішкою на обличчі диньоподібної голови пан Качконіс* (Олег Черногуз). Така вставка виводить ускладнюючий компонент за межі речення і визначає особливий характер між його членами – коментування, модально-оцінний, пояснювальний, причиновий і довідковий. Незв'язаність вставки з іншими компонентами речення й ізоляція від решти частини є визначальною ознакою формування моделі синтаксичного концепту речення, ускладненого предикативною вставкою: (основна предикативність) додаткова предикативність = (ССПР) ССПР, де друга структурна схема є предикативним членом, винесеним за межі речення, його семантичної структури. Відповідно, така модель, зазвичай, містить різні синтаксичні концепти. Вказівки й подання логічної пропозиції мовцем, а також виділення модусної пропозиції зумовлює появу нової предикації у реченні. Така специфіка синтаксичного концепту ускладненого речення полягає у тому, що у реченні подано дві і більше комунікативно нерівнозначні одиниці інформації (дві і більше пропозиції), одна з яких є пріоритетною, а друга (другі) перебуває у статусі коментування.

Розглянуті ряди, звороти і конструкції, що виражають додаткову предикативність, є додатковими синтаксичними знаками синтаксичних концептів, чи різноманітних видів відношень між фрагментами "моделі світу" мовця. Кожен із визначених нами різновидів ускладнення речення може стати об'єктом окремого вивчення у когнітивно-дискурсивному аспекті, у чому вбачаємо перспективу дослідження.

Список використаних джерел

1. Волохина, Г.А., Попова, З.Д. Синтаксические концепты русского простого предложения / Г.А. Волохина, З.Д. Попова. – Воронеж: изд-во ВГУ, 2003. – 196 с.
2. Дмитриева, Л.К. Осложняющие категории и осложнение предложения в современном русском литературном языке: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Л.К. Дмитриева. – Л.: изд-во ЛГУ, 1981. – 48 с.

3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк: вид-во ДДУ, 2001. – 487с.
4. Малащенко, В.П. Русский литературный язык: учеб. пособие для студентов гуманитарных факультетов вузов и педколледжей / В.П. Малащенко, Т.В. Милевская, А.И. Малащенко. – Ростов н/Д, б/и, 2004. – 266 с.
5. Манаенко, Г.Н. Осложненное предложение в языке и речи: очерки по теории и методологии исследования / Г.Н. Манаенко. Ставрополь: изд-во СГУ, 2003. – 395с.
6. Мойсієнко А.К. Структурно-семантична організація простого ускладненого речення: навчальний посібник / А.К. Мойсієнко. – К.: видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006. – 167 с.
7. Прияткина, А.Ф. Союзные конструкции в простом предложении: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / А.Ф. Прияткина. – М.: изд-во МГУ, 1977. – 46 с.
8. Прияткина А.Ф. Русский язык. Синтаксис осложненного предложения / А.Ф. Прияткина. – М.: Высшая школа, 1990. – 176с.
9. Chomsky N. *Syntactic structures* / N. Chomsky. The Hague: Mouton. – 1957. – 312 s.
10. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. – М.: Наука, 2001. – 398 с.
11. Щибря О.Ю. Художественная концептуализация: процесс и результат / О.Ю. Щибря // Вестник АГУ. Филология и искусствоведение. – 2010. – № 4. – С. 190-194.

Анотація. У статті, основними поняттями якої є терміни **синтаксичний концепт і просте ускладнене речення**, проаналізовано різновиди ускладнення як семантико-структурного явища у синтаксисі сучасної української мови. Простим ускладненим реченням визнається за умови семантико-синтаксичного ускладнення його структури. Обґрунтовано, що різновиди ускладнення можна подати у вигляді моделі синтаксичного концепту простого ускладненого речення української мови, її підкреслено, що значення додаткової предикативності у реченні виражається однорідними присудками, інфінітивним зворотом і вставленою предикативною конструкцією. Стверджується, що специфіка синтаксичного концепту простого ускладненого речення полягає у тому, що у ньому подано дві і більше комунікативно нерівнозначні одиниці інформації (дві і більше пропозиції), одна з яких є пріоритетною, а інша (інші) має статус коментування. Розмаїті ряди, звороти і конструкції, що виражають додаткову предикативність, є додатковими синтаксичними знаками синтаксичних концептів чи багатоманітних різновидів відношень між фрагментами “моделі світу” мовця.

Ключові слова: синтаксичний концепт, просте ускладнене речення, додаткова предикативність, структурна схема простого речення, пропозиційний смисл.

Summary. In the article, the main notion of which are terms “semantic concept” and “simple complicated sentence”, different complications as semantic-structural phenomena in syntax of modern Ukrainian language are analyzed. Simple complicated sentence is defined the one if it has semantic and syntactical complications of the structure. Understanding of the important peculiarities of simple complicated sentence, which are based on the character of its complication defining and on methods of additional predication expressing, completely corresponds to syntactic concepts. In this connection, it is grounded that types of complications can be presented as a model of simple sentence syntactic concept in Ukrainian language and also it is emphasized that meaning of additional predication can be expressed in the sentence with the help of homogeneous predicates, infinitive locutions and inserted predicative construction. It is detected that the specificity of syntactic concept of the complicated sentence in Ukrainian language lies in the facts that there are two and more units of the expression in it, which convey the cursory and additional information, fixed in structural schemes of simple sentences. Indication and understanding of logical proposition by the speaker, and also distinguishing of *modus propositionis* cause the appearance of new predication in the sentence. Taking into consideration the fact that the specificity of syntactic concept of the simple complicated sentence lies in given two and more communicatively non-equivalent pieces of information (two and more propositions), one of which is the priority one and the other (others) has the status of a commenting one. Different lines, locutions and constructions, which express additional predication and they are the additional syntactic features of syntactic concepts or varied types of connections between fragments of speaker’s “model of the world”.

Key words: syntactic concept, simple complicated sentence, additional predication, structural scheme of simple sentence, propositional meaning.

Отримано: 20.10.2015 р.

ВІДОНІМНІ НОМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ МІФОЛОГІЇ

Актуальність статті зумовлена потребою ґрунтовного вивчення українського політичного дискурсу в ономасіологічному аспекті, що передбачає аналіз основних номінативних одиниць, зокрема похідних від онімної лексики. Проблеми політичної комунікації порушено в працях зарубіжних (А. М. Баранова, Е. В. Будаєва, Ю. М. Караулова, О. Д. Кривоносова, А. П. Чудінова, О. Й. Шейгал та ін.) та українських (Н. В. Петлюченко, Л. М. Синельникової, К. С. Серажим, Л. Л. Славової та ін.), проте вивчення номінативного аспекту політичного дискурсу потребує подальшого розроблення, оскільки склад політичної лексики постійно оновлюється за рахунок залучення інновацій. Серед таких лексичних інновацій особливе місце належить відонімним лексемам, що стають підґрунтям для створення нової політичної міфології та визначають скерованість українського політичного дискурсу.

Мета статті – проаналізувати основні групи відонімної лексики, представлені в сучасному українському політичному дискурсі, а **завдання** роботи передбачали визначення сутнісних характеристик політичного дискурсу, виявлення особливостей політичної міфології, аналіз та кваліфікування відонімних номінацій у політичному дискурсі.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Політичний дискурс як об'єкт дослідження лінгвістики має сутнісні ознаки або параметри, за якими детермінований як інституційний тип дискурсивної діяльності людини. Серед таких сутнісних ознак називають езотеричність (А. П. Чудінов), фантомність та фідеїстичність (О. Й. Шейгал), міфологізацію (Н. В. Кондратенко) тощо, тобто це параметри, орієнтовані на актуалізацію підсвідомого шару психіки людини, що пов'язаний з архетипами, міфами та стереотипами. Г. Г. Почепцов навіть виокремлює групи міфів, що функціонують у політичній комунікації, – історичні, державні, партійні, родинні, дитячі [7, 45]. Проблемам політичної міфології присвячено низку наукових праць переважно загальногуманітарного скерування (С. Білоусова [1], С. Гусєва [2], О. Дегтярьов [3], А. Топорков [8], Ю. Шатин [10], Н. Шестов [11], Н. Шульга [12] та ін.), тоді як власне лінгвістичних наукових розвідок у цій царині майже немає.

На думку А. Цуладзе, політичний міф – це «міф, що використовується для реалізації політичних цілей: боротьби за владу, легітимізації влади, здійснення політичних переваг» [9, 32]. Дослідник вважає характерною особливістю політичного міфу те, що він «завжди прагне стати реальністю» [там само] та поділяє політичні міфи на два види – технологічні та вічні. Перша група міфів створюється для реалізації одномоментних завдань, це міфи-одноденки. Друга група – вічні міфи, які ґрунтуються на архетипах, тому їх майже неможливо зруйнувати, але можна або актуалізувати, або приховати залежно від мети політичної комунікації. Технологічні міфи є по суті псевдоміфами, тобто штучно створеними міфами «короткотривалої дії, що формують неадекватний зв'язок між реально пережитим соціумом подіями та раціональним їх трактуванням» [6, с. 13]. Однак вони спираються на основні архетипи, які є «енергетичним підживленням міфу» (А. Цуладзе) та, сформувавшись, супроводжують народ упродовж усього шляху розвитку, тому нові міфи, технологічні міфи не просто створюють як оригінальні міфологічні конструкції, а «вписують їх у певний «вічний» міф» [9, 35].

Метою політичної міфології є викривлення реальності, що реалізована через «викривлення мови» (А. Цуладзе). На думку, Е. Кассіра це спричинено тим, що магічна функція мови починає домінувати над семантичною [4], наприклад, мова Третього Рейху, радянська новомова. За таких умов слова замінюють реальність, трансформують її, починають сприйматися як реальність, опрідметнюються.

Особливе місце у творенні політичної міфології належить онімам, зокрема антропонімам, та похідній від них лексиці. А. Цуладзе вважає, що імена здатні виступати як міфологеми. Спираючись на думку О. Ф. Лосєва, який вважав, що «міф – це розгорнуте магічне ім'я» [5, 27], дослідник стверджує, що антропоніми мають власну магію, тобто «ім'я вводить нас у царство міфу» [9, 38]. У політичній комунікації такими «магічними» антропонімами є, наприклад, *Гітлер*, *Маєзла*, *Бандера*, *Путін* та ін. Загалом онімна лексика в політичному дискурсі здатна виконувати магічну функцію та створювати нові політичні міфи, приміром, в українській сучасній політичній міфології у формуванні технологічних політичних міфів беруть участь оніми *Майдан Незалежності*, *Небесна Сотня*, *Крим*, *Порошенко*, *Донбас* тощо. Роль онімів у створенні політичних міфів потребує особливого ґрунтовного дослідження.

Відомісна лексика становить порівняну невелику групу неолексем, поширених в українському політичному дискурсі. Виокремлюємо три групи відомісної лексики.

1) **Номінації, утворені від прізвищ** відомих політиків на позначення їх прихильників або однодумців, однопартійців: *тимошенківці, порошенківці, морозівці, ляшківці, кличківці, ющенківці* тощо. Наприклад: *Обурені «ляшківці» накиннулись на Порошенка зі звинуваченнями в узурпації влади* (ТСН. 22.04.2015); *«Аваківці» замість «добківців»: рідна фірма чиновника ОДА стала новим постачальником облавтодору* (Наші гроші. 30.06.2015). Подібну лексику вживають на позначення членів певної політичної сили, очолюваної політиком, за прізвищем якого і створено назву.

Від прізвищ політиків утворюються і лексеми, що позначають групу людей, об'єднаних певними ідеями та які є послідовниками відповідного політичного діяча. Серед відомісних номінацій такого типу особливе місце належить лексемі *бандеровець/бандерівці*, що позначає не лише послідовників українського борця за незалежність України, а й українських патріотів та націоналістів, та виступає однією з нових політичних міфологем. Демонізація Степана Бандери в російських ЗМІ та окремих українських мас-медіа спричинила міфологізацію його образу та відповідного антропоніму. Заміна абстрактного негативного героя, антигероя конкретним – Степаном Бандерою – для певної частини реципієнтів стала можливою завдяки перетворенню слова на дійсність, завдяки трансформації свідомості, де онім поступово замінює реальність. Більшість тих, хто вживає антропонім у негативному значенні з яскраво вираженою оцінною конотацією, навіть не можуть сказати, хто такий С. Бандера та чим він відомий. А називаючи патріотів і націоналістів бандерівцями, ототожнюють їх з іншими персонажами політичної міфології, напр.: *В уявленні росіян, бандерівці – це, в першу чергу, напівфашистський рух, який тероризує росіян, євреїв та представників інших національностей* (ДТ. 31.03.2015). Звідси й низка похідних лексем *жибобандерівці, американобандерівці, бруклінобандерівці* (Із соцмереж), де відомісний компонент закріплює міфологічну семантику номінації.

Прізвища політиків, політичних лідерів загалом є продуктивними для формування міфологічних текстів, орієнтованих на створення образу політика-героя (І. Черепанова), напр.: *пропутінець* (прихильник чинного президента Росії), *антипутінець* (противник чинного президента Росії), *порохобот, порохофан* (прихильники чинного президента України) тощо: *Бо, хоч антипутінці й запрошують на кожну демонстрацію до розмови опонентів, жодних зустрічей та круглих столів навіть не заплановано* (Українська правда. 24.05.2015). Для формування нової політичної міфології використовується й онімна лексика, що має відомісне походження.

Лексичними неологізмами є контаміновані онімні лексеми, похідні від прізвищ політиків, що вживають для іронічного найменування тих же політиків: *Путлер* (Путін+Гітлер), *Потрошенко* (Порошенко+Джек Потрошитель), *Яйценюк* (Яценюк+яйце) тощо, напр.: *Путлер та Януческу – жалюгідна вторинність* (Лівий берег. 5.03.2014). У таких випадках відомісні номінації є негативно оцінними, орієнтованими на приниження об'єкта характеризування. Утворення нових онімів на підставі поєднання або переосмислення відомих ґрунтується на архаїчності міфологічного мислення, яке сприймає відомі слова як закріплені за певними предметами або явищами, тому семантичні перетини та накладання не створюють нових політичних міфів, а актуалізують уже наявні – як вічні, так і технологічні міфи. Саме з цією метою в політичній комунікації вживають оніми, що вказують на відомі міфологеми, в іншому значенні, напр., *Одеська Хатинь: Версія «Одеської Хатині» з'явилася в російських ЗМІ 3 травня, практично в перші години після трагедії, і продовжує активно використовуватися в інформаційній війні Росії проти України* (LikeNews. 27.03.2015). У цьому разі маємо реалізацію механізму заміни реальності словом: перенесення назви білоруського села, яке в міфологічній свідомості асоціюється зі спаленням мирного населення німецько-фашистськими загарбниками під час Другої світової війни, на недавні події в Одесі міфологізує сучасність, перетворює реальність на міф через його вербалізацію.

Прикладом деонімізації прізвища й створення нового політичного міфу слугує і лексема «тітушка», похідна від прізвища Вадима Тітушка спортсмена з Білої церкви, який в 2013 році під час мітингу нападав на опозицію та журналістів, а пізніше був за це засуджений. З того часу так почали називати молодих людей спортивної зовнішності, що беруть участь в організованих проплачених мітингах та агресивно поводитися щодо своїх опонентів, напр.: *Ціла зграя «тітушків» чинила безчинства в неділю і у Києві* (Високий замок, 26.10.2014). Тітушків сприймають як людей, готових заради грошей на підтримку будь-якої політичної сили. Вони не лише мають характерний зовнішній вигляд, а й відрізняються відсутністю будь-яких моральних принципів. Отже, від прізвищ політиків та історичних осіб утворюється більшість відомісних номінацій (57%), що формують нову політичну міфологію.

2) **Відомісні лексеми, що походять від назви партії або організації** та вживаються для найменування членів цих партій та організації: *б'ютівці, свободівці, нашоукраїнці, сильноукра-*

інці, соціалісти, рухівці, ударівці, оунівці, напр.: *Свободівці вимагають відставки Авакова* (Експрес. 19.09.2015); *Свободівці та ударівці побилися із кроликами за «опудало» Кличка* (ТСН. 7.04.2013); *ОУНівці пообіцяли влаштувати акції протесту, поки не відпустять їхніх бійців* (Українська правда. 6.09.2015); *Нашоукраїнці вагаються* (Радіо «Свобода». 30.09.2008). Здебільшого ця група відонімних номінацій семантично пов'язана з назвами відомих в Україні політичних сил та угруповань, що мають велику кількість членів або прихильників. Традиційно зазначені лексеми використовують для найменування членів політичних організацій або партій. Серед них велика кількість номінацій інноваційного типу, що мотивовані порівняно новими назвами політичних сил: *УКРОПівці, опоблоківці, відродженці* тощо, напр.: *Волинські опоблоківці поскаржилися на тиск і вигнали журналіста* (Експрес. 25.09.2015); *Перехресне голосування від депутатів-відродженців* (Українська правда. 10.10.2015); *Нардепи-укропівці поскаржилися, що їх не пускають до Корбана в СІЗО* (УкрІнформ. 1.11.2015).

Сюди ж належить лексема *натівці* утворена від назви Північно-Атлантичного військового альянсу (НАТО), що використовується як на позначення представників цього союзу, так і на прихильників вступу України до лав організації: *З повітряного простору Естонії натівці вигнали шпигунський літак Росії* (Експрес. 22.10.2014). Такі номінації менш частотні, оскільки вони мотивовані назвами політичних сил і партій, серед яких порівняно невелика кількість є продуктивними для формування лексем із агентивним значенням. У словотворенні беруть участь суфікси на позначення суб'єкта: *-ець, -овець, -ць* та менш частотний *-ист*. Здебільшого ці номінації функціонують у формі множини.

Останнім часом частотні неолексеми, похідні від назв добровольчих батальйонів: *айдарівці, азовці, кривбасці, донбасівці, сарматці* тощо, напр.: *Азовці на передовій зустріли День Перемоги гімном України* (ТСН. 9.05.2015); *Військова прокуратура перевіряє, чи били айдарівці людину* (УП. 24.09.2015); *5 БТГ 81 бригади – новостворений батальйон, який складається переважно з бійців з досвідом, які перейшли у ЗСУ з добробатів. Є там і Кіборги, і айдарівці, і оунівці, і донбасівці, і азовці та інші* (ФейсБук. 17.05.2015). Ці відонімні номінації слугують назвами нових міфологічних героїв, вони мають виражену позитивну конотацію та використовуються для розроблення політичного міфу про героїзацію пересічної людини. політичний міф тут ґрунтується на створенні легендарного образу людини, яка захищає свою Батьківщину в лавах добровольців. А використання зазначених відонімних номінацій указує саме на добровільний вибір людини, її свідоме прагнення стати захисником країни. Відонімні номінації, що позначають бійців добровольчих батальйонів, є елементами нової політичної міфології.

Найпоширенішою лексемою в цій групі є похідна від назви політичного об'єднання *Правий Сектор* та відповідного підрозділу у структурі ЗСУ: *правосеки*, напр.: *Шибениці, «правосеки» та інші путінські міражі Вінниці* (УкрІнформ. 6.08.2014); *«Укропи» та «правосеки» проти «ватників» і «сепарів»* (Тиждень. 2.10.2014). Утворена від назви політичної сили, що вже міфологізувалася у свідомості реципієнтів, ця лексема здебільшого представлена на письмі в лапках, що вказує на її оказіональний характер. при цьому міф про правий сектор як націоналістичне та фашистське угруповання активно поширюється російськими ЗМІ, створюючи такі міфологічні маркери, як «візитівка Яроша», «злобні правосеки» тощо. подібні випадки мають поодинокий характер, але їх можна визначати як міфологеми – сонвоні семантичні вузли новітньої політичної міфології.

3) *Відонімні лексеми, що походять від знакових топонімів*, актуальних в умовах політичної ситуації сьогодення. При цьому ці номінації утворені різними способами і мають яскраво виражену негативну аксіологічну семантику: *Донбаус, Донбабве, Москвабад, Мордор, Гейропа, Дуганда, Лугандон* тощо. Вони також є онімами, хоч і відонімного походження, проте використовуються не як офіційні найменування країн або територій, а як жаргонні, стилістично знижені, напр.: *Росія – країна Мордор* (Українська правда. 25.08.2015); *Лугандон відреагував на підписаний Порошенком закон заявою про повну незалежність* (Експрес. 18.03.2015). Відповідно від цих назв походять і оцінні номінації на позначення мешканців цих країн або територій: *лугандонці, гейропейці, мордорці* тощо: *Навіщо гейропейці малюють карикатури на пророка Магомета?* (УП. 15.01.2015). Також інші знакові назви простору стають мотиваторами для номінативних одиниць: *Майдан, Кремль, Україна, Росія (Рашия)* тощо, напр.: *майданці, майдауни, кремляди, укри, рашисти* та ін. Приміром: *На столичному ринку п'яні экс-майданівці збували гуманітарну тушонку для солдат* (ТСН. 5.07.2014); *Хто такі майдауни, укропи, ватники і «диванна сотня»?* (РІО. 2.10.2014). Відтопонімних номінацій утворено достатньо багато, оскільки вони представлені різними частинами мови, як-от: іменниками на позначення особи, що або проживає у відповідному регіоні чи на певній території, або пов'язані із певним семіотичним простором: *євромайдановець, укр, америкос*; прикметниками, що вказують на ознаку за характеристикою знакового простору: *майданутий, ольгинський [троль], рашистський*; дієсловами: *майданити*.

Інші відомі номінації мають поодинокий характер. Проте всі вони беруть участь у формуванні нових політичних міфів, що, з одного боку, скеровані на створення нових міфологем та образів героїв, а з іншого – на розроблення міфологічних образів антигероїв. Ці політичні міфи належать до технологічних (або псевдоміфів), а утворені номінації здатні замінювати реальних суб'єктів та об'єкти, вони заступають об'єктивну дійсність, формуючи викривлене уявлення в реципієнта про політичну ситуацію в країні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оними як одиниці лексичного рівня мови беруть активну участь у формуванні нових політичних міфів. Вони орієнтовані на формування міфологічних образів українських політиків та іміджевих характеристик політичних сил. Серед відоміх номінацій виокремлено три групи лексем за походженням: від прізвищ політиків; від назв політичних партій; від знакових топонімів. простежено особливості функціонування лексичних інновацій відоміх походження в сучасному політичному дискурсі. Перспективи дослідження полягають у вивченні інших типів лексичних інновацій у політичній комунікації.

Список використаних джерел

1. Белоусова С. Роль и место социальных мифов в процессе формирования обыденного сознания : [електронний ресурс] / С. Белоусова. – Режим доступу : http://science.ncstu.ru/articles/hs/02/socio/03.pdf/file_download.
2. Гусева С. А. Современный политический миф: игра по законам архаики : [електронний ресурс] / С. А. Гусева. – Режим доступу : <http://freud.by.ru/pages/guseva.shtml>.
3. Дегтярев А. К. Русский национализм : политическая мифология против политической реальности : [електронний ресурс] / А. Дегтярев. – Режим доступу : http://www.kavkazonline.ru/csrip/elibrary/uro/uro_24/uro_24_05.htm.
4. Кассирер Э. Техника современных политических мифов : [електронний ресурс] / Э. Кассирер. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/61.php.
5. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1991. – 561 с.
6. Мельник Я. Г. Прологмени до українського дискурсу: етнокультурний, політичний та лінгво-семіотичний аспекти / Я. Г. Мельник, Н. В. Криворучко. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – 260 с.
7. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук; Ваклер, 2001. – 656 с.
8. Топорков А. Л. Мифы и мифология XX века : традиция и современное восприятие : [електронний ресурс] / А. Л. Топорков. – Режим доступу : <http://www.ruthenia.ru/folklore/toporkov1.htm>.
9. Цуладзе А. Политическая мифология / А. Цуладзе. – М. : Эксмо, 2003. – 384 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novsu.ru/npe/files/um/1412/bg/shell/arh/mono.htm>
10. Шатин Ю. Политический миф и его художественная деконструкция / Ю. Шатин // Критика и семиотика. 2003. Вып. 6.
11. Шестов Н. И. Политический миф теперь и прежде / Н. И. Шестов. – М. : Олма-пресс, 2005. – 414 с.
12. Шульга Н. В. Политические мифологемы в современном мире : [електронний ресурс] / Н. Шульга. – Режим доступу : (<http://drupal.psycho.sfera.ru/?q=node/858>).

Анотація. Статтю присвячено виявленню специфіки українського політичного дискурсу в ономазіологічному аспекті, зокрема актуалізовано роль номінативних одиниць у політичному тексті. Визначено групи відоміх лексики, що функціонує в українській політичній комунікації, – номінації, що походять від прізвищ політиків; від назв політичних організацій; від знакових топонімів.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний міф, онім, антропонім, топонім, відоміх лексика.

Summary. The article is devoted to revealing the specifics of Ukrainian political discourse in onomasiological aspects, including the role of Modified nominative units in a political text. The problems of political mythology as an object of linguistic analysis and summarizes existing scientific concepts about the nature of political mythology. Myth interpreted as magical name of updating its suggestive function. Analysis of linguistic units in terms of the formation of political myths verbal means. The role onym's lexicon in the creation of modern political myths and stressed the role anthroponymy the formation of modern mythology in political discourse. Onym's lexicon defined group that operates in the Ukrainian political communication – nomination derived from the names of politicians; the names of political organizations; from symbol place names. Proved frequency nature of nominations that come from names and names of Ukrainian politicians and others. Sending contaminated neoleksem evaluation characteristics derived from the names of politicians. Author determined nomination

derived from the names of political parties and political organizations represented in political discourse less. Thoroughly analyzed nomination to describe modern mythological characters – legendary heroes. Posted specificity of formation and functioning of tokens generated from symbolic place names. Separately defined onym category evaluative nature, of parts of varying affiliation. The proposed typology illustrated factual material collected from the media. It traces the main ways of formation onym's lexicon in Ukrainian political discourse set quantitative indicators analyzed tokens outlines the prospects for further research.

Key words: *political discourse, political myth, onym, anthroponym, place name, onym's lexicon.*

Отримано: 15.10.2015 р.

УДК 808. 3-541. 42: 800. 23

Ліпич В.М.

КОМПОЗИТИ-ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ НАЙМЕНУВАННЯ З НУЛЬОВИМ ФОРМАНТОМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Морфологічне словотворення виступає основним джерелом поповнення іменникової системи в усі періоди розвитку української мови. Воно характеризується відповідними способами і засобами, які неоднаково виявлялися в процесі формування певних лексико-семантичних груп субстантивів. Тому однією з найважливіших проблем дериватології є визначення особливостей і ступеня продуктивності способів морфологічного типу словотвору іменників у різні періоди розвитку мови. Малодослідженим у галузі субстантивного морфологічного словотворення постає композитно-суфіксальний спосіб, хоч він і не обділений увагою мовознавців.

Об'єктом нашого дослідження є інструментальні найменування, які творяться за допомогою поєднання основ слів з одночасною матеріально не вираженою суфіксацією. Композитні субстанти з нульовим формантом неодноразово привертали увагу дослідників української мови. Явище нульсуфіксації в діакронії досліджували П. Білоусенко, Л. Гумецька, у синхронії – Н. Клименко, О. Пінчук, Л. Родніна, Л. Третевич та ін. Учені зазначають, що в словотвірній системі сучасної української мови нульовий суфікс посідає значне місце. Проте низка проблем, що стосуються нульсуфіксального способу словотворення, залишаються не розв'язаними: не виявлений кількісний склад нульсуфіксальних дериватів у сучасній українській мові, не досліджене докладно питання лексико-словотвірної семантики цих похідних, не визначено ємність словотвірних типів тощо. Залишається також актуальним дослідження місткості функціонально-семантичного поля *nomina instrumenti*, потребують ґрунтовного вивчення та опису й нульсуфіксально-складні деривати – назви інструментів. Аналіз динаміки словотворення згаданих композитів дає важливий матеріал для розуміння будови й функціонування розглянутих одиниць у дериваційній системі сучасної української мови.

До категорії інструментальності, за визначенням О. Безпояско, К. Городенської [див. 1], належать такі назви: 1) знаряддя і засоби дії; 2) інструменти домашнього вжитку, сільськогосподарські інструменти; 3) прилади, пристрої, апарати, верстати; 4) посуд, яким користується особа-діяч. Л. Мурзіна відносить до категорії *nomina instrumenti* такі найменування: 1) назви знарядь дії – “конкретні неживі предмети, що використовуються для успішного завершення дії”; 2) назви засобів дії – “неживі предмети, за допомогою яких реалізується дія” [5, 64]. І. Ташпулатова вважає, що поняття “знаряддя дії” доцільно використовувати в широкому значенні – від примітивного до високого рівня складності їх виготовлення та використання [9]. Н. Сніжко зазначає, що лексико-семантичне поле інструментальності складається з 7 лексико-семантичних груп: 1) назви інструментів, 2) назви машин, 3) назви знарядь, 4) назви апаратів, 5) назви пристроїв, 6) назви механізмів, 7) назви приладів. Крім того, кожна з названих груп має своє розгалуження, напр., назви інструментів (назви чоботарських інструментів, назви ковальських інструментів тощо) [див. 8].

Спираючись на дослідження вчених, до словотвірної категорії *nomina instrumenti* можемо віднести п'ять типів дериватів: 1) назви власне інструментів (ковальські, музичні, теслярські, ті, що використовуються у різних галузях промисловості, у побуті тощо); 2) найменування рибальських снастей, мисливського лаштування та їх частин; 3) назви приладів, пристроїв, механізмів (у механіці, техніці, будівництві і т.ін.) та їх частин; 4) назви машин та їхніх частин; 5) назви посуду та його частин.

Нульові словотворчі засоби давньоруськоукраїнської мови XI – XIII ст. виникли на базі матеріально виражених тематичних суфіксів індоєвропейської епохи, а тому слова згаданого типу

творення спочатку мали в своїй структурі кореневу, суфіксальну й флексійну морфему: **бѣгъ** (*bĕg – o – s), **ходъ** (*chod – o – s) тощо. Такі іменники належали до тематичних безсуфіксних утворень. Тематичні голосні *а, *о, *и спочатку служили засобом іменникового словотвору, первинне їх значення зараз вже не відновлюється.

Суфікси **-ъ, -ь, -а** в праслов'янській мові мали специфічний характер, вони поєднували в собі дві функції: словотвірну й флексійну, тобто виконували роль дериваційних формантів і одночасно вказували на належність дериватів до певного типу відмінювання. Ця двофункціональність була рисою, яка суттєво відрізняла структури з нульовим суфіксом від дериватів з матеріально вираженим формантом [2, 21].

Давньоруськоукраїнська мова як вихідна мовна система формування словотвірної структури східнослов'янських мов обмежено використовувала нульовий суфікс для творення полікорневих слів. Чисте складення й нульова суфіксація в творенні композитів були представлені в пам'ятках XI – XIII ст. невеликою кількістю похідних.

В історії української мови сформувались два основних структурних типи композитно-нульсуфіксальних іменників: з опорним дієслівним компонентом і з опорним іменниковим компонентом. Серед аналізованих похідних лексем спостережені лише структури з опорним дієслівним компонентом. Виділення словотворчого нульового суфікса в них зумовлюється функціональною тотожністю цього типу з деякими композитно-суфіксальними типами, що мають матеріально виражений суфікс. “Основний принцип ... виділення нульового суфіксального елемента – такий же, що і при виділенні нульових флексій у словозмінних парадигмах: якщо якесь значення (граматичне чи словотвірне) ... у більшості випадків виражається певною морфемою (суфіксом, флексією), то при відсутності такої морфемі та будь-яких інших формальних засобів вираження цього значення можна виділяти нульову морфему, що несе в собі те ж значення” [2, 78].

Похідні, структура яких поєднувала основи іменників і дієслів, співвідносилися зі словосполученнями з об'єкними відношеннями між компонентами.

У давньоруськоукраїнській мові спостережені композитно-нульсуфіксальні іменники з опорним вербальним компонентом, що номінували знаряддя дії, названої опорною дієслівною основою й спрямованої на об'єкт, вказаний першим компонентом складення, наприклад: *гѣла имъ іѣъ* наповнені *водоносъ* воды (1283 ЄС 63) “посуд для зберігання води”.

В обстежених пам'ятках наступних періодів цей дериват мав дещо видозмінене значення: *водоносъ*, *сraterra* (сер. XVIII СлЛекс 146) “посудина, у якій змішували вино з водою”. Разом з тим фіксуються нові деривати: *мѣхоносъ*, *saccarius* (358) “мішок для хутра”; колодезь в замку с *коловоротомъ*; тые *макозони*, що куха(р)ки макъ мну(т) (к. XVII КЗ 152); меду *макоме(р)мъ* повен натоптавъ (1719 ДНМ 104) (успадковане з праслов'янського лексичного фонду: **makotъrtъ* – характерне для східнослов'янських мов складення з **makъ* та похідного від дієслова **terti* (ЭССЯ XVII 141)); утерти въ *макѣтрѣ* цибулѣ (1788 161); *воловодъ* (XVIII МТимч I 112) “налигач; моток вірвовки у п'ять сажнів, на якій водять волів”.

Аналізовані похідні з субстантивно-вербальними основами підпорядковані схемі слів, що описуються перифразою *N + V + III* → те, у чому *VN*; → те, що *NV*: *водонос* → *те, у чому носять воду*; *макотертъ* → *те, у чому труть мак*; *коловоротъ* → *те, що вертить коло*.

Структурний тип безсуфіксних композитів у давньоруськоукраїнській і середньоукраїнській мові хоч і був малопродуктивним, але базувався на живій народній мові й функціонував майже поза церковнослов'янським впливом, тобто ці іменники більше відповідали народним мовним традиціям, успадкованим ще з праслов'янської епохи.

Занепад зредукованих голосних викликав зміни у формально-фонетичних модифікаціях нульового форманта. “Так, на місці давнього поєднання нульового суфікса й матеріально вираженої флексії **-ъ** або **-ь** виник формант, який являє собою єдність нульового суфікса й нульового закінчення” [2, 66]. У середньоукраїнській мові він виступав у двох модифікаціях: **-III + -а(а)**, **-III + -III** (нульовий суфікс + закінчення **-а(а)**, нульовий суфікс + нульове закінчення), причому треба відзначити, що формант із закінченням **-а** значно активніше використовувався для творення монокорневих нульсуфіксальних іменників.

Композити з матеріально не вираженим суфіксом представлені в мові наступних століть, як і в давньоруськоукраїнській період, лише конструкціями з опорним вербальним компонентом.

У новоукраїнській мові нульовий суфікс виявляв високу активність у творенні композитів-назв пристроїв і механізмів: *вітрогон* (Гр I 242) “вентилятор”; *дощомір* (Гр I 439, Шел 21); *дрібногляд* (Гр I 444) “мікроскоп”; *однорук* (Гр III 41) “невеликий молот коваля”; *тепломір* (Гр IV 255); *газопровід* (Саб 72); *однорук* (Саб 180) “невеликий ручний молоток”; *висотомір* (Шел 3); *водобій* (Шел 10); *водовказ* (Шел 11); *водостік* (Шел 11, СТГ 28); *хвилевказ* (Шел 11); *повітрохід* (Шел 11); *димохід* (Шел 15, СТГ 62, СУМ II 279); *окомір* (Шел 16); *зернопровід* (Шел 29); *мотосмок* (Шел 49); *мототяг* (Шел 49); *піскомет* (Шел 65); *пилlovak* (Шел 78); *рейкоріз* (Шел 82); *самовар*

(Шел 84); *тихорух* (вид млина) (Шел 95); *оцтомір* (Шел 99); *вітровказ* (Шел 102); *повітронідиома* (Шел 109); *газохід* (Шел 15); *водогін* (Огієнко 20, СУМ I 719); *бензоріз* (РУТС 25); *голковід* (РУТС 155); *каверномір* (РУТС 169) (від *міряти каверну*, *каверна* – порожнина в гірській породі); *борошномел* (РУТС 250); *нафтогазопровід* (РУТС 278); *пилоріз* (РУТС 361); *хордокутомір* (РУТС 610); *водомір* (СТГ 26, СУМ I 720); *нафтомір* (СТГ 142); *солемір* (СТГ 234, СУМ IX 442); *сухозолоть* (СТГ 180) “сріблясті чи золотисті нитки, з яких тчуть парчеву тканину”; *автосамоскид* (СУМ I 14) “автомашина, що розвантажуються автоматично”; *вітрогон* (СУМ I 688) “пристосування для створення сильної течії повітря”; *вітромір* (СУМ I 689) “прилад, за допомогою якого вимірюють силу вітру”; *водозлив* (СУМ I 720) “отвір для зливання води”; *вологомір* (СУМ I 728); *водопровід* (СУМ I 721); *гвинторіз* (СУМ II 44) “інструмент для нарізування гвинтової або спіральної різьби”; *глибиномір* (СУМ II 82); *далекомір* (СУМ II 208); *димовідвід* (СУМ II 278); *електробур* (СУМ II 468) “вибійна машина з електричним двигуном для буріння глибоких свердловин”; *кригоріз*, *льодоріз* (СУМ IV 342); *купиноріз* (СУМ IV 402) “рід плуга для зрізування купин і вирівнювання ґрунту”; *кущоріз* (СУМ IV 426); *місяцехід* (СУМ IV 753) “апарат для дослідження місяця”; *нафтопровід* (СУМ V 225); *нутромір* (СУМ V 457) “найпростіший прилад для вимірювання внутрішніх розмірів деталей” *паровідвід* (СУМ VI 73); *паромір* (СУМ VI 74); *паропровід* (СУМ VI 75); *пиломір* (СУМ VI 352); *пилосос* (СУМ VI 353); *плоскоріз* (СУМ VI 592) “культиватор з плоскоріжучими лапами”; *полотохід* (СУМ VI 593) “пристрій, що дозволяє пропускати плоти через греблю”; *повітропровід* (СУМ VI 677); *радіовисотомір* (СУМ VIII 431) “радіолокаційний прилад для вимірювання висоти польоту літального апарату”; *ростомір* (СУМ VIII 886); *селенохід* (СУМ IX 118) (селенологія – розділ астрономії, що вивчає рельєф); *силомір* (СУМ IX 169); *скиртоклад* (СУМ IX 267) “пристрій для подавання скірт”; *скиртоправ* (СУМ IX 267); *скирторіз* (СУМ IX 267); *склоріз* (СУМ IX 285); *скоропал* (СУМ IX 301); *снігомір* (СУМ IX 424); *соломотряс* (СУМ IX 450); *твердомір* (СУМ X 49); *теплопровід* (СУМ X 81); *тепломір* (СУМ X 81); *торфосос* (СУМ X 211); *хвилемір* (СУМ XI 36; Козак 265); *хвилевід* (СУМ XI 36); *хвилелом*, *хвилеріз* (СУМ XI 36); *часомір* (СУМ XI 277); *частотомір* (СУМ XI 281, Козак 270); *штангензубомір* (СУМ XI 533); *щілиноріз* (СУМ XI 590); *ямокопач* (СУМ XI 645); *бензоріз* (ЗТС 17); *гичкоріз* (ЗТС 19); *колодомір* (ЗТС 19); *цвяходер* (ЗТС 31); *громовідвід* (ЗТС 35, СУМ II 176); *самопис* (ЗТС 116); *самоскид* (ЗТС 116, СУМ IX 46); *штангенглибиномір* (ЗТС 162); *штангензубомір* (ЗТС 162) “інструмент, який складається з двох взаємно перпендикулярних лінійок (штанг) і використовується для вимірювання товщини зубців шестерень”; *електропривод* (Козак 86).

Активно побутують в українській мові композитно-нульсуфіксальні деривати на позначення **засобів пересування**, наприклад: *воздухоплав* (Гр I 248) (від *плавати по воздуху*); *тихоплав* (Гр IV 264); *тепловоз*, *теплохід* (СУМ X 80), *теплотяг* (Шел 95); *паротяг* (Саб 258); *бензинотяг* (Шел 6); *водовіз* (Шел 10); *ваговоз* (Шел 18); *аккумуляторотяг* (або льокомотив аккумуляторний) (Шел 43); *важкотяг* (Шел 98); *електротяг* (Шел 109); *всюдихід* (РУТС 41); *вертоліт* (РУТС 43, СУМ I 334); *паротеплохід* (РУТС, 337); *турбодизельелектрохід* (РУТС 576); *снігохід* (РУТС 614, ЗТС 124); *атомохід* (СТГ 8, СУМ I 71) “пароплав, двигуни якого працюють на атомній енергії”; *бензовоз* (СТГ 12, СУМ I 156); *газотурбовоз* (СТГ 42); *паровоз* (СТГ 162, ЗТС 88); *турбовоз* (СТГ 268); *бомбовоз* (СУМ I 216) “бомбардувальний літак”; *гноївковоз* (СУМ II 97) “машина для транспортування гноївки”; *електровоз* (СУМ II 468); *кригохід* (СУМ IV 342); *паротеплохід* (СУМ VI 76); *тролейвоз* (СУМ X 281) “вантажний автомобіль з електродвигуном”; *цементовоз* (СУМ XI 195); *бензиновоз* (ЗТС 16); *гавнотоп* (ССУС 92) “позашляховик”; *кучмовоз* (Нелюба 245) “предмет (авто), яким возять Л.Кучму”.

Серед композитно-нульсуфіксальних іменників української мови виокремлюється група композитів з першою займенниковою основою. Ці похідні привертають до себе увагу насамперед морфологічним вираженням першого компонента, адже участь займенника в творенні інших слів мови обмежена. Займенник у складі композита виявляє властиві йому частиномовні ознаки, що спричиняє виникнення своєрідних словотвірних значень. Композити з прономінально-вербальними основами виникли на базі предикативних зв'язків між складовими елементами мотивувальної синтагми. При цьому перший компонент походить винятково від основи означального займенника *сам*.

У джерелах середньокраїнської мови трапляються композитно-нульсуфіксальні лексеми зазначеної структури – назви зброї, наприклад: зброї взяв *самопа(л)*, пістолетувъ два (1649 ДНМ 194); там у кутку меч-*самосіч* (197); *самострѣл*, ballista (сер. XVII СлЛекс 100).

У сучасній українській мові побутують деривати з прономінально-вербальними основами на позначення знаряддя дії (інструменти, пристрої, прилади, апарати тощо) за характером виконання дії, вираженої опорним компонентом, наприклад: *самодур* (СУМ, IX, 34) “спеціальна снасть для ловлі морської риби”; *самолов* (39); мисливське “самодіюча пастка для ловлі звірів та птахів, різновид риболовної снасті”; *самонаклад* (40) *поліграфічне* “апарат для автоматичного подаван-

ня аркушів паперу в друкарській машинці”; *самопис* (42) “пристрій, який автоматично записує показання приладу”; *самопуск* (44) *технічне* “пристрій для пуску двигуна без ручного заведення”; *самостріл* (47) “пристрій особливої будови, за допомогою якого полюють на звірів”; *самохід* (50) “гармата на танковому шасі з власною тягою”.

Також трапляються найменування транспортних засобів, машин за функціональною дією, яку предмет здійснює без сторонньої допомоги, наприклад: *самокат* (СУМ, IX, 38) *застаріле* “назва велосипеда і мотоцикла, вживана переважно в період першої світової та громадянської війни; дитяча іграшка для катання на роликах або колесах, яку рухають відштовхуванням ноги”; *самоскид* (46), *самостил* (46) *технічне* “машина, що подає і розстилає торфини на полі для сушіння”; *самохід* (50) “назва деяких машин і транспортних засобів із власною тягою”; *самотяг* (50) *технічне* “ланцюговий транспортер для подавання вантажу, матеріалів”.

Описані структури з елементом *сам-* при вербальній опорній основі позначені потужним словотвірним потенціалом. Продуктивність цього типу засвідчується і досить широким діапазоном сполучуваності зазначеного компонента, що створює умови для перетворення його на афіксоїд, а отже, дає можливість системного моделювання слів-термінів з ним.

Отже, у мові досліджуваних періодів композити-інструментальні найменування з нульовим формантом представлені структурним типом з опорним вербальним компонентом, вони номінували засоби пересування, знаряддя дії, названої опорною дієслівною основою й спрямованої на об’єкт, вказаний першим компонентом складення. Більшість таких дериватів приймаються як композитоїди – маргінальні за своєю номінативною природою слова, що, з одного боку, утворені шляхом композиції, з іншого, характеризуються послабленою чи відсутньою мотиваційною роллю однієї з кореневих морфем, що перетворилася на афіксоїд, або обох коренів, які втратили семантичний зв’язок із значенням цілого слова. Значення таких морфем бере участь у мотивації значення складного слова.

Обстежений матеріал свідчить, що нульовий формант почав проявляти свою активність у композитно-суфіксальній деривації іменників української мови наприкінці XIX століття і на сьогодні є досить продуктивною словотвірною одиницею. Поява дериватів такого типу пов’язана із потребою номінації в термінології різних галузей.

Список скорочень джерел

ЄЄ – Євсевієве євангеліє. Наукове видання. Пам’ятки української мови XIIIст. Серія канонічної літератури / Відп. ред. В.В.Німчук. – К.: НАН України, 2001.- 320 с.

Гр – Словарь української мови. Збір. ред. журн. “Києв. старина”. Упорядкував, з дод. влас. матеріалу, Б.Грінченко. Т.1 – 4. – К., 1907 – 1909. – Репринтне видання. – К.: Лексикон, 1996.

КЗ – Зиновіїв К. Вірші. Приповісті посполиті / Підг. тексту І.П.Чепіги. – К.: Наукова думка, 1971. – 390 с.

ДНМ – Ділова і народно-розмовна мова XVIIIст. Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України: АН УРСР Ордена трудового червоного прапора. Ін-тут мовознавства ім. О.О.Потебні / Підг. до видання В.А.Передриєнко. – К.: Наукова думка, 1976. – 416 с.

РУТС – Російсько-український технічний словник / Уклад. М.М.Матійко, О.М.Матійко та ін. – К.: Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1961. – 964 с.

Саб – Сабалдир Г.О. Практичний російсько-український словник / Г.О. Сабалдир. – К.: Видавниче товариство “Час”, 1926. – 436 с.

СлЛекс – Лексикон латинський Є.Славинецького. Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатанівського. / Підг. до вид. В.В.Німчук. – К.: Наукова думка, 1973. – 540 с.

СУМ – Словник української мови: У 11 т. [ред. кол.: І.К.Білодід (гол.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Шел – Практичний словник виробничої термінології / Упоряд. І.М.Шелудько. – Харків: Радянська школа, 1931. – 110 с.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н.Трубачева. – М.: Наука, 1974-1999 – Вып. 1-26.

Список використаних джерел

1. Безпояско О.К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К.Г. Городенська. – К.: Наукова думка, 1987. – 212 с.
2. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П.І. Білоусенко. – К.: КДПІ, 1993. – 216 с.
3. Клименко Н.Ф. Назви знарядь / Н.Ф. Клименко // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С.364-365.

4. Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н.Ф. Клименко. – К.: Наукова думка, 1973. – 189 с.
5. Мурзіна Л.А. Словотвірна категорія інструментальності у її зв'язках із синтаксичною структурою мови / Л.А. Мурзіна // Мовознавство. – 1996. – №2-3. – С.64-67.
6. Олексенко В.П. Словотвірна категорія інструменталія як категорія непередикатного типу / В.П. Олексенко // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: Збірник наукових праць, присвячений ювілею доктора філологічних наук, професора, академіка АНВШ України, завідувача кафедри української мови ДонНУ Загнітка Анатолія Панасовича. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С.133-147.
7. Родіна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові / Л.О. Родіна // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – С.57-170.
8. Сніжко Н.В. Словотвірні моделі української виробничої лексики / Н.В. Сніжко // Методичні читання “Словотвірна та семантична структура української лексики”, присвячені пам'яті засновника дериватологічної школи на Україні проф.Івана Ковалика: Тези доповідей. – Львів: ЛДУ, 1991. – С.94-95.
9. Ташпулатова И. Словообразовательная категория орудия действия в современном украинском языке / И. Ташпулатова // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С.229-233.

Анотація. У статті розглянуто і проаналізовано структурні особливості й семантику композитів-інструментальних найменувань з нульовим формантом у різні періоди функціонування української мови. З'ясовано, що основні їхні структурні типи успадковані ще з праслов'янського періоду. Нульовий формант мав високу продуктивність при творенні складних інструментальних назв упродовж писемного періоду розвитку української мови.

Ключові слова: композит, нульовий формант, інструментальні найменування, словотвірне значення, структурний тип, опорний компонент, мотивація.

Summary. In the article there have been considered and analyzed structural peculiarities and semantics of composite and instrumental names with zero formant in different periods of functioning of Ukrainian language. The phenomenon of zero suffixation in diachronic was studied by P. Belousenko, L. Gumeletskaya, in synchrony – N. Klimenko, O. Pinchuk, L. Podina, L. Tretevich. The scientists note that zero suffixes take an important place in word building system of modern Ukrainian language. There are a great number of unsolved problem as for zero suffix way of word building: indefinite composition of zero suffix derivatives in modern Ukrainian language, not researched in detail way the question of lexical and word building semantics of these derivatives, not defined the capacity of word building types and so on. Now it is very actual the researching of capacity of functional and semantic field nomina instrumenti, zero suffix-complex derivatives – names of instruments needs thorough study and description. According to research works of some scientists the word building category of nomina instrumenti includes five types of derivatives: names of instruments which are used in different fields of industry and in life; names of fishing tackle, hunter equipment and their parts; names of devices, mechanisms (in mechanics, technique, building) and their parts; names of cars and their parts; names of dishes and its parts.

There have been defined that in the language of researched periods the composites-instrumental names are presented by structural type with verbal component. The giving material shows that zero formant began to be active in composite suffix derivation of nouns of Ukrainian language at the end of the XIX century and today it is quite productive word building unit. The appearance of derivatives of such types is connected with necessity of nomination in terminology of different fields.

Key words: composite, zero formant, instrumental names, word building meaning, structural type, base component, motivation.

Отримано: 23.10.2015 р.

ПОДВІЙНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Проблеми фразеологічної стилістики попри досить активні наукові пошуки, здійснені в другій половині ХХ ст., і вагомій публікації залишаються у полі зору й сучасних дослідників. Як письменники змінюють форму і зміст загальновідомих фразеологічних одиниць, як це впливає на текст, чи досягається бажаний стилістичний ефект – все це турбує й сьогоднішніх мовознавців.

Відомі фразеологи А.М. Мелерович і В. М. Мокієнко, автори першого у фразеографічній практиці словника, у якому зібрані різноманітні випадки вживання фразеологізмів у мовленні, стверджують: «Широке вивчення фразеологічної варіантності і синонімії, а також всебічне дослідження стилістичного використання ФО в художній літературі та публіцистиці переконливо продемонстрували динамічний характер фразеології, її відкритість до різних структурно-семантичних змін» [3, 3]. Поетичний текст як об'єкт дослідження, безперечно, у цьому плані є вирашним.

Текстова поведінка фразеологічних одиниць цікавила таких учених, як В. В. Виноградов, М. М. Шанський, В. М. Телія, М. А. Бакіна, А. М. Емірова, Д. О. Добровольський, Н. А. Ніколіна, Л. Г. Скрипник, Н. Д. Бабиц, І. С. Гнатюк, Л. Ф. Щербачук, В. Д. Ужченко, Ж. В. Колоїз, І. Я. Лепешев та ін.

Будь-яка зміна фразеологізму в тексті призводить до її актуалізації. Зазвичай виділяють три типи фразеозмін у мовленні: формально-граматичні, структурно-семантичні й семантичні.

Мета нашої статті – розглянути один із способів семантичного типу трансформацій у поетичному мовленні – подвійну актуалізацію.

Нарівні з формально-граматичними й структурно-семантичними типами перебудови фразеологізмів у текстах поетичних творів значне місце посідає семантична трансформація фразеологічних одиниць, головна цінність якої полягає в тому, що формальний бік фразеологізму не підлягає жодній зміні. ФО зовні абсолютно ідентична узуальній. Але при зовнішній подібності вони різняться за суттю – семантика оновленої ФО змінюється щодо узуальної. А. М. Мелерович і В. М. Мокієнко пишуть: “До трансформацій цього типу зараховують семантико-стилістичні трансформації, які не торкаються лексико-граматичної структури ФО” [3, 18]. Загальноновизнаним є поділ цього типу трансформацій на два способи: власне семантичні трансформації та подвійна актуалізація [див.: 2, 100].

Під подвійною актуалізацією, на думку А. М. Мелерович і В. М. Мокієнка, потрібно розуміти «поєднання фразеологічного значення звороту і його образної основи чи / або внутрішньої форми» [3, 20].

Можливість здійснення семантичних перетворень фразеологізмів через зіткнення в словосполученні двох планів реалізації значення (вільного та зв'язаного) зумовлена самою природою цього унікального мовного знаку. Вміло організований контекст може зняти смислову двоплановість, що виникла, або ж навпаки – посилити її. Поетичне мовлення для цього чи не найсприятливіше з усіх різновидів мовлення.

Способи творення двоплановості можуть бути різні. Дослідники їх зводять до таких:

- словосполучення одночасно сприймається в його фразеологічному і нефразеологічному значеннях через спеціальну контекстну організацію;
- один із компонентів фразеологізму може бути вжитий у цьому ж контексті в нефразеологічному значенні;
- в одному контексті можуть зіткнутися два омонімічні сполучення – фразеологічне і нефразеологічне [1, 249].

Найчастіше у поетичному мовленні фіксуємо перших два способи.

Яскравим прикладом першого способу є контекст Володимира Вишневецького:

*Он вчера своим Указом
отменил верховный разум.
Но другим своим Указом
разрешил и нам оргазм.
(Плюс еще — всем на ночь разом
накрывается медным тазом.)*

Зазвичай фразеологізм *накриватися мідним тазом* стосується якоїсь *справи* і має значення ‘закінчитися, провалитися, не відбутися’. І лише зрідка цей фразеологізм виражає значення ‘зазнати невдачі’, ‘розоритися’ (про людину). Зауважимо, що автор вживає цей фразеологізм у недоконаному виді, що підсилює сприйняття його як вільного словосполучення.

Дещо по-іншому буде контекст Ліна Костенко:

*Хай булави дохопиться проноза.
А я покочусь по оцій землі –
п'ятим колесом вашого воза,
десятою водою на киселі...*

Традиційний фразеологізм актуалізує обидва значення, чому сприяє введена у контекст лексема *котитися*, яка змістовно поєднується з компонентом фразеологічної одиниці *колесо*.

Подібне поєднання лексеми *котитися* з фразеологізмом *п'яте колесо до воза* є й в Оксани Почапської:

*А день прокотиться до воза п'ятим колесом,
І тиша втишиться у сигаретний дим.
І ніч недоспана – неспана – схлипне проблизком,
На клямки зачинивши двері схим.*

Сприйняття поетичного мовлення – це завжди звернення до підтексту. Так, у поемі “Даль пам’яті” Єгор Ісаєв ужив сполучення *креста нет*:

*А там,
А там... на дальнем небосклоне
Пичужка та – святая простота –
И раз,
И два
Спросила колокольню.
И та молчит,
Как нет на ней креста.*

На перший погляд, тут лише фразеологічне значення, але в контексті є лексема *колокольня*, яка перебуває в асоціативному зв’язку з компонентом фразеологізму *крест*. Через це виникає й другий план сполучення – пряме значення компонентів.

Яскравим прикладом другого різновиду подвійної актуалізації є уривок із вірша Світлани Йовенко, у якому зіткнулися фразеологізм *перемивати (мити, перетирати і т. ін.) [усі] кісточки (кістки)* і лексема *кісток*:

*Я знаю ціну,
знаю точно строк:
від задоволення пускають слину
і кісточки нам миють безневинно,
аж поки – хрускіт іншених кісток.*

І ще приклад із творчості Володимира Вишневського:

*Есть люди, что ревностно служат народу.
Известны их скромность, заслуги, труды.
Но вывести их на чистую воду –
У нас не останется чистой воды.*

Однак, як показує матеріал, способів подвійної актуалізації фразеологізмів у поетичному мовленні є значно більше. До загальноновизнаних додамо такі:

а) зіткнення фразеологічного і *граматично близького* вільного словосполучення. У більшості випадків збіг омонімічних фразеологічного і нефразеологічного сполучень додає до останнього додаткові емоційно-експресивні і смислові напашування [1, 243]:

*Два знатока-японца, пришедшие в оранжерею,
были два старика вообще не от мира сего,
а послы от великого мира великого Хокусяя,
Рублёва, Босха, Эльгреко... (Е. Евтушенко).*

Перше відчуття – перед нами фразеологізм *не от мира сего* ‘відчужена від реального життя, непристосована до життя людина, мрійник’. Однак контекст вказує на те, що це не зовсім так (наступне синонімічне словосполучення знімає фразеологічність попереднього). Перед нами нефразеологічне словосполучення, хоча напашування фразеологічного значення не полишає читача / слухача, адже воно вже зафіксоване свідомістю.

Синонімічний варіант, але у цьому випадку справжнє вільне словосполучення передує тому, яке нагадує ФО (насправді воно також є вільним словосполученням), знаходимо у контексті, створеному Ліною Костенко:

*А може, хтозна, може, так і треба –
У всіх у цих скорботах і печалях,
У всіх оцих одвічних колотнечах –
І чурайівські голови на палях,
І вишняківські голови на плечах.*

Окрім синонімічного, словосполучення може бути антонімічним фразеологізмом. Читаємо у Ригора Бородуліна:

*Думаецца, што й ваўку сярмяжка
Знелюбела ў шэрым жыцці.
Выйсці з сябе не цяжка,
Цяжка ў сябе ўвайсці,
Каб потым сярод лям'я
Сваё распазнаць імя...*

Таке поєднання антонімічних структур, одна з яких є фразеологізмом, не стільки дефразеологізує першу, як фразеологізує другу. При цьому актуальний зміст обох посилюється;

б) один із компонентів фразеологізму актуалізує своє лексичне значення *через замітник (займенник)*. Це використовує А. Вознесенський у “Біловезькій баладі”:

*Воли мне не хватало, воли.
Грех, что мы крепостны на треть.
Сколько прошлым дров накололи –
Хорошо им в печали гореть.*

У такий же спосіб подвійної актуалізації зазнає ФО *битися головою в стінку* в поезії Івана Іова:

*Те місце чільне – місце лобне,
чомусь згадається бува...
Бо ти ж не бився в стінку лобом –
ти в неї цвяха забивав;*

в) деякі випадки *поширення компонентного складу фразеологізму*, коли фразеологізм ніби дефразеологізується, буквалізується. Однак це дає можливість авторові “оголити” внутрішню форму одиниці, загостривши на ній увагу читача, як-от у Євгена Євтушенка:

...нас непрядвинской, алой от крови водой не разлили / (пор.: водой не разольёшь – ‘дуже дружні, нерозлучні’) чи у того ж таки Івана Іова:

*У підлих огиналася душа,
ховалася і без онуч у п'яти,
та не схватись навіть під бушлат,
тим часом весь барак вкладався спати.*

Отже, уміле використання способу подвійної актуалізації фразеологізмів є одним із найдієвіших і часто вживаних прийомів семантичної їх трансформації в поетичних текстах східнослов'янських авторів.

Список використаних джерел

1. Бакина М. А. Общеязыковая фразеология как выразительное средство современной поэзии / М. А. Бакина // Некрасова Е. А., Бакина М. А. Языковые процессы в современной русской поэзии. – М. : Наука, 1982. – С.189-308.
2. Маркітантов Ю. О. Фразеологія в східнослов'янському поетичному мовленні : монографія / Ю. О. Маркітантов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 148 с.
3. Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь: Около 1000 едич. – 2-е изд., стереотип / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – М. : Русские словари, Астрель, 2001. – 856 с.

Анотація. У статті розглянуто подвійну актуалізацію фразеологічних одиниць як один із способів семантичного типу трансформацій у поетичному мовленні. Акцентовано увагу на прийомах, якими користуються поети, щоб якомога повніше використати внутрішню сутність фразеологізмів для досягнення стилістичного ефекту.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, поетичний текст, семантичні трансформації, подвійна актуалізація.

Summary. In modern linguistics there are several major aspects of phraseology study, among them are structural, functional and cognitive ones. The vast majority of works on phraseology are made in structural and semantic terms. In recent years there have been a number of works of cognitive nature. While not denying the importance of such publications, we will present the view that the analysis of phraseological material from the point of view of its role and functioning in specific artistic speech conditions is equally important in revealing of properties and peculiarities of phraseological units and speech environment in which they were introduced.

Phraseological tools of language in the context of modern poetic broadcast, in our discretion, is the fertile material, which does not lose its relevance from a significant volume of research material which

is received recently from many linguists. This is explained primarily by a high degree of concentration in phraseological units of the national worldview and mentality of the people.

The article describes a double actualization of phraseological units as one of the ways of semantic type of poetic transformations in speech. The attention is focused on the techniques used by the poets, that as it is possible to use the internal meaning of idioms to achieve a stylistic effect.

Key words: *phraseology unit, poetic text, semantic transformation, double actualization.*

Отримано: 29.10.2015 р.

УДК 811.161.2'38:070(477)

Марчук Л.М.

ПРЕЦЕДЕНТНІ ТЕКСТИ В СФЕРІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТ «ГОЛОС УКРАЇНИ» ТА «ВИСОКИЙ ЗАМОК»)

Використання прецедентних феноменів у сучасних українських газетних текстах є національною особливістю лінгвальної культури, яка свідчить про досить високий рівень освіченості як адресатів, так і адресантів друкованих ЗМК. Дослідженнями такого типу займалися як українські, так і зарубіжні лінгвісти. Д. В. Багаєва, Д. Б. Гудков, І. В. Захаренко, В. В. Красних [1, 2] одиниці системи прецедентних феноменів розглядали як матеріальні знаки інтертекстуальності, тезаурусні форми її існування. З українських дослідників мови газети відомі праці В.В.Різуна, К.С.Серажим, О.А.Сербенської та ін. [4, 5, 6].

Активне використання мовної гри в сучасній мові ЗМК зумовлює велику кількість формально та / або когнітивно трансформованих прецедентних висловлювань, можливе і вживання прецедентних імен. Такі прецедентні висловлювання виконують експресивно-стилістичну функцію та семіотичну функцію у випадках співвіднесення з героями або типовими ситуаціями з відомих літературних творів. Крім цього прецедентні імена розмежовуються у функціонуванні: літературні мають переважно конотативний характер, зумовлений метафоричною та оцінною природою, тоді як реальні прецедентні імена мають денотативний характер.

Метафору розглядаємо як засіб пізнання реальності, що формує та кодує передання певних особистісних смислів. Енциклопедія «Українська мова» подає таке тлумачення метафори: «а) семант. процес, при якому форма мов. одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні свідомості мовця; б) похідне значення мов. одиниці, утворене таким чином» [7, 334].

Процес індивідуального авторського метафоричного переосмислення навколишнього світу адресатом та адресантом на основі знань, здобутих попереднім досвідом, дає можливість через прецедентні тексти передавати (деколи завуальовано, імпліцитно) авторські смисли, оцінки навколишньої дійсності. Тобто, метафора у прецедентних текстах виступає засобом вербальної репрезентації структури знання.

На основі проаналізованого матеріалу ми виділили такі типи текстів із прецедентними вкрапленнями:

1. Тексти, в яких використано прецедентні феномени, що стосуються одного автора або одного твору української літератури.
2. Тексти, які стосуються творів зарубіжних письменників чи поетів.
3. Тексти, які презентують літературний твір та проводять пряму аналогію з дійсністю.
4. Тексти, що апелюють до кінематографа.

Проілюструємо перший тип текстів. Наприклад, у статті Сергія Мельника «Збережемо собори, збережемо й душі» в «Голосі України» від 29 жовтня 2015 р. (2) йдеться про стан державно-церковних відносин в Україні, про які говорили під час круглого столу в Комітеті Верховної Ради з питань культури і духовності народні депутати, представники уряду, а також представники різних конфесій і церков.

Заголовок статті апелює до відомих слів Олеса Гончара із роману «Собор»: «Собори душ своїх бережіть, друзі... Собори душ!...». Собор у Гончара – це і є душа народу, яку потрібно оберігати та захищати. Тому цілком зрозуміло, чому ці слова вивів журналіст у заголовок. Текст статті це пояснює, оскільки читача знайомлять з кроками уряду щодо збереження духовності в Україні, а саме: розпорядження про створення служби військового духовенства, визнання «Богослов'я» галуззю знань тощо. Стаття, на нашу думку, закликає до знаходження консенсусу між конфесіями в Україні (після статті подано довідку: на початок 2015 року парафіян православних церков

в Україні 51%, протестантів – 24%, католиків – 13%, мусульман та іудеїв – 4%, решта – східні та нові релігійні рухи), проте репрезентація цього закликів є лише в заголовку, а завершено текст словами представника Міністерства культури Лариси Вдовиченко про те, що в Україні зростає конфліктогенність в релігійному середовищі, зокрема в православному. За її словами, в цьому році з січня по жовтень утрічі (до 67) зросла кількість переходів з однієї конфесії до іншої. Відбувається логічне та тематичне зближення статті з основною тематичною лінією сфери-джерела – роману О. Гончара «Собор». Вербальна репрезентація прецедентного висловлювання займає сильну позицію – заголовок тексту та виконує оцінну функцію, дозволяє журналісту образно передати своє ставлення до певної події в контексті змін, що наразі відбуваються в Україні.

Другий тип текстів проілюструємо статтею Наталки Яременко із рубрики «Російський солдате, кидай рушницю, іди додому!» в «Голосі України» від 28 жовтня 2015 року. До заголовку введено слова Булата Окуджави із пісні «Бери шинель, пошли домой» дещо трансформовано. Стаття – це підбірка висловлювань викладачки із Саратова, журналіста з Казані та правника і блогера з Москви щодо відносин між Україною та Росією, анексії Криму, подій на Донбасі. Уже в самому заголовку закладено настрої авторів, позиція яких відбита в подальшому тексті. Журналіст розраховує на фонові знання читачів для розуміння тексту, адже Булат Шалвович Окуджава писав пісню про закінчення війни, про вину тих, що вижили, перед рідними тих, хто загинув на війні.

Іронічний відтінок має текст «Поганий той депутат, який не мріє стати головою...» Марії Деркач («Високий замок», 5 – 11 листопада 2015, 13). Це дещо трансформована фраза, яка звучить: «Поганий той солдат, який не мріє бути генералом...». Ужита фраза була в збірнику «Солдатыські замітки» (1855) російського літератора Олександра Фомича Погосського (1816—1874), прозваного сучасниками «воєнним Далем». У його зібранні афоризмів-повчань, стилізованих під народні прислів'я є і такий вираз: «Плохой тот солдат, который не думает быть генералом, а еще плоше тот, который слишком думает, что с ним будет». Крилатою стала лише перша частина фрази.

У статті фраза використана в іронічному підтексті, оскільки авторка перебирає прізвиська кандидатів, що претендують на місце голови Львівської облради, іронізує щодо співпраці депутатів від «Свободи» та «Самопоміч», та приходить висновку: «Широка коаліція – єдиний спосіб «склеїти» раду».

Прикладом третього типу текстів із введенням прецедентних висловлень є стаття Марини Кривди «Ті, хто тримає сонце» про презентацію нової книги відомого українського письменника Василя Шкляра «Чорне сонце» («Голос України», 28 жовтня 2015, 11). Сам автор говорить, що герої роману реальні – це бійці полку спеціального призначення «Азов» на чолі з командиром Андрієм Білецьким. Стаття розпочинається з окремих зауваг про героя, від імені якого ведеться оповідь (псевдо Маляр – Художник), та про назву роману, її символічність.

Цей давній сакральний символ став однією з частин емблеми братів Азовських, як називає воїнів «Азова» автор роману. Староукраїнську літеру «Н» перетинає літера «І». Ідея нації! Авторка статті переповідає окремі епізоди книги. Далі подано слова командира «Азова» про те, як починався полк. Марина Кривда висновковує, що реальні герої в житті і в книзі «...уміють жартувати, співати, любити й ненавидіти. А ще вони тримають для нас сонце». Авторка проводить в статті аналогії та імпліцитно в прецедентних іменах головних героїв актуалізує ознаки та сподівається, що читачам вони знайомі. Ті, про кого роман, тримають сонце (мир, Батьківщину), а, отже і націю, символом якої є роман.

При вживанні прецедентних текстів у цій статті журналіст залучає два типи знань: фонові – знання подій у сучасній Україні, знайомство з історією полку «Азов», подіями в АТО; спеціальні знання – геральдики та емблематики.

Щодо четвертого типу текстів, то проаналізуємо статтю Юлії Ліщенко «Оголошіть, будь-ласка, весь список...», заголовок якої нагадує нам фільм «Операція «И» та інші пригоди...». Пояснення до тексту дає підзаголовок «Спроба вибіркового аналізу нового складу Львівських обласної і міської рад» («Високий замок», 5 – 11 листопада 2015р.). Відому цитату автор вживає у функції денотату, оскільки в основному говорить мовою цифр, а якісний склад характеризує, констатуючи різні факти із життя депутатів.

Отже, на нашому матеріалі натрапляємо на прецедентні феномени, що функціонують у різних текстах ЗМК, переважно в сильній позиції, забезпечують такі ознаки тексту, як цілісність, глобальну зв'язність та комунікативно-прагматичну спрямованість.

Комуніканти застосовують образне співставлення, моделювання позамовної дійсності, метафоричне перенесення, при цьому прецедентні аналогії не дуже конкретизуються.

Частина проаналізованих текстів з елементами прецедентних вкраплень належить до загально-політичного дискурсу української мови. Основні тематичні групи, представлені в сучасних ЗМК – *вибори, АТО*. Прецедентні тексти, які використали автори, є одним із елементів більшого розуміння усіх відтінків загально-політичних реалій в країні, вони стають новими знаками в політичній семіотичній системі української мови.

Метафорична модель текстів з тематичної групи *вибори* з прецедентними висловленнями побудована так: ВИБОРИ – змагання та війна. Щодо моделі ВИБОРИ – війна, то про це з підтекстом свідчить і тема прецедентного тексту.

Модель текстів з групи АТО побудована по принципу: учасники АТО – патріоти України, високоінтелектуальні та зі спеціальними знаннями.

Інші тексти з елементами прецедентних вкраплень належить до культурного дискурсу української мови, основними тематичними групами якої є: *відносини держава/церква, література*.

Окремі тексти належать до двох метафоричних моделей, кожна з яких містить оцінний потенціал. Серед аналізованих моделей негативний потенціал має модель з ядерним поняттям ВИБОРИ, оскільки будь-який її контекст має відтінок дискредитації учасників виборів. У інших моделях наявність / відсутність позитивної чи негативної оцінки залежить від ступеня сприйняття її іншим комунікантом.

Вважаємо, що когнітивно-дискурсивний аналіз суспільно-політичного дискурсу є важливим механізмом протистояння інформаційній деформації картини світу як ментального утворення.

Список вирористаних джерел

1. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
2. Красных В.В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации / В. В. Красных, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева // Вестник Московского университета. – Сер. 9. Филология. – 1997. – № 3. – С. 62- 75.
3. Погосский А. Ф. Полное собрание сочинений А. Ф. Погосского / А.Ф. Погосский. – Т.1. – СПб., 1899.
4. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник / В.В. Різун. – К.: Просвіта, 2008. – 260 с.
5. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) [Текст] : дис... д-ра філол. наук: 10.01.08 / Серажим Катерина Степанівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 408 с.: рис. – с. 346-372.
6. Словник-довідник з культури української мови [Текст] / Д. Гринчишин [та ін.] ; Міжнародний фонд «Відродження». Програма «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». – Львів : Фенікс, 1996. – 368 с.
7. Українська мова : енциклопедія / ред.. кол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – вид. друге, випр. та допов. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 821 с.

Анотація. У статті аналізуємо прецедентні тексти та імена, ужиті в українських газетних текстах як один із засобів формування та моделювання концептосфери мовної особистості та ілюструємо це на конкретному мовному матеріалі.

Ключові слова: прецедентні тексти; феномени; імена; метафора; концептосфера; мовна особистість.

Summary. In the article the precedent texts and names, used in Ukrainian news-paper texts as one of means for forming and modeling the range of concepts of linguistic individuality are analyzed and it is shown on a specific material. Functions of precedent texts are proved by their metaphorical nature.

Metaphor is studied as the means of reality cognition, which forms and codes the transmitting of specific personal meanings.

Process of individual author's metaphoric reinterpretation of the environment by the addressee and addresser on the basis of knowledge, received during previous experience, gives the opportunity to transmit author's meanings, evaluations of the surrounding reality via precedent texts (sometimes covertly, implicitly). In other words, metaphor becomes the means of verbal representation of knowledge structure in precedent texts.

Thus, such conclusion can be made, that precedent texts are divided into general, more or less known, which are created and verbalized via the specificity of communicant's linguistic individuality and specialized, the content of which is defined by the level of specialized knowledge.

Presence of such knowledge allows understanding the ironic and other underlying themes of the published material or author's attempt to make emphasis on the specific event.

Usage of precedent elements in such compositional moments as the title of the text, beginning and ending of the article are found.

Key words: precedent texts, phenomena, names; metaphor; range of concepts; linguistic individuality.

Отримано: 19.10.2015 р.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ГИПЕРКОНЦЕПТА «АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ» В СОВРЕМЕННОЙ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ДОКУМЕНТАЛЬНОЙ ПРОЗЕ

Идентичность как комплексное понятие и многогранный феномен сегодня все чаще становится объектом исследования различных лингвистических дисциплин и направлений. Ученые обращаются к решению проблем соотношения языка и идентичности, идентичности и дискурса, к методологическим подходам к изучению идентичности (Л. Енина, М. Макаров, и др.), а также к особенностям языкового отражения, формирования и конструирования *индивидуальной* (Т. Бородин, С. Гарагуля, Н. Герман, Е. Катанова, R. Harre и др.); *коллективной* (Е. Бурда-Лассен, Дж. Джозеф, С. Попов, К. Liebhart и др.); *региональной* (Н. Купина, О. Михайлова, P. Corfield и др.); *гендерной* (Е. Грищенко, Е. Ощепкова, А. Ермолаев, D. Cameron и др.), *культурной* (Ю. Бовкунова, Л. Гришаева, Л. Цурикова, P. McIlvenny и др.) и *этнической* (А. Донцов, Е. Селиванова, G. Fishman и др.). Значительное место также занимают исследования, связанные с особенностями репрезентации английскости, английской этничности/ этнической идентичности (М. Цветкова, Th. Turville-Petre, A. Wierzbicka и др.).

Несмотря на то, что описание проблемы «язык — культура — сознание» имеет давнюю традицию, многие аспекты изучения этой триады продолжают оставаться открытыми для научного познания. Кроме того, все новые обстоятельства развития современных социокультурных процессов и освещение в гуманитарных науках возникающих в связи с этим проблем обуславливают включение темы «язык — культура — сознание — идентичность» в число важнейших общезыковедческих проблем и задают новые векторы исследований в этом направлении. Теоретическое осмысление принципов взаимодействия составляющих указанной цепочки приобретает немаловажное значение.

Таким образом, актуальность проблематики идентичности и включение дискурса идентичности в сферу социогуманитарного знания обусловлены расширением круга научных интересов украинских учёных, эволюцией языкознания, появлением в его парадигме новых *междисциплинарных* направлений, в том числе формированием целостной теории идентичности, методологические принципы которой в украинской лингвистике только начинают разрабатываться.

Исследование языковых способов отображения и конструирования английской коллективной идентичности в современном документальном дискурсе является проблемой новой и совершенно не разработанной в теоретико-методологическом и прикладном аспектах. Целью данной статьи поэтому является описание содержательного наполнения лингвокультурного гиперконцепта АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ (ЛГК АИ).

Сопоставление и обобщение дискурсивных определений английской идентичности в самоидентифицирующем (англичане о себе) и внешнеидентифицирующем (не англичане о них) типах дискурса при всем разнообразии этих определений позволяют сделать определённые выводы относительно *современной* специфики когнитивно-семантического содержания лингвокультурного гиперконцепта АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ. Отметим, что гиперконцепт АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ представляет собой иерархически организованную многоуровневую концептуальную систему гиперонимического типа, объективируемую в дискурсе разнообразием языковых форм. В подобной системе макроконцепты высшего уровня абстракции в результате дискурсивного развёртывания не только модифицируются сами, но и генерируют развитие концептов и субконцептов более низкой степени абстракции.

Результаты, полученные при исследовании вербализации лингвокультурного гиперконцепта АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ, отражают: 1) двойственный характер имен гиперконцепта, обусловленный наличием в их семантике логико-понятийной и эмоциональной частей; 2) многомерность гиперконцепта, куда входят представления о самой английской идентичности, об английскости, Англии и англичанах; 3) его многопризнаковость; 4) высокую семиотическую плотность средств его манифестации (полиаппелируемость). Данный гиперконцепт отличается наличием целого ряда номинантов (лексем и словосочетаний) и вербализуется в само- и внешнеидентифицирующих дискурсивных фрагментах разной протяженности широким кругом дискурсивных экспликаторов. Основная нагрузка в его вербализации выпадает на долю номинантов суперординатного уровня: ENGLISH IDENTITY, ENGLAND, THE ENGLISH, ENGLISHNESS.

Лингвокультурный гиперконцепт АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ – *многопризнаковое* образование, в когнитивно-семантическое содержание которого включены два основных блока: 1) логико-понятийный и 2) эмоционально-оценочный. Первый блок в свою очередь представлен двумя группами сущностных признаков: характеризующих и конститутивных.

Сущностные характеризующие признаки ЛГК АИ конструируют и отражают *черты* английской идентичности как феномена. Основными и тесно связанными друг с другом *характеризующими* признаками гиперконцепта в обоих типах дискурса идентичности являются: **ментефактность, герменевтичность, сложность, изменчивость, неуловимость, скрытость, векторность и элективность**.

В документальном дискурсе английской идентичности **ментефактность** эксплицируется как доминантными языковыми единицами (*awareness, perception, question, image*), так и дискурсивными фрагментами: *...the most vital sense of English identity is the individual awareness of the country of the mind [6, 265]; English identity is what the English think they are [7, 4]*. Английская идентичность – это часть коллективного сознания и коллективного бессознательного, психологический конструкт, характеристика *воображаемого* сообщества, *осознание/знание/представление* о том, кто такие англичане, это *вопрос*, точнее *ответ* на него. В предметную часть семантики ЛГК АИ включается образ англичан (*English identity or being English... [8, 56]*), который в свою очередь неотделим от образа Англии (*...our national identity is the awareness of the country... [6, 65]*). Представления об Англии и англичанах лежат в основе сущностного наполнения данного признака в структуре ЛГК АИ. Идентичность отождествляется с образом страны, образом англичан. Наличие в дискурсивных фрагментах подобной семантики позволяет интегрировать образы Англии и англичан в структуру гиперконцепта **АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ**.

Концептуальный признак **герменевтичности** (трудность определения) объективируется лексемами и идентифицирующими дискурсивными высказываниями: *uncertain (changing and uncertain identities [1,7]), The English don't know (The English don't know who they are [1, 4]); Defining Englishness is hard /English identity is defined by its undefinability (...we must conclude that English identity is defined to an extent by its absence, or even more paradoxically, by its undefinability [8,25])*.

Концептуальный признак герменевтичности является основным в структуре ЛГК АИ, как и неразрывно связанный с ним признак **сложности** (неоднозначности, многогранности), объективируемый лексемами *complicated (Identity is all so much more complicated now [6, vii]), ambivalent,ambiguous (At the same time, it is difficult to think of an English identity... that is quite ambiguous: pluralist and normative at the same time [1, 379]), dual/duality (Duality was and still is the essential characteristic of the English ... It is in this mixing and comparing of hard political and soft geographical that modern Englishness identified [1,204])*.

Сложность, неоднозначность и, соответственно, неопределяемость, как отмечается в документальном дискурсе, свойственны именно *современной* английской идентичности, потому что она, по сравнению с прежней, подверглась значительным преобразованиям. Это находит своё отражение в доминировании ещё одного признака в структуре ЛГК АИ – признака **изменчивости**. Данный признак реализуется в дискурсивных фрагментах соответствующими вербализаторами *change/changing/to change, unserviceable, unravelling with astonishing speed, reassessed/reassessment, refined/ to refine, old/ once /before – new/ nowadays/now: the old structures of our identity...are unserviceable [1,6]; The new generation are refining their own identity... [6, 265]*.

Меняющаяся идентичность – это следствие изменений в представлениях о современной Англии и англичанах. Раньше англичан можно было идентифицировать легко и просто, гораздо проще, чем представителей других народов: их узнавали по языку, одежде и поведению. Сегодня старые структуры идентичности, прежние, во многом идеализированные образы Англии и англичан, «мертвы» или устаревают, и это позитивно, либо (реже) негативно оценивается как в самоидентифицирующем, так и во внешнеидентифицирующем дискурсах. Англия XXI столетия – это «новая», «молодая» Англия и английская идентичность уже не связана исключительно с прошлым: *The main change is that while the old England was built on templates for a model Englishman and woman which were laid out centuries ago, the new England is vigorous, demotic, and highly inventive [6, 238]; Old England is growing young, and those who would drench English identity in the incense of the past can do nothing about it [2,34]*.

Сложность и трудность определения английской коллективной идентичности, её отличность от старой, вызванные глобализацией и другими причинами, приводят к утверждениям о том, что англичане потеряли свою идентичность. Однако, как утверждается в большинстве произведений, английская идентичность существует, но её, как Англию и англичан, трудно понять рациональным умом, «схватить», охватить. Английская идентичность – не зафиксированная и абсолютная сущность (*not fixed or absolute*), не только видоизменилась и изменяется вместе со страной и её представителями, но и дискретна, прерывиста, абстрактна (*discrete*), непостижима, неуловима, иллюзорна, всё время ускользает (*elusive*). Она не явная и открытая, но непрямая, косвенная, скрытая (*oblique*), «тихая» и ненавязчивая» (*modest, silent, reserved*) и потому трудна для определения, сложна и противоречива. В дискурсивных фрагментах, характеризующих английскую

коллективную идентичность, указанные дескрипторы вербализуют два взаимосвязанных основных признака ЛГК АИ – **неуловимость** и **скрытость**: *To outward appearances, England is changed utterly from the place it was... And yet this elusive, oblique identity is all the English have [6, 10]*).

Первый признак «**неуловимость**» представлен лексической доминантой *elusive* и синонимическим рядом *enigmatic, impossible to grasp/know, vulnerable, discrete, not fixed: England and the English have a discrete identity...* [7, 2]. Вторым признаком «**скрытость**» обозначается посредством лексической доминанты *oblique*, которая в свою очередь имеет синонимический ряд *shaded, blurred, silent, modest, reserved: English identity... is impossible to know by straight, rational mind, < > it is shaded, blurred...* [5, 173].

В дискурсивных контекстах также подчёркивается *свободный выбор* сегодняшней английской идентичности и таким образом актуализируется ещё один основной признак ЛГК АИ – **элективность** (выборность). Он объективируется такими вербализаторами как *elective (It is bloody-minded, quiet and often private and is, deep down, an elective identity [6, 21])*, *choose, a matter of choice, conscious choice (English identity is rather more a matter of choice [3, 18]*). Идентичность предстаёт как элективная особенно в контексте широкомасштабной иммиграции, из-за которой расово-этническая принадлежность (белокожие англо-саксы), как и территориальная, не являются сегодня ведущими идентифицирующими признаками английской идентичности. Иммигранты по собственному выбору перенимают обычаи «аборигенов» и некоторые из них больше похожи на англичан, чем сами англичане: *...some ethnic-minority groups and individuals are more English than others...In fact I would go so far as to say that English identity is rather more (подчёркнуто автором – Е.М.) a matter of choice for the ethnic minorities in this country than it is for the rest of us [3, 17-18]*.

В дискурсе английской идентичности актуальным для уточнения содержания ЛГК АИ оказывается и признак **векторности** – ориентации на прошлое и более всего на будущее: *English identity is continuous, stretches into the future and the past [3, 2]*. В дискурсивных фрагментах подчёркивается, что английская идентичность не зиждется исключительно на прошлом, не является устоявшейся, зафиксированной раз и навсегда, она постоянно пересматривается (*refine/rediscover the identity*) и «совершенствуется» сегодня новым поколением англичан, которые приспособливают её к своим насущным потребностям и надеждам на будущее: *The new generation are refining their own identity, an identity based not on the past but on their own needs [6, 265]*.

Документальный дискурс английской коллективной идентичности конструирует ещё один набор признаков логико-понятийного блока ЛГК АИ – конститутивные признаки. Они в свою очередь отражают идентифицирующие признаки, на основании которых формируется современная английская общность и представление об её идентичности. Среди *конститутивных* признаков исследуемого лингвокультурного гиперконцепта доминируют **психологический, ценностный, поведенческий, языковой, расово-этнический, символический и территориальный**. Их доминирование в концептуальной структуре, однако, не отражает значимости всех из них в качестве *ведущих* идентифицирующих признаков *современной* английской общности. Последние четыре из перечисленных, хотя и являются частотными по упоминанию в дискурсивных фрагментах, классифицируются говорящими как не актуальные, потерявшие свою значимость в качестве ведущих идентифицирующих признаков.

Язык как конститутивный признак ЛГК АИ, представленный лексической доминантой (*The English*) *language*, является одним из основных по частоте упоминаний в дискурсе идентичности, однако в реалиях сегодняшнего дня трактуется как не актуальный идентифицирующий признак английской общности (*The English can no longer be identified by language, language that belongs to no one, language – universal property, etc*). Конститутивный признак **расовости-этничности** (белокожие англо-саксы), вербализуемый лексической доминантой *race*, также лидирует в логико-понятийном блоке ЛГК АИ и его экспликативы довольно частотны в дискурсивных описаниях. Однако, как и языковой он не выполняет чёткой дифференцирующей функции в современной мультикультурной Англии: *Just as they can no longer be identified by their language, nor can the English be defined in racial terms... [6, 23]; ...the issue (of English identity – Е.М.) is really no longer one of race [3, 17]*.

Сегодняшняя английская идентичность, согласно дискурсивному конструированию, не имеет и территориальных границ: Конститутивный признак **территориальности**, вербализуемый лексическими доминантами *territory, place* квалифицируется идентификаторами *old, decaying, unserviceable: Our deepest structures of identity – to do with the idea of coming from a particular place ...– for so long driven deep into the ground of our being, are decaying now from within. It is only a matter of time before they become unserviceable [1, 5]*.

Символичность как доминантный признак ЛГК АИ вербализуется доминантной лексемой *symbols (of identity)*, которая конкретизируется в дискурсивных фрагментах в первую очередь

лексическими единицами (*national flag/ dress/clothing/ song/ day/ dance*), а также достаточно широким лексическим полем других единиц. Однако, как отмечается, символы Англии, хотя и включаются во все списки проявлений английскости, не являются надёжными, а тем более главными критериями английской идентичности: *The new identity is less likely to be based on flags and anthems... [6, 265]*.

Культура и ментальность как её составляющая конструируются в дискурсе как *ведущие* группоидентифицирующие признаки сегодняшней английской общности, что подтверждает нашу гипотезу о *лингвокультурной* сущности современной английской идентичности. Признак **психологичности** (назовём его так для краткости) в дискурсе конструируется с помощью лексических доминант (*English mind, culture* в дискурсивных идентифицирующих высказываниях: *English identity is something more personal, introspective, bloody-minded [6, 262]*).

Следующий конститутивный признак ЛГК АИ, который можно условно назвать «**поведенческим**», конструирует и отражает «образ англичан» – те характеристики и качества, которыми стереотипно до сих пор описывают англичан и которые включаются в психологическую составляющую английской идентичности. Он конструируется доминантными вербализаторами (*English behaviour (rules of behavior) and qualities*, которые в свою очередь актуализируются широким полем лексических единиц, обозначающих особенности характера англичан. Некоторые качества англичан уходят в прошлое, особенно те из них, которые обычно приписывались *всем* англичанам и трактовались как воплощение английскости, но на самом деле олицетворяли идеальный образ английского джентльмена – типажа, принадлежащего к одному определённом классу. Из всех английских стереотипных образов именно облик английского джентльмена оказался наиболее устаревшим и не соответствующим современным реалиям: *The English 'gentleman' who tied it all together has changed beyond recognition... [1, 379]; Of all the disguises for which the English have such a predilection, that of the gentleman is becoming rarer [2, 36]*.

Однако, несмотря на изменения в поведении англичан все участники дискурса идентичности настаивают на важной роли этого идентифицирующего признака в формировании сегодняшней английской идентичности: англичане «ощущают» свою коллективную идентичность как такую, которая связана прежде всего с качествами людей, хотя эти качества и претерпели изменения: *The object was to identify the commonalities in rules governing English behavior ...the rules that define our national identity and character [3, 2]*.

Сущность английской идентичности конкретизируется в дискурсе с помощью ещё одного доминантного признака ЛГК АИ – **ценностного**. Именно ценности, оставшиеся относительно *неизменными во времени*, в дискурсе идентичности трактуются как высшие ориентиры английского поведения, которые маркируют основные его характеристики, определяют *сегодняшнюю* ментальность и *современную* идентичность англичан: *The new identity...is modest, individualistic, ironic, solipsistic... It is based on values that are so deeply embedded in the culture to be almost unconscious; the strongest ideas of Englishness are its values; the true repositories of Englishness are the values that we share [6, 265; 4, 45; 8, 98]*.

Зафиксированность национально-культурных ценностей в информационной структуре ЛГК АИ и их языковая экспликация подтверждает наш тезис об английской коллективной идентичности как результате сопряжения языка, сознания и культуры. Основные ценностные ориентации определяют менталитет представителей этой лингвокультуры.

Таким образом, анализ признаков лингвокультурного гиперконцепта АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ показал, что сегодняшнее понятие английской коллективной идентичности – это не столько национально-этнический конструкт, обеспечивающий тождественность общности на основе языкового, территориального, расово-этнического, символического, исторического, гражданско-правового (последние два признака вообще не вошли в состав основных в дискурсе) идентифицирующих признаков, сколько лингвокультурный феномен, основанный на ментальном, ценностном и поведенческом единстве членов данной общности. С этой точки зрения, *современная* английская коллективная идентичность как результат синергетически возникшего сопряжения языка, сознания и культуры является прежде всего лингвокультурной идентичностью и определяется как система ценностно-смысловых доминант лингвокультурного пространства английской общности, воплощённых в языке и создаваемых языком.

Перспективы дальнейшего изучения заключаются в изучении признакового содержания лингвокультурного гиперконцепта АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ в других модификациях дискурса (художественном, научном, политическом и т.д.), а также в исследовании междискурсивной, речезанровой и идиостилевой вариативности указанного гиперконцепта.

Список использованных источников

1. Colls R. Identity of England / R. Colls. – Oxford: OUP, 2004. – 426 p.

2. Daudy Ph. Les Anglais: Portrait of a People / Ph.Daudy. – L.: Headline Book Publishing PLC, 1992. – 424 p.
3. Fox K. Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour / K.Fox. – London: Hedder, 2005. – 424 p.
4. Ledger F. Fiona's Very Large Handbook of Englishness / F.Ledger. – L.: Lidane Press, 2006. – 79 p.
5. Lyall S. The Anglo-Files: A Field Guide to the British / S.Lyall. – New York, London: W.W.Norton and Company Inc., 2008. – 289 p.8
6. Paxman J. The English: a Portrait of People / J. Paxman. – L.: Penguin Books, 1999. – 308 p.
7. Quick A. 102 English Things to Do. – Old Street Publishing Ltd, 2013. – 226p.
8. Smith G. The English Companion: An idiosyncratic A to Z of England and Englishness / G.Smith. – Old House Books, 2006. – 283 p.

Анотація. У статті розглянуто концепт АНГЛІЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ як лінгвокультурний гіперконцепт вищого ступеня абстрагування, який є одиницею лінгвокультурного опису англійської колективної ідентичності. Когнітивно-дискурсивний аспект дослідження сутності англійської колективної ідентичності дозволяє розглянути особливості конструювання цього багатогранного феномену в сучасній англомовній документальній прозі. Стаття фокусується на описі семантичної структури лінгвокультурного гіперконцепту АНГЛІЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ, що актуалізується у різних типах документального дискурсу. Розглядаються два семантичних блока когнітивно-семантичного змісту лінгвокультурного гіперконцепту: логіко-понятійний та емоційно-оцінний. Сучасна англійська колективна ідентичність є насамперед лінгвокультурною ідентичністю та визначається як система ціннісно-сміслових домінант лінгвокультурного простору англійської спільноти, втілених у мові та створюваних мовою.

Ключові слова: англійська ідентичність, лінгвокультурний гіперконцепт, когнітивно-дискурсивний аспект, семантична структура.

Summary. Identity is viewed as a regulatory discourse to which we are attached through processes of identification or emotional investment by discursive constructions that change their meanings according to time, place and usage. This theoretical basis enables to build up research methodology of English collective identity as a cognitive-discursive result of society reflection and to construct linguocultural hyperconcept ENGLISH IDENTITY as a model for cognitive-discursive description of any ethnic-cultural collective identity.

The hyperconcept ENGLISH IDENTITY is viewed as a linguocultural hyperconcept of the highest abstraction degree and the unit of linguocultural description of English collective identity. Cognitive-discursive research into English collective identity character enables to outline the specific means of construction of this multifaceted phenomenon in current English non-fiction. The article describes the semantic structure of linguocultural concept ENGLISH IDENTITY realized in various types of non-fiction discourse. In doing so, it singles out two semantic blocks of cognitive-semantic content of linguocultural hyperconcept: logic-conceptual and emotional-evaluative.

The research proves that modern English identity being a result of synergetic correlation of language, awareness and culture is not a national or ethnic construct, but first and foremost linguocultural, based on the system of dominant key values: courtesy, domesticity, fair play, liberty, moderation and humour.

Key words: cognitive-discursive aspect, English identity, linguocultural hyperconcept, semantic structure.

Отримано: 14.10.2015 р.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ АНТОНІМІВ

Постановка проблеми. Інтерпретація суті того чи того мовного явища полягає у співвідношенні форми з її внутрішнім логічним змістом і передбачає розгляд проблеми взаємовідношення категорій мови та мислення. «Субстанція у мові – це певним чином організована звукова матерія, наділена властивістю вираження та диференціації значень. Субстанція у мові завжди ускладнена смислом і є невіддільною від смислової сторони, яка виступає у якості організуючої складової у системі мови, оскільки вторинні матеріальні системи є матеріалізацією систем ідей та понять» [7, 17].

Об'єктом дослідження є антоніми-іменники сучасної німецької мови. **Мета** нашої розвідки – продемонструвати взаємозв'язок структурно-семантичної та логічної сторони антонімів та довести логічну природу лінгвістичної категорії антонімії.

Виклад основного матеріалу. Зв'язок мовознавства з логікою носить іманентний характер. Сам термін «логіка», запропонований давньогрецькими філософами, позначав словесне відображення думки (logos). Для більшості мислителів античності головним був принцип довіри мові в її відображенні розуму та довіри розуму в його пізнанні фізичного світу. Іншими словами, вважалось, що на зразок того, як слово відображає суть позначуваного ним предмета, структура мови передає структуру думки.

Необхідність оперування категоріями логіки, а саме аналіз понять при дослідженні значень слів, пояснюється насамперед тим, що лінгвістична семантика як значуща сторона мови репрезентує предмети та явища дійсності не індивідуально, а через їх класи. При цьому класи – це те, що існує у мисленні і характеризується найбільш загальними та суттєвими ознаками. Роль таких класів виконують поняття.

Утворення поняття – складний процес, в якому застосовуються такі способи пізнання, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення тощо. У мові поняття виражається словом або словосполученням. Ознаки, які включаються в поняття, складають його зміст (інтенціонал). Предмети, що їм притаманні ці ознаки, утворюють його обсяг (екстенціонал).

Беручи до уваги увесь досвід, пов'язаний із дослідженнями мовознавцями та логіками семантичної сторони мови, виявляється, що саме операція з поняттями є найприроднішою в аналізі слів з антонімічним значенням (Ісаєв А. В., Караулов Ю. Н., Кондаков М. І., Комісаров В. Н., Краснов А. Є., Міллер Є. Н., Новіков Л. А., Lehrer A., Lehrer K. та ін.)

Прийнято вважати, що в основі антонімічних відношень лежить явище загальнолексичної антонімії. Але, аналізуючи усю специфіку природи антонімії, її походження, динаміки, розвитку і т. ін., важко не погодитися з точкою зору, що антонімічні відношення за своєю суттю наближаються скоріше до зв'язків між поняттями у логіці, ніж до відношень протилежності між розрядами слів у лексиці [2].

Традиційно антоніми дефінуються як слова однієї частини мови з протилежним значенням. Якщо ж проаналізувати природу антонімічних відношень, то виявляється, що ці відношення другорядні у порівнянні з логічними зв'язками між поняттями, які вони позначають.

В антонімічних протиставленнях вбачається «один із виявів тієї відносності, яка визначає ... всю діяльність розуму. ... У нашій свідомості абстрактні поняття закладені парами, причому кожне із слів завжди так чи інакше викликає уявлення про інше» [1]. Антонімом вважається слово, яке має протилежне значення на фоні одного спільного поняття.

«Антоніми – це слова, які протилежні за сигніфікативним значенням» [5, 28-29]. А відтак, явище антонімії завжди спирається лише на сигніфікативне значення, навіть якщо слово має декілька значень і входить до кількох синонімічних рядів. Ці ряди завжди прості й двочленні. Поняттєва база антонімічних протиставлень може бути пояснена тим фактом, що будь-яка природна мова виникає як засіб існування та вираження абстрактного, узагальненого мислення. Словесні позначення предметів, їх властивостей, дій і т.п. виникають лише у зв'язку із формуванням відповідних понять.

Як відомо, відношення між угрупованнями системи тієї чи іншої мови зводяться до опозицій чотирьох типів: тотожних, привативних (включення), еквіполентних (протиставлення) та диз'юнктивних (виключення). Щодо опозицій між елементами угруповань, то вони можуть бути лише двох типів: тотожні та диз'юнктивні, оскільки елементи бувають або однакові, або різні. Переносючи типологізацію опозицій на площину досліджуваної нами проблеми, можна стверджувати, що за наявності привативної опозиції між поняттями виникає так звана антонімічна опозиція, члени якої перебувають у відношеннях диз'юнкції, тобто взаємозаперечення або

взаємовиключення: *'der Dumme – der Kluge'*, *'der Riese – das Menschlein'*, *'der Meister – der Nichtskönner'*, *'der Reiche – der Habenicht's'*. Як бачимо, антоніми, виступаючи маніфестантами протилежного значення, не просто заперечують один одного, а передбачають певний спільний критерій, на основі якого їх можна протиставляти. Таким критерієм виступає певна ментальна норма (родове поняття), яке містить найбільш загальні характеристики членів усього антонімічного ряду. Родове поняття задає фон, створює межі, в рамках яких співставляються поняття: *'der Dumme – der Kluge'* (рівень розумових здібностей); *'der Riese – das Menschlein'* (зріст); *'der Meister – der Nichtskönner'* (рівень професійної майстерності); *'der Reiche – der Habenicht's'* (рівень фінансової чи матеріальної забезпеченості) тощо.

У логіці основу протилежності складають несумісні поняття, або, точніше, їх привативні опозиції. Згідно із логічною класифікацією несумісні поняття повинні бути або крайніми членами логічного ряду, і тоді такі опозиції називаються контрарними: *'die Jugend – (das Mittelalter) – das Alter'*; або ж вони повинні співвідноситися один з одним як A і $\neg A$, і тоді такі опозиції називаються контрадикторними: *'der Mann – die Frau'*, *'der Bekannte – der Unbekannte'*, *'die Krankheit – die Gesundheit'*. Заперечення одного із понять веде за собою ствердження протилежного йому поняття – або A , або $\neg A$, якщо не A , то не $\neg A$. У дію вступає закон виключеного третього. Проте можливим є прояв відношень контрадикції, коли одне з понять містить ознаку, яку парне йому поняття заперечує, не змінюючи її іншою [6]: *'der Katholik – der Nichtkatholik'*, *'das Metall – das Nichtmetall'*, *'die Fiction – die Non-fiction'*. Референтна віднесеність другого члена такої опозиції складає лише частину усієї суми можливих предметів мислення. На відміну від протиставлень першого ряду, антонімічний характер яких не підлягає сумніву, опозиції другого ряду, на думку деяких вчених, не можуть беззаперечно вважатися антонімічними. Діапазон тлумачення слів із заперечними афіксами може бути досить широким. Заперечні форманти можуть служити індикатором відношень: суперечності, неповної протилежності та засобом відмежування понять [4].

Відмінність полягає в тому, у обох членів антонімічної пари на зразок *der Alte – der Junge* є свій інтенціонал (зміст поняття, набір можливих ознак предметів чи явищ, які це поняття позначає). Обидві ознаки чітко визначені і можуть існувати незалежно одна від одної. Таким чином, антонімію такого типу будемо називати **інтенціональною**.

У кореляціях контрадикторних антонімів на зразок *der Alte – der Nichtalte* конкретно вираженою є лише одна із двох ознак (називається першим членом антонімічної опозиції). Парна ознака характеризується невизначеністю. Немолода людина може бути середнього, літнього або похилого віку. Такі слова не мають інтенціонала, а лише екстенціонал (об'єм поняття, сукупність об'єктів, здатних номінуватися тією чи тією мовною одиницею), їх значення детермінується значенням парного їм слова. Відтак, слушним було б класифікувати таку антонімію як **інтенціонально-екстенціональну**.

Інтенціональна контрадикторність у межах семантики досить часто ідентифікується терміном «комплементарність». На відміну від класичного антонімічного комплексу, утвореного антонімами ознакової природи, градаційна шкала комплементарних антонімів розподіляється між членами протиставлень досить чітко (*'die Homogenität – die Heterogenität'*, *'die Freiheit – die Unfreiheit'*, *'die Abwesenheit – die Anwesenheit'* та ін. Тут важко говорити про середню, нейтральну точку, яка імплікує норму. Іноді поняття норми ідентифікується з тим відрізком шкали, який відповідає одному з комплементаривів. Наприклад, у парі антонімів *'die Stumpfheit – die Schärfe'* другий член приймається за норму стосовно більшості класів предметів, які це слово може характеризувати. Якщо ознаки, які позначаються градуальними антонімами, переходять одна в одну поступово, будучи опосередкованими рядом проміжних ступенів, то у випадку комплементарних антонімів такий перехід здійснюється відразу, без участі будь-яких модифікаторів. Саме в силу вище названої обставини лінгвісти визнають тестом на комплементарність наявність еквівалентності мовних одиниць з негативним оператором: *'Legalität = nicht Illegalität'*, *'nicht Legalität = Illegalität'* та ін. [3].

Інтенціонально-екстенціональну контрадикторність можна розглядати, на нашу думку, як джерело «неповної», «пом'якшеної» антонімії. Вона може бути констатована лише за умов наявності ідентифікаторів прагматичного характеру та контексту.

Іноді висловлюється припущення, що, якщо розглядати заперечення як засіб утворення антонімів, то слід було б визнати антонімами увесь лексичний склад мови: *Tisch – nicht Tisch'*, *'Frau – nicht Frau'*, *'Liebe – nicht Liebe'* і т. ін. Але така антонімія не дозволяє виділити клас антонімічних одиниць через його необмеженість. Виявляється, що твердження про протилежне значення як таке, що релевантне тільки для антонімів, не є коректним. У протиставленнях такого типу має місце факт як формального, так і семантичного заперечення, але при цьому об'єм інформації, що міститься у значеннях членів такого роду протиставлень, буде різним.

Наведені вище приклади можуть бути демонстрацією несправжніх, «псевдоантонімічних» зв'язків. У подібних кореляціях тільки перший член опозиції отримує позитивну характеристику, тоді як у випадку повнозначної антонімії обидва значення протичленів ідентифікують класи об'єктів. Члени антонімічних протиставлень повинні, поза фактом заперечення одне одного, включати у свою семантику конкретну предметну інформацію, яка була б рівнозначною для обох компонентів антонімічної пари.

Поряд з цим, ми не погоджуємося із думкою, яка відкидає можливість утворення антонімічних зв'язків шляхом логічної операції заперечення, та схильні вважати, що відношення «антонімія – заперечення» слід трактувати як відношення між цілим та частиною від цілого. Логічна категорія заперечення знаходить відображення у лінгвістичній категорії антонімії, в основі якої лежать парадигматичні відношення слів із протилежним значенням. Протилежне значення виникає як результат протиставлення семантичних компонентів лексичних одиниць. Заперечувальний формант служить утворенню нового слова, яке несе позитивну інформацію, протилежну тій, носієм якої є слово, що не має у своєму складі антонімотвірного елемента.

Похідні антонімії із заперечувальними формантами незалежні від того, який тип протилежності вони виражають, завжди утворюють бінарну опозицію типу «наявність – відсутність» ознаки, дії, стану, речі і т. д. Заперечувальний характер антонімотвірного форманта може бути перевірений методом субституції. Перетворюючи за певного роду моделями конструкцію із похідним словом-антонімом у конструкцію, яка містить граматичне заперечення, можна вважати підтвердженням заперечувальний характер словесного компонента, якщо отримана конструкція відрізняється від вихідної за формою, але зберігає при цьому інваріант змісту. Наприклад: *'Unwahrheit sagen'* = *'keine Wahrheit sagen'*; *'Mißerfolg haben'* = *'keinen Erfolg haben'* і т. ін.

Таким чином, метод субституції сприяє констатації заперечувальної функції словотвірних формантів. Однак, в той же час він не може продемонструвати усієї широти їх смислових відтінків. Для цього ефективнішим видається метод компонентного аналізу. Доцільність застосування компонентного аналізу при дослідженні слів із заперечувальним структурним елементом зумовлюється співставленням інтегральних та диференційних сем, що складають семантичну структуру слова.

Висновки. Отже, для інтерпретації суті антонімії необхідним є залучення категорій та прийомів логіки. Категорії мислення, переходячи у вербальне вираження, дають можливість визначати їх у логіці з точки зору паралельних зіставлень з формами мови. Протилежність як логічна категорія характеризується діалектичним взаємозв'язком понять, що протиставляються. Протилежностям притаманна властивість збалансовувати одна одну, демонструючи при цьому симетричність. Вони взаємозаперечують свої якості таким чином, що результат дорівнює нулю. З одного боку, значення антонімів базуються на абсолютній протилежності, а з іншого – це найтісніші семантичні утворення у лексиці. Базою для виникнення антонімічних явищ виступають відношення контрарності та контрадикторності між поняттями. При цьому критерій якості та градуальності виявляється недостатнім для повного та вичерпного виділення антонімів із ряду інших парадигматичних одиниць. Крайню протилежність демонструють не лише контрарні, а й контрадикторні опозиції, утворені логічною операцією заперечення. Механізм формування відношень протилежності в протиставленнях такого типу слід шукати стосовно окремих мовленнєвих ситуацій та ситуацій позамовної дійсності.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Французская стилистика [Електронний ресурс] / Ш. Балли. – М. : Либроком. – Серія «Лингвистическое наследие XX века», 2009. – 398 с. – Режим доступу : <http://vse-knigi.net/4813-francuzskaya-stilistika-sh-balli.html>.
2. Караулов Ю. Н. Структура лексико-семантического поля / Ю. Н. Караулов // Научные доклады высшей школы // Филологические науки. – 1972. – Вып. 1. – С. 48–52.
3. Мовчан Д. В. Гетерогенный характер антонимии / Д. В. Мовчан // Філологічні трактати: Наук. журнал Сумського держ. ун-ту, Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Суми : СумДУ – 2015. – Том 7, №2. – С. 99.
4. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике) / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1973. – 290 с.
5. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 310 с.
6. Тофтул М. Г. Логіка. Словник-довідник / М. Г. Тофтул. – Київ : Академія, 2012. – 312 с.
7. Шарафутдинова Н. С. Теория и история лингвистической науки : учебное пособие / Н. С. Шарафутдинова. – изд. 2-е перераб. и доп. – М. : АСТ : Восток-Запад; Владимир : ВКТ, 2008. – 381 с.

Анотація. У статті представлено спробу пояснити відношення антонімічності між словами з точки зору їх логічної природи. Розглянуто логічне та лінгвістичне трактування протилежності як основи антонімії. Проаналізовано характер та типи логічного зв'язку між поняттями, які ведуть до виникнення відношень протилежності у лексичі, виділено семантичні класи антонімів.

Ключові слова: протилежність, опозиція, інтенціонал, екстенціонал, контрарність, контрадикторність, комплементарність.

Summary. The research presents an attempt to explain the antonymic relations between words in terms of their logical nature. Language analysis with assistance of the data of logical science becomes important due to the fact that the interpretation of any formal language structure first comes into contact with its internal logical content. Thus, logical and linguistic interpretations of oppositeness as the basis for antonymy are considered. The nature and types of logical connection between the concepts that lead to the emergence of opposite relations in vocabulary are analyzed, together with identification of the semantic classes of antonyms. It is proved that the analysis of antonymous relations should be conducted on the basis of general category of incompatible concepts. Herewith the logical division of these concepts into contrary and contradictory should not be used in the sense that antonyms supposedly express the concepts of only one of the members of this division. The extreme contrariety is demonstrated not only by contrary, but also by contradictory oppositions formed by the logical operation of negation. Intensional and intensional-extensional types of contradictory antonyms are differentiated. Within semantics intensional contradictoriness is often identified by the term «complementarity». Intensional-extensional contradictoriness can be viewed as a source of “incomplete”, “softened” antonymy. It can be ascertained only with the help of identifiers of pragmatic character and context.

Keywords: oppositeness, opposition, intensional, extensional, contrariety, contradictoriness, complementarity.

Отримано: 23.10.2015 р.

УДК 811.161.2'282.2'367.4(477.43)

Мозолюк О.М.

ДІЕСЛІВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ З СЕМАНТИКОЮ КОНТАКТНОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ В ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Подільський говір завжди був і залишається тим невичерпним джерелом багатющого мовного матеріалу, який привертає і привертає увагу багатьох істориків, фольклористів, діалектологів. Розмаїття лексичних форм, граматичних варіантів, синтаксичних конструкцій у мовленні носіїв західноподільської говірки є надзвичайно цікавою й благодатною ділянкою для наукової роботи лінгвістів.

Мета нашої статті – описати дієслівні словосполучення зі значенням контактної локалізації в західноподільських говірках, з'ясувати особливості їх складу та функціонування.

Джерелом написання розвідки є діалектні матеріали, зібрані експедиційним методом у 87 населених пунктах Хмельницької і Тернопільської областей, а також фольклорні записи з Поділля.

У досліджуваних говірках найпоширенішими є дві групи дієслівних словосполучень із семантикою контактної локалізації: це словосполучення, що виражають локалізацію предмета або його дії в межах просторового орієнтира, і словосполучення з семантикою поширення дії по поверхні просторового орієнтира. Дієслівні словосполучення, у складі локативних синтаксем яких функціонує первинний прийменник *в(у)* ($V \cdot v(u) \cdot S_1$), передають семантику внутрішнього перебування предмета [10, 52], а словосполучення з прийменником *на* ($V \cdot na \cdot S_1$) – семантику зовнішнього місцеперебування [10, 61]. Проте в окремих умовах контексту, «найчастіше при поєднанні з назвами необмежених або частково обмежених просторів» [1, 91], такі словосполучення у говірках досліджуваного континууму повністю або частково нейтралізують свої диференційні ознаки і набувають при цьому надзвичайно широкої семантики, виражаючи узагальнене значення локалізації в межах просторового орієнтира. Наприклад: *Йіван ни |хочи робити ў |пол'у* (Пч); *бачу та|мо / ж'інки ўже |робл'ат на |пол'і* (Рхн); *ўже з|малку |а |т'ашко робила ў |пол'у* (Хпт); *трактори|нин'і |будут робити на |поли доп'ізна* (Жр); *|а робила на |пол'і / і ў |буд'івел'н'і |бригад'і на |хутор'і / і на |ферм'і* (Слб) та інші.

У наведених прикладах ми простежуємо синонімічне вживання прийменників *в* та *на* в структурі прийменниково-відмінкових форм місцевого відмінка. Лексичне наповнення залежного локативного компонента іноді має надзвичайно велике значення у виборі моделі дієслівного

словосполучення, коли зв'язок загальної семантики контактної локалізації словосполучення і семантики залежного компонента є тісним. Таке явище поширене не лише в говірковому мовленні, але й у синтаксичній системі української літературної мови. Цю думку поділяють й інші українські мовознавці, зокрема Н. М. Сологуб, котра наголошує на тому, що вживання іменника *поле* у функції локативної синтаксеми в місцевому відмінку в структурі словосполучень можливе тільки тоді, коли йдеться про *поле*, на якому вирощують урожай [19, 117].

У складі дієслівного фразеологічного словосполучення *шукати в'їтра ў пол'у*, що функціонує в синтаксичній системі досліджуваних говірок у варіантах (*шукати в'їтра ў поли; гл'ади в'їтра ў пол'у; знайти в'їтир ў пол'і; гл'ад'їти ў пол'у в'їтру* і под.), як і в сучасній українській літературній мові [15, 203], прийменник *в* ніколи не варіює з прийменником *на*, оскільки прийменниково-відмінкова форма *ў пол'у* «пов'язується з поняттям *поля* взагалі» [19, 117].

Зауважимо, що для частини аналізованих говірок характерне паралельне вживання дієслівних словосполучень V·в·S₁ і V·на·S₁. Наприклад: *робити ў пол'у // на пол'у* (Яр, ВЛ, СГ, Глш, Хр); *робити ў пол'і // на пол'і* (Км, Ямп, Крн, Лч, Рг); *робити ў пол'і // на пол'і // ў пол'у // на пол'у* (Вр, Тр); *робити ў поли // на поли* (Св, Ів, ІП) і под.

Серед локативних синтаксем іменників *город, базар, село, подвір'я, газета, море, убора, долина, конюшина* тощо в структурі локативних словосполучень (V·в·S₁, V·на·S₁) досліджуваного ареалу простежуємо синонімію, наприклад: *це не так воно лехко / це т'їл'кино / той товар роскласти кожній раз на базари* (Стр); *можи / у других сєлах по-другому роб'ят / а ў нас так* (Бгв); *ходили води аж до поповой кирниці / а зараз ѓе ў нас на по'д'їрїї* (Бгв); *два брат'ї на газет'ї сфотографован'ї тожи // вони с'лужат / ѓак воно / ў Одес'ї / обидва мораки / н'їби на мору / во / і с'хож'ї на газет'ї / точно* (Пдл); *на ўбор'ї там / коло магаз'їну / ѓже не'їл'а / музика грала* (Кп); *пасу тїл'ата ў Боїков'ї долини* (Крв); *пасли худобу на кон'ушин'ї* (Жр) і под.

Змішування прийменників *на* й *в* було властиве і для староукраїнської мови [9, 9]. Численні приклади паралельного вживання двох моделей (V·в·S₁, V·на·S₁) дієслівних словосполучень із однаковими лексемами в ролі локативних синтаксем засвідчуємо не лише в західноподільських говірках, а й, наприклад, у частині східноподільських (*ї ѓа ў пол'ї дужи л'убл'у прац'увати; з дїтинства прївикла на пол'ї*) [5, 404]; західноволинських (*була ў пол'ї* [21, 209]; *на поли зач'єли с'їяти* [21, 211]); наддністрянських (опільських) (*вуна роби на поли* [18, 95]; *роби ў поли* [18, 116]; *прац'увала-м ў гурод'ї* [18, 117]; *на гурод'ї зацвила ружеїка* [18, 129]); східнополіських (*урожай на пол'ї* [8, 79]; *у с'ому пол'їє ўродило* [8, 84]); закарпатських (*с'н'їх був у пол'у // на пол'у* [7, 103]; *робит у поли і на поли* [16, 153]) та інших. Однак у деяких українських говірках перевага надається одному з прийменників. Так, у говірках Нижнього Подністров'я при дієсловах *працювати* (*робити*), коли йдеться «про хлібні злаки, городні культури і т. ін., часто вживається місцевий відмінок з прийменником *на*» [6, 73]. В гуцульських говірках – *робити на поли* (Мкт, Пст), але *робити ў горор'ї* (Крс); буковинських – *рос'те на поли* [13, 37]; *на там'тому пол'ї трактор здр'їбна подраї* [12, 99]; середньополіських – *пос'ад'їл'ис' на пол'ї* [4, 87], але – *у боло'таг* [4, 25]; *стоїт дв'ї верб'ї на пол'ї* [3, 132].

Дієслівні словосполучення розглянутих моделей простежуємо і в подільському фольклорі, зокрема в народних піснях, казках, прислів'ях, етнографічних записках і т. ін. Наприклад: *Е много куколю на полю* [2, 45]; *Ой дай же, Боже, вь городі зїлле* [20, 290]; *Пане господару, на вашїмъ дворі росте деревце* [20, 390]; *Мав в полю траву* [11, 3]; *Щось курут на полю* [11, 5]; *Бог дасть долю и в чистїм полю* [17, 113]; *На городі верба росла* [14, 101]; *Ой у полю, в полю Вода човна носить* [14, 146] тощо.

Переважає більшість дієслівних словосполучень із семантикою контактної локалізації просторових синтаксем є синтаксичними структурами, що мають елементарну семантико-синтаксичну будову, зумовлену локативною валентністю головного вербального компонента. Такі дієслівні словосполучення на семантико-синтаксичному рівні мови обов'язково пов'язується з реченневими структурами, утвореними предикатними синтаксемами локативного стану.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Бгв – Баговиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; ВЛ – Велика Левада Городоцького р-ну Хмельницької обл.; Вр – Врублівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Глш – Глушківці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.; Жр – Жердя Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Ів – Іванків Борщівського р-ну Тернопільської обл.; ІП – Іване-Пусте Борщівського р-ну Тернопільської обл.; Км – Куманів Городоцького р-ну Хмельницької обл.; Кп – Капустяни Новоушицького р-ну Хмельницької обл.; Кр – Карижин Віньковецького р-ну Хмельницької обл.; Крв – Криваченці Волочиського р-ну Хмельницької обл.; Крн – Корначівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.; Крс – Красник Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.; Лч – Лучки Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Мкт – Микитинці Косівського р-ну Івано-Франківської обл.; Пдл – Пудлівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;

Пст – Пістинь Косівського р-ну Івано-Франківської обл.; Пч – Почапинці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Рг – Рогізна Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Рхн – Рахівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; Св – Свіршківці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; СГ – Слобідка-Глушківська Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.; Слб – Слобідка Новоушицького р-ну Хмельницької обл.; Стр – Струга Новоушицького р-ну Хмельницької обл.; Тр – Тарасівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Хпт – Хоптинці Городоцького р-ну Хмельницької обл.; Хр – Хропотова Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Ямп – Ямпільчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Яр – Яромірка Городоцького р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1980. – 288 с.
2. Галько І. Народний звичай і обряди з околиць над Збручем. – Частина I / І. Галько. – Львів, 1860. – 57 с.
3. Гладкий П. Говірка села Блискавиці Гостомельського району на Київщині / П. Гладкий // Український діалектологічний збірник. – Книга 1. – К., 1928. – С. 93-141.
4. Говірки Чорнобильської зони : тексти / упорядн. П. Ю. Гриценко та ін. – К. : Довіра, 1996. – 358 с.
5. Говори української мови : збірник текстів. – К. : Наукова думка, 1977. – 592 с.
6. Дзєндзелівський Й. О. Спостереження над синтаксисом українських говірок Нижнього Подністров'я / Й. О. Дзєндзелівський // Діалектологічний бюлетень. – Випуск 5. – К. : Видавництво АН УРСР, 1955. – С. 59-78.
7. Добош В. И. Синтаксические функции у(в)+местного падежа в украинских южнокарпатских говорах / В. И. Добош // Сопровождение по Общеславянскому лингвистическому атласу (Черновцы, 4-7 октября 1976 г.) : тезисы докладов. – М., 1977. – С. 102-104.
8. Жилко Ф. Т. Дифтонги в чернігівських говорах / Ф. Т. Жилко // Діалектологічний бюлетень. – К., 1956. – Випуск 6. – С. 71-88.
9. Зарудняк О. А. З історії керування місцевим відмінком в українській мові / О. А. Зарудняк // Українська мова в школі. – 1958. – №6. – С. 8-14.
10. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. – К.-Одеса : Вища школа, 1981. – 144 с.
11. Левченко М. Казки та оповідання з Поділля : в записках 1850-1860 рр. / М. Левченко. – К., 1928. – Випуск 1-2. – 598 с.
12. Леонова М. Прислівники в буковинських говорах / М. Леонова // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. Наукові записки. Серія філологічних наук. Випуск 11. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1961. – Т. 42. – С. 92-102.
13. Матеріали до словника буковинських говірок : навчальний посібник. – Випуск 5. – Чернівці : Чернівецький державний університет, 1978. – 100 с.
14. Народні пісні в записках Степана Руданського. – К., Музична Україна, 1972. – 292 с.
15. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К. : Радянська школа, 1991. – 448 с.
16. Орос В. І. Із спостережень над говірками Хустського району, Закарпатської області / В. І. Орос // Наукові записки Ужгородського університету : діалектологічний збірник. Випуск 2. – Ужгород, 1957. – Т. 26. – С. 135-154.
17. Приказки, прислів'я, і таке інше / уклад М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
18. Приступа П. І. Говірки Брюховецького району Львівської області / П. І. Приступа. – К. : Видавництво АН УРСР, 1957. – 136 с.
19. Сологуб Н. М. Синтаксична варіативність прийменниково-відмінкових конструкцій місцевого відмінка / Н. М. Сологуб // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 115-120.
20. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западнорусскій край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-западный отдѣлъ // Матеріали і дослідження, зібрані д. чл. П. П. Чубинскимъ. – С.-Петербургъ, 1872. – Т. 3. – 488 с.
21. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Г. Ф. Шило. – Львів : Львівський державний педагогічний інститут, 1957. – 256 с.

Анотація. Автор статті намагається схарактеризувати дієслівні словосполучення з контактною локативною семантикою на матеріалі діалектних текстів, записаних власноруч у населених пунктах Західного Поділля, зокрема словосполучення, що виражають локалізацію предмета або його дії в межах просторового орієнтира.

Ключові слова: локалізація, синтаксема, дієслівні словосполучення, просторовий орієнтир, західноподільські говірки.

Summary. The article deals with the verbal word-combinations with pin locative semantics on material of dialectal texts written in handwritten in the settlements of Western Podilia, in particular the word-combinations that express localization of the object or his actions within the limits of spatial reference-point.

The source of writing of the article are the dialectal materials collected by the expeditionary method in 87 settlements of the Khmelnytsk and Ternopil areas, and also folklore records from Podilia.

In the investigated manners of speaking most widespread are two groups of epy verbal word-combinations with semantics of pin localization: this word-combination, that the express localization of the object or his actions within the limits of the spatial reference-point, and the word-combination with semantics of the distribution of operating under the surfaces of spatial reference-point.

The verbal word-combinations, in the composition locative syntaxems that primary pretext functions *in*, pass to semantics of internal stay of the object, and word-combination with a pretext *on* – semantics of external residence. However in the separate terms of context, mostly at combination with the names of unlimited or partly limit spaces, such word-combinations in the manners of speaking of the investigated continuum fully or partly neutralize the differential signs and acquire extraordinarily wide semantics here, expressing the generalized value of localization within the limits of spatial reference-point.

Swingeing majority of the verbal word-combinations with semantics of pin localization of spatial syntaxems is syntactic structures that have an elementary semantic-syntactic structure, predefined locative valency of the main verbal component. Such verbal word-combinations at the language semantic-syntactic level necessarily contact with sentence structures, well-educated the verbal syntaxems of the locative state.

Key words: localization, syntaxema, verbal word-combinations, spatial reference-point, Western Podilia dialect.

Отримано: 15.10.2015 р.

УДК 811.1612'373+340.113

Монастирська Р.І.

СЕМАНТИКА ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЬЯТ ПРАВА КОРИСТУВАННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ (ВІД РИМСЬКОГО ПРАВА ДО СУЧАСНОСТІ)

Суть проблеми. Мова законодавства – це офіційна мова державної влади, якою вона «розмовляє» з громадянами. Природа юридичного змісту права країн світу з різним устроєм є відмінною, але форми мовної реалізації, терміни є спільними, прийоми формулювання норм права – близькими. Так, мові законодавства більшості сучасних держав властиві спільні латинські терміни, що виникли в Давньому Римі та Візантії, коли правова форма була ретельно відпрацьованою, а юридична система – досконалою.

У заданій площині набуває актуальності дослідження змісту термінів законодавства, що є чи не найменш розробленим і складним питанням термінології, адже взаємопов'язані наукові поняття та явища зовнішнього світу проектуються на систему мови, елементи якої підлягають внутрішнім мовним процесам. У цьому аспекті семантичний аналіз правових термінів є важливим для адекватного тлумачення номінованих понять, закріплених у відповідних термінологічних значеннях, про що свідчать наукові розвідки Л. М. Василькової [1], В. Я. Карабаня [3], А. М. Ляшук [5] та ін.

Мета статті полягає в здійсненні семантичного структурованого опису термінів на позначення понять права користування чужим майном. Об'єктом наукової розвідки послугували терміни *servitutum*, *emfitevzicis*, *superficiis*, що утворюють парадигматичне угруповання – семантичну підгрупу (далі СПГ).

Інтерес до зазначених термінів зумовлений їхньою появою в Цивільному кодексі України (далі ЦКУ), прийнятому 2003 року за часів незалежності, оскільки за радянської доби Цивільний кодекс Української РСР «права обмеженого користування чужим майном не визнавав, не охороняв і не захищав» [7, 3].

Фактично терміни *servitutum*, *emfitevzicis*, *superficiis* ведуть свій родовід з часів стародавнього римського приватного права. Римські юристи залишили нам у спадок детально обґрунтовані норми, які регулювали майнові відносини у зв'язку з виникненням прав на чужі речі (майно) й, відповідно, дали досконалу термінологію на закріплення змісту цих понять: *servitus* (*servi-*

tutis) – рабство, підлеглисть, повинність [2, 809], *emphyteusis* походить з грецької *εμφυτεσις* й буквально означає вростання [2, 238], *superficies* – поверхня (від *super-* – перевищення і *facies* – форма, зовнішність) [2, 875].

Подальший зміст на кожному історичному етапі вироблявся під впливом соціальних чинників. За часів феодального суспільства терміни *сервітум*, *емфітевзис*, *суперфіцій* не вийшли з ужитку, а були активно використані керівною верхівкою, яка послуговувалася грецькою й особливо латинською мовою в усіх сферах життя. Будь-яка розвинута термінологія більшості країн відображає в собі первинний інтернаціональний фонд.

Зазначені терміни припинили своє функціонування в радянській правовій сфері, а відтак і термінологія на позначення цих понять права була відсутня, хоча поняття речових прав на чуже майно існувало (право брати воду з чужої криниці, право пройти чи проїхати через сусідню земельну ділянку, якою користувалася інша особа, право забудови тощо).

Сьогодні юридичні терміни *сервітум*, *емфітевзис*, *суперфіцій* побутують в українській мові, утворюючи СПГ, яка є структурним елементом лексико-семантичної системи юридичної термінології української мови загалом і цивільного законодавства зокрема. Особливість права користування чужим майном полягає в тому, що «за допомогою чужих речей, в окремих випадках, можна усунути недоліки власного майна, які зумовлюють необхідність придбати такі речі. Але, за певних умов, можна обійтися і без їхнього придбання у власність, а задовольняти свої потреби шляхом використання чужих речей» [7, 4].

У ст. 401 ЦКУ *сервітум* – право користування чужим майном: *Право користування чужим майном (сервітум) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітум) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом.*

Довгострокове відчужуване успадковуване право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб складає зміст терміна *емфітевзис*: *Право користування чужою земельною ділянкою встановлюється договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб* (ЦКУ, ст. 407).

Термін *суперфіцій* позначає поняття права користування чужою земельною ділянкою для забудови: *власник земельної ділянки має право надати її у користування для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель* (ЦКУ, ст. 413).

Словесна передача істотних ознак зазначених понять права користування чужим майном у вигляді структурних семантичних компонентів, побудованих за родо-видовим принципом, складає сутність формування їхніх значень. Тому досліджувані термінопоняття й, відповідно, значення розглядаємо з урахуванням місця в поняттєво-логічній класифікації знань цивільного законодавства й істотних ознак (родова ознака, видова ознака) понять, що посприяло виділенню компонентів значення й синтезу отриманих даних для подальшого опису змісту юридичного терміна загалом.

Оскільки структура термінологічного значення утворюється зв'язками, що вийшли з інтенціонального ядра, яке утворюється логічними залежностями складових його семантичних ознак (родо-видовими чи гіперо-гіпонімічними зв'язками), можна стверджувати, що модель семантичної структури значення зумовлена концептуальним зв'язком базових компонентів (інформаційних концептів), які несуть інформацію про терміноване поняття, порядок розташування яких строго закріплені: перший+другий [4, 82].

Першим компонентом, що виконує функцію об'єднання в загальний клас понять, є *інтеграційний компонент* (ІК) значення терміна. Він виконує функцію спільного родового поняття – гіпероніма для будь-якого нижче розташованого терміна. Наприклад, родовим поняттям СПГ 'право користування чужим майном' є інтеграційний компонент *право*, що об'єднує термінологічні утворення в клас загальноюридичних понять.

Отже, у структурі значень родове поняття є опорним компонентом, що включає *сервітум*, *емфітевзис*, *суперфіцій* у клас одиниць на позначення понять *права*.

Другим компонентом, який виконує функцію виокремлення зі спільного класу є *диференційний компонент* (ДК), що є видовою ознакою термінованого поняття. Фактично визначити поняття – означає за М.В. Нікітіним знайти видову вирізнювальну ознаку, яким це поняття відрізняється від усіх інших [6]. Матеріал дослідження дозволив установити спільний диференційний компонент (ДК1) *користування*, що структурно розширює межі гіпероніма *право*, однак є інформативно недостатнім для розмежування термінів досліджуваної СПГ. Гіпонім *чужа земельна ділянка* (ДК2) формує видову відмінність, але теж є спільним для всіх термінів: *сервітум* (ЦКУ, ст. 401) – право (ІК) користування (ДК1) *чужою земельною ділянкою* (ДК2) ...; *емфітевзис* (ЦКУ, ст. 407) – право (ІК) користування (ДК1) *чужою земельною ділянкою* (ДК2)...

суперфіцій (ЦКУ, ст. 413) – право (ІК) користування (ДК1) *чужою земельною ділянкою* (ДК2)... . Тому специфічною особливістю досліджуваних термінологічних значень за відсутності вимоги достатності, є залучення диференційних конкретизувальних компонентів (ДК3, ДК4), які власне й виконують розрізнявальну функцію: сервітут (ЦКУ, ст. 401) – право (ІК) користування (ДК1) *чужою земельною ділянкою* (ДК2), *природними запасами, будівлями* (ДК3) *для задоволення власних потреб* (ДК4); емфітевзис (ЦКУ, ст. 407) – право (ІК) користування (ДК1) *чужою земельною ділянкою* (ДК2) *для сільськогосподарських потреб* (ДК3); суперфіцій (ЦКУ, ст. 413) – право (ІК) користування (ДК1) *чужою земельною ділянкою* (ДК2) *для будівництва промислових, суспільно культурних, житлових та інших споруд* (ДК3).

Таким чином, ДК у досліджуваній групі значень розширює свої семантичні межі до трьох, а у терміні **сервітут** – до чотирьох диференційних компонентів, утворюючи видову частину значення, що є обов'язковою складовою у структурний склад термінологічних значень.

Отже, висловлені вище міркування дозволяють зробити такі висновки:

1) українська правова термінологія, формуючись на національній основі, постійно поповнювалася й іншомовними запозиченнями, що органічно ввійшли до її складу;

2) сучасні мовні форми українського законодавства, як і більшості європейських країн, відображають досвід і традиції первинного латинського правничого фонду;

3) семантика термінів на позначення права користування чужим майном змінювалася під впливом зміни різних формацій;

4) змістова сторона термінів на позначення понять речових прав на чуже майно, закріплена в значеннях, регулюється ступенем семантичної достатності й має бінарний (ІК + ДК1) склад, утворений родовою й видовою частиною;

5) інтенціонал значення заданих СПГ і побудований за принципом родо-видової організації, а необхідність введення у структурний склад диференційних конкретизувальних компонентів (ДК2, ДК3, ДК4) зумовлене неможливістю визначити поняття через зазначення належності його до більш загального класу;

6) семантичне навантаження досліджуваних термінів визначається соціальними умовами, тому спрацьовує чинник, що мова довговічніша за будь-які форми суспільної організації.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі структурного складу значень термінів ЦКУ в межах семантичних угруповань, встановленню первісної семантики запозичених термінів, що може послугувати основою впорядкування й уніфікації юридичної термінології, а також опису цілісної терміносистеми української мови.

Список використаних джерел

1. Василькова Л. М. Законодавче та філологічне тлумачення термінопонять кримінального права / Л. М. Василькова // Термінологічний вісник : Збірник наукових праць / відп. ред. В. Л. Іващенко. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2(2). – С. 120–125.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемчушенка] – К. : ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2007. – 992 с.
3. Карабань В. Я. Тлумачення актів цивільного законодавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В. Я. Карабань. – Одеська нац. юридична академія. – Одеса, 2007. – 20 с.
4. Лингвистический аспект стандартизации терминологии / [В. П. Даниленко, И. Н. Волкова, Л. А. Морозова, Н. В. Новикова]. – М. : Наука, 1993. – 127 с.
5. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / А. М. Ляшук. – Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2007. – 20 с.
6. Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М. В. Никитин – М. : Высшая школа, 1983. – 127 с.
7. Підпригора О. А. Цивільний кодекс України. Міркування з окремих проблем застосування / О. А. Підпригора, М. Г. Мельник, О. М. Мельник; – К. : Видавничий дім «Слово», 2005. – 368 с.
8. Цивільний кодекс України : за станом на 12 трав. 2008 р. / М-во юстиції України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 480 с.
9. Юридична енциклопедія: В 6 т. / [за редакцією Ю. С. Шемчушенка] – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998–2001.

Анотація. Здійснено семантичний опис термінів на позначення понять права користування чужим майном, що змінювався під впливом зламів різних формацій, досліджено змістові ком-

поненти, установлено інтенціонал і диференціал термінологічних значень в межах СПГ 'речові правовідносини'.

Ключові слова: юридичний термін, термінологічне значення, семантична підгрупа, латинізм, інтеграційний компонент, диференційний компонент.

Summary. The article envisages the structural semantic description of terms denoting the concepts of the right for using another's property. Forming such paradigmatic group as semantic subgroup, such terms as servitude, emphyteusis and superficies form the object of scientific investigation.

Great interest in these terms is caused by their appearance in the Civil Code of Ukraine, adopted in 2003 and operated from the times of independence. Since the Soviet era the Civil Code of the Ukrainian SSR "right of limited use of another's property was not recognized, not guarded or defended". In fact, these terms were descended from ancient times of Roman private law. Further content at each stage of history was produced under the influence of social factors. From the days of feudal society the terms were not obsolete, and had been actively used by the managing elite, who used the Greek and Latin in particular in all the spheres of life.

These terms ceased their functioning in the Soviet legal sphere. Therefore the terminology describing these concepts of law was absent. Today these legal terms are prevalent in the Ukrainian language, creating semantic subgroup, which is a structural element of lexical and semantic system of legal terminology of Ukrainian language in general and civil law in particular.

The verbal transmission of these conceptual essential features of the right for using another's property in forms of structural semantic components was built by generic and specific basis and was the essence for forming their values. The first component which performs the function of uniting in the general class of concepts is the integrative law component. It combines terminological formation of a class of general legal concepts. The second component, which serves as an isolation from the common class is a differential component. It is a specific trait of terminological concept. The research material allowed establishing common differential components of general usage and the usage of someone's land. It structurally expands the boundaries of hyperonym. But it is informatively insufficient to differentiate the terms of studied semantic subgroup. The specific feature of the studied terminological meanings in absence of sufficient requirements is to involve the differential concretized components. It actually performs the distinguished function, forming the modeling part of certain meaning and is an integral part of the structural terminological meanings.

Prospects for further research are envisaged in the analysis of structural composition of meanings in the Civil Code of Ukraine of semantic groups, establishing the original semantics of borrowed terms that can be served as a basis for streamlining and unification of legal terminology, and the descriptions of a coherent terminological system of Ukrainian language.

Key words: legal term, terminological meaning, semantic subgroup, latinism, integrative component and differential component.

Отримано: 18.10.2015 р.

УДК 81'42

Олексій К.Б.

ДІАЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ З АДРЕСАТОМ-ЧИТАЧЕМ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Актуальність нашої наукової розвідки зумовлена потребою теоретичного обґрунтування діалогічної сутності тексту, де визначальним виступає чинник адресата-читача. Обґрунтування домінуючої ролі адресата було висвітлено у працях Т.Ю. Губаревої, Н.П. Карпчук, Т.А. Крисанової, І.М. Колегаєвої на матеріалі різних типів і жанрів тексту. Проблема діалогічності текстової взаємодії постає особливо важливою щодо сучасних українських прозових текстів, у яких яскраво виражено категорію читача.

Мета статті – узагальнити теоретичні підходи до аналізу текстової діалогічності та виявити специфіку діалогічної природи художнього тексту. Мета потребувала розв'язання таких завдань: окреслення основних тенденцій дослідження текстової діалогічності, з'ясування ролі мовця та адресата в художньому тексті, характеристика текстових категорій адресантності та адресатності.

В основному тексті художнього твору взаємодія з зовнішнім адресатом-читачем відбувається не лише імпліцитно, як загальна скерованість тексту на діалогічність та відповідне сприйняття, а й безпосередньо на рівні мовних засобів репрезентації зовнішньотекстової адресації. Згідно з

теорією діалогізму М. М. Бахтіна будь-який текст розрахований на відповідне адресатне сприйняття та розуміння, проте в художньому тексті орієнтація на адресата здебільшого виражається імпліцитно, як загальна орієнтація тексту на читача, який потенційно здатний зрозуміти авторський намір [2, 285]. У сучасній прозі спостерігаємо посилення адресатної скерованості художнього тексту, що виражається в експлікації чинника адресата-читача та вербалізації категорії адресатності як зовнішньотекстової орієнтації художнього тексту.

У такому разі категорія адресатності тісно пов'язана з реалізацією категорії адресантності, а саме чинника мовця-автора. Аналізуючи реалізацію авторської комунікативної позиції в тексті, Н. В. Кондратенко зазначає, що «в модерністському й постмодерністському художніх дискурсах автор з'являється безпосередньо в тексті, хоч і робить це через зміну комунікативних реєстрів, розмежовуючи текстову реальність та комунікативну взаємодію з читачем» [4, 141]. Уперше це явище представлено в художніх творах модерністського напрямку, напр.: *Уявіть собі, дорогий читачу, що ви сидите в кінотеатрі. Сподіваюсь, ви любите кіно. – Перед вашими очима – екран, сторони якого мають відношення три на чотири (фатальні цифри екрану, аналогія 171/2 аршинам діаметру циркової арени). Зовні екрану — чорна порожнеча. Світу нема* (Л. Скрипник. Інтелігент). У наведеному фрагменті представлено звернення до реального читача з використанням звертання та живання опосередкованих мовних форм вираження адресатності – займенників на позначення 2-ої особи. Проте такі форми адресації, як діалогічна взаємодія з потенційним читачем становлять поодинокі випадки в художньому тексті.

У постмодерністській прозі звернення до потенційних читачів також здійснюється через безпосередню адресацію з використанням звертання, напр.: *Отже, шановний читачу, на тебе чекає зібрана мною на сьогодні колекція пристрастей* (Н. Сняданко. Колекція пристрастей). Такі звернення «розривають» оповідь, створюють ефект виходу поза межі художнього тексту. Конкретна адресація належить до рідкісних явищ у художньому тексті, проте є й інші форми вираження категорії адресатності. Якщо в допоміжних елементах мегатексту безпосереднє звернення до читачів є природним з огляду на зовнішньотекстову орієнтацію передмови, анотації, післямови та коментарів, то в основному тексті, що поєднує обидва типи адресатності (зовнішню і внутрішню), звернення до читача представлено імпліцитно, як глобальний комунікативний намір автора, тому і не потребує додаткових засобів вираження.

У художній комунікації адресація до читача тісно пов'язана з реалізацією авторської позиції. Насамперед мовець-автор використовує репрезентацію чинника адресантності як авторського «Я», відмежовуючи себе від нарративу, напр.: *Тепер настає пора явити їх усіх. В одній з відомих мені книжок подібне місце називається «Прихід героїв». Утім, не знаю, чи таких уже й героїв. І чи такий вже це прихід* (Ю. Андрухович. 12 обручів). Виконуючи комунікативну роль мовця, автор одночасно задає й комунікативний вектор орієнтації на адресата-читача, який розмежовує позицію мовця-оповідача та мовця-автора.

За таких умов автор виконує метатекстову функцію, описуючи та оцінюючи події текстової квазіреальності, вживаючи граматичні форми 3-ої особи та обираючи комунікативну позицію не оповідача, а відстороненого спостерігача, напр.: *Усі персонажі і події є овочами авторської уяви. Автор не відповідальний за випадкові збіги та подібності. (...) Дехто вважає, що великі за обсягом тексти корисно починати епіграфом. Він виникає, здебільшого, як кокетливий свідок досвіду, ерудиції, питатоловної, енциклопедійної начитаності автора* (В. Єшкілев. Пафос). У цьому прикладі немає звернення до читача, проте вербалізація комунікативної позиції автора передбачає актуалізацію інтерперсональної налаштованості художнього тексту. Мовець-автор визначає свою комунікативну роль, що полягає в креативній діяльності та відстороненості від створеної квазіреальності, тобто автор дистанціюється від тексту. Вербалізація позиції адресата здійснена в узагальненій формі «дехто вважає», що одночасно маніфестує комунікативну роль адресата-спостерігача та реального адресата-співрозмовника.

Н. С. Бабенко зазначає, що «пізнавальна діяльність читача скерована не просто на сприйняття інформації, наявної в тексті, та досягнення інтенції суб'єкта мовлення (автора), а й на «співтворчість», про що писав В. В. Виноградов (1959), на те, щоб продукувати текст згідно зі своїми можливостями та здібностями, тобто виступати, фігурально говорячи, у ролі «співавтора» [1, 170]. Зважаючи на це, орієнтація на реального адресата-читача в художньому тесті переважно реалізована у формі узагальнення, мовець об'єднує себе з потенційними адресатами, використовуючи форми 1-ої особи множини, напр.: *А зараз змінимо ракурс візії, аби оповідь була зрозумілою* (Ю. Іздрік. АМTM); *І тоді Стіна перестала бути стіною, а стала Світляними Сходами, і вони провадили – як це не дивно – вгору. (Уявімо собі, що все сталося саме так. Бо що залишається нам? Тіло на докупі зсунутих письмових столах?)* (Ю. Андрухович. 12 обручів). З одного боку, мовець звертається до адресата, скеровуючи мовлення на потенційних читачів, а з іншого – об'єднує себе з адресатами, використовуючи форми множини майбутнього часу доконаного виду.

Така форма узагальнення, що передбачає охоплення адресата і мовця, створює відсторонення автора-мовця, який умовно «переходить» на бік читача. У такому разі в межах однієї комунікативної одиниці поєднують мовні засоби вираження чинника мовця і чинника адресата, напр.: *А тепер прошу вибачити мені розлогий вступ та нуднуватий відступ і перейдімо до поступу несуті* (Ю. Іздрик. Таке). Спочатку в тексті вжито форму 1-ої особи однини, що вказує на комунікативну роль мовця, а потім форму 1-ої особи множини узагальненого типу, що об'єднує мовця з адресатами-читачами. Мовець підкреслює в такий спосіб свою відмінність від персонажів, він виступає або як оповідач, або як автор у створеній квазіреальності.

Саме такий спосіб оповіді обрано в романі Ю. Андруховича «12 обручів», де автор поєднує комунікативну роль оповідача з комунікативною роллю потенційного читача, напр.: *А нам потрібні йти слідом, якщо ми справді хочемо побачити цю місцевість. Отже, позаду – хребет і трансильванський кордон, а попереду, себто внизу – весна, якої з кожною сотнею метрів робиться все більше й ось вона вже дихає з лискухих каменів на старій військовій дорозі, а потім нагадує про себе запахом нагрітого ялівцю. (...) Ми залишимо праворуч на схилі, метрів за двісті, карячкувату споруду недобудованого трампліну, що її Карл-Йозеф Цумбруннен запише в пам'яті як об'єкт для майбутнього мазохістичного альбому: поржавілі й через один повиламувані східці на естакаду і жолоб для спуску з цілковито знищеним покриттям* (Ю. Андрухович. 12 обручів). Займенниково-дієслівна вербалізація спільної комунікативної позиції мовця та адресата зумовлює домінування ролі адресата: мовець виконує роль адресата, паралельно залишаючись на позиції оповідача. Проте нівелювання комунікативної дистанції, що зумовлена специфікою художньої комунікації (спілкування, опосередковане текстом, відбувається на відстані і в часовій віддаленості), створює ефект комунікативної взаємодії «тепер» і «зараз» та наближає текстову комунікацію до спонтанної безпосередньої взаємодії співрозмовників. У таких випадках вважаємо доречним говорити про «співтворчість» автора і читача, реалізовану через текстопородження: текст одночасно створюється в авторському наративі та уявленні реального читача, причому ці процеси відбуваються одночасно. Зважаючи на це, тексту «до» читачького сприйняття не існує, він народжується лише в акті «співтворчості» автора з читачем.

Як і чинник мовця, чинник адресата в художньому тексті має гетерогенний характер. Орієнтація тексту на читача потребує й розроблення типології читачів, що насамперед передбачає поділ адресатів-читачів на потенційних (уявних) та реальних. Мовні засоби реалізації *реального читача* зумовлені таким поняттям, як горизонт очікування, тобто відповідність комунікативних намірів читача і реальної текстової комунікації. Автор орієнтується на читача, здатного зрозуміти авторський намір, проте не завжди є відповідність між намірами мовця та комунікативною компетенцією адресата, так само і навпаки: очікування адресата не завжди відповідають тому, що представлено в тексті.

Реальний адресат-читач вербалізований у художньому тексті за допомогою займенників 2-ої особи та відповідних дієслівних форм, серед яких домінують форми наказового способу та минулого і майбутнього часів дійсного способу, напр.: *А хохма, як ви помітили, зовсім в іншому* (Л. Дереш. Намір!); *Може, ти так і не допер, про що йшлося. Мене це не обходить. Однак, може, ти застановився, кажу я правду чи брешу? Знаєш, якщо ти вже дочитав до цього місця, тебе це також не повинно обходити. Спи* (Ю. Іздрик. Таке); *Уявіть собі рулезну ратаманську байку про хлопчика, який виріс, став просвітленим, згодом – гуру, а після смерті – буддою* (Ю. Іздрик. Таке). Складність вираження комунікативної позиції адресата полягає в такому разі в його синкретичності: відсутність безпосереднього звернення до читача уможливорює витлумачення адресата одночасно і як внутрішнього, і як зовнішнього. Вживання наведених граматичних форм у наративному мовленні актуалізує активну позицію мовця-оповідача, якому необхідний реальний співрозмовник. Відсутність такого співрозмовника (і загалом комунікативної позиції адресата) в оповідному монологічному тексті потребує залучення зовнішньотекстової позиції адресата, яку займає читач художнього твору. Такий адресат є реальним читачем, навіть якщо виступає потенційно, тобто актуалізується під час кожного прочитання художнього тексту.

Зважаючи на це, домінантними граматичними формами вираження реального адресата-читача є форми наказового способу, напр.: *Відстань, на яку людині за життя вдається наблизитися до Бога, залежить зокрема й від рівня опанування людиною мовою (розумійте як завгодно)* (Ю. Іздрик. Таке); *Уявіть собі, що вам чотирнадцять років, і ви опиняєтесь в біді, яка прийшла на Волинь у тридцять дев'ятому, коли всі сподівались звільнення від польського тиску на українців* (Ю. Покальчук. Безмежність). Використання форм наказового способу привертає увагу реальних читачів, до яких власне і звертається автор у тексті. Ця форма є маркером зовнішньотекстової художньої комунікації: автор безпосередньо звертається до реального читача як до «співавтора» та інтерпретатора тексту.

Крім реального читача, на якого розраховує автор та маніфестує це через відповідні мовні засоби, у художньому тексті представлений **уявний читач**. Уявний читач одночасно належить внутрішньотекстовому простору та об'єктивній реальності, він існує як реальна особа та є співрозмовником автора в тексті. Така позиція має певну умовність, оскільки адресат подвійно орієнтований – назовні та в середину тексту.

Яскравим прикладом уявної адресації вважаємо роман Ю. Андруховича «Таємниця», створений як текст-діалог, інтерв'ю з німецьким журналістом Егоном Альтом. Реальність особи журналіста викликає сумніви, його здебільшого вважають художнім прийомом автора, що уможливив діалогічну структуру роману як реалізацію жанрової форми інтерв'ю: *Ми вибрали останній тиждень березня, сім днів. Щоранку він приходив до мого тимчасового африканського помешкання на Штуттгартер Пляц, 22 і щовечора повертався до себе на схід Берліну. Щодня ми проговорювали по 8 – 10 годин і між нами був його диктофон. Звичайно, сказати «проговорювали» буде неточністю: говорив переважно я, а він переважно ставив запитання* (Ю. Андрухович. Таємниця). Реальність існування журналіста ставить під сумнів його комунікативну позицію реального адресата-читача, проте «письменник на запитання щодо існування журналіста відповідає впевнено: так, був. Але якщо б його і не було, це треба було вгадати. (...) По-перше, він розмовляє німецькою, по-друге, він уже пішов з життя, по-третє, його справжнє ім'я невідоме (адже підписувався різними найменнями). Четверте – він ставить авторі запитання, які ніколи б не поставив собі письменник сам. П'яте – він, виявляється, знає не лише те, що йому розповідає автор, але й те, що письменник забув згадати (...) Важко сказати точно, це є однією з авторських таємниць, але... заперечувати існування Егона Альта безглуздо – він існує вже тому, що приверзвся» [3]. Адресат, представлений у романі Ю. Андруховича одночасно презентує комунікативні позиції зовнішнього і внутрішнього адресата: з одного боку, це журналіст – безпосередній співрозмовник головного героя, який ставить запитання та значною мірою коментує діалогічну взаємодію, зокрема репліки іншого комуніканта, а з іншого боку – реальний журналіст, із яким спілкувався автор, наслідком цих розмов і стала поява книжки біографічного характеру, напр.:

Тобі було добре чи зле?

Ніяк. Не хочу нічого домальовувати, додумувати, додавати якісь деталі. Все одно вони будуть вгадані.

Але ти, звісно, пам'ятаєш моменти, коли було насправду добре?

Багато років пізніше, улітку 1970-го.

Мушу нагадати моє запитання: чи пам'ятаєш ти моменти, коли тобі було добре?

Зараз я до цього дійду, не поспішай (Ю. Андрухович. Таємниця).

Формат інтерв'ю з журналістом зумовив і діалогічний тип викладу в романі, що репрезентований як питання-відповідь, причому питання лише окреслюють тему розмови, задають напрям комунікативної взаємодії, орієнтують адресата в проблемних питаннях, а відповіді становлять розгорнуті повідомлення, перетворюючи текст на діалогічний монолог.

Проте чинник зовнішнього адресата, який нас, власне, і цікавить, у цьому разі належить не стільки об'єктивній реальності, скільки авторській уяві, тобто схожий на містифікацію. Реальність журналіста, з яким розмовляв автор, і який став основою для створення внутрішнього співрозмовника (він почергово виконує функції мовця та адресата), сумнівна, тому ми вважаємо зовнішнього адресата уявним. В окремих репліках позиція мовця-адресата, презентована комунікативною діяльністю Егона Альта, майже збігається з позицією його співрозмовника, значною мірою спілкування перетворюється на автокомунікацію, напр.:

Те, що ти трохи заголосо пропонуєш назвати десятиліттям романів, я назвав би якось інакше. Для мене це перші усього десятиліття мандрів або, романтичніше – десятиліття блукань. Якщо можеш, вислухай ні про що не запитуючи, добре?

Сьогодні мені здається, ніби увесь той час, усі 90-ті з додатком кількох перших років нового століття, я тільки й робив, що звідкись повертався і знову пакував речі в дорогу. Насправді це далеко не так, на дев'ять десятих я просидів цей час удома, нерухомо і зосереджено, як пересиджують по кухнях різкі арктичні похолодання чи вечірні вимкнення електричного струму... (Ю. Андрухович. Таємниця).

Егон Альт формулює запитання, відповідаючи на попередню репліку співрозмовника та коментуючи її, він поєднує комунікативну діяльність мовця та адресата, як і в реальній діалогічній взаємодії. Незважаючи, що його комунікативна позиція інтерв'юера має бути активною та відповідати позиції мовця, він здебільшого вислуховує розширені монологи свого співрозмовника, провокуючи їх сигнальними репліками, тобто виконує функцію адресата.

Внутрішній діалог є відзеркаленням квазіреального діалогу, що сприймається читачами як змодельований мовленнєвий акт. Головний герой роману розповідає про своє життя, формулює свої принципи та прагнення, проте звертається до уявного адресата, насамперед уявного в реаль-

ності, але реального у внутрішньотекстовому художньому просторі. Головний герой презентує й авторську позицію, стає вираженням його внутрішнього «Я», так само як внутрішнє «Я» автора виражає й адресат – журналіст Егон Альт, напр.:

Ти вважаєш себе європейцем?

Я вважаю себе мешканцем Центрально-Східної Європи, тобто справді європейцем, але інакшим, з досвідом, суттєво відмінним від того, що прийнято вважати європейським досвідом. Мій досвід є досвідом європейця окупованого, я маю на увазі не тільки ті танки у Празі 68-го, хоч і їх теж.

Але що це таке, ця твоя Центрально-Східна Європа? Я розумію, все це мало певний сенс років тому двадцять і більше – Мілош, Кундера, Гавел, Конрад. Навіщо це сьогодні тобі?

Ти маєш рацію. Це одна з моїх примар. Останньою я тільки те й роблю, що відбиваюся від настирливого запитання а що це таке. Ще трохи – і я при слові «Центрально-Східна Європа» почну хапатися за пістолет. Знаєш, тут в оцих околицях Савіньїплятц для мене починався Берлін. «Терцо Мондо», повії в ботфортах. Описано в «Перверзії», якої ти не знаєш. Я люблю цю станцію. Але знаєш, про що я часом думаю? (Ю. Андрухович. Таємниця).

Маркування реплік мовця має достатньо умовний характер, оскільки уподібнене до аутокомунікативної взаємодії. Мовець нібито сам ставить собі запитання і сам на них відповідає, але підтримання позиції зовнішнього адресата виводить текстову комунікацію на рівень реальної діалогічної взаємодії. Саме тому потрібно погодитися з тим, що Егона Альта, якщо його і не було, потрібно було вигадати, щоб створити ілюзію подвійної адресації й комунікації одночасно в тексті та в реальності. Уявний адресат може бути представлений у художній прозі і не настільки характерно, коли мовець адресує читачам текст, проте розраховує на не потенційного адресата-читача, а на такого реципієнта, який існує в авторській уяві. За таких умов автор орієнтується на конкретні параметри адресата, зокрема на його горизонт очікування, інтелектуальний рівень, комунікативні прагнення тощо.

Отже, зовнішньотекстова адресація в художній прозі представлена двома типами адресата – реальним та уявним. Перший тип виражається за допомогою звертання і граматичних форм 2-ої особи однини та множини, а другий тип адресації виражається описово, за допомогою окреслення комунікативної позиції адресата в тексті.

Список використаних джерел

1. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : [учебник] / Л. Г. Бабенко. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 464 с.
2. Бахтін М. М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. М. Бахтин // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / [за ред. М. Зубрицької]. – [2-ге вид.]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 216–321.
3. Владимірова К. Нариси на берегах візонерської книги: Егон Альт розмовляє німецькою, або Ангелологія Андруховича [Електронний ресурс] / Ксенія Владимірова // kut.org.ua. Інтернет часопис про культуру. – 04.05.2007. – Режим доступу до журн. : http://kut.org.ua/books_a0170.php.
4. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко; [за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.

Анотація. У статті аналізується зовнішня адресація художнього тексту, що представлена двома типами адресатів – реальним (потенційним читачем, які будуть читати й інтерпретувати текст) та уявним (конкретним читачем, якого представляє автор, створюючи текст). Обидва читачі представлені імпліцитно, але в сучасній прозі мають і вербальну маркованість в основному тексті.

Ключові слова: адресатність, зовнішньотекстова адресація, уявний читач, реальний читач, маркери зовнішньотекстової комунікації.

Summary. The external addressing of the literary text that is represented by two types of recipients – real (potential readers who will read and interpret the text) and imaginary (specific reader, represented by the author of the text) is analyzed in the article. Both readers are implicit, but in modern prose they also have verbal markers in the main text.

In the main text the interaction with the external recipient-reader is not only implicit, as a general text orientation on the dialogism and the appropriate perception, but also directly at the language tools level of non-textual addresses representation. In modern prose we observe the strengthening of address orientation of the literary text, resulting in a factor of explication of recipient-reader and verbalization

of category of addressee. In this case category of addressee is closely associated with the implementation of category of addresser, namely the factor of the speaker-author.

In the literary communication the reader addressing is closely connected with the implementation of the author's position. First speaker-author uses the representation of addresser factor as the author's «I», separating himself from the narrative.

The recipient factor in fiction is heterogeneous in nature. Orientation of the text on the reader requires the development of readers' typology that primarily involves the separation of readers into potential (imaginary) and real. Verbal means of realization of the real reader are caused by a term – horizon of expectations that is adequacy of communicative intentions of the reader and real textual communication. The author focuses on the reader, able to understand the author's intention, but not always correspondence between the intentions of the speaker and communicative competence of the recipient is available, as well on the contrary: the recipient's expectations do not always correspond to what is presented in the text.

Besides the real reader, who the author counts on and manifests this through the relevant language means, the imaginary reader is represented in the literary text. Imaginary readers simultaneously belong to intratextual space and objective reality, they exist as a real persona and are talking to the author in the text. This position has a certain convention, as addressee is double oriented – outside and inside the text.

Key words: addressability, non-textual addressing, imaginary reader, real reader, markers of non-textual communication.

Отримано: 11.10.2015 р.

УДК 398.98

Павлова А.К.

ТРИАДА ПРАВДА – ДОБРО – СПРАВЕДЛИВІСТЬ У НАЙМИТСЬКИХ ТА ЗАРОБИТЧАНСЬКИХ ПІСНЯХ

В українській епічній пісні оригінальним чином реалізується людинотворча функція культури. Особистість як джерело і носій культури постає в центрі нарації відповідних фольклорних зразків. Зміни ментальності, які відбуваються в ході соціалізації індивіда, під впливом викликів історії стають найактивнішою рушійною силою суспільства, породжуючи сучасні форми міжособистісної взаємодії, концепції конструювання реальної дійсності. Оскільки епічна пісня є відображенням історії народу, то коло моральних проблем, у свою чергу, пов'язане з трансформаційними процесами.

Серед ментальних рис українців виокремлюють кмітливість, щедрість, відкритість, волелюбність, гостинність, доброзичливість тощо. Серед концептів, які моделюють мовну картину світу, – «добро», «правда», «справедливість», «доля» тощо. Українці віддавна вірили в долю, розмірковуючи про суще і належне в своєму бутті. Асоціативно лексема доля пов'язана в традиційній культурі із поняттям щастя. Аналіз культурологічного контексту засвідчує, що в українському соціумі сам концепт доля сприймався позитивно: Степ та воля – козацька доля; То божа воля, чи щаслива, чи нещасна доля; Своєї долі і конем не об'їдеш; Кому щастя, тому й доля [7, 56].

Морально-етичні проблеми українського фольклору досліджували Я. Гарасим, В. Давидюк, М. Дмитренко, Л. Дунаєвська, Г. Разумцева та інші. Зокрема, Я. Гарасим зосереджує увагу на аксіологічних вимірах етноестетики пісенних жанрів традиційної культури. До основних моральних імперативів українського етносу дослідник відносить благородність міжособистісних взаємин і чистоту дошлюбних стосунків молоді, відданість предківським звичаям і національним традиціям, ушляхетнення вірної дружби та побратимства, пошану до праці та освітньо-розумове вдосконалення, засудження вбивства, зради та відступництва у всіх його проявах [1].

Однак численні наукові праці не вичерпують кола питань, пов'язаного з філософським осмисленням триади правда – добро – справедливість у епічній народній поезії, що є *метою нашої публікації*.

Тлумачення поняття долі нерозривно пов'язане з осмисленням діалектики добра і зла. Християнський мислитель Лактанцій розвиває думку, що Бог розмістив рівні добра і зла таким чином, щоб якість добра люди пізнавали зі зла, а якість зла – з добра. Без зла і пороку, на думку теолога, добродієність не могла б мати свого значення і ціни. Добро вдосконалюється і зміцнюється

у процесі боротьби зі злом. Отже, у фундаменті світобудови добро і зло поруч із антитетичними парами: вогнем і водою, теплом і холодом, заходом і сходом [13, 46].

Проаналізувавши тексти епічних пісень, зокрема заробітчанських, бачимо, що з'ясування сутності дилеми добро – зло пов'язане з осмисленням концептів правда, істина, справедливість. Тяжке економічне та соціальне становище селян на українських землях відображено через рецесії героїв твору. Конструювання моделі реальної дійсності співвідноситься з негативним емотивним фоном, який створюється наявністю зла. Низка семантичних полів будується навколо лексем найми, заробітки, чужина, а уникання іменників щастя, добро, радість сприяє творенню емотивності. Модус осмислення добра і зла в заробітчанських піснях пов'язаний із зміною оціночних уявлень, зокрема про родину і родинні стосунки. Нова об'єктивна реальність пов'язана з усвідомленням несправедливості на різних рівнях, зокрема родинного кола: Чорна хмара в полонині, / Як же тяжко у чужині, / Чи всім людям, чи лиш мені Так горенько у чужині. / Бо чужина – не родина, / Плаче серце, як дитина, / Плаче воно, знає чого: Нема правди ні од кого / Ні од сестри, ні од брата, / Ні од мами, ні од тата [8, 186].

Зокрема, образ матері – уособлення любові, добра, милосердя в традиційній пісенності – сприймається у площині недоречностей, збайдужіlosti, нейтральності. Власне, екзистенція героя, що є, з точки зору філософії, переживанням власного існування, постає в центрі нарації. Цілий цикл пісень оповідає про долю дівчини, яку віддає в найми рідна мати через бідність. Неможливість прогнати велику родину завела у безвихідь, що можна оцінювати як екстремальну ситуацію. А, за свідченням філософів, на відміну від ситуації середнього рівня, екстремальна ситуація не може бути вирішена раціональним шляхом, тому така подія має ірраціональний характер.

На думку Шпітеллера, цілком правильний початковий моральний принцип поступово втрачає відповідний зв'язок із реальною дійсністю через те, що він виявляється непридатним охопити всю повноту явищ буття, дати відповідь на виклики суспільства. Наведемо для прикладу пісню «Ой крикну я, гукну»: Ненько ж моя, квітко, / Як у строку гірко / Ні їсти, ні пити, / Ні сісти спочити. / Ненько ж моя, вишня, / Чи я в тебе лишня, / Що ти мене в строк послала, / А я не пришиша. / Ненько ж моя, пава, / Я в тебе пропала, За чужою роботою / Горенька достала [5, 745].

Епічна пісня, яка виокремлюється новим для того часу сюжетом, успадкувала і традиційні елементи, зокрема, формульні звертання, у яких мати порівнюється з квіткою, вишнею, павою, семантика яких асоціативно поєднана із гіркотою, образою, нерозумінням [11, 87].

Тему справедливості, яку розглядаємо в контексті наймитських пісень, учені називають чи не найскладнішою в усій соціальній філософії. Варто зауважити, що ця етична проблема репрезентована сьогодні концепцією Аристотеля, деонтологічною етикою дискурсу, прикладною етикою тощо. Від античних філософів до представників німецької класичної філософії (І. Канта та Г. Гегеля) справедливість детермінувалася як моральна чеснота. Згідно з концепцією розподільної справедливості домінантою функціонування соціуму повинна стати радикальна форма ціннісного рівноправ'я між суцими суб'єктами: життя іншого настільки ж ціннісне і важливе, як і моє власне [6, 7].

Показ несправедливості – в основі концепції наймитських та заробітчанських пісень. Сприйняття об'єктивної реальності пов'язане з усвідомленням соціальної нерівності, а особливої гостроти набуває категорія честі та гідності людини, яка, потрапляючи в найми, терпить приниження через неможливість гідно жити та вільно діяти: Ой гаю, гаю, я в тобі не буваю; / З тобов, багачу, з тобов ся не рівняю. / В тебе, багачу, є воли та й корови, / В мене, бідної, є тільки чорні брови. / В тебе, багачу, воли, корови ричуть, / В мене, бідної, чорні очки кличуть. / В тебе, багачу, є служниця та й слуги, / В мене, бідної, рученьки слухні [5, 184].

Як відомо, розподільна справедливість насамперед передбачає існування конфліктів у суспільному житті; і, зважаючи на це, вона покликана гармонізувати антиномії [12, 57]. Проаналізувавши тексти наймитських і заробітчанських пісень, бачимо, що в багатьох із них наявне не лише обурення, але й реальні погрози тим членам соціуму, які, на думку скривджених, є винуватцями кризових ситуацій: Уже сонце над липкою, / Труси, пане, калиткою! / Труси, не труси – / По копі даси. Гей! / А як прийдеш прохати, / Дамо в спину лопати!./ Дамо, піддамо / Ще й проженемо. Гей! [14, 640 – 641].

Отже, опис картин важкої підневільної праці заробітчан дає змогу з'ясувати, що добро асоціюється з гідним життям на батьківщині, підтримкою родини, вірністю у стосунках, вільною працею, добробутом. Пошук правди стає аксіомою концепції цих творів, причому правда, добро, справедливість стають компонентами єдиної тріади.

Тема правди і справедливості у наймитських і заробітчанських піснях нерозривно пов'язана з проблемою свободи волі людини, яка залишається актуальною і в сучасному науковому дискурсі. Зокрема, В. Осін у своїх студіях зауважує, що, приймаючи за необхідне положення про свободу

як про «пізнану необхідність» у межах необхідної соціально допустимої поведінки, як про «спосіб існування людини», її буття, треба брати до уваги, що всі ці якості врешті-решт повинні знаходити вихід у «свободі вибору» людини. Вчений вкотре підкреслює, що саме в цьому аспекті, коли йдеться про автономність, суверенність, незалежність, об'єктивується власна значимість члена соціуму, завдяки цьому він підвищується над панівними колективістськими, конфесіональними та іншими формами самовираження [10, 48].

На прикладі наймитських і заробітчанських пісень бачимо, що герої цих творів із-за соціальних обставин позбавлені свободи вибору і тому не можуть стати по-справжньому щасливими. Свобода постає для них сутністю справжнього, повноцінного буття.

З особливою гостротою постає проблема свободи в епічних піснях про строкову службу, оскільки найняті на певний період до заможного селянина або поміщицької економії робітники ставали невольниками, яких чекала важка праця, жажливі умови побуту, погане харчування, жалюгідна плата, а почасти й безоплатність, що принижувало людську гідність. У багатьох творах детально описано умови життя та праці «строкових» робітників: Іде наймит із панщини, на воли фукає, / Господиня зо всіх мисок страву ізливає: / «Ой на ж тобі, наймитоньку, вечеру з обідом, / Як ся ще тим не поживиш, то доїж си хлібом! / А не бери, наймитоньку, зо стола цілого, / Але гляди поза комин шкиринки сухого!» [9, 219 – 220].

Нічим не відрізнялися життєві обставини робітників, які працювали на заводах. Гострі соціальні проблеми тогочасного робітництва та протест проти несправедливості показані І. Франком у повісті «Борислав сміється». Подібні за тематикою й заробітчанські пісні кінця 19 ст. – поч. 20 ст., які описують ту епоху. Наведемо для прикладу пісню «Що в Носівці на заводі»: Що в Носівці хлопці модні, / По три дні сидять голодні, / Як наварять нам борщу, – / Хоть собаці підтащу; / Як укинуть барана, – / Тільки кісточка одна; / Ми кісточку обгризем, / На роботу рано йдем, / Із роботи пізно йдем, / Дрібненькії сльози ллем [3, 129].

Етична проблематика заробітчанських пісень пов'язана з усвідомленням героями діалектичної єдності поняття істини та блага, оскільки істина є домінантою та рушійною силою пізнання, а благо є основою та рушійною силою діяльності. Особистість, якій доводиться щоденно виявляти антагонізм існування різних соціальних спільнот, споглядати добробут інших, переживати екстремальну ситуацію, не має врешті-решт змоги спроектувати власну діяльність на досягнення справжнього блага. Сучасні вчені, порівнюючи гносеологію та етику, пояснюють, що для етики визначальним є пошук блага, яке вважається істинним [2, 12].

Аналіз наймитських та заробітчанських пісень дає змогу виокремити коло моральних цінностей їх героїв. Заможне життя, яке доводиться спостерігати у наймах, вони сприймають через призму ціннісних імперативів: воно засноване на несправедливості і не може стати основою концепції блага (добра). Комплекс лексичних засобів, які використано при описі реальної дійсності, емотивно пов'язаний з осудом, неприйнятністю способу життя заможних верств: У неділю багачський син / На конику грає, – / Бурлак бідний напас воли / Та вже й запрягає. / Бурлак бідний напас воли / Та вже й запрягає. [4, 38].

Заробітчанські та наймитські пісні описують трагічні сторінки історії українського народу. Через рецепцію головних героїв репрезентується коло моральних імперативів, розпізнається модус осмислення тріади правда – добро – справедливість. Прагнення до людського щастя, істинного блага – в основі концепції цих фольклорних зразків, де естетичне поєднується з етичним, етичне з раціональним.

Список використаних джерел

1. Гарасим Я.І. Аксиологічні виміри етноестетики народнопісенних творів // Я.І. Гарасим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/38/6.pdf> – Назва з екрану.
2. Гусейнов А.А. Мораль как предел рациональности // Вопросы философии. – 2012. – № 5. – С.4 – 17.
3. Журнал «Этнографическое обозрение». – 1897, П.
4. Збірник українських пісень. Зібрав і у ноті завів М. Лисенко. Вип. I-VII. – К., 1868 – 1911.
5. Історичні пісні. – К. : Вид.АН УРСР, 1961. – 1067 с.
6. Кочергин М. С. Феномен социальной справедливости : автореф. дисс... канд. фил. наук ; 09.00.11 -социальная философия / Михаил Сергеевич Кочергин. – Тверь, 2007. – 20 с.
7. Митяй З.О. Этнокультурные особенности языковой картины мира / З.О. Митяй // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сборник научных трудов. – М. – Архангельск, 2013. – С. 28-32.
8. Народні пісні в записках Михайла Павлика / упорядкування і примітки О. Дея та В. Качкана. – К. : Музична Україна, 1974. – 319 с.

9. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. – Часть I. – Отд. 1. – М., 1878.
10. Осин В.Н. Общеизвестные социальные ценности (свобода, право, права и свободы, государство) и правовой менталитет / В.Н. Осин // Вопросы философии. – 2012. – № 9. – С.46 – 55.
11. Павлова А.К. Співанка-хроніка: специфіка фольклорної традиції : дис...канд.філол.н. : 10.01.07. – фольклористика / Алла Казимирівна Павлова . – К., 2007. – 192 с.
12. Пионткевич Л.Ю. Проблема справедливости в социальной философии / Л.Ю. Пионткевич // Философия и общество. – 2009. – №2(54).
13. Савельев В.П. Этика : навчальний посібник. – 2-е вид., виправл. / В.П. Савельев. – Л. : Манголія 2006, 2008. – 244 с.
14. Українські народні пісні. Пісні суспільно-побутові. – К. : Музична Україна, 1967. – 736 с.

Анотація. У центрі статті – модус осмислення життєвої тріади правда – добро – справедливість у наймитських та заробітчанських піснях 19 – поч. 20 ст.

Етична проблематика пісень цього жанру пов'язана з усвідомленням героями діалектичної єдності понять істини та блага, оскільки істина є домінантою та рушійною силою пізнання, а благо є основою та рушійною силою діяльності. Особистість, якій доводиться щоденно виявляти антагонізм існування різних соціальних спільнот, споглядати добробут інших, переживати екстремальну ситуацію, не має врешті-решт змоги спроектувати власну діяльність на досягнення справжнього блага.

Ключові слова: наймитські пісні, заробітчанські пісні, моральні імперативи, добро, правда, справедливість, істина, благо.

Summary. In the center of the article – a mode of understanding the vital triad true – good – justice and migrant *naumytskyh* 19 songs – beginning . 20.

Understanding the dilemma of good – evil associated with understanding concepts of truth, truth, justice. Severe economic and social situation of the peasants in the Ukrainian lands heroes reflected through the reception of the work. Constructing models of reality correlated with negative emotional background that is created by the presence of evil. A number of semantic fields built around tokens employment, earnings, foreign land, and avoiding tokens happiness, goodness, joy is helping to create *emotyvnosti*. Modus understanding of good and evil in migrant songs associated with changing notions of value, in particular, family and relationships.

In particular, a mother – the personification of love, kindness, compassion – seen in a plane irrelevant, *zbayduzhihosti*, neutrality. Actually, the existential hero, that is, in terms of philosophy, the experience of his own existence, appears in the center of the narrative. A cycle of songs tells of the fate of the girl, which pays rent own mother because of poverty. Failure to feed a large family has got in position, which can be viewed as an extreme situation. And, according to philosophers, in contrast to the average level, extreme situation can not be solved in a rational way, so this event is irrational.

Ethics issues associated with migrant songs awareness heroes dialectical unity of concepts of truth and good, because the truth is the dominant and driving force of knowledge, and the benefit is the basis and driving force behind the activity.

Key words: *naumytski* songs, migrant song, goodness, truth, justice, truth, good semantic field.

Отримано: 15.10.2015 р.

ВИТОКИ СТИЛІСТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРАЦІ К. ЛУЧАКОВСЬКОГО «НАЧЕРК СТИЛІСТИКИ, ПОЕТИКИ І РИТОРИКИ З ДОДАТКОМ ПРО КРАСУ МОВИ І БУДОВУ ВІРША»

Спробу окреслити окремі стилістичні аспекти української мови віднаходимо у праці Костянтина Лучаковського «Начерк стилістики, поезики і риторики з додатком про красу мови і будову вірша», яка вийшла друком 1917 року у Вінніпезі [5].

Костянтин Лучаковський (1846-1912) – галицький педагог, класичний філолог, який видавав шкільні підручники («Читанка», 1892, «Взори поезії і прози», 1894 та ін.) і статті з класичної філології й української літератури [3].

Відомі дослідження про К. Лучаковського переважно характеризують його вклад в українське підручникотворення, зокрема праці В. Оліфіренка («Підручник з української літератури: історія і теорія», 2003), та перекладацьку діяльність – Й. Кобів («Нарис історії українського перекладу з класичних мов у Галичині до 1939-го року», 2009). Віднаходимо згадку про працю К. Лучаковського «Начерк стилістики, поезики і риторики з додатком про красу мови і будову вірша» в І. Кочан, де вона кваліфікується як «найдавніша праця українського автора, яка стосується лінгвістичного аналізу тексту» [4, 11].

Мета нашої статті – проаналізувати наукову розвідку Костянтина Лучаковського «Начерк стилістики, поезики і риторики з додатком про красу мови і будову вірша» та визначити її внесок у підручникове забезпечення стилістики української мови.

У вступних заввагах до праці зазначається, що спочатку це дослідження було видрукуване в 1894 році як вступна частина до читанки для п'ятого класу середніх шкіл у Галичині [1]. Мета розвідки, на думку видавництва, – подати загальне уявлення про різні роди літератури, тропи і фігури, наукову прозу. Видання рекомендувалося для шкіл як додаток до шкільного підручника. Його читач повинен бути підготовленим, зокрема ознайомлений з літературою, йому мають легко даватися «наукові тонкощі». Вагомість праці в тому, що окремі досліджувані аспекти раніше не розглядалися.

К. Лучаковський у передмові згадує античних дослідників, зокрема Платона, Аристотеля, Горация, Квінтіліана та інших, які схоластично зауважували про тропи і фігури, «пороздроблювано часом майже на атоми» [5, 5]. Автори сучасної стилістики суголосно стверджують, що антична риторика (риторична наука, риторична школа і практична ораторська майстерність) є праматір'ю української стилістики [7, 79] і «етимологічна основа слова «стилістика» свідчить, що витoki цієї науки в античній риторичі [7, 81].

К. Лучаковський не претендує на вичерпність дослідження і закликає «людей трудящих до приємної роботи на тім перелозі». Окремо автор висловлює вдячність І. Франку за те, «що при укладі самої Читанки зволив мені вгодити своїми цінними перекладами, без котрих не оден взір був би не доставав» [5, 6].

Аналізована праця складається з таких частин: «Стилістика», «Поетика», «Риторика», додаток «Краса мови і будова вірша». Розділ стилістики, як і сучасні підручники і посібники, традиційно розпочинається з визначення стилістики: «Спосіб висказування своїх гадок словами так в поезії як і в прозі називає ся стиль, а наука, що обнимає приписи і правила до того, називає ся стилістика» [5, 7]. Визначаються такі умови «доброго і красного» стилю:

1) чиста мова з дотриманням граматичних норм («вільна від блудів граматичних»), у якій застарілі слова використовуються тільки за потреби, уникнення провінціалізмів, варваризмів, неологізмів, що не «відповідають» духові мови;

2) добрий стиль повинен бути «ясний, пригожий і звязкий»: маємо добирати відповідні мовні засоби для певного стилю, уникаючи незрозумілих і двозначних слів; відповідно до адресата мовлення (зважати на різницю між науковим, історичним, популярним, розповідним стилем); потрібно «оминати» плеоназми і тавтологію.

Подобиємо визначення тропів і фігур: «Троп або тропа (tropus, зворот – образ) є зворот язииковий, в котрім одно понятє заступає ся другим, щоби через те властиву гадку висказати нагляднійше; фігура є незвиклий уклад слів, через котрий виражане гадки набирає більше сили» [5, 8].

Костянтин Лучаковський виокремлює такі тропи: порівняння, яке «виражає подібність двох понять тим, що ставить оба поняття побіч себе і вказує спільну їх прикмету», і метафора («перенесення») та її різновиди: замість абстрактного поняття вживається конкретне; замість конкретного предмета (образа) використовується інший, більш образний; абстрактні поняття набувають не-

властивих ознак. Цікаво тлумачить різницю між ними: «Метафора є похожа на порівняне, але різнити ся від него тим, що поняття порівнятельного треба догадувати ся» [5, 11].

До метафор К. Лучаковський зараховує прозопоєю (персоніфікацію), етопоєю (усоблення) та алегорію. За його поглядами, персоніфікація – оживлення неживого світу предметів і абстрактних понять та надання їм людських ознак. Коли до цих ознак додається «дар мови», то кваліфікуємо троп як усоблення. Уже в 1923 році В. Домбровський ототожнює усоблення і персоніфікацію й виокремлює такі «відміни» метафори, як оживотворення – персоніфікація (оживотворення й усоблення природи, усоблення абстрактних понять) та алегорію [2, 69-84].

Сучасні дослідники стилістики й літературознавства переважно ототожнюють персоніфікацію і усоблення (А. Коваль «Практична стилістика сучасної української мови», 1987; С. Єрмоленко, С. Бирик, О. Тодор та ін. «Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів», 2001); О. Тараненко «Українська мова: енциклопедія», 2004 та інші).

А. Ткаченко зазначає: «Іноді персоніфікацію розглядають як різновид усоблення, іноді, навпаки, усоблення вважають «вужчим» од персоніфікації, хоч етимологічно це – прямі відповідники: персона = особа» і дослідник пропонує: «Усе це не сприяє виробленню термінологічної чіткості. Тож, аби зняти різночитання щодо цього виду метафори, його можна означити аксіоматичним і поки що не термінологічним поняттям оживлення» [8, 252].

Звертає увагу К. Лучаковський на синекдоху, метонімію, іронію, евфемію («говорити жичливо»), літоту й детально аналізує їх. Літоту кваліфікує так: «Замість висказати щось впрост, добирає ся вираження протинного з переченем; тим способом віддає тверджене нагляднійше а часто лагіднійше (евфемічно)» [5, 17].

З-поміж фігур учений-філолог виокремлює граматичні й риторичні; «перші повстають через пропущене, повторене одного або кількох виразів, другі через степеноване, протиставлене і такі інші усталювання слів [5, 18]. До граматичних фігур уналежнює асиндетон («асидет, безполучник»); полісиндетон («полісиндет, многосполучник»); еліпс («еліпса, пропущене»); замовчування («апосіопеза, замовчане»); повтор («повторене»), зокрема хіазм («хіазм») і рефрен («референ»); запитання й відповідь («питане для вираження сумніву, переченя або зворушення»); «виклик для вираження жалю або радості, зазиву до діла»; «апострофа (зазив)». Риторичними фігурами, на думку К. Лучаковського, є ономатопея, паронимазія («паронимазія»), антитеза, яку творять оксиморон («оксимора»), парадокс («парадокса, несподіванка»), градація («степеноване»), інверсія («інверсія»).

Отже, відповідно до сучасної класифікації фігур за О. Пономаревим [6, 235-242] поза увагою К. Лучаковського залишилися тільки анафора, епіфора, анепіфора, епанафора, ампліфікація, плеоназм, тавтологія, риторичне питання, парцеляція, лейтмотив.

Учений-філолог слушно зауважує, що поет старанно добирає виразні мовні засоби для того, щоб «викликати сильнійше вражіння та відтворити нагляднійший образ». Для цього письменники поєднують образні мовні засоби, зокрема порівняння і метафору, метонімію і порівняння тощо.

Цікаво, що в додатку «Краса мови і будова вірша» К. Лучаковський намагається розмежувати мовні засоби наукового стилю, художнього і розмовного [5, 54-57]. Науковий стиль послуговується «мовою без прикрас», у художньому стилі мова прикрашена поетичними фігурами, тому таку мову називаємо «фігуративною, або поетичною»; багато поетичних висловів подибуємо і в розмовному стилі. У розвідці наголошується на незвичайній поетичності народних пісень, зокрема доводиться, що «Наші українські пісні можуть послужити знаменитим підручником для зрозуміння краси мови, для ознайомлення з найкращими висловами, з найдобрішими поетичними фігурами» [5, 56]. Водночас автор розвідки стверджує: поетичні фігури фіксуємо в прозових творах.

Ілюстративним матеріалом видання послуговували уривки зі «Слова о полку Ігоревім», «Іліади» і «Одіссеї» Гомера, «Божественної комедії» Данте, художніх творів М. Костомарова, М. Школиченка, М. Шашкевича, Т. Шевченка, М. Старицького, І. Франка, І. Котляревського та інших.

Отже, праця К. Лучаковського «Начерк стилістики, поетики і риторики з додатком про красу мови і будову вірша» засвідчує зародження української стилістики і є певним внеском у підручникове забезпечення дисципліни.

Список використаних джерел

1. Втори поезії і прози для класи пятої ц[ісар.]-к[орол.] шкіл середних: [хрестоматія] / уложив [з передм. «Начерк стилістики, поетики і реторики» та приміт.] Константин Лучаковский. – Львів: Накладом фонду краевого. Друк. наук. т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1894. – [10], XXXII, 434 с.
2. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поетика / Володимир Домбровський. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. – 488 с. (Cogitio: навчальна класика).

3. Енциклопедія українознавства: словникова частина [Електронний ресурс] / ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Львів: Т. 4: Перевидання в Україні. – Львів, 1994. – С. 1200-1600. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/encycl/euui103.htm>
4. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. / І. М. Кочан. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 423 с.
5. Лучаковський К. Начерк стилістики, поетики і риторики: з додатком про красу мови і будову вірша [Електронний ресурс] / Константин Лучаковський. – Вінніпег, Ман: Українська видавнича спілка, 1917. – 64 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/2534-luchakovskiy-k-nacherk-stilistik-poetik-i-retorikii/>
6. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підручник / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
7. Стилістика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
8. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: вступ до літературознавства / Анатолій Олександрович Ткаченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.

Анотація. У статті проаналізована праця Костянтина Лучаковського «Начерк стилістики, поетики і риторики з додатком про красу мови і будову вірша», зокрема увагу акцентовано на розділі «Стилістика» і додаткові «Краса мови і будова вірша». Сконстатовано, що зазначена наукова розвідка засвідчує зародження української стилістики і є певним внеском у підручникове забезпечення дисципліни

Ключові слова: стилістика української мови, стиль, К. Лучаковський, тропи і фігури, образні мовні засоби.

Summary. The attempt to define separate stylistic aspects of Ukrainian language are found in work by Kostyantyn Luchakovs'kiy "Nacherk stylistyky, poetyky i rytoryky z dodatkom pro krasu movy I budovu virsha" (Essay about stylistics, poetics and rhetoric with supplementation about beauty of language and poem composition), with the following parts: "Stylistics", "Poetics", "Rhetoric" and supplementation "Beauty of language and poem composition".

The aim of the article is to analyze the given scientific work by Kostyantyn Luchakovs'kiy and to define its role in supply of textbooks for stylistics of Ukrainian language.

In the part "Stylistics" the terms "stylistics" and "style" are explained. Besides that such tropes as comparison, which "expresses the similarity of two notions by putting both notions together and showing their common distinctive marks" and metaphor ("перенесенє" (transmission)) and its kinds: instead of abstract notion the concrete one is used; instead of concrete object (image) the other one, more figurative is used; abstract notions acquire the indistinctive features.

K. Luchakovs'kiy considers prosopopoeia (personification), ethopoeia (embodiment) and allegory as metaphors. Special attention the author pays to synecdoche, metonymy, irony, euphemisms ("govoryty zhychlyvo" (to speak politely)), litotes and analyze them in details.

Among figures the scientist-philologist specifies grammatical and rhetorical ones; "the first ones are shown with the help of missing, repetition of one or several expressions, the other ones are shown with the help of gradation, contraposition and other kinds of making words constant". The author consider asyndeton («асидет, безполучник»); polysyndeton («полісиндет, многосполучник»); ellipse («елінса, пропуценє»); preterition («апосиопеза, замовчанє»); repetition («повторенє»), in particular, chiasmus («хіазм») and refrain («референ»); question and answer («питанє для вираження сумніву, переченя або зворушеня»); «виклик для вираженя жалю або радості, зазиву до діла»; «апострофа (зазив)» as grammatical figures. The rhetorical figures, in K. Luchakovs'kiy's opinion, are onomatopoeia, paronomasia («парономазія»), antithesis, which are created by oxymoron («оксимора»), paradox («парадокса, несподіванка»); gradation («степенованє»), inversion («інверсія»).

The interesting fact is that in supplementation "Beauty of language and poem composition" K. Luchakovs'kiy tries to differentiate linguistic means of scientific, artistic and conversational styles.

Therefore, the work by K. Luchakovs'kiy "Nacherk stylistyky, poetyky i rytoryky z dodatkom pro krasu movy I budovu virsha" (Essay about stylistics, poetics and rhetoric with supplementation about beauty of language and poem composition) proves the origin of Ukrainian stylistics and can be considered as a contribution into supply of textbooks in this discipline.

Key words: stylistics of Ukrainian language, K. Luchakovs'kiy, tropes and figures, figurative linguistic means.

Отримано: 12.10.2015 р.

ФІЛОСОФСЬКИЙ ВЕКТОР ПОНЯТЬ МОВА І ДУМКА У НАУКОВИХ ДОРОБКАХ О. ПОТЕБНІ

В історії мовознавства за останні три століття відбулася зміна наукових парадигм. Першою була генетична (історична, еволюційна), яку змінили таксономічна (інвентарна, системно-структурна) і комунікативно-функціональна [3, 144–238]. Як відомо, XIX ст. в історії мовознавства, зокрема українського, позначене розвитком порівняльно-історичного мовознавства і порівняльно-історичного методу дослідження. У цей час, за оцінкою Ю. Шевельова, саме О.О. Потебня, П.Г. Житецький і К.П. Михальчук «становлять вершину українського мовознавства передреволюційних часів» [8, 9]. Істотно, що в цьому разі акцентується увага на внеску цих дослідників у загальнослов'янське мовознавство, а не лише українське, оскільки, працюючи з українським мовним матеріалом, вони вплинули на розвиток загальної теорії мови.

У нашій розвідці постараємось окреслити філософську основу понять мова і думка, яка у творчій спадщині О.Потебні досить глибоко репрезентована в однойменній праці.

Фактично, О. Потебня вдало зблизив мову і культуру, показав зв'язок між типом культури і структурними особливостями мови, між формами мови, культури, мислення і світогляду. Попередник О. Потебні В. Гумбольдт вважав, що мова є породженням духу і впливає на характер його активності. Цей учений увійшов в історію як фундатор психології народів, етнічної, історичної психології, психології мови, бо він торкнувся таких глибин психологічного буття людини, що далеко сягає за межі наукової психології [2].

Творчо розвинув концепцію дослідника О. Потебня, який шукав відповіді на запитання, поставлені німецькою філософією і мовознавством, про співвідношення мови і мислення. Потебня передбачав актуальність цієї проблеми, звідси і дивовижна популярність його праць. Свої думки та ідеї він висловлював у загальній формі або за ходом справ, які пізніше були сформульовані іншими дослідниками (напр.: розмежування мови і мовлення, синхронії та діакронії, останнє більш сучасно, ніж у Ф. де Сосюра розумінні). Його здатність бачити світ через мову, переконання у тому, що мова формує думку, дозволили йому віднайти в міфі, фольклорі, літературі похідні по відношенню до мови моделюючі системи. Через сто років подібні ідеї втілюватиме Тартусько-Московська семіотична школа.

За О. Потебнею, мова – це діяльність, орган, що утворює думку. Всі відношення людини до зовнішніх предметів зумовлені тим способом, за яким ці предмети подані їй у мові [4]. Вчений зазначав, що кожний народ окреслив колом свою мову, вийти з цього кола він може тільки перейшовши в інше коло. Тут варто відзначити, що концепція Потебні співзвучна з ідеями французьких психологів Г. Лебона і В. Вундта. Дослідник розглядав розуміння як активний творчий процес, що формує духовність індивіда.

Для О. Потебні вирішення питання мови та її відношення до думки означає примирити існуючі суперечності мови і розуміння, суб'єкта й об'єкта, неподільного (індивідуальності) й народу, людського й божественного. Ці суперечності зливаються в єдине питання про внутрішню єдність індивідів, адже вони роз'єднані, кожен з них становить, на переконання Лотце, мікрокосмос. Потебня не говорить про якусь іншу форму свідомості, крім індивідуальної. Учений висловлює оригінальну думку про те, що мова це перехід від несвідомого до свідомого. У широкому розумінні можна говорити про підхід до мови та психіки в цілому як до творчого процесу, показуючи, таким чином, як розвивається загальна сутність людини, розкриваючи складну структуру психіки людини (не тільки свідомість) і показуючи відношення цих окремих структур до мови [5].

Виняткова плідність теоретичних пошуків Потебні багато в чому пояснюється тим, що мова для нього не ізольований феномен. Вона невід'ємно пов'язана з культурою народу. В мові ніби закладено творчий потенціал. Думка проявляється через мову, причому кожен акт мовлення виявляється творчим процесом людини, при якому істина не повторюється, але народжується нова.

На нашу думку, в контексті розгляду окресленої проблеми принагідно зазначити і роль мови як інструментарію формування духовності народу. Досить ґрунтовно це досліджував Іван Огієнко. Зокрема, вчений зазначав, що «від пастиря великою мірою залежить здоров'я народу, дух нації» [1, 30-32]. Обстоюючи національний характер українського християнського вірування, І.Огієнко пов'язував історію рідної церкви з історією народу, зокрема вказував, що доцільно «подавати історію свого народу як правдиве тло життя своєї церкви, бо церква і народ разом діяли, бо православна церква й український народ – нерозірване ціле, бо Україна – то православна Церква» [9, 23-25].

Психолінгвістичний підхід до дослідження емоційного навантаження слова розгорнуто у вченні Потебні про внутрішню форму слова. Внутрішня форма слова, крім фактичної єдності образу, дає ще знання цієї єдності. Вона є не образом предмета, а образом образу, тобто уявленням. Уявлення – одна з багатьох ознак, що склалися в одне ціле. Мова репрезентує не предмет, а тільки його ознаки (потік від текти, берег від берегти). Слово виступає засобом усвідомлення єдності образу [6].

Психолінгвістичні засади філософії мови О. Потебні репрезентовані й у дослідженнях про структуру мови або слова. Іще В. Гумбольдт підкреслював, що слово «як вічно повторювана робота розуму» [7, 152] уможлиблює самовираження думки. Слово, передаючи зміст чуттєвих вражень, вміщує їх у колективно укладену систему дійсності; воно розвиває і трансформує образи сприйнятих об'єктів у відповідні поняття; утворює нові думки і /або поширює, або конденсує ті, що вже існують. Цікавою є думка О. Потебні, який метафорично писав: «Якщо порівнювати створення думки з виготовленням тканини, то слово буде як ткацький човник, що враз проводить утік в ряд ниток основи і замінює повільне плетіння» [6]. Потебня вважав, що відображенням об'єктивних закономірностей у психіці виступає слово, і воно не зовнішня добавка до готової вже в людській душі ідеї необхідності. Воно є засобом створення цієї ідеї, що впливає з глибин людської природи, тому що тільки з його допомогою відбувається й розклад думки. Як у слові вперше людина усвідомлює свою думку, так у ньюмо ж насамперед вона бачить ту закономірність, яку відкриває у світі [6].

Акцентуючи увагу на своєрідності народної мови із самотнім світосприйняттям, він розвинув ідею про мову як діяльність духу, духовну діяльність народу. У цьому контексті дослідник сформулював і завдання мовознавства: «... і досі лише небагатьом ученим вдавалось вловлювати окремі, порівняно дрібні риси складу людської думки, що характеризує народ. Вивчення напрямів народної думки, условленої мовою, тобто того, що лише і повинно називатися народністю, є найвищим завданням мовознавства» [4, 187]. На думку В. Шевельова, у післяшевченківську добу саме О.О. Потебня став теоретиком національного питання в Україні, який розглядав народність і націю у зв'язку з філософією мови.

Постулюючи глибинний зв'язок між мовою і думкою, О.О. Потебня доводить, що перехід з однієї мови на іншу «змінює разом із тим характер і напрямок руху... думки». З іншого боку, «звичність» кількох мов для мовця зумовлює звертання до кожної з них залежно від змісту висловлюваного. Із цієї метою О.О. Потебня використав історичну ілюстрацію, вбачаючи цей вияв «у деяких західноруських грамотах, в яких, відповідно до змісту, вибивається нагору то польський, то малоросійський, то церковнослов'янський струмлень» [4, 164].

Як бачимо, мовна еволюція залежить від історичної форми свідомості, розвитку думки, що є перспективним із погляду філософії мови, когнітології, етно- і психолінгвістики, функціональної лінгвістики. О.Потебня, розвиваючи вчення про взаємозв'язок мови і думки, наголошує на його ментальній основі, яка формує вищезазначені наукові площини.

Список використаних джерел

1. Біленко Г.Т. Слово проповіді і діалектика сакрального і світського. До концепції І.І.Огієнка / Г.Т. Біленко // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження [Текст] : наукові доповіді другої Всеукр. наук.-теоретич. конференції (18-19 лютого 1997 р.): до 115-річчя від дня народження / Всеукр. т-во І. Огієнка, Кам'янець-Подільський держ. пед. ін-т, Укр. держ. наук.-досл. ін-т архівної справи та документознавства ; [відп. ред. Є. Сохацька]. – Кам'янець-Подільський : [б. в.], 1997. – С. 30-32.
2. Гумбольдт фон Вильгельм. Язык и философия культуры / под ред. А.В. Гулыги и Г.В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1985. – 450 с.
3. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. – М.: Российский гуманитарный ун-т, 1995. – С. 144–238.
4. Потебня А.А. Мысль и язык. / А.А. Потебня. – СПб, 1999. – 191 с.
5. Потебня А.А. О национализме / А.А. Потебня / Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – С. 186–190.
6. Потебня А.А. Язык и народность / А.А. Потебня / Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – С. 158–185.
7. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження / передм. І.Дзюби. – К.: АТ «Обереги», 1996. – 192 с.
8. Шевельов Ю. Покоління двадцятих років в українському мовознавстві / Юрій Шевельов // Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців / упор., вступ. слово Л.Т.Масенко. – К.: Академія, 2002. – С. 8-30.
9. Шевченко О. Проблеми української православної церкви другої половини XVII ст. в працях І.Огієнка / О. Шевченко // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882-1972)

в контексті українського національного відродження [Текст] : наукові доповіді другої Всеукр. наук.-теоретич. конференції (18-19 лютого 1997 р.): до 115-річчя від дня народження / Всеукр. т-во І. Огієнка, Кам'янець-Подільський держ. пед. ін-т, Укр. держ. наук.-досл. ін-т архівної справи та документознавства ; [відп. ред. Є. Сохацька]. – Кам'янець-Подільський : [б. в.], 1997. – С. 21-23.

Анотація. Стаття аналізує дихотомічні аспекти понять мова і думка на основі однойменної праці О.Потебні. Розмірковуючи про еволюційний зв'язок мови і думки, автор прагне простежити його філософський вектор. Зазначено, що мова є продуктом «одягу» думки.

Ключові слова: мова і думка, перспективність наукових ідей О.О. Потебні, філософія мови, когнітологія.

Summary. The article analyzes the dummy aspects notions language and thought based on the homonymous work O.Potebni. Reflecting on the evolutionary relationship of language and thought, the author seeks to follow his philosophical vector. Indicated that it is a product of “clothing” of thought.

The scientist expresses an original idea that it is the transition from unconscious to conscious. In a broad sense we can speak of an approach to language and mind as a whole to the creative process. The paper noted that the language for O.Potebni not an isolated phenomenon. It is closely connected with the culture of the people. In addition, the author analyzes in detail the role of language for the spiritual formation of the whole person. Defending Ukrainian national character of Christian beliefs, the history of I. Ohienko linked with the history of the native people of the church.

In scientific work also highlights the psycholinguistic approach to the study of the emotional word Potebni deployed in the teachings of the inner form. The inner form of the word, except for the actual image of unity gives no knowledge of this unity. It is not the image of the object, and the image of the image, that perception.

Next Romanchuk SM psycholinguistic principles reveals the philosophy of language Potebnya. They are represented in his studies on the structure of language or words. The word conveying the content of sense impressions, their capacity to collectively negotiated system of reality; it develops and transforms the images perceived objects to the appropriate concepts; creates new ideas and / or distributes or condensed those that already exist. The article followed Potebnya idea that the transition from one language to another «changing together with the nature and direction of thought ...».

Finally, author of notes that the relationship of language and thought is based on mental, which is promising in terms of philosophy of language, cognitive, ethno and psycholinguistics, functional linguistics.

Key words: language and thought, promising scientific ideas O. Potebni, philosophy of language, cognitive science.

Отримано: 10.10.2015 р.

УДК 811.161.1/.2'373.23:070

Серебрянська І.М.

«УСВІДОМЛЕНА ЛЮБОВ ДО СВОГО НАРОДУ НЕ ПОЄДНУЄТЬСЯ З НЕНАВИСТЮ ДО ІНШИХ» (ЕКСПРЕСИВНІ ЕТНОНІМИ В СУЧАСНІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ)

У сучасній мовній свідомості двох сусідніх народів намітилася тенденція заміняти емоційно нейтральні етніми українці й росіяни експресивно забарвленими відповідниками *хохли* й *кацапи*, що спостерігається і в розмовній мові, і в мові засобів масової інформації. Навряд чи почуєш ці номінації з уст представників інших національностей. Як правило, ними як взаємопозначенням послуговуються українці й росіяни. І якщо раніше такі номінації були пов'язані з глузуванням народів лише над зовнішніми характеристиками один одного [7], то з часом першопричини змінилися.

За словами Є. Наконечного, «Семантико-стилістичний обсяг етнофілізму “кацап” у мові українців (як, зрештою, і “хахол” у мові росіян) – це плід багатвікового співжиття» [5]. Проблема використання вказаних номінацій набуває більшої актуальності в умовах сьогодення, тому спробуємо її розв'язати на підставі аналізу матеріалів українських та російських друкованих засобів масової інформації: всеукраїнського щоденного видання «День», російського щоденного

суспільно-політичного видання «Московский комсомолец» та інтернет-видання «Газета.ru»). Адже мова ЗМІ є прямим віддзеркаленням подій і процесів, що відбуваються в суспільстві.

Мета нашого дослідження – визначити семантичні особливості слів *хохол* і *кацап* відповідно до мовної картини світу двох народів.

«Словник української мови» тлумачить слова *хохол* і *кацап* як зневажливі назви українця і росіянина відповідно [6, т. 11, 134; т. 4, 123]. «Толковый словарь русского языка» визначає: *кацап* – «(дореволюц. бран.) шовинистическое обозначение русского в отличие от украинца в устах украинцев-националистов, возникшее на почве национальной вражды» [9, т. 1, 1338]; *хохол* – «(дореволюц. разг., шутл., бран.) в устах шовинистов-великороссов – украинец» [9, т. 1, 867].

Експресивна назва українського народу має давню історію і первинно мала цілком позитивну конотацію, виражаючи гідність, відвагу і честь. Слово *хохол* використовувалося на позначення довгого пасма волосся на голеній голові наших волелюбних пращурів-воїнів, козаків, символізуючи лицарство, відвагу та людяність. Далеко не всі чоловіки мали честь носити такі чуприни, смертельною образою вважалося, коли хтось відтяв козакові «оселедця». Слово *хохол* також пов'язують з нашою національною символікою, адже вважається, що цю назву дали нашим пращурам монголо-татари, коли побачили жовто-блакитні прапори русичів (монгольською мовою *хохул* означає «блакитно-жовтий», «небо і сонце», «воїн неба, воїн сонця, син неба») [4].

Слово *кацап*, на відміну від вищезазначеного, має негативно конотоване первинне значення. За народною версією, ця назва походить від порівняльного вислову «как цап», що пов'язаний з російською традицією носити довгі бороди. Утім, науковцям ця версія видається малоімовірною, оскільки являє собою сполучення елементів двох мов в одному слові: російського «как» та українського «цап». На думку мовознавців, якби етнонім *кацап* насправді походив від сполучення слів *як* і *цап*, то він скоріше б мав форму *яцап* [4]. Вважають також, що етнонім *кацап* потрапив в українську мову з самої Росії як образливе прізвисько однієї із сторін російського церковного розколу.

За іншою версією, слово *кацап* має тюркське походження (*касаб* (qassab) – «живодер», «м'ясник», «той, що забиває худобу») і пов'язане з кривавими подіями загарбання військами московського царя Івана Грозного Казані та його підступним поведінням з поволзькими татарами [4]. У мові кримських татар слово «кассап» зафіксовано з двома значеннями: «м'ясник – продавець м'яса», «кривавий». За переказами, один старший татарин, родом із Бахчисараю, вигукнув: «Якщо порізав когось – теж кассап» [8, 863].

Мовознавці вважають експресивні етноніми однією з ознак ворожнечі між різними етносами. Так, за словами О. Грищенко та Н. Ніколіної, вони або створюють образ ворога, або використовуються як експресивні номінації відчуженого характеру, які відтворюють релевантність опозиції «свій – чужий» для мовців [3]. Наше дослідження показало, що така опозиція наявна в мовній картині світу лише російського народу. Наприклад, у тексті російського видання «Газета.ru» автор відверто говорить, що однією з найголовніших рис росіян є їх нелюбов до «хохлів» (слово *хохол* тут виступає абсолютним синонімом до слова *українець*): *Русские не любят хохлов, не считают их равней себе, держат за вспомогательную нацию, неспособную к суверенитету*. Тобто в контексті слово *хохол* набуває значення «невільний», «залежний», «другорядний», протиставляючись етноніму *русский*. Приклад протиставлення слів *хохол* і *кацап*, в основі якого лежить сема «ворожнеча», у згаданому російському виданні непоодинокий. За словами іншого автора цього ж видання, суперечки між «хохлами» й «кацапами» розпочалися ще в часи, коли велика Русь розпалася на окремі території. Кожна з них прагнула чогось свого: одна хотіла бути вільною й незалежною, а інша – великою й могутньою «правительницею Всесвіту». Час пройшов – і багато чого змінилося, але політика цих країн по відношенню одна до одної залишилася незмінною і в деяких питаннях навіть погіршилася. Стереотипи, нав'язані політиками, на думку автора, спонукають населення до ворожнечі: *И уже вполне возможно представить себе в кошмарном сне, как будет ликовать толпа, когда в программе «Время» будут сообщать об успехах военных операций «против хохлов»*. До речі, аналізований матеріал датований ще 2009-им роком, а отже, задовго до реальних військових операцій, які сьогодні відбуваються в Україні. Цей приклад свідчить про те, що в лексичному значенні слова *хохол*, відповідно до мовної картини світу російського народу наявна сема «ворожнеча».

В іншому матеріалі «Газети.ru» мова йде про будівництво дачі, що здійснюється українцями. Тут відповідно до світобачення російського народу представлено диференціацію «хохлів» на «хороших» і «поганих» за їх ставленням до роботи і грошей. Виявляється, ця ознака проявляється залежно від регіону, з якого походить той чи інший українець: *Те, что с запада, были по камим-то причинам лучше тех, что с востока*. Отже, у семантичній структурі слова *хохол* можна виділити відповідну бінарну опозицію «хороший – поганий».

У тексті «Совет национальностям» слово *хохол* потрапляє до цілої низки назв інших народів, які в мовній картині світу росіян теж набувають негативних характеристик: *Взрослые насажда-*

ли мне новые знания о мире, в котором бродили неприятные представители разных национальностей и рас — «жадные» хохлы, «хитрые» татары, «богатые» грузины, негры, подозрительные своей чернотой и пахнущие «по-другому», «грязные» арабы и спаянные в мощное лобби евреи, которые вытеснили русских отовсюду («Газета.ру»). Очевидно, цей уривок характеризує великою мірою не стільки українців, скільки самих росіян, адже прикметник *жадные* на означення слова *хохлы* суперечить традиційній гостинності та щирості українського народу. Складається враження, що деякі російські журналісти не завжди враховують (а може, й не знають) етимологію етноніма *хохол*, автоматично використовуючи стереотип, що склався в суспільстві. А отже, їх матеріали носять недостовірний, а подекуди навіть образливий характер.

Проте іноді слово *хохол* навіть у російських медійних текстах може вживатися з позитивним забарвленням — на позначення видатних особистостей Росії, які за походженням є українцями. Так, в інтерв'ю з відомим радянським футболістом, воротарем та коментатором (за національністю українцем) Володимиром Маслаченком у газеті «Московский комсомолец» на запитання: «Хто були ваші батьки?» — прозвучала чітка відповідь: *Мама из питерской дворянской семьи, с хохляцкой кровью. Отец — чистопородный хохол, окончил ветеринарный институт...* У цих словах немає жодного відтінку іронії, натомість відчувається гордість людини за своє українське походження. На жаль, такі поодинокі приклади з текстів російських ЗМІ демонструють світобачення не росіян, а самих українців, які живуть і працюють у Росії. У цілому ж аналіз мови медійних текстів дозволяє погодитися з думкою О. Грищенка: «Не варто вважати, що слово *хохол* «українець, малорос» має тільки зневажливу конотацію, у ньому сконцентрована ціла гама оцінних значень: від власне принизливого до іронічного й ласкаво-добросусідського» [2, 708].

У текстах українських ЗМІ трапляються випадки використання слова *хохол* з негативною конотацією на позначення українського народу (тоді як слово *кацап* як самовизначення російського народу в російських виданнях не зафіксовано). Наприклад, у тексті під назвою «Ви не володієте державною мовою?», поданому в газеті «День», порушується питання вшанування кожним народом рідної мови та культури: *Чи ми українці, чи хохли, чи руські, чи кацапи — грець його знає.* Слово *хохли* в контексті має синонім *хуторяни-українці*, тобто люди, які позбавлені національної самосвідомості. Ставлячи офіційні й народні етноніми *українці, хохли, руські, кацапи* в один ряд, автор критикує тих представників різних націй, які позбавлені почуття власної гідності. Таким чином, актуалізується й мовне питання, адже, на думку журналіста, якщо людина не знає власного коріння, то не може володіти жодною мовою: *Від їхнього «ми руські» вуха в'януть, насправді залишаються вони хуторянами-українцями, позабували рідну мову й не вивчили російської.*

В умовах наведеного контексту етноніми *хохли* і *кацапи* не протиставляються, а, навпаки, мають негативну оцінку конотацію, наближаються за значенням один до одного. У цьому випадку слово *хохол* демонструє наявність негативного забарвлення не тільки в російській мовній картині світу, а і в українській.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що російські видання виключили слово *кацап* зі свого тезаурусу, а українські журналісти використовують його при нагоді, без чітко вираженої негативною конотації. Так, в інтерв'ю про східні гороскопи в газеті «День» реципієнт іронізує щодо походження назви *кацапи* — «*как цапи*»: іде рік вівці, а росіяни, точніше москвичі, як не як, але мають до нього певне відношення: *Бо, скажімо, відомо, що чоловіки допетровської Росії носили бороди, а козел, на відміну від барана, завжди з бородою.* До речі, у цьому контексті слово *кацапи* використовується як номінація не всієї нації, а тільки окремих її представників — москвичів.

Таким чином, семантика обох досліджуваних експресивних етнонімів з часом зазнала певних змін: слово *хохол* втратило свою позитивну оцінку, в його семантичній структурі з'явилися негативно забарвлені семи; слово *кацап*, навпаки, позбавилося чітко вираженого негативного відтінку. Такі результати маємо, проаналізувавши тексти друкованих ЗМІ. Припускаємо, що спостереження за сучасною розмовною мовою можуть продемонструвати дещо інші тенденції.

Наші висновки не повністю корелюють з висновками російських науковців І. Вепревої та Н. Купіної, зробленими на підставі опитувань російської студентської молоді щодо розуміння слів *хохол* і *кацап*. Сучасна мовна картина світу росіян виглядає так: «...Слово *хохол* знаходиться в активному мовленнєвому використанні. Воно усвідомлюється більшістю інформантів як неофіційний етнонім, який використовується то з негативним, то із жартівливим забарвленням. Намітилося використання цієї лексеми як безоцінного етноніма» [1]. У межах нашого дослідження текстів російських ЗМІ випадки використання зазначеного етноніма із жартівливим та нейтральним оцінним значенням не зафіксовані. Російські мовознавці також доходять думки, що слово *кацап* усвідомлюється частиною росіян як образливе прізвисько росіян з боку українців. Таке ставлення українців до росіян у досліджуваних українських текстах не зафіксовано.

У цілому функціонування етнонімів *хохол* і *кацап* у мові українських та російських ЗМІ зумовлене світобаченням двох народів, історією та ідеологією країн, особливостями їх суспільно-

політичних відносин та національного характеру. У російській картині світу номінативна пара *кацап* – *хохол* являє собою бінарну опозицію «свій – чужий» (або «ми – вони»): ми – росіяни, вони – хохла. Таке протиставлення не властиве світобаченню українського народу.

Перспективним вважаємо проведення пілотного експерименту для з'ясування семантики експресивних етнонімів *хохол* і *кацап* у сучасній мовній свідомості української молоді та порівняння його результатів з результатами відповідного російського експерименту.

Список використаних джерел

1. Вепрева И. Т. Тревожная лексика текущего времени : неофициальные этнонимы в функции актуальных слов / И. Т. Вепрева, Н. А. Купина // Политическая лингвистика. – Вып. 3. – 2014. – С. 43–50.
2. Грищенко А. И. Принципы составления словаря экспрессивных этнонимов русского языка / А. И. Грищенко // Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры (лингвистический и лингвометодический аспекты). – М. : Элпис, 2006. – С. 707–710.
3. Грищенко А. И. Экспрессивные этнонимы как приметы языка вражды / А. И. Грищенко, Н. А. Николина // Язык вражды и язык согласия в социокультурном контексте современности. – Труды Уральского МНИОНа. – Вып. 20. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2006. – С. 175–187.
4. Кур'яник І. Походження термінів «кацап» і «хохол» / І. Кур'яник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://narodna.pravda.com.ua/history/481f749fc6b90/>
5. Наконечний Є. Украдене ім'я : чому русини стали українцями / Є. Наконечний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://exlibris.org.ua/nakonechny/r23.html>
6. Словник української мови : в 11-ти томах / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
7. Соболевский А. И. Русский народ как этнографическое целое / А. И. Соболевский. – Харьков, 1907 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikisource.org/wiki>
8. Татарско-русский словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – С. 863.
9. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под. ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Гос. изд-во иностр. нац. словарей, 1035–1940.

Анотація. Стаття присвячена проблемі відтворення семантики етнонімів *хохол* і *кацап* у свідомості сучасних носіїв української та російської мов. На підставі аналізу лексикографічних тлумачень аналізується семантичне наповнення відповідних слів у мові друкованих засобів масової інформації. Розглядається номінативна пара *кацап* – *хохол* як бінарна опозиція «свій – чужий» відповідно до світобачення двох народів.

Ключові слова: етнонім, експресивний етнонім, *хохол*, *кацап*, семантика, мовна свідомість.

Summary. The aim of the work is to determine semantics of the words *hohol* and *katsap* by analyzing dictionary definitions and texts of Ukrainian and Russian media.

Expressive ethnonym is one of the signs of enmity between different ethnic groups. According to the outlook of the Russian people there is a sema “enmity” and binary opposition of “good – bad” in the semantic structure of the word *hohol*. In the context it means “not free”, “dependent”, “minor”. It sometimes has positive connotation when referring to outstanding Russian personalities of Ukrainian origin. In the texts of Ukrainian media there are cases when the Ukrainians themselves use word *hohol* referring to the Ukrainian people with negative connotation. It is a means of criticism of those representatives of the nation who have no self-esteem.

Analysis of media language showed that Russian publications have completely expelled the word *katsap* from their thesaurus. And Ukrainian journalists use it on occasion, but without a clearly expressed negative connotation. The word *katsap* in a particular context means not all the Russian nation but its representatives – the Moscow people.

Semantics of both expressive ethnonyms eventually underwent certain changes. The word *hohol* has lost its positive connotation in its semantic structure and got negative semas. The word *katsap*, on the contrary, has got rid of explicit negative connotation. There are no cases of using it with playful and neutral assessment connotation in Russian texts.

Peculiarities of functioning of the words *hohol* and *katsap* in the language of Ukrainian and Russian mass media are caused by the world view of the two peoples, their socio-political relations and national character, history and ideology of their countries. In the Russian world view the nominative pair *hohol* – *katsap* is a binary opposition “we – they”: we are the Russians – they are *hohly*. It is not typical for the world view of Ukrainian people.

Keywords: ethnonym, expressive ethnonym, *hohol*, *katsap*, semantics, language consciousness.

Отримано: 14.10.2015 р.

ЛІНГВІСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Лексикографічна спадщина Івана Огієнка ось уже тривалий час не перестає вражати нас своєю науковою ґрунтовністю, фаховою глибиною та широким ілюстративним діапазоном. Учений-лексикограф мав величезний досвід творення словників, адже вперше долучився до словникарства ще за часів свого навчання в Університеті святого Володимира.

Лише за життя науковця було видано десять словників у книжковій формі, більшість з яких була спрямована на унормування української мови. З-поміж них: Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію її розвитку (1908), Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи. Пособие по стилистике русской речи для учащихся и самообразования (1912, 1914), Словарь общеупотребительных иностранных слов в русском языке. Пособие для учащихся и самообразования (1912), Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения. Пособие для учащихся и самообразования (1912), Орфографический словарь. Справочная книжка по русскому языку (1914), Русское литературное ударение. Правила и словарь русского ударения: Пособие при изучении русской речи для учащихся, учащихся и самообразования (1914), Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення живої української літературної мови (1924), Український правопис зі словничком. Підручна книжка для учнів та для самоосвіти, а також для вжитку широкого громадянства (1925), Історичний словник української мови. Критико-методологічні уваги (1931), Церковний словничок (1942).

Огієнкове словництво знаходилося у полі зору таких учених, як З. Тіменик, В. Авраменко, І. Казимиrowa, М. Тимошик, О. Гривнак, А. Марушкевич, Г. Опанасюк, В. Мацько. Ґрунтовність праць учених-дослідників справедливо дозволяє називати Івана Огієнка «теоретиком і практиком лексикографічної справи» (З. Тіменик), «основоположником теоретичної і практичної історичної лінгвотермінографії української мови» (І. Казимиrowa) тощо. Однак дослідженню лінгвістичної термінології у лексикографічній спадщині вченого не було присвячено окремої праці, що й становить актуальність статті.

Мета статті – дослідити особливості презентування лінгвістичної термінології в «Етимологічно-семантичному словнику української мови» Івана Огієнка. Окреслена мета зумовила вирішення таких завдань: 1) виконати аналіз праць Івана Огієнка та визначити теоретичні засади його словникотворчої діяльності; 2) дібрати лінгвістичні терміни «Етимологічно-семантичного словника української мови»; 3) визначити особливості презентування лінгвістичної термінології латинського походження автором-укладачем та дослідити можливості її застосування у сучасному навчальному процесі вищої школи.

Зіновій Тіменик Огієнкову лексикографію порівнює із живим пульсом рідної мови, чутливим перегуком століть, квінтесенцією світогляду і свідомості народу, духовним багатством його різнобічних культурних надбань [1, 80]. Іван Огієнко вважає словник джерелом духовності і матеріальної історії, виявом національної чесноти, гідності і самопошани. Таке синтетичне осмислення словникових багатств, пише Зіновій Тіменик, диктувало укладачеві відповідну методику збирання та редагування словникового матеріалу [1, 81]. Технологія Огієнкової словникарської праці вибудовувалася на основі усних консультацій, запитів студентів, мовного рівня їх письмових творів та мовленнєвої культури. Незважаючи на тип словника, у доборі лексичного матеріалу вчений використовує давньоукраїнські тексти, фольклорні зразки, сучасну різностильову літературу [1, 81].

Іван Огієнко з великим пієтетом відносився до наукової термінології. Учений вважав, що «найкорисніша для народу наукова термінологія – своя рідномовна, на засадах своєї мови оперта... Кожний науковий термін мусить відповідати таким засадам: 1) мусить бути створений на рідномовній основі, 2) мусить найповніш віддавати вложену в нього думку, 3) не мусить викликати ще й іншого розуміння» [2, 55-56].

Лексикограф писав, що «єдність наукової термінології конче необхідна для кожного народу, бо допомагає розвитку науки й витворює корисне почуття одиниці народу... Єдність наукової термінології – це сильний двигун розвитку науки, а тим самим і культури народу...» [2, 55].

Термінологічні словники Огієнко розглядав у контексті необхідності розвитку культури наукової мови й мови літературної [3, 261]. Учений вважав, що жоден словник не може замінити собою фахового термінологічного словника.

Вершиною словникотворчої діяльності Івана Огієнка науковці називають чотиритомний «Етимологічно-семантичний словник української мови» [4; 5; 6; 7], який налічує загалом 1738 сторінок. Ця праця, на думку Миколи Тимошика [8, 369], цілком заслуговує бути поставленою в один ряд з академічними виданнями подібного типу, адже за структурою, широтою залучення лексичного матеріалу, значенням для мовознавчої науки, багаторічної драматичної рукописної й видавничої долі практично не має собі аналогів.

У цьому титанічному опусі латина продовжує свою тріумфальну ходу, адже латиномовний матеріал «Етимологічно-семантичного словника» вражає своєю різносторонньою тематикою, глибиною та повнотою його представлення. Словник, який із впевненістю можна назвати універсальним, містить цінний матеріал із правопису, акцентології, орфоєпії, синоніміки, фразеології, термінологічної лексики, ономастики, стилістики, а також подає довідкові відомості про походження слова, синонімічні варіанти, діалектологічні зразки.

Цінним лексикографічний доробок ученого є у контексті лінгвістичного терміна. Попри принципову умову Огієнка щодо творення наукового терміна на «рідномовній основі», лінгвістичний науковий термін, який за своєю природою є латино-грецьким, великий лексикограф презентує засобами мови-оригіналу. Його словникові статті, на позначення лінгвістичних понять, характеризуються деталізацією латинських словотворчих гнізд. Наприклад, абрєвіатура (*brevis* < *abbreviātura* < *abbrevitas*), акцентуа́ція (*accentus* < *accentuāre*), альтерна́ція (*alternatio* < *alternāre*), вульга́ризм (*vulgus* < *vulgāris*), контаміна́ція (*contaminatio* < *contaminātus* < *contamināre*).

Іван Огієнко виокремлює латинські словотворчі елементи, переважно префікси, у презентуванні лінгвістичних понять: акцент, -ту (*accentus: ac* (з *ad*) і *cantus*), африка́та (*affricāre: af* (з *ad*) і *fricāre*), що значно розширює горизонти для розуміння сутності терміна. Сучасні лінгвістичні словники, на жаль, не вдаються до таких подробиць конструювання терміна. Наприклад: акцент (лат. *accentus* – наголос) [9, 13], африката (від лат. *affricāta* – притерта) [9, 20].

Ті терміни, які є практично прямими відповідниками, укладач Огієнко доповнює широким синонімічним спектром: артикль, -кля (*articūlus* член, членник, суглоб, суглобчик), глосарій, -рія (лат. *glossarium* збірка, глос, словник), елізія (лат. *elisiō* відштовхування, відпад).

Аналогічні особливості представлення термінології зауважуємо і на тлі термінів, походження яких – давньогрецьке: архаїзм (*archaismós* < *archaios* < *archē*), анаграма (*anagramma: ana* та *gramma*), гіпотакса (*hypo* та *taxis*), глотологія (*glotta* та *logos*), графологія (*grapho* та *logos*), пареміологія (*paroimia* та *logos*).

У «Етимологічно-семантичному словнику» Івана Огієнка знаходимо такі лінгвістичні терміни латинського походження:

абрєвіатура (лат. *brevis*; сер. лат. *abbreviātura* скорочення, *abbrevitas*) – скорочення двох чи кількох слів, складене з початкових букв, початкових складів і ін. [4, 22];

акýт, -та (лат. *acūtus accentus* гострий наголос, від *acuēre* гострити) – рід наголосу, що стоїть не на кінці слова, зазначається в ц. сл. письмі рисою, похиленою своїм верхом направо [4, 49];

акцент, -ту (лат. *accentus* наголос, зложення: *ac* (з *ad*) при і *cantus* спів, мелодія) – наголос, звукове підвищення одного голосного в слові [4, 49];

акцентуа́ція (лат. *accentus* наголос, *accentuāre* робити наголос) – система наголосів мови [4, 49];

альтерна́ція (лат. *alternatio* від *alternāre* чергувати) – чергування звуків у словах [4, 55];

артикль, -кля (*articūlus* член, членник, суглоб, суглобчик) – граматичний член, ознака роду в деяких мовах [4, 87];

артикуля́ція (лат. *articulāre* ясно вимовляти) – наставляння чи праця мовних органів для вимови звуків якої мови [4, 88];

асиміля́ція (лат. *assimilatio* уподібнення) – уподібнення сусідніх звуків у мові [4, 94];

афікс, -ксу (лат. *affixus* прикріплений від *affigēre* прикріпляти, *figēre* прибивати) – частини слова без кореня [4, 103];

африка́та (лат. *affricāre* терти, зложення: *af* (*ad*) і *fricāre* терти) – приголосний звук, злиття проривного з африкативним, наприклад, ч – це тш, ц – це тс [4, 104];

вокабуля́рій від сер. лат. *vocabularium* – короткий словник у підручниках [4, 242];

вокалі́зм (лат. *vocalis* голосовий) – система голосових звуків мови [4, 242];

вульга́ризм (лат. *vulgus* народ, маса, товпа, *vulgāris* вульгарний, грубий, непристойний) – грубе слово чи грубий вираз неприйнятний в літературній мові [4, 253];

глосарі́й, -рія (лат. *glossarium* збірка, глос, словник) – тлумачний словник застарілих і мало-вживаних слів [4, 317];

елізі́я (лат. *elisiō* відштовхування, відпад) – відпадання в слові кінцевого голосного звука перед голосним звуком чергового слова [5, 10];

інтер'єкція від лат. *interjectio* вигук [5, 143];

контамінація (лат. *contaminatio* від *contaminātus* занечищений від *contamināre* занечистити що шляхом змішання його з чим-небудь іншим) – утворення нового слова шляхом з'єднання (чи «схрещення») частин двох інших слів, або частинки одного слова з цілістю іншого слова. Наприклад: рукопис, motel (motor hotel) [5, 260].

Лексична термінологія грецького походження у словнику представлена така:

анаграма (гр. *anagramma* переставка, зложення: *ana* пере, *gramma* буква, цебто переставка букв у слові) – переставлення слова так, що стає інше слово; читання слова з кінця до початку: куб-бук, марш-шрам. В XVII в. українські письменники писали багато анаграм [4, 61];

анаколúф (гр. *anakoluthos* непослідовний) – синтаксична або логічна непослідовність у мові; навмисне відхилення від граматичної побудови, навмисна зміна розпочатої побудови речення [4, 61];

архаїзм, -му (гр. *archaismós* від *archaios* старий, давній від *arché* початок) – застаріле або застаріле слово в мові [4, 89];

варваризм (гр. *barbarismos*) – запозичене іноземне слово, ще не зовсім освоєне в ній [4, 198];

гіпотакса (гр. *hypo* під + *taxis* розміщення) – підрядне сполучення речень [4, 276];

глотологія (гр. *glotta* мова, *logos* вчення) – мовознавство [4, 317];

граматика (гр. *grammatike*) – наука про мову, складається з трьох частин: 1) фонетика – наука про звуки мови, 2) морфологія – наука про форми (зміни слів), 3) синтаксис – наука про сполучення слів у реченні [4, 299];

графологія (гр. *grapho* пишу, *logos* вчення) – наука про характер письма [4, 300];

парадигма (гр. *paradegma* приклад, взірець) – система форм словозмінювання одного і того ж слова чи групи слів [7, 22];

пареміологія (гр. *paroimia* прислів'я, *logos* вчення) – наука про прислів'їв [7, 23].

Такі лінгвістичні терміни, виокремленні Огієнком, як акут, акцентуація, альтернація, африката, вокабулярій, глосарій, інтер'єкція, глотологія, графологія, парадигма, пареміологія не зустрічаємо у сучасному ґрунтовному виданні О. Селіванової [10].

Виконавши аналіз латинізмів у словнику, а також урахувавши особливості фахової підготовки студентства сучасних вишів України, вкрай важливою постає проблема формування та усвідомлення наукової термінологічної бази, зокрема лінгвістичної термінології, за посередництва цієї лексикографічної праці.

Лінгвістична термінологія, сформована на базі класичних мов (латинської та давньогрецької), кристалізує один із змістових складників дисципліни «Латинська мова», що вивчається на факультетах іноземної філології сучасних вишів України. Усвідомлення значення мовознавчого явища через виконання фонетичного, словотвірного та граматичного аналізу його терміна-презентанта є цінним лінгвістичним досвідом у становленні майбутніх філологів. Незнання спеціальної лінгвістичної термінології викликає у студентів-філологів суттєві труднощі у засвоєнні дисциплін філологічного циклу та негативно позначається на успішності процесу навчання.

Презентування студентству лексикографічних праць Івана Огієнка необхідно реалізовувати крізь призму їх прикладного значення – у форматі аудиторної та самостійної роботи. Укладання наукових тематичних міні-словників різних галузей знань на основі Огієнкових праць, підготовка до практичних, семінарських та лабораторних занять із використанням термінів або понять, які описує учений, стануть безцінним досвідом у формуванні предметних компетентностей, а також ключової компетентності – уміння самостійно вчитися.

Органічне включення такої навчальної одиниці як «лінгвістичний термін», інтерпретованої Іваном Огієнком, у процес вивчення латини сприяє цілісному та ґрунтовному усвідомленню лінгвістичного поняттєво-термінологічного апарату, формуванню вміння проводити тримовні зіставні термінологічні паралелі (латинська, англійська, українська мови), стимулюванню розвитку абстрактного філологічного мислення через аналіз лінгвістичного терміна за його морфемним складом, а також розвитку мовної здогадки та когнітивних умінь.

Список використаних джерел

1. Тіменик З. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Життєписно-бібліографічний нарис / З. Тіменик. – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 1997. – 229 с.
2. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. / І. Огієнко. – Факс. К. : АТ «Обереги», 1994. – 72 с.
3. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.

4. Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон ; [за ред. Ю. Мулика-Луцика] // Ін-т дослідів Волині [Ч.39]. – Вінніпег : накладом тов-ва «Волинь», 1979. – Т. 1. – 365 с.
5. Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон ; [за ред. Ю. Мулика-Луцика] // Ін-т дослідів Волині [Ч.39]. – Вінніпег : накладом тов-ва «Волинь», 1982. – Т. 2. – 399 с.
6. Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон ; [ред. і доповн. Ю. Мулика-Луцика] // Ін-т дослідів Волині [Ч.39]. – Вінніпег : накладом тов-ва «Волинь», 1988. – Т. 3. – 415 с.
7. Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон ; [за ред. Ю. Мулика-Луцика] // Ін-т дослідів Волині [Ч.39]. – Вінніпег : накладом тов-ва «Волинь», 1995. – Т. 4. – 557 с.
8. Тимошик М. «Лишуть навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження : наук. вид. / М. Тимошик. – К. : Наша культура і наука; Вінніпег : Український православний Собор Св. Покрови, 2000. – 548 с.
9. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
10. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

Анотація. У статті досліджується питання відображення лінгвістичної термінології у лексикографічних працях Івана Огієнка, зокрема в «Етимологічно-семантичному словнику української мови». Відібрано приклади лінгвістичних термінів латинського та грецького походження, проаналізовано особливості їх презентування. Розглянуто шляхи адаптації лінгвістичних презентантів, інтерпретованих ученим-лексикографом, у навчальний процес вищої школи.

Ключові слова: лексикографічна спадщина Івана Огієнка, наукова термінологія, лінгвістичний термін, латинська мова, давньогрецька мова, компетентність.

Summary. The article focuses on the subject of linguistic terminology reflected in the lexicographical works of Ivan Ohienko, in particular “Etymological-semantic dictionary of the Ukrainian language.” The samples of linguistic terms of Latin (abbreviation, accent, article, articulation, assimilation, affix, affricate, vocabulary, vocalism, elision, contamination etc.) and Greek origin (anagram, anacoluthon, archaic, barbarisms, hypotaxis, grammar, morphology, paradigm, paremiolohiya etc.) were selected. The peculiarities of their presentation were analyzed: Ivan Ohienko gives the detailed word-building structure of terms, sets apart prefixes, supplements the translation of the term by the wide range of synonyms.

Linguistic terminology, formed on the basis of classical languages, crystallizes one of the semantic components of Latin as a subject. Organic inclusion of such educational unit as “linguistic term”, interpreted by Ivan Ohienko, in the study of Latin promotes understanding of linguistic terminology, the formation of the ability to do trilingual comparable terminology parallels (Latin, English, Ukrainian), stimulates the development of abstract thinking of Philology majors through linguistic analysis of the term for its morphemic structure, developments language guess and cognitive skills. The ways of adapting the linguistic presenters, interpreted by the scientist and lexicographer, in the educational process of higher education were considered.

Key words: lexicographical heritage of Ivan Ohienko, scientific terminology, linguistic term, Latin and Greek, competence.

Отримано: 10.10.2015 р.

СТРУКТУРА МІФОЛОГІЧНОГО ЕТНОКОДУ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ)

Традиційні для українського мовознавства дослідження фразеології у взаємозв'язку з культурою народу (див. праці Л. Скрипник, Ф. Медведєва, В. Ужченка, А. Івченка, В. Жайворонка, М. Жуйкової, Л. Савченко та багатьох інших учених) не втрачають актуальності сьогодні. Одним із джерел культурної інтерпретації явищ дійсності та їх відображення у мові є міфологічні світоглядні уявлення народу. Деякі аспекти кодування міфологічного змісту в лексиці та фразеології української мови проаналізовано в наукових студіях В. Ужченка, А. Івченка, В. Гуторова, Н. Хобзей, Г. Кузь, О. Майбороди, В. Жайворонка, Н. Тяпкіної, Я. Івченко, Л. Савченко, Д. Якимович-Чапран та ін., однак не здійснено цілісного дослідження репрезентації міфологічного етнокоду культури в українській фразеології. Вивчаючи фразеологію в системі кодів культури, дослідники, зокрема Г. Багаутдінова, Т. Леонтєва, Л. Савченко збережені у фразеологічних одиницях (далі – ФО) первісні релігійні уявлення народу відносять до міфологічного коду (або етнокоду)¹ культури, при цьому по-різному визначаючи його межі. Метою запропонованої розвідки є репрезентація структури міфологічного етнокоду культури та окреслення меж його поширення на матеріалі української фразеології, мотивованої слов'янською міфологією.

Виокремлення міфологічного етнокоду культури в системі кодів культури характеризується складністю. Так, Г. Багаутдінова [1] під міфологічним кодом культури розуміє збережені в образах ФО релігійні уявлення, уявлення про казкових героїв, проте не зараховує до них уявлення про демонічних істот. Можливі образи міфічних істот дослідниця вважає належними до біоморфного коду, як В. Красних [9] і О. Селіванова [12]. Т. Леонтєва [10] уявлення про міфічних істот (окрім героїв казок) відносить до міфологічного коду культури.

Демонологічні сутності міфологічного характеру та їх атрибути М. Ковшова та Б. Гудков розглядають у структурі духовно- або релігійно-антропоморфного коду культури [6, 99]. Л. Щербачук [13] релігійно-артефактний і духовно- або релігійно-антропоморфний коди (у трактуванні названих вище вчених) об'єднує в християнський код, отже, образи демонічних істот розглядає в контексті християнського коду культури.

У класифікації Л. Савченко міфологічний етнокод культури „репрезентує сукупність образів архаїчних первісних релігійних уявлень людини, які постають із загальних положень, що покладені в основу теоретичної міфології і слугують своєрідним транслятором світоглядних уявлень людини” [11, 152].

У нашому розумінні **міфологічний етнокод культури** – це сукупність образів первісних світоглядних уявлень певного етносу. Погоджуємося з Л. Савченко [11, 152] і вважаємо, що у фразеології міфологічний етнокод культури корелює з образною основою первинного словосполучення фразеологічної одиниці, сформованого під впливом міфологічного мислення, проте, на наш погляд, може виявлятися не тільки через образ, але й через семантику та компоненти фразеологічних одиниць.

У структурі міфологічного етнокоду культури виокремлюємо центральну частину (ядро), де міфологічну мотивацію фразеологічної одиниці можна простежити експліцитно (через компонентний склад), і периферію, де міфологічна мотивація, зазвичай, виражена імпліцитно або за допомогою системи позначень інших кодів культури², тобто відбуваються міжкодові переходи. Термін **міжкодовий перехід** визначаємо як репрезентацію знаків одного коду культури знаками іншого, що виражається в образах, компонентному складі, семантиці фразеологізмів.

Ядро міфологічного етнокоду культури складають уявлення про слов'янських богів, демонологічних та напівдемонологічних істот. В українській фразеології закодовано властиве для язичництва розуміння бога як персоніфікованої надприродної чи абстрактної сили, напр.: *Бог [його (їх, тебе)] знає* (ФСУМ, 36), східнословобожанське, степове *ставити (корчити, удавати) [з себе] дерев'яного Бога*; (ФСССГД, 66), закарпатське *видає себе за божка* (Чор., 63); елементи двовір'я, порівн.: *ніяким богом не допросишся* (Ном., 231; Гр., I 60; Чор., 66), *як до пенька богу молилась* (ССНП, 112) та архаїчні уявлення про язичницьких богів, які уособлювали природні сили, виконували основні релігійно-міфологічні функції, напр.: *най в тебе перун стріліт!* (Фр., II 513), *Велесова борода* [7, 68], *Троянове свято* [4, 188], *щоб тебе Чорний бог убив!* (Ном., 193; Фр. III 319), лемківське *за старого бога* (ФСЛГ, 28) тощо.

Народна демонологія українців у фразеології репрезентована сукупністю уявлень про духів природи, напр.: східнословобожанське, степове *земляний позвав (покликав)* (ФСССГД, 220), *Шубін товчеться* (ФСССГД, 543), *стати водяним* (ФСССГД, 110), західнополіське *коса як в русал-*

ки (Мац., 111), *блуд ми сі вчепив* (Фр., I 61) тощо; духів дому: південно-західне *хованцьи має, що гроший доносить* (Фр., III 275), східнословобожанське, степове *домовий не любе кого* (ФСССГД, 179); про демонічних істот, що завдавали шкоди, напр.: *зlidні осили* (Гр., II 158), *нужда б тя побилала!* (Ном., 190; Фр., II 459), *біда здобає, кулаками бьєця* (Ном., 132), *лихо обсіло (посіло)* (ФСУМ, 428), *нехай тебе мара бере (візьме)* (ФСУМ, 464), бойківське *манія якась мене сі вчепила* (Фр., II 377) тощо; про демонів призначення, напр., *на лобі (на чолі) написано у кого* (СФУМ, 424); узагальненим образом усієї нечистої сили уособленим в постаті чорта (біса, дідька), напр.: *чорт чорний, а біс рябенький* (Ном., 46), *де ліс, там біс* (ПП-3, 284), *в старім п'єцу дитько палит* (Фр., III 168) тощо; анімізацією хвороб, напр.: *чума б забрала* (ФСУМ, 958), південно-західне *била би тобов пропасниці!* (Фр., II 601), лемківське *же бы тя гостець покрутил* (ФСЛГ, 65), східнословобожанське, степове *напав правець на кого* (ФСССГД, 405) тощо; фольклорними образами демонічних істот, напр.: *Баба Яга – косяна (костяна, жилина, стрижена) нога* (Ном., 47), західнополіське *кощей безсмертний* (Мац., 113), середньополіське *злий як Змії Горинич* (Добр., 36).

Напівдемонологія відображена в українській фразеології через кодування уявлень про відьму, її надприродні можливості, напр.: *красива як відьма з Лисої гори* (СШП, 23), поліське *відьма хвостата* (Мац., 45), *літає як відьма на мітлі* (Добр., 130), волинське *відьма масло колотить (б'є)* (СВФ, 31); упиря, особливості його життєдіяльності, порівн.: *почервонів як упир* (Фр., III 305), волинське *кров виссе і дирочки не зробить* (СВФ, 30); вовкулаку, напр.: західнополіське *зарости як вовкулака* (Мац., 48), *злий як вовкулака* (Мац., 48).

На периферії міфологічного етнокоду культури репрезентація міфологічних уявлень в українській фразеології відбувається через міжкодові переходи. Терміном *міжкодовий перехід* окреслюємо дифузну зону, де умовно визначені межі кодів культури взаємопроникають. Периферію міфологічного етнокоду культури характеризує поєднання міфологічних і християнських уявлень (зокрема про нечисту силу, душу); міфологічні уявлення про анімізацію сил та явищ природи; міфологічне трактування відрізків часу, простору; елементи міфологічних уявлень, закріплені у культурі за представниками тваринного, рослинного світу, предметами тощо.

Серед можливих міжкодових переходів на периферії міфологічного етнокоду виокремлюємо такі: **міфологічно-християнський**, що характеризується поєднанням міфологічних і християнських уявлень, зокрема про нечисту силу, напр.: *боїться як дідько хреста* (СШП, 47), *Бог дав, дідько взяв* (Фр., I 67); волинське *і Богу і чорту молитися* (СВФ, 100), середньополіське *ярчать як чорти в пеклі* (Добр., 143) тощо; про душу, напр.: *душа до него спати ходить* (Ном., 392), *душа рогата – тяжко сконати* (Ном., 371), *душа вилітає / вилетіла з тіла* (СФУМ, 226) тощо; **міфологічно-природний**, пов'язаний з інтерпретацією процесу анімізації явищ природи, напр.: *сонце би тя побилало!* (Ном., 190; Фр., III, 149), *щоб тебе сира земля пожерла!* (Ном., 194), *взяла вода* (СФУМ, 120), волинське *вогонь його знає* (СВФ, 34), *вітер має* (Гр., I 241), *щоб грім побив (прибив, убив)* (СФУМ, 170), *ти так просиш, як мороза кличуть обідать (на кутю)* (Ном., 246); **міфологічно-темпоральний**, який поєднує в собі міфологічні уявлення та позначення часу, напр.: *лиха година несе* (СФУМ, 152); *про (на) чорний день* (СФУМ, 191; Мац., 29), лемківське *у нещасливу годину ся народити* (ФСЛГ, 154), бойківське *бодай тя свята неділенька скарала!* (Фр., II 441) тощо; **міфологічно-просторовий**, що корелює з міфологічними уявленнями та знаками просторового коду, напр.: *білий світ* (СФУМ, 632), *переставитися (переступити) на той світ* (СФУМ, 498), лемківське *піти (пуйти) на другий світ* (ФСЛГ, 176); **міфологічно-зооморфний**, співвідносний з міфологічними уявленнями, закодованими за допомогою зооморфної метафори, напр.: *червоний (вогняний) півень* (ФСУМ, 629); **міфологічно-рослинний**, який репрезентує міфологічні уявлення у взаємодії зі знаками рослинного коду, напр.: *до осикового кілка* (СФУМ, 295), *той би на терновім огні не горів* (Фр., I 419); **міфологічно-предметний**, пов'язаний з інтерпретацією міфологічних уявлень за допомогою знаків предметного коду, напр.: *лишня пічка в хаті* (Ном., 281), *громова стрілка* (Гр., I 330); **міфологічно-акціональний**, що репрезентує сценарій певних дій, мотивованих елементами міфологічного світогляду, напр.: *забити клин у голову (у тім'я)* (СФУМ, 238), лемківське *на чолі написано* (ФСЛГ, 153) тощо.

Периферійні явища у структурі міфологічного етнокоду культури зумовлені, з одного боку, умовністю меж між кодами, а з іншого – специфікою закодованої у ФО культурної інформації. Міфологія як форма світогляду значно вплинула на сприйняття позамовної дійсності і відобразилася певною мірою в усіх аспектах життя людини. Відповідно, міфологічні смисли закріпилися за знаками не тільки міфологічного, але й інших кодів культури, напр., зооморфного, рослинного, предметного тощо. У зв'язку з цим на периферії міфологічного етнокоду культури розглядаємо реалізацію в українській фразеології міфологічно-зооморфного, міфологічно-рослинного, міфологічно-предметного, міфологічно-акціонального міжкодових переходів, якщо міфологічне підґрунтя виникнення досліджуваних одиниць пов'язане з уявленнями про богів, демонологічних і напівдемонологічних істот. У протилежному випадку вважаємо, що важлива для культури

інформація міфологічного характеру концентрується в знаках зооморфного, рослинного, предметного, акціонального кодів культури і її потрібно в перспективі аналізувати, досліджуючи репрезентацію в українській фразеології зооморфного, рослинного, предметного, акціонального кодів культури.

Отже, дослідження міфологічного етнокоду культури з урахуванням периферійних явищ дає можливість детальніше описати фразеологічний матеріал і представити різноаспектні вияви міфологічного світогляду українців у фразеології. Виокремлення центральної і периферійної частин у структурі міфологічного етнокоду культури унаочнює тезу про взаємопроникні межі кодів у просторі культури. Окреслене нами розуміння міфологічного етнокоду культури і меж його поширення дає змогу охопити всі можливі варіанти реалізації міфологічного змісту в українській фразеології.

Примітки

- ¹ Термін **код культури** в сучасному мовознавстві визначають як вторинну систему знаків, яка різними способами і засобами кодує ціннісний для лінгвоспільноти зміст [порівн. 6, 9; 3, 74; 11, 62]. **Етнокод культури**, за визначенням Л. Савченко, складають етноелементи духовної культури (міфи, обряди, вірування, звичаї тощо) [див. 11, 86]. У нашому розумінні **етнокод культури** – це сукупність знаків різного походження і закріплені за ними вторинні значення, мотивовані етнокультурою. Частина *етно-* вказує на те, що вторинні значення, закріплені за знаками, мотивовані народною культурою. Доцільність використання терміна **міфологічний етнокод культури**, а не **міфологічний код культури**, мотивуємо тим, що міфологічні уявлення про світобудову і місце людини в ній – складники духовної народної культури українців.
- ² Відомо, що членування культурної інформації, збереженої у ФО, за допомогою тематичних кодів культури певною мірою умовне. Дослідження фразеологічного матеріалу в системі кодів культури дали можливість ученим стверджувати, що встановити чіткі межі між кодами культури неможливо, оскільки вони взаємопроникні [див. 9, 234; 12, 220–221; 5, 50; 11, 71], а також розглядати *міжкодові метафоричні переходи* [12], *моделі поєднання кодів культури* [12; 11] чи *моделі зчеплення кодів культури* [2], *кореляцію кодів культури* [14] або *співіснування кодів культури* [8] у ФО. Під названими термінами вчені розуміють або співвіднесеність між компонентами ФО і кодами культури, що дає можливість виокремлювати моделі поєднання кодів культури в компонентному складі ФО, або „представлення однієї кодової системи позначень знаками іншої” [12, 221], що реалізується через кореляцію компонентного складу та семантики ФО [порівн. 9; 12; 11].

Список використаних джерел

1. Багаутдинова Г. А. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты [Текст] : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / Г. А. Багаутдинова. – Казань, 2007. – 45 с.
2. Батсурэн Р. Отображение универсальных и этноспецифических черт языковой картины мира в фразеологических фондах английского, русского и монгольского языков: на материале фразеологизмов-соматизмов и зоонимов [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Р. Батсурэн. – Саратов, 2010. – 20 с.
3. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації [Текст] / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
4. Войтович В. Українська міфологія [Текст] / В. Войтович. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
5. Галинська О. М. Природний код культури в українських і англійських інтертекстуальних фразеологізмах [Текст] / О. М. Галинська // Філологічні трактати. – 2011. – Т. 3. – № 2. – С. 45–51.
6. Гудков Д. Б. Телесный код русской культуры [Текст] : материалы к словарю / Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова. – М. : Гнозис, 2007. – 288 с.
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури [Текст] : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
8. Ковалюк Ю. В. Культурні коди в ідіоматиці (на матеріалі британських ідіом) [Електронний ресурс] / Ю. В. Ковалюк. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer36/731.pdf>
9. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология [Текст] : курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
10. Леонтьева Т. В. Интеллект человека в зеркале русского языка [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Т. В. Леонтьева. – Екатеринбург, 2003. – 24 с.
11. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти [Текст] / Л. В. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.

12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Щербачук Л. Ф. Концептуалізація християнського коду культури у фразеологічному просторі: сакральність і десакралізація [Текст] / Л. Ф. Щербачук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Симферополь : Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2012. – Т. 25 (64). – № 4. – Ч. 2. Серия : Филология. Социальные коммуникации. – С. 496–501.
14. Щербачук Л. Ф. Харчовий код культури в контексті української фразеології [Текст] / Л. Ф. Щербачук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Симферополь : Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2014. – Т. 27 (66). – № 1. – Ч. 1. Серия : Филология. Социальные коммуникации. – С. 134–138.

Список скорочень використаних джерел

- Гр. – Грінченко Б. Д. Словарь української мови [Текст] : у 4 тт. / Б. Д. Грінченко ; упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
- Добр. – Добролюбова Г. М. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій [Текст] / Г. М. Добролюбова. – Житомир : Волинь, 2003. – 160 с.
- Мац. – Мацюк З. Що сільце, то нове слівце [Текст] : словник фразеологізмів Західного Полісся / З. Мацюк. – Луцьк : Захарчук В., 2013. – 473 с.
- Ном. – Українські приказки, прислів'я і таке інше [Текст] / уклад. М. Номис ; упоряд., прим. та вступна ст. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
- ПП-З – Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми [Текст] / АН УРСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського ; [упоряд. М. М. Пазяк ; відп. ред. С. В. Мишанич]. – К. : Наук. думка, 1991. – 440 с.
- ССНП – Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь [Текст] / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Харків : Основа, 1993. – 176 с.
- СВФ – Кірілкова Н. Словник волинських фразеологізмів [Текст] / Н. Кірілкова. – Рівне ; Острогоз : Вид-во Нац. ун-ту „Остроз. акад.”, 2013. – 192 с.
- СФУМ – Словник фразеологізмів української мови [Текст] / укладачі : В. М. Білоноженко [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.
- Фр. – Галицько-руські народні приповідки [Текст] / зібрав, упоряд. і пояснив др. Іван Франко. – Львів : Наук. т-во ім. Шевченка, 1901–1910. – Т. 1–3.
- ФСЛГ – Ступінська Г. Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок [Текст] / Г. Ф. Ступінська, Я. В. Битківська. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 472 с.
- ФСССГД – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Вид. 6-е, доповн. й переробл. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 552 с.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови [Текст] : у 2 кн. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с. ; Кн. 2. – 984 с.
- Чор. – Чорі Ю. Без Бога ані до порога (Закарпатські народні прислів'я, приказки, привітання та побажання) [Текст] / Ю. Чорі. – Мукачево : Елара, 2000. – 95 с.

Анотація. У статті проаналізовано особливості репрезентації міфологічного етнокоду культури у фразеології української мови; уточнено структуру міфологічного етнокоду культури через виокремлення центральної та периферійної частин; розглянуто реалізацію міжкодівих переходів на периферії міфологічного етнокоду культури.

Ключові слова: код культури, етнокод культури, міфологічний етнокод культури, міжкодівий перехід, фразеологія, фразеологічна одиниця.

Summary. The article is dedicated to the description of the features of representation of a mythological ethnocode of culture in Ukrainian phraseology. Special attention is dedicated to the definition of key term of the research: the mythological ethnocode of culture, intercode transition. The article specifies the structure of the mythological ethnocode of culture owing to the distinction of the central (ideas of Slavic gods, demonological and half-demonological beings) and peripheral (a combination of mythological and Christian ideas, the concept of animism of natural forces and phenomena, mythological interpretation of time periods, space, etc.) parts.

Periphery of the mythological ethnocode of culture in Ukrainian phraseology is represented by intercode transitions, whose appearance is caused by the change of the ideological paradigm and the demythologization of ideas. The mythological-Christian intercode transition characterizes the symbiosis of primitive mythological and Christian ideas, especially of evil spirits, as well as soul and its origin.

The mythological-natural intercode transition is represented through the inspiration of nature with elements of deification of heavenly bodies, natural elements and atmospheric conditions. The peculiarity of representation of the mythological-temporal intercode transition in phraseological units, reflecting the idea of time, is the realization of the opposition "good / bad (evil)", assigning time periods with the attributes peculiar for demonological beings, personification of days of the week. The mythological-spatial intercode transition is represented in phraseology through comparison "this / other world".

Keywords: code of culture, ethnocode of culture, mythological ethnocode of culture, intercode transition, phraseology, phraseological unit.

Отримано: 14.11.2015 р.

УДК 811.161.2+398

Шуляк С.А.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ЗАМОВЛЯННЯ: ОСОБЛИВОСТІ СИМВОЛІЧНИХ ДІАНЬ

Розвиток сучасної лінгвістичної науки характеризується посиленням уваги дослідників на вивченні етномовної символіки текстів українського фольклору. Мова українських народних замовлянь має не тільки риси, спільні з мовою фольклорних текстів іншої тематики, а й специфічні саме для цього типу текстів особливості. Значної уваги потребують дослідження символічних діань в українських замовних текстах, що висвітлюють особливості деталізації кожного образу у світобаченні стародавніх українців через специфіку вербалізації тих або тих аспектів розглядаєних образів.

М.К. Дмитренко у монографії «Символи українського фольклору» звертає увагу на те, що символіка людства не виникла загалом, а формувалась разом із людиною, її психікою, мовою, магією, ритуалами, обрядами, звичаями, віруваннями, усною творчістю за умов духовно-практичного освоєння світу спочатку на родоплемінному рівні, а згодом на рівні етносу, народу [2, 83-84].

М.О. Новикова зазначає, що стародавня людина бачить світ, у якому ніщо не зникає і не з'являється: в космічному масштабі все лише перебуває безначально і безконечно; «з'являтися» і «зникати» воно здатне лише на певній ділянці світобудови, в полі зору даної людини (або людей); ніщо не діє: все лише присутнє (як сутнісна характеристика) разом із самим суб'єктом, заховане в ньому; діяння «приходить і відходить» зі своїм носієм, а не навпаки: не носій-суб'єкт «приходить і відходить» через діяння [3, 291].

Значна увага приділяється визначенню «користі – шкоди», адже «шкода» не може бути знищена до кінця: її можна лише вигнати, виселити в потойбіччя-інобуття, або відсунути якнайдалі, або «витягти» з людини та її мікрокосмосу; проте так само незнищенна і «користь»; оскільки ж і чіткої опозиції «користі – шкоди», а тим більше «добра – зла» серед суб'єктів замовлянь іще немає, правильніше говорити про благодійне або шкідливе групування, про сполучуваність предметів світу замовлянь: «збільшення буття» – це збільшення їхньої «доброї» сполучуваності, «зменшення буття» – це збільшення сполучуваності «лихої» [3, 291].

Метою статті є дослідження символічних діань у текстах українських народних замовлянь.

Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: визначити домінуючі лексеми на позначення символічних діань у текстах українських замовлянь; розглянути групи на позначення символічних діань: переміщення суб'єкта у просторі, дія на суб'єкт у просторі; проаналізувати мовні засоби вираження досліджуваних лексем; описати класифікацію символічних діань в українських замовних текстах.

У текстах українських замовлянь переважають такі групи значень на вираження символічних діань: переміщення суб'єкта у просторі та дія на суб'єкт у просторі.

Переміщуючись у просторі, персонаж замовлянь їде: *Кузьма й Дем'ян, Божий коваль, / поїхали рути сіять. / Рута не зійшла / Посілись і порубались. / (Ім'я) у народженого кров не пішла* [1, 76]; *Їхав Ісус Христос на сивому коні. Посіяв він рожу, поставив сторожу. Щоб тая рожка не зійшла, щоб цяя кров не пішла* [1, 84]; *їде: Богородиця-діва йшла, меч несла* [1, 42]; *Через річку бистру і через кладку хистку йшло три матінки, три п'ятінки (п'ятниці)* [1, 30]; *біжить: Бігло три річки: одна водяна, друга смоляна, третя кривава* [1, 95]; *Не йду я лісом, а чистим полем. Наперед мене біжить заєць: «Сірий зайцю! Де твої зуби? Візьми мої, а дай свої!»* [1, 125]; *Біг пес через овес, / Пропає вогник увесь. / Побив, потоптає, / Щоб цей вогник пропає* [1, 171]; *летить: Прилетіла змія, хоче з'їсти сокола* [1, 53]; *Летіла ворона через море, / ключі загу-*

била [1, 78]; *Летів переліт через попів двір та сів на воротах в червоних чоботях* [1, 96]; *Летів чорний ворон, пустив каплю на морі* [1, 162]; *пливе: По синьому морю корабель пливе* [1, 104].

Часто переміщення відбувається у наказовій або прохальній формах, наприклад: *Йди собі, де собаки не брешуть, де півні не співають, кури не ходять, і християнського голосу не чути* [1, 67]; *Сину мій, Самсоне, побіжи, возьми залізную шину та розпечи і розжени тіх 77 трясовиць, нехай вони тіла не труждають, костей не ламають, кров не морять* [1, 68]. Також зустрічаємо тексти, у яких переміщення заперечується, як-от: *Стій, кров, зупинись, не йди, / Бо тобі так буде, як тій молодиці, / що в неділю до обіда хліб пекла* [1, 80].

До цієї ж групи входить «нульове» переміщення [3, 286], наприклад, суб'єкт замовлянь *стоїть: На морі стоїть дуб, а на дубі сидить сокіл* [1, 53]; *Під дубом Маврійським / Стояли святії архангели – / Гавриїл, Уріїл і Суріїл* [1, 65]; *сидить: Є левада, а на тій леваді – верба, а під тією вербою сидить дівка розплетена, а в тієї дівки одне око вогненне, а друге водяне* [1, 12]; *На морі престол стоїть, а за ім Матір Божа сидить, книги читає* [1, 50]; *лежить: На черном морі лежить камінь, а на камені гадина. Хто тую гадину ізрушить, той мене спокусить* [1, 63].

Повна відсутність словесного вираженого діяння рівнозначна найширшому поняттю «міститися», «перебуває» [3, 286], як-от: *Місяць на небі, заїц у дебри, а струг у воді, та й як ті три брате зайдут си на тайну вечеру, та аби тогди ни мав моци переполох мине находити* [1, 39]; *Місяць на небі, камінь у морі, а мертвець у гробі* [1, 124]; *У моря калина, під калиною дівчина, вона не знала ні шити, ні прясти, ні золотом гаптувати* [1, 59]; *Камінь у морі, дуб у діброві* [1, 122]; – *Місяцю молодиче, ти на небі, дикий кабан у лузі, камінь у морі* [1, 128].

Герої замовлянь іншої групи (дія на суб'єкт у просторі) «запрошуються», наближаються до суб'єкта, який замовляється (включаючи самого виконавця замовляння або його клієнта) [3, 286], наприклад: *«Чого ти, лютий зміє, ревеи?» – «Бо нема мені чим моїх діток годувати»*. – *«Йди ти, лютий зміє, до (...) в двір, візьми від раба Божого (...) молотвованого, хрещеного, миром мурованого люту кров і будеш мати чим діток своїх годувати»* [1, 108]; *Всі святі святочки, всі річні празнички, прийдіть мені на поміч, а рабі Божій (...) на поратунок, замовляти мені, зашіптувати мені поруху* [1, 109]; *Місяце Владимире, прийди до мене зуби замовляти* [1, 122]. Зазначимо, що образ місяця є частотним у текстах українських замовлянь, адже «місяць як символ українського фольклору світить своїм срібним саявом кожному, як і сонце» [3, 112] і вживається у замовляннях зубного болю. Подібні звертання переважають у спонукально-бажальних і бажальних конструкціях. Герої цієї ж групи також «виганяються» або відсуваються від персонажа замовлянь [3, 286], як-от: *Рожонько паняночко! Уже ти білого тіла накрушила, жовтої кості наламала, червоної крові напила, синіх жил насала. Йди собі дуби крутити, на степи, очерета і різні дороги! Вийди із раба Божого, хрещеного, іменованого, а ви, всі святі, допоможіть мені* [1, 159].

Варіантом дії на суб'єкт у просторі є такий: персонажі замовлянь збираються з різних місць разом або розводяться врзнобіч (що зображується як можливе й бажане – або як неможливе й небажане: в «нездійсненних завданнях») [3, 286], наприклад: *Звір у полі, риба в морі, гробак у землі. Оце їх три брати як зйдуться всі до міста, будуть їсти, пити, до місяця говорити, тоді в народженій, молитвеній (ім'я) будуть зуби боліти* [1, 122].

У текстах замовлянь і магічній практиці повсюдно поширені дії за аналогією; вони видаються безмежно різноманітними: знищення і примноження, поділ і злиття, «віднімання» і «додавання», «бойові» та «замирні» операції і т. д. [3, 287], як-от у замовлянні від чорної болісті: *Зробив ти на два, а я відробляю на три, відробив на три, а я відробляю на чотири, відробив на п'ять, а я відробляю на шість, відробляю на сім, відробляю після на вісім і на дев'ять від його двора, від його худоби, за нього самого* [1, 143].

Це справедливо також і для групи «неможливих діянь», яка утворює особливий антисвіт замовлянь: світ найповнішої неузгодженості, несумісності суб'єктів та їхніх якостей (атрибутів), суб'єктів та об'єктів їхньої дії, суб'єктів та їхніх діянь; перед нами світ абсолютної – навіть не алогічності, а позалогічності: «інша галактика» світу замовлянь [3, 287]. Це твердження підтверджується замовлянням від чорної болісті: *Стрітєння зустрічається, а раб Божий (...) причащається. Там весілля відбувається, Адам жениться, бере Єву-дівку собі за жінку. Там музики грають, дівки гуляють і тебе чорного виглядають. Йди до них на весілля, як вони тебе приймають, то йди утопись, а від мене відчепись. Цьому слову моєму кінець. Амінь* [1, 143].

Однак прагматично – «безумні», нездійсненні завдання, співвіднесені з цим «безумним» антисвітом, означають вигнання когось або чогось шкідливого зі світу «нормального»; а вигнання – це, сказати б, модалізована відсутність: відсутність негативного суб'єкта, але не констатована як факт, а висловлювана як побажання, прохання, наказ, як зображення за аналогією [3, 287], як-от: *Я ж тебе ізсилаю на очерета, на болота, де люди не ходять, де людське око не заходить, де собаки не гавкають, де гуси не гелгають* [1, 163].

Таким чином, з погляду структурного антисвіт замовлянь – це цілісний «простір навпаки»; проте, з погляду практичного, утилітарного, для замовлянь має значення не те, що подібний антисвіт є, а те, що його немає – в упорядкованому космосі; відсилення хвороб, уроків, нещастя у той простір тягне за собою їхню анігіляцію в цьому просторі: призводить їх до «небуття» тут, нині, для нас [3, 288], наприклад у замовлянні гістцю: *Я тобі дам віз без коліс, і ще ти найму перевізника, аби ти за води перевіз. Йди за чорне море, за чорна колесище, там тебе ожидають і там тобі золоті погари наливають. Там чорне колесище і чорне дітинище, а там маєш місточко* [1, 149]; або пристріту: *Йди собі на очерета, на болота, туди, де люди не ходять, собаки не брешуть, кури не співають* [1, 47]; *Нехай іде собі на ниці лози, / на бистрі води, / на круті береги, / на жовтіє піски, / на солодке медки, / там йому пити-гуляти, / всі розкоші мати, (Парасці) пристріту не мати. / Я словом, Господь із помоцу* [1, 51].

Протиставлення «буття – небуття» і є, по суті, єдині істинні, бо максимально узагальнені й універсальні діяння (предикати) замовлянь [3, 288], як-от: *Я ж тебе відмовляю, я ж тебе визиваю; тут тобі не бувати, тут тобі не розкошувати, жовтої кості не ламати, червоної крові не в'ялити, білого тіла не сушити* [1, 143]; *Там вам жити, і гуляти, і розкоші мати, а хрещеной, порожденій спокій дати* [1, 64].

Кожна особа в замовляннях «буттєва»: більшою чи меншою, ближчою чи дальшою, бажаною чи небажаною, узгоджуваною чи не узгоджуваною з іншими мірою; сущий і несущий – такі найширші визначення всякої дійової особи замовлянь [3, 288]: *«Де ти ходила, святая пречистая?» – «Я ходила по степах, по морях, по всяких садах і по всяких цвітах». – «Що ти робила, святая пречистая?» – «Пісок брала, траву рвала, од усяких болезней я зеля пускала. Я ще поїду на синє море. На синім морі білий камінь, на камені білий баран. Білого барана я руно брала, ідучи джерела затикала, к рабі Божій (ім'я) розсавляла, і кропивою болячку ізганяла. Час добрий їй посилає, час добрий і пору легкую їй посилає, їй опух ізогнать»* [1, 170].

У граничній перспективі «не бути» чому-небудь або кому-небудь у всесвіті замовлянь неможливо [3, 288]. Можна лише «бути» більше чи менше, ближче або далі, активніше чи пасивніше, в «нашому» або «не нашому» просторі [3, 289], наприклад: *Бешикга гнила, / Бешикга пухка, / Бешикга з ружі, / Бешикга з марена, / Бешикга з лихим часом, / Бешикга замочена, / Запоганена! / Тут їй не горіти, / Не боліти, / Не лупати, / Не скіпати, – / Але так знідіти, / Як нидіє віск на возні, / Піна на воді, / Роса на траві, / Дим се розходе!* [1, 165].

Класифікація символічних діянь у замовляннях не може здійснюватись за принципом словника, а можлива лише у вигляді шкали: поступового наростання та убуння наявності [3, 289], як-от: наявність та відсутність.

Наявність характеризується присутністю образів на позначення християнських святих, наприклад: *Стань, Господи, на помоги хрещеному породженому дитяті іменного зуба виговоряти* [1, 213]; *Я відмовляю на воду, на вогонь, і ножем тебе затиною, і всіх святих на поміч ззиваю. Святий Миколає, святий Йосиле, святий Зосиме! Станьте, отче, до помочи, дихніть своїм святим духом, допоможіть мені відмовити, вимовити, визволити пристріт* [1, 46]; наближення образу, як-от: *Вовчок, вовчок, / виліз на драбину, / вийми в (Галі) з ока порошину. / Як не виймеш, сам загинеш* [1, 215]; присутність частини замість цілого: *Икавка, икавка, / неси свою душу / на колючу грушу* [1, 183]; присутність у майбутньому; варіант: прикликання, прохання, моління, висловлення певності, інші форми «бажаного як дійсного» [3, 289]: *Добри вечір вам, плаксивиці! Просять вас крякавки на вечорниці. Йдіть собі, де люди не ходять, де вітер не віє, де сонце не гріє, на ліса-лісниці, там ваші сестриці, там вам бувати, лісом ламати, плаксивицями не брати* [1, 191]. Подібні тексти часто містять формулу звертання.

Відсутність характеризується дієсловами на позначення роздроблення, розділення: *Розійдися, розтечися, як вітер у полі, як хвиля по воді* [1, 173]; у замовлянні хвороби під назвою «жовни»: *Мав жовнар / Дев'ять синів, / Мала жовнарка / Дев'ять доньок; / Сваталисе, / Браталисе; / Містилисе... / Не помістилисе... / Розійшлисе, / Розтеклисье, / Як се жовнарєві сини / Розійшли, розтекли – / Їх тут не видати, / Їх тут не слухати: / Так аби се від Божого / Хрещеного, / Молитвенного (ім'ярек) / Жовна розійшли, / Розтекли!* [1, 155]; наявністю лексем, що визначають кумулятивні ланцюжки, наприклад, від десяти до одного, як-от у замовляннях на кохання: – *Терлич, терлич! Десятьох приклич, а з десятьох дев'ятьох, а з дев'ятьох восьмерьох, а з восьмерьох семерьох, а з семерьох шестерьох, а з шестирьох – п'ятерьох, а з п'ятерьох чотирьох, а з чотирьох трьох, а з трьох двох, а з двох одного та доброго* [1, 230]; відсутність, яка видається як бажана: *Волосний-волосниче! На своє місце Бог тебе кличе, на нове містечко, на золоте крісечко, тут тобі не стояти, жовтої кості не ламати, червоної крові не пити, білого тіла не сушити* [1, 173]; *Тут тобі не гуляти, тут тобі не бувати, червоної крові не смоктати, жовтого тіла не в'ялити, білої кості не ломити* [1, 303]; віддаленням, яке спричинене вигнанням, як-от у замовлянні лишаю: – *Слизни, пропади, де взялося – туди йди!* [1, 174]; повторенням однакових лексем: *Виходь-*

те, страхи, / Виходьте, ляки! / Виходьте, переляки. / Виходьте, навії! / Виходь, злий дух! [1, 18]; відсутністю на конкретний момент, наприклад: *Лишаю, лишаю, я тебе з гноєм змішаю, свині розриють, кури розклюють, сонечко пригріє, вітер повіє, а ти засохнеш* [1, 175].

У текстах українських замовлянь дійові особи також шийють (киян-море і рану), наприклад: *Шила Божа Мати киян-море / золотою голкою, шовковою ниткою, / у раби Божої (...) рану зашила, / кров замовляла. / Рану зашила і кров зупинила* [1, 92]; рубають (лози), саджають (рожу), як-от: *Йшли ліки через три ріки і лози рубали, і рожу саджали, вона не прийнялась і кров унялась* [1, 193].

Отже, лексеми на позначення символічних діянь утворюють такі групи: переміщення суб'єкта у просторі (персонаж замовлянь їде, йде, біжить, летить, пливе; а також стоїть, сидить, лежить, тобто має нерухоме положення), дія на суб'єкт у просторі (герої замовлянь наближаються до суб'єкта, або ж віддаляються від нього; персонажі збираються разом, або ж розділяються). Часто переміщення відбувається у наказовій або прохальній формах, або ж у тексті відсутнє словесне вираження діяння. Дії за аналогією досить продуктивні у текстах замовлянь і позначають наявність чи відсутність певного суб'єкта. Заслугує на увагу група замовлянь, яка характеризується алогічністю та неузгодженістю дій, подій і фактів. Класифікація символічних діянь у замовляннях можлива у вигляді шкали наявності чи відсутності персонажів у тексті в певний час. Бачимо світ, у якому все існує безконечно, а з'являтися і зникати може лише в даний момент. Взаємодія людини з космічними силами, стихіями води, вогню, землі, вітру, християнськими образами зводиться до посилення чи послаблення їхньої присутності у середовищі, в якому вона перебуває.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні синтаксичної будови українських народних замовлянь.

Список використаних джерел

1. Ви, зорі-зориці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; передм. М. Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
2. Дмитренко М. Символи українського фольклору: монографія / Микола Дмитренко. – К.: УЦКД, 2011. – 400 с.
3. Українські замовляння / упоряд. Н. М. Москаленко; автор передмови та коментаря М. О. Новикова. – К.: Дніпро, 1993. – 309 с.

Анотація. У статті визначено домінуючі лексеми на позначення символічних діянь у текстах українських замовлянь. Розглянуто групи на позначення символічних діянь: переміщення суб'єкта у просторі, дія на суб'єкт у просторі. Проаналізовано мовні засоби вираження досліджуваних лексем. Описано класифікацію символічних діянь в українських замовних текстах.

Ключові слова: українські замовляння, текст, символічні діяння, суб'єкт, лексема, символ.

Summary. The aim of the article is to investigate symbolic actions in the texts of Ukrainian folk spells.

The achievement of this aim is possible after completing such tasks: to define the main lexemes which show symbolic actions in the texts of Ukrainian spells; to learn the groups that denote symbolic actions: movement of the subject in the space, action on the subject in space; to analyze language means of expressing the investigated lexemes; to describe the classification of symbolic actions in the texts of Ukrainian spells.

The subject of investigation is symbolic actions, and the object of the research work is the texts of Ukrainian folk spells.

We investigated the groups denoting symbolic actions: movement of the subject in space (the character goes, moves, runs, flies, swims, also stands, sits, lies, stands still); the action on the subject in space (the heroes of spells approach the subject or become remote; the personages either gather together or separate).

Very often the movement is based either on the imperative or supplicatory forms, or the text excludes verbal expression of the action. Actions on analogy are rather productive in the texts of spells and denote either the absence or presence of a certain subject. We also paid much attention to the group of spells, which is characterized by illogical and inconsistent actions, events, and facts.

Classification of symbolic actions in the spells is possible in the way of scheme of absence or presence of characters in the texts at a certain period of time. We see the world where everything is infinite, and it can either appear or disappear at a certain period of time. The interaction of a person with space forces, elements of water, fire, earth, wind, Christian images are reconciled to strengthening or weakening of their presence in their environment.

The perspectives of the following investigations are based on the learning of syntactic structure of Ukrainian folk spells.

Key words: Ukrainian spells, text, symbolic actions, subject, lexeme, symbol.

Отримано: 15.10.2015 р.

УДК 007 : 304 : 08 (316.647.8)

Варех Н.В.

БІНАРНА ОПОЗИЦІЯ СВІЙ/ЧУЖИЙ У ДИСКУРСІ БРИТАНСЬКОЇ ПРЕСИ: КОМУНІКАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Ефективність міжкультурної комунікації залежить від низки чинників, які обумовлюють комунікаційний процес, – фактичних, екстралінгвістичних, референтних тощо. У ситуації контрасту, яка є характерною для процесу міжкультурної взаємодії, зустрічаються не лише комуніканти як носії певних меседжів. Можна говорити про те, що тут зустрічаються дві семіосфери – два семіотичні простори, в межах яких функціонують семіотичні особистості.

Міжкультурна комунікація відрізняється від монокультурної тим, що у її сфері діють мовні й когнітивні стратегії, відмінні від тих, якими користуються при взаємодії представники однієї культури. Зокрема, дискурсом міжкультурної комунікації передбачено делімітацію – відмежування власного культурного й онтологічного простору, проведення символічних кордонів між своїм і чужим світом.

Означена делімітація виразно представлена в універсальній бінарній опозиції Свій/ Чужий, яка ґрунтує два полярні за модальністю дискурси: Ми-дискурс та Вони-дискурс. У текстовому просторі означена бінарна опозиція виконує відповідно етноінтегруючу та етнодиференціюючу функції.

Звернення до означеної бінарної опозиції у контексті медіадискурсу, що є найбільш динамічним шаром культурного середовища, у якому реалізуються різноманітні комунікативні зв'язки, є своєчасним та актуальним.

Останні дослідження та публікації. До цього часу проблема комунікаційної репрезентації бінарної опозиції Свій/ Чужий у медіатекстах висвітлювалася лише побіжно при вивченні інших дотичних питань. У контексті етнічної психології зазначену опозицію вивчали Є.А. Панін, Б.Вальденфельс, А.А. Леглер, О.В. Нагорна, В.Є. Каган, О.С. Штемберг. У царині когнітивної лінгвістики явище вербалізації бінарності Свій/ Чужий досліджували В.В. Красних, М.А. Кронгауз, Є.С. Кубрякова, В.О. Маслова, М.Л. Петрова. У зв'язку із медіапрактикою до проблематики бінарності зверталися Л.П.Крисін, Л.В. Єнина, О.А.Філінський, Е.В. Чепкіна.

Дихотомія Свій/Чужий сягає корінням часів протосоціуму, є архетипічною за своєю природою, а отже, й, впливовою у сучасних комунікаційних практиках людства. Дослідники, що вивчали означену опозицію в контексті міфологічного підходу (Є. Мелетинський, В.Топоров), вказували на її етнічну інтерпретацію, тобто схильність відносити перший член опозиції до своєї етнічної групи, а другий – до іноетнічної. Диференціація світу на свій та чужий повсякчас була найважливішою когнітивною операцією у процесі пізнання людиною себе в оточуючому середовищі.

Філософ-феноменолог Б.Вальденфельс, аналізуючи феномен Чужості, звертається до особливостей його репрезентації у європейських мовах. Він виокремлює тут такі аспекти: 1) зовнішнє у протиставленні внутрішньому; 2) те, що належить іншому; 3) те, що є іншим, незвичайним, дивним [7]. Дослідниця А.А. Леглер пов'язує функціональність системно-типізованої опозиції Свій-Чужий із текстопородженням на засадах універсального принципу контрасту [2]. У дискурсі контрастне мислення може бути реалізоване на рівні сюжету, образу, категорії, окремих знаково-символічних одиниць. За твердженням М.Л.Петрової, у культурі повсякденності концепт «свій/ чужий» являє собою константну структуру, що організує будь-який соціокультурний досвід – колективний та індивідуальний, мовний та поведінковий, візуальний і соціально-практичний [4].

Мета статті. Метою даної розвідки є виявлення комунікаційних форм функціонування опозиції Свій/ Чужий у медіасередовищі. Завданнями розвідки є виявлення формально-змістових особливостей Ми-дискурсу та Вони-дискурсу; аналіз комунікаційних засобів вербалізації опозиції Ми/Вони у медіатекстах британської преси; визначення значущих для наведеної опозиції мовно-когнітивних концептів.

Об'єктом розвідки є бінарна опозиція Свій/ Чужий як репрезентант стратегії міжкультурної комунікації. Предметом розвідки є комунікаційні форми вираження опозиції у медіатекстах.

Основна частина. Роль означеної бінарної опозиції у міжкультурній комунікації є визначальною, адже вона дозволяє градувати специфіку ставлення до Чужого у межах певної етнічної спільноти. Залежно від досвіду взаємодії, історичних обставин, соціокультурних та політичних передумов Чужий може оформлюватися як «Інший», «Дивний, незрозумілий», «Ворог».

При цьому під «Іншим» коректно розуміти альтернативу «Своєму», а «Чужого» варто розглядати як дискурсивний продукт сприйняття соціальних об'єктів в аксіологічному аспекті.

Варто зазначити, що дана дихотомія за своєю змістовою і функціональною спрямованістю еквівалентна категорії оцінки, параметри якої, з одного боку, обумовлені суспільно визнаним баченням, а з іншого, – переломлені через призму суб'єктивних настанов, очікувань, стереотипів, притаманних масовій свідомості.

Опозиція Свій-Чужий є важливим комунікаційним кодом, який визначає кордони самоідентичності етнічної особистості й зумовлює характер міжкультурної взаємодії.

Дихотомія має польову структуру із центром та периферією, де ядерні сенси відповідають семантиці, закріпленій у мовній картині світу етносу, а периферія набуває оказіональних сенсів. Ядро опозиції має архетипічну природу і є переважно імпліцитним за характером. Периферія, навпаки, відображає експліцитні сенси, які містяться у динамічному шарі культури, представленому, зокрема, медіадискурсом.

Найбільш помітною поляризація світу за наведеною опозицією відбувається у дискурсі засобів масової комунікації, що, власне, й спонукало нас звернутися до текстів британських видань задля виявлення комунікаційних засобів реалізації її у тексті. Саме у медіасередовищі відбувається накопичення базових сенсів міжкультурної взаємодії, тут задається тональність оприявлення концептів, значущих для діалогу культур, формуються аксіологічні доміанти у репрезентації того, що сприймається як «Своє» і як «Чуже» носіями певної національної культури.

На думку О.А.Філінського, застосування знаків інтеграції, які супроводжують експлікацію концепту «Свій», дозволяє забезпечити контактну фазу у спілкуванні. Серед засобів конструювання Ми-дискурсу у комунікації виокремимо такі:

- Лексеми зі значенням спільності (разом, єдність).
- Особисті та присвійні займенники.
- Етноніми, топоніми.
- Маркери етногрупової віднесеності.
- Слова-квантифікатори, які описують конкретний випадок, проте поширюють його зміст на усіх представників певної етнічної групи [6].

Деякі дослідники до мовних засобів у цьому зв'язку також відносять евфемізми та дисфемізми.

Конотативні компоненти означених знакових засобів виконують емотивну функцію у комунікації і водночас виражають інтенцію інтеграції усередині етносу.

Ми-дискурс також виконує функції:

- інтеграції;
- ідентифікації;
- відмежовування від Інших;
- автостереотипізації.

Комунікаційні прийоми, які застосовуються у медіатекстах, спираються на бінарні опозиції, адже тут зазвичай актуальною є потреба в аксіологічному моделюванні дійсності через позитивні оцінки «своїх» та негативні оцінки «чужих» реалій. Бінарні опозиції реалізуються у різних мовних формах, різних комунікативних форматах. На думку М.К.Лисюченко, варіативність проявів може коливатися від називання чи безпосереднього демонстрування обох компонентів опозиції до напівопосередкованої появи у тексті – з називанням тільки одного із аспектів, або опосередкованої – коли опозиція має вичитуватися із контексту [3].

Як зазначає А.О.Денисенко, «одним з центральних концептів англійської культури можна назвати поняття «Englishness», ядро якого залишається незмінним і закріплено культурно та історично» [1].

Стрижнем концепта Чужий є лексема *foreigners*, що в англійській мові має значення іноземець, сторонній, третя особа. Синонімічний ряд утворюють лексеми *alien*, *stranger*, *immigrant*, *newcomer*.

Кожна з лексем має специфічні денотативні та конотативні значення, що дозволяють пов'язувати її з певним фрагментом мовно-медійної картини світу. Так, «*Alien*» визначається, як «*a foreigner who has not become a citizen of the country where he is living*» (іноземець, який не став громадянином країни, в якій він живе) [5]. Для лексеми «*Stranger*» важливий інший аспект концепту «Чужий». Він визначається, як «*one who comes from a foreign land*» (людина, що приїхала з іншої (буквально іноземної) країни) [5]. Лексема *newcomer* застосовується для позначення мі-

грантів, які щойно прибули до Великобританії та розпочали певну діяльність («a person who has only recently arrived in a place or started an activity»). В лексемі «Immigrant» акцент робиться на перманентності перебування «Чужого» у «своєї» країні: «someone who comes from abroad to live permanently in another country» (той, хто прибуває з-за кордону на постійне місце проживання в іншій країні).

Пошук за ключовим словом «foreigners» в електронній версії видання «The Times» за 2014 рік дав 6162 результати. Репрезентативним виявився також розподіл матеріалів із згаданим концептом по тематичних рубриках.

Найбільшою мірою концепт представлено у рубриці News (2870), що вказує на відповідну спрямованість актуального медіадискурсу. Доволі частотним є також застосування концепту у рубриці «Comment and Opinion» (843), що є цілком природним, адже за своїм характером рубрика є аксіологічною, а за жанровою приналежністю орієнтується на типи текстів, для яких характерними є експресія та поширені серед цільової аудиторії стереотипи і настанови. Найменшою мірою концепт представлено у рубриці «Travel» (70), що свідчить про низький рівень представленості оціночної лексики в даній категорії, толерантне ставлення до представників іноетнічних спільнот за межами текстів, присвячених гострій соціальній та політичній тематиці.

Показовим є також розподіл концепту по типах видання – якісне «The Times» за вказаний період містить 4631 матеріал, де фігурує концепт «foreigners», а таблоїд «The Sunday Times» – 1531 матеріал. Означена пропорція може свідчити про вагомий роль таблоїдних видань у продукуванні стереотипних формул-настанов у сприйнятті реалій. Саме таблоїди із їх традиціями виваженої аналітичної медіаполітики здатні суттєво вплинути на глибинні шари колективної психіки, виформовуючи концептуальні засади національно маркованого світобачення.

У публікації «Britain now home to 1.3 million eastern Europeans» («The Times». – 1.12.2014) концепт «foreigners» застосовано до усіх представників східної Європи, які з певних причин потрапили до Великобританії. У статті «I'll kick out foreign graduates» («The Times». – 21.12.2014) проблематизується питання іноземних студентів, які після завершення навчання залишаються в країні. Наводяться слова міністра внутрішніх справ, який закликає уряд рухатися у напрямку нульової міграції студентів (“move towards zero net student migration”). У статті «Thousands caught up in deportation delays» висловлюється занепокоєння з приводу того, що тисячі нелегальних мігрантів та іноземних правопорушників досі перебувають у Великобританії, незважаючи на те, що поліція має документи про їх депортацію («Тисячі нелегальних мігрантів та іноземних правопорушників досі у Великобританії, незважаючи на Home Office, що мають документи про їх депортацію...») («The Times». – 28.03.2014).

Як бачимо, у концептуальне поле «foreigners» входять конотації, характерні для концепту «Stranger». Іманентно властива британському національному характеру настанова на недовірливе ставлення до іноземців, тим більше до іммігрантів, впливає на побудову медіатекстів, інспірують мігрантофобію. Політика мультикультуралізму, поширена у Британії в 1990-і роки, сприяла підсиленню міграції і, як наслідок, спричинила зростання ксенофобії і внутрішню дезінтеграцію суспільства. Серед причин, що сприяли дестабілізації національної ідентичності британців, дослідники також називають завершення «холодної війни», тобто втрату стереотипів конфронтації зі Сходом і, як наслідок, мотивів консолідації власної нації.

Мігрантофобія уґрунтовує матеріали, присвячені проблемам депортації мігрантів, іноземних злочинців. Із лексемою «мігранти» пов'язуються лексеми «Undocumented», «marginalised», «illegal», «irregular». Ситуативно іммігранти позначаються словосполученням «foreign workers», тим самим підкреслюється функціональність мігрантів як дешевої і продуктивної робочої сили.

Пошук за ключовим словом «Englishness» в електронній версії видання «The Times» за 2014 рік дав 8016 результатів. Найбільша кількість згадувань концепту спостерігається у рубриці «Sport» (2332), що пояснюється традиційною роллю спортивної сфери як консолідуючої у будь-якому національному контексті. Концепт також потужно представлений у рубриках «News» (1467) та «Comment and Opinion» (1102).

Із концептом «Englishness» традиційно взаємодіє концепт «Britishness», функціональність якого у мовній картині світу англійців не є однозначною. Він охоплює широкий спектр значень – від інтеграції з концептом «tolerance» до протистояння концепту «Englishness».

Зокрема, концепт «Englishness» у дискурсі видання «The Times» актуалізує багатовікову історію англійців («The English and Their History: The First Thirteen Centuries by Robert Tombs» («The Times». – 9.10.2014). У наведеній статті іронічно подаються стереотипні уявлення про інтегрованість концепту в інші концепти: “When people say England,” the comic writer George Mikes once remarked, “they sometimes mean Great Britain, sometimes the United Kingdom, sometimes the British Isles – but never England.” («Коли люди говорять, Англія, – заважив одного разу письменник Джордж Майкс, – вони іноді мають на увазі Великобританію,

іноді Об'єднане Королівство, а іноді Британські острови – але жодного разу не Англію» («The Times». – 9.10.2014). Водночас чітко артикулюється думка про актуальну нестереотипну диференціацію концептів у масовій свідомості: «As the Scottish referendum campaign reminded us, England and Britain are far from, being the same thing, and in the census of 2011, almost two out of three people in England ticked the box marked “English” rather than “British”» (Як нагадав нам шотландський референдум, Англія і Великобританія далеко не те ж саме, і в перепису 2011 року, майже дві з третини осіб в Англії відзначили галочкою поле з позначкою “англієць”, а не “британець”) («The Times». – 9.10.2014).

У цілій низці статей зустрічаємо формулу «English votes for English laws», яка маркує питання федералізації Великобританії за національною ознакою. У статті «Immigrants should learn English in their own interests and that of Britain» («The Times». – 17.06.2014) йдеться про необхідність мовної інтеграції іммігрантів у британське суспільство. Зазначається, що для того, щоб бути «дійсним британцем» (“truly British”), потрібно говорити англійською.

Висновки. Для етнокультурної тематики британської преси бінарна опозиція Свій/Чужий є стрижневою. Згідно із нею відбувається етнічна ідентифікація, висловлюються судження щодо іноетнічних груп. І хоча діалектика вказаної взаємодії у британському медіадискурсі не завжди є конфліктною, у більшості варіантів стереотипної репрезентації Чужого все-таки домінують негативні конотації.

Перспективи подальших досліджень бінарності Свій/Чужий вбачаємо у виявленні продуктивних комунікаційних стратегій, які застосовувалися б у вітчизняній медіапрактиці.

Список використаних джерел

1. Денисенко А. О. Образ «себя» и «других» в языковом сознании англичан : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. О. Денисенко. – М., 2005. – 220 с.
2. Леглер А. А. Особенности вербализации бинарно-понятийной оппозиции «свои – чужие» в художественной публицистике Гюнтера Вальрафа : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. А. Леглер. – М., 2011. – 238 с.
3. Лисюченко М. К. Бінарні опозиції як мовний прийом міфологізації у французькому політичному дискурсі // М. К. Лисюченко // Studia linguistica. – 2012. – Вип. 6(2). – С.314-322.
4. Петрова М. Л. Концепт «свой/ чужой» в журналистике и литературе России и Франции на рубеже XX-XXI вв. : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / М. Л. Петрова. – М., 2006. – 197 с.
5. Судакова В. В. Концептуализация «чужого» в языковой картине мира : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / В. В. Судакова. – М., 2005. – 207 с.
6. Филинский А. А. Критический анализ политического дискурса предвыборных кампаний 1999-2000 гг. : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. А. Филинский. – Тверь, 2002 – 143 с.
7. Waldenfels B. Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006. – 293 s.

Анотація. У статті представлено комунікаційні форми бінарної опозиції Свій/Чужий у медіадискурсі британської якісної преси. Наведено засоби її вербалізації у текстах мас-медіа.

Ключові слова: медіадискурс, бінарна опозиція Свій/ Чужий, міжкультурна комунікація, концепт, мас-медіа.

Summary. The article deals with the communication forms of the binary opposition mate/stranger in media discourse of British quality press. The review of works which research the binary opposition mate/stranger in a communication aspect is presented. The role of the given dichotomy in media discourse has been characterized. The author stresses that it acts as a de-limitative factor, thanks to which symbolic borders between communities are created and two discourse types are formed: We-discourse and They-discourse. In the text space the binary opposition has ethno-integrating and ethno-differentiating functions. The significant importance of binary thinking in intercultural communication is emphasized. Its axiological nature is revealed. The concept core of the binary opposition has archetypical nature; the periphery has urgent explicit senses made, in particular, by media discourse. The means of its verbalization in mass-media texts are presented. On the bases of British quality papers, the author characterizes the concept forms of mate/stranger binarity realization. It is concluded that in media discourse the given dichotomy mostly gains a conflict character in its representation. Among language means of We-discourse construction, the author distinguishes lexemes with the meaning of similarity, personal and possessive pronouns, ethnonyms, toponyms, markers of ethno-group attribution, words-quantifiers, euphemisms, and dysphemisms. The connotative components of these symbolic means impersonate the emotive function in communication as well as express the intention of integration directed at the ethnos. The basis of the concept Stranger in British media discourse is the

lexeme foreigners. Its synonymic row is made by the lexemes alien, immigrant, and newcomer. The concept Mate is based on the notion «Englishness». The author comes to the conclusion that dialectics of «Mate» and «Stranger» concepts interaction is usually conflict in British media discourse. In most cases of «Stranger» representation negative connotations prevail.

Key words: media discourse, binary opposition mate/stranger, intercultural communication, concept, mass-media.

Отримано: 15.11.2015 р.

УДК 070:007.659

Колупаєва О.М.

РЕЖИСЕРСЬКІ ТЕХНОЛОГІЇ У СТВОРЕННІ РЕКЛАМНОГО РОЛИКА

Телевізійна реклама за останні роки вийшла на абсолютно новий рівень. Раніше рекламний ролик мав суто інформаційний характер, що передбачав повідомлення про продукт чи послугу, та мав на меті переконати реципієнта у якості, перевагах товару чи послуги тощо. Сьогодні рекламний ролик є міні-фільмом з оригінальним сюжетом, застосуванням креативних технологій і прийомів.

Вільний ринок і конкуренція є одними із причин, які змушують творців реклами шукати нові способи привертання уваги до продукту чи послуги. Причому, продукти чи послуги, що рекламуються, повинні не лише привертати увагу реципієнтів, а й бути сприйнятими суспільством. Як зазначає К. Халдис, «реклама, як важливий елемент маркетингу має закодувати і збудувати в пам'яті одержувача (споживача), сильний і стійкий до забуття імідж марки (наприклад, реклама Coca-Cola, шоколаду Milka, плівок Kodak, віскі John Walker, ледянників Mentos, телефонів Nokia)» [9, 203]. Виробники реклами часто намагаються пов'язати споживача з продуктом чи послугою на емоційному рівні.

Основними характеристиками реклами на телебаченні є звук, картинка, рухи персонажів, колір тощо. Проте поряд з традиційними властивостями реклами щораз більшої популярності набувають такі додаткові елементи, як комп'ютерна графіка та анімація. Варто зазначити, що саме поєднання аудіо-візуальних та графічних елементів забезпечує емоційний вплив на аудиторію.

Серед досліджень реклами варто виокремити праці О. Катерюк [6], А. Джулер та Б. Дрюніані [3], І. Імшинецької [5], І. Шубіної [8], Л. Дмитрієвої [4], І. Вікентьєва [2] та ін. М. Міск [7] зосереджує свою увагу на особливостях написання рекламних текстів та сценаріїв для радіо, телебачення та Інтернету. Дослідник О. Катерюк у праці «Сучасні рекламні технології» [6] подає основні класифікації і типології реклами, характеризує методи створення рекламних звернень та пропонує оригінальну методику проведення та оцінки результатів рекламних кампаній.

І. Шубіна досліджує основні аспекти сценарно-драматургічної основи рекламного відеосюжету та виражальні засоби режисури рекламного ролика. У праці А. Анашкіної [1] розглянуто науково-практичні аспекти режисури реклами, правила сценарної майстерності, етапи виробництва і монтажу телевізійного рекламного ролика. Дослідниця подає визначення режисури реклами як «міждисциплінарної сфери діяльності, що інтегрує знання з психології та соціології реклами, маркетингу, копірайтингу, дизайну, інформаційних технологій тощо» [1, 4].

Саме режисер, який скеровує діяльність та творчість представників інших професій, задіяних у сюжеті, є головною зв'язуючою ланкою усього процесу виробництва реклами. Мистецтво рекламної режисури полягає у вмінні перенести сценарій ролика на мову кіно, тобто на екран телевізора.

Режисура реклами є новою фазою розвитку екранної режисури. Зберігаючи основні ознаки, характерні для режисерської творчості, вона проявляє свої специфічні властивості, які обумовлені в першу чергу часовим форматом.

Актуальність дослідження зумовлена потребою проаналізувати основні режисерські прийоми створення рекламного ролика, що важливі для емоційного впливу на реципієнта. Специфіка функціонування креативних рекламних технологій у галузі реклами ґрунтовно не досліджувалася, чим і зумовлений вибір предмету дослідження. Об'єктом дослідження стали рекламні ролики відомих режисерів реклами, зокрема Френка Баджена, Девіда Фінчера, Рідлі Скотта та ін.

Мета дослідження: розкрити особливості режисерських прийомів створення рекламного ролика.

Відповідно до заявленої мети визначено такі завдання:

- розкрити технологію створення рекламного ролика: від етапу пре-продакшена до етапу пост-продакшена;
- дослідити основні режисерські прийоми, які забезпечують ефективність та дієвість рекламного ролика;
- визначити найбільш популярні форми монтажу рекламного ролика;
- визначити роль режисера у виробництві реклами;
- проаналізувати виражальні засоби режисури рекламного ролика.

Для досягнення поставленої мети дослідження застосовується метод аналізу рекламних роликів.

Насамперед слід наголосити саме на перевагах телевізійної реклами. Серед основних критеріїв значимості телереклами виділяють наступні:

- телереклама є ефективною, оскільки вона одночасно впливає на декілька каналів сприйняття: візуальний і звуковий;
- телереклама забезпечує миттєвість передачі, що дозволяє контролювати момент отримання звернення;
- телевізійна реклама дозволяє охопити інформацією широке коло потенційних споживачів та водночас дає можливість вибрати конкретну цільову аудиторію в різноманітних тематичних програмах;
- реклама має особистісний характер звернення;
- телевізійна реклама є видовищним видом повідомлення, що створює у потенційного покупця ілюзію позитивних емоцій від можливостей придбання товару.

Метою творців реклами є створення у свідомості реципієнта такого образу, який би добре запам'ятовувався. Тому в рекламі, що легко запам'ятовується, мають бути присутні такі елементи:

- інформація про бренд із представленням переваг;
- інформація про рекламу, що визначає її форму, стиль і естетику;
- ідентифікація бренду;
- категорія продукту;
- оцінка відповіді.

Фахівці зі створення реклами використовують різноманітні формули, діаграми, моделі впливу на реципієнтів. Серед найпопулярніших моделей можна виокремити такі:

- **SLB** (stay, look, buy – зупинитися, подивитися, купити);
- **AIDA** (attention, interest, desire, action – привернення уваги, поява інтересу, бажання, дія);
- **AIDCAS** (attention, interest, desire, conviction, action, satisfaction – увага, інтерес, бажання, переконання, дія, задоволення);
- **DIPADA** (definition, identification, proof, acceptance, desire, action – визначення, ідентифікація, доказ, прийняття, бажання, дія);
- **DAGMAR** (defining advertising goals for measuring advertising results – визначення цілей реклами для вимірювання рекламних результатів).

Ефективність рекламних роликів багато в чому залежить від оригінальності сюжету і засобів вираження. Процес створення рекламних роликів дещо нагадує виробництво кіно, оскільки тут задіяні сценаристи, копірайтери, актори та режисер.

До функцій режисера рекламного ролика належать такі: участь у підборі акторів і керування ними; спрямування дій оператора щодо створення кожного плану; розробка знімальних планів, що дозволяє досягти наступних цілей: визначення кутів зйомки та найбільш вигідних ракурсів товару, планування руху камери і акторського складу, допомога у визначенні статусу акторів, визначення кількості знімальних епізодів та тривалості кожного епізоду.

Для того, щоб задум знайшов своє адекватне втілення, режисер повинен володіти не тільки творчою фантазією і відчуттям форми, а й бути здатним мобілізувати всю творчу групу на його реалізацію. З художником і оператором він розробляє візуальний, пластичний образ фільму. Працюючи з акторами, режисер має відчувати індивідуальність кожного з них. Звертаючись до композитора та звукооператора, режисер визначає звуковий образ. З монтажером він проводить завершальний етап роботи щодо об'єднання кадрів в одне ціле.

Режисер Френк Баджен один із найуспішніших сучасних режисерів. Варто зазначити, що більшість роликів режисера характеризує масштабність на всіх етапах виробництва ролика: від ідеї рекламного ролика, продакшена до пост-продакшена. Метою Френка Баджена є створення такого рекламного ролика, де кожна деталь і кожний образ є досконалими і ретельно продуманими. Для аналізу було обрано ролик «Tag» для весвітньо-відомої компанії Nike. Варто зауважити,

що цей рекламний ролик одержав Гран-Прі на фестивалі «Каннські леви». Для створення ролика було застосовано прийом прискореної зйомки, що забезпечило особливий динамізм розвитку подій.

Не менш талановитим режисером реклами виступає Девід Фінчер. Рекламні ролики Девіда Фічера не лише відзначаються оригінальними та креативними ідеями, а й вражають глядачів режисерськими прийомами та оригінальним стилем. Самобутність рекламних роликів Девіда Фічера обумовлена головним чином деталізацією і динамікою розвитку подій.

Класичним прикладом рекламного ролика із сильною ідеєю та оригінальним режисерським задумом є телевізійний рекламний ролик «1984» режисера Рідлі Скотта. Ролик присвячений випуску комп'ютерів Macintosh. Його виробництво коштувало на той момент 600000 доларів. Ролик вперше був показаний 22 січня 1984 під час трансляції футбольного Суперкубку. За одну хвилину ефіру на телебаченні компанія Apple заплатила близько 1000000 доларів. Ролик занесений в Книгу Рекордів Гіннеса як найдорожчий рекламний ролик.

У рекламі використовується назва і обігрується сюжет антиутопічного роману Джорджа Оруелла «1984». Роман-антиутопія представляє сатиру на тоталітарну державу з боротьбою з інакомисленням, насадженням єдиної вірної ідеології та культу особи. «Старший Брат дивиться на тебе» – це фраза, яка звучить в романі рефреном. Під Старшим Братом мається на увазі компанія IBM, яка була провідною організацією в сфері економічного впливу.

Цікаво, що у рекламі є приховане звернення: вибираючи комп'ютер компанії Apple, споживач вибирає свободу та інновації. Оригінальними також є знімальні плани. У сюжеті загальним планом показано численних пролетаріїв, які сидять перед екраном, з якого Старший Брат (Big Brother) у виконанні актора Девіда Грехема промиває народу мізки. У цей час до екрану біжить дівчина (актриса і спортсменка Аня Мейджор) з величезним молотом у руці. За нею слідує ціла група бійців, проте їй вдається добігти до екрану і метнути в нього молот. Екран з гуркотом розбивається, водночас звучить повідомлення: «24-го січня компанія Apple Computers представить Macintosh. І ви дізнаєтеся, чому 1984-й рік не буде, як «1984»».

Режисер рекламного ролика користується різними зображально-виражальними засобами: композицією, мізансценою, кольором, світлом, музикою, комп'ютерною графікою, спецефектами, монтажем. Крім роботи з актором, режисер придумує різні знімальні трюки, ідеї, нюанси, образні рішення, характери, жести, інтонації.

Наприклад, у сучасній рекламі популярний такий прийом, як «тайм-фриз», коли який-небудь об'єкт «зависає» в просторі, а камера рухається навколо нього. Тут не обходиться без застосування спецефектів та комп'ютерної графіки.

Також популярністю користується прийом «облетіти весь світ», його часто використовують виробники реклами спортивних товарів. Застосування цього прийому характерно для серії рекламних роликів Nike та Adidas. При використанні реклами такого плану багато компаній підвищують престиж і репутацію своєї компанії, спонсоруючи виробництво відеофільмів, спортивні покази та інші культурні заходи.

На противагу динамічним прийомам, в рекламі існує «скандинавський стиль», який сповідує мінімалізм. Буденність тут є оригінальною. Важливо не те, що сталося, а як це сталося. Зйомка відбувається майже з однієї точки, тут використовується мінімум монтажних склейок, все відбувається в режимі онлайн. У цьому стилі знято класичний ролик м'ятних цукерок «Рондо» – «Будівельник». Автором ролика є датський режисер Йохим Бах, який відомий тим, що вибирає ракурс і знімає все з однієї точки, а потім окремо знімає крупні плани.

У стилістиці роликів «Рондо» помітна певна схильність до абсурдного гумору. Проста подія повідомлення, де немає надзвичайно складних зйомок, спецефектів, монтажу тощо. Ця простота дозволяє «Рондо» вирватися із загального рекламного фону – кричущого, яскравого, зі складними аудіо- і відеоефектами. Невипадково був обраний гумор, оскільки, щоб продати щось споживачеві, необхідно викликати у нього емоції, бажано позитивні. За допомогою гумору вирішити цю задачу набагато простіше.

Великою популярністю користується і режисерський прийом стоп-моушн (stop motion). Така техніка зйомки завжди привертає увагу, тому що дає можливість «показати фокус» в умовах реального часу і реальних персонажів. Крім того, ця техніка фінансово набагато вигідніша, ніж, наприклад, зйомка у форматі 3D. Вперше подібна технологія була використана у 1913 році під час створення 41-хвилинного фільму «Ніч перед Різдом». Саме в ньому було використано метод покадрової зйомки, а потім застосовано склейку отриманих кадрів в єдине ціле.

Метод stop motion в рекламі дійсно знаходиться на піку популярності. Це обумовлено першочергово постійним пошуком різних засобів візуалізації ідеї. Сьогодні реклама в такому форматі відмінно справляється з продажем складних для візуалізації послуг і дозволяє по-новому пока-

зати будь-які товари. Показовим прикладом покадрової зйомки є рекламний ролик Sony Bravia «Play-Doh». Ролик був розроблений агентством Fallon і знятий за три тижні в Нью-Йорку. У зйомках, які проводилися Френком Бадженом, брали участь 40 аніматорів, які використовували у своїй роботі 2.5 тонни пластиліну. Загалом було зроблено 100000 кадрів stop motion. Причому, жодного кадру не було зроблено за допомогою комп'ютерної графіки.

Особливо широке застосування набув і прийом слоу-моушн (slow motion). Наприклад, у серпні 2011 року на телеканалах з'явився оригінальний ролик цукерок Alpen Gold Composition під робочою назвою slow motion. Ролик був знятий рекламним агентством Ogilvy спільно з продакшн-студією Metrafilms.

Перед агентством стояло завдання, традиційне для комунікації бренду Alpen Gold – продемонструвати привабливість шоколадних цукерок Alpen Gold Composition. Найкращим чином ця ідея знайшла втілення у сповільненій технології зйомки.

Поширеними прийомами у виробництві реклами є «задом наперед» та «сотні років за 60 секунд». Принцип «задом наперед» передбачає розгортання історії в зворотному напрямку. Такий прийом завжди інтригує, утримує увагу реципієнта. Водночас реципієнт отримує подвійну розв'язку: він бачить з чого все починалося і розуміє сенс кінцівки, яку він побачив на початку. Однак використання такого прийому несе певні труднощі технічного характеру через відносно короткий тривалість відео.

Інший режисерський прийом «сотні років за 60 секунд» передбачає перебіг історії протягом тривалого часу, так ніби створюючи четвертий вимір. Цілі життя, століття, тисячоліття знаходять своє відображення в межах 30 або 60 секунд. Причому вони відображені зі значною деталізацією та здатні створити цілісне враження в аудиторії. Основною причиною використання такого прийому є створення сильних емоцій, які неминуче виникнуть у глядача при перегляді такого ролика.

Отже, режисерська робота у створенні рекламного ролика дозволяє створити з досить короткого відео справжній шедевр зі своєю концепцією, сюжетом, інтригою, несподіваним фіналом і спецефектами.

Режисер рекламного ролика задіяний на всіх етапах виробництва продукту. На початковому етапі він разом з художником займається розкадровкою сценарію. Тут формується образ сюжету та його інтерпретація. Потім режисер керує знімальним процесом, обирає відповідні плани та ракурси зйомки, працює з акторами та реквізитом. На завершальному етапі режисер разом з відеоінженером займається монтажем рекламного ролика.

Найбільш популярною формою монтажу виступає внутрішній монтаж, що є найпростішою формою плавного, послідовного з'єднання кадрів. Характерними ознаками такого монтажу є:

- перехід від загального або середнього плану до деталі чи крупного плану;
- перехід від деталі до цілого, до складу якого входить ця деталь;
- чергування деталей;
- плавний перехід, без акцентування від одного плану до іншого.

Також часто режисери вдаються до паралельного монтажу, що передбачає чергування фрагментів подій. Варто зазначити, що при паралельному монтажеві обов'язково враховується співвіднесеність подій між собою. Внутрішньокадровий монтаж є особливою формою монтажу, коли рухомість камери (зміна крупності, ракурсу, ритму, темпу, направлення зйомки) змінює форму, засіб чи прийом, але всередині одного й того ж кадру. Цей прийом використаний в серії роликів соку Rich «Життя хороша штука – як не крути!», що зняті чеським режисером Славеком Хораком. Така реклама не тільки несе естетичну цінність, а й цікава глядачам, а значить ефективна і не викликає роздратування при повторному перегляді.

Отже, основними засобами виразності творчості режисера є мізансцена, атмосфера, темп, ритм, план, ракурс, монтаж. Обираючи точку зору і кут зображення, режисер рекламного ролика вирішує першочергову для композиції кадру задачу – як найбільш виразно і точно передати на екрані певний об'єкт. Матеріалом режисера є знання життя, спостереження за людьми, явищами, подіями, їх аналіз і перетворення в художню форму. Однак варто зауважити, що не існує універсальних прийомів; все залежить від професійного смаку режисера. Режисерське мистецтво полягає у творчій організації всіх елементів художнього твору з метою створення єдиного, гармонійного, цілісного продукту.

Список використаних джерел

1. Анашкина Н. А. Режиссура телевизионной рекламы / Н. А. Анашкина. – М. : Юнити-Дана, 2008. – 208 с.
2. Викентьев И. Л. Приемы рекламы и PR / Викентьев И. – СПб. : Триз-Шанс, 2002. – 295 с.

3. Джулер А. Д., Дрюниани Б. Л. Креативные стратегии в рекламе / Пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского – СПб. : Питер, 2002. – 384 с.
4. Дмитриева Л. М. Разработка и технологии производства рекламного продукта / Л. Дмитриева. – М. : Экономист, 2006. – 639 с.
5. Имшинецкая И. Я. Креатив в рекламе / Имшинецкая И. – М. : РИП-холдинг, 2004. <http://evartist.narod.ru/text11/54.htm>
6. Катерюк А. В. Современные рекламные технологии: коммерческая реклама / Катернюк А. В., Марченко О. Г. – М. : Феникс, 2003. – 352 с.
7. Миск М. Д. Реклама на радио, ТВ и в Интернете : Учебное пособие : пер. с англ. / М. Д. Миск. – 3-е изд. – М. : Мир, 2004. – 362 с.
8. Шубина И. Б. Основы драматургии и режиссуры рекламного видео. Творческая мастерская рекламиста / И. Б. Шубина. – М. : ИКЦ «МарТ»; Рн/Д. : ИЦ МарТ, 2004, – 320 с.
9. Haldys K. Reklama telewizyjna, i system ochrony nieletnich przed jej oddziaływaniem / Karolina Haldys http://znze.wsiz.rzeszow.pl/z03/9_Karolina_Haldys_Reklama.pdf

Анотація. У статті проаналізовано основні режисерські прийоми у створенні рекламного ролика, які забезпечують його ефективність та дієвість. Розкрито технологію створення рекламного ролика: від етапу пре-продакшена до етапу пост-продакшена. Визначено роль режисера у виробництві рекламного ролика.

Ключові слова: реклама, режисер, план зйомки, ракурс зйомки, монтаж.

Summary. Relevance of the research causes the need to analyze basic techniques of directing in the process of creating commercials that are important for the emotional impact on the recipient.

A director of a TV commercial produces innovative ideas for the visual elements of advertising campaigns in all kinds of media, including film and television, the Internet (digital / virus marketing), posters, radio. A director of a TV commercial uses different expressive and visual means: composition, color, light, music, computer graphics, special effects, editing. But the most important expressive means of a director is an actor. In addition to working with an actor, the director comes up with different shooting tricks, ideas, nuances, figurative solutions, characters, gestures, intonation.

The functions of the director of any commercial include: participation in the selection of actors and general acting process; direction of operator's actions as for working out a plan; choosing shots that can achieve the following objectives: determine the angles of shooting angles, planning camera movements and cast, assistance in determining the status of actors, determining the number of episodes and duration of each episode.

It should be noted that there are no universal methods of directing. Everything depends on the professional taste of a director. Besides, short duration of the film allows a director to find interesting and unexpected decisions in advertising process and pay attention to nuances.

Director's art involves creative organization of all elements of the work to create a unified, harmonious, holistic product. This objective is achieved through its creative design, managing of all creative activity engaged in creating advertising work. The director's work in creating commercials is to create a thirty-second video which can be considered as a masterpiece with its concept, plot, intrigue, unexpected ending and special effects.

Keywords: advertising, director, camera shot, camera angle, editing.

Отримано: 21.11.2015 р.

УДК 821.111-1.09+070.421

Лівіцька О.В.

РЕДАКТОРСЬКА ДІЯЛЬСТЬ Т.С. ЕЛІОТА

Т.С. Еліот відомий світовій публіці не лише як лауреат Нобелівської премії з літератури 1948 р., яскравий поет, драматург, а й як діяч культури в найширшому розумінні цього слова – літературний критик, теоретик літератури, видавець, редактор журналів у Великобританії та США. Така багатогранність таланту митця сприяла прижиттєвому визнанню його класиком і відкрила широкий простір для дослідження його діяльності в різнобічних аспектах. Попри значну кількість фундаментальних праць, присвячених вивченню спадщини Т.С. Еліота [1; 2; 3], відчувається дефіцит розвідок про сферу його видавницької та редакторської справи.

Нагадаємо, що журнальна періодика зіграла величезну роль у формуванні модерністського мистецького середовища, у якому перебував Т.С. Еліот. З 1880 по 1945 рр. у Великобританії і США видається велика кількість так званих «малих журналів» (*little magazines*), на сторінках яких з'являються твори сучасних авторів, ведуться дискусії про нові мистецькі явища, виходять рецензії та огляди тогочасного культурного життя. Найяскравішими проявами стали журнали «Поетри Рев'ю» («Poetry Review», 1912), «Ритм» («Rhythm», 1911–1913, з 1913 – «Блу Рев'ю» («The Blue Review»)), «Бласт» («Blast», 1914–1915), «Егоїст» («The Egoist», 1914–1919), «Літтл Рев'ю» («The Little Review», 1914–1929), «Дайал» («The Dial»; 1840–1929), «Аделфі» («The Adelphi», 1923–1927), «Крайтеріон» («The Criterion», 1922–1939) та ін.

Т.С. Еліот співпрацював з різними журналами в якості автора і редактора, у яких не раз декларувалися політичні, ідейні, естетичні позиції митця. Велика частина ранньої еліотівської поезії і критики публікувалася в журналах; зокрема такі поетичні твори як «Любовна пісня Дж. Альфреда Пруфрока» («Поетри», 1915), «Прелюди» («Бласт», 1915), «Рапсодія вітряної ночі» («Бласт», 1915), «Пошепти безсмертя» («Літтл Рев'ю», 1918), «Суїні випроставшись» («Арт енд Леттерз», 1919) і т. д. Багато критичних праць також вперше з'явилися в періодиці: «Генрі Джеймс» («Літтл Рев'ю», 1918), «Традиція та індивідуальний талант» («Егоїст», 1919), «Гамлет» («Атенеум», 1919), «Метафізичні поети» («Таймз Літерері Саплемент», 1921), «Улісс», порядок і міф» («Дайал», 1923), «Ланселот Ендрюз» («Таймз Літерері Саплемент», 1926) та ін.

Перші спроби редакторської діяльності Т.С. Еліота простежуються в журналі «Гарвард Адвокат» («Harvard Advocate»), у якому з 1909 по 1910 рр. митець вже займав посаду редактора. Подальша праця Т.С. Еліота в якості заступника головного редактора відбувалася у журналі «Егоїст» (1917–1919), проблематика якого формувалася у широкому просторі новітніх ідей політичної філософії, психології, історії мистецтва і літератури. Важливу роль у виданні відігравали публікації про новітні тенденції у цих та інших сферах. Вагомим внеском у становленні нової парадигми художньої літератури можна вважати літературні дебюти поетів та прозаїків (В. Льюїса, Дж. Джойса, В.Б. Єйтса, Т.С. Еліота), які друкувалися у цьому журналі.

Серед системних інновацій варто відзначити, що «Егоїст» став першим виданням, у якому почали публікувати відгуки і коментарі читачів, які, на думку редактора, були важливими для покращення комунікації з аудиторією. Нотатки, що містили читацькі інтерпретації літературних подій, друкувалися у кожному випуску відразу після вступної статті та займали близько однієї-двох сторінок. До того часу англійські періодичні видання допускали хіба що дискусії між двома постійними дописувачами, зазвичай, відомими письменниками або критиками. «Егоїст» поширив можливість дебатів на масового читача. Отже, журнал залучив широку читацьку аудиторію до філософських і літературознавчих обговорень. У царині художньої літератури і літературної критики це стало важливою комунікаційною новацією.

Діяльність Т.С. Еліота в журналі «Егоїст» відображає зародження основних концепцій літературної критики митця. У цьому виданні Т.С. Еліот отримав перший серйозний досвід роботи редактора літературного журналу. Зауважимо, що пізніше у власному журналі «Крайтеріон» митець практично нічого не писав про сучасну поезію. Саме в «Егоїстові» Т.С. Еліот найяскравіше проявив себе як критик віршованих творів сучасників – предусім георгіанців. Мабуть, жоден напрям в літературі не піддавався редактором такої нещадній критиці. Для Т.С. Еліота поезія георгіанців була втіленням деградації культури, урочистості «масової людини», «розпаду сприйнятливості», зневаги до точності вираження. Парадоксальним чином Т.С. Еліот, який апелював до традиції, у контексті літератури того часу був революціонером. А георгіанці, які наслідували неблизькі Еліоту традиції романтичної і вікторіанської поезії, критикувалися ним саме за відсутність традиції, яка розглядалася в широкому глобально-історичному і космополітичному вимірах.

У 1922 р. Т.С. Еліот заснував журнал «Крайтеріон», у якому виконував роль головного редактора до 1939 р. Це було одне з найвпливовіших періодичних видань, яке протягом майже двох десятиліть відіграло значну роль у культурному житті Великобританії. Коментар редактора, що з'являвся у кожному номері, відбивав зростаючий консерватизм позиції Т.С. Еліота в питаннях політики і культури. Незважаючи на це, у журналі друкувалися письменники, які дотримувалися протилежних точок зору. «Крайтеріон» позиціонував себе, за задумом головного редактора, як журнал загальноєвропейський, що репрезентує і популяризує культуру різних країн. Це видання не мало чіткої політичної платформи і відображало не одну чиюсь думку або позицію, а їхню різноманітність. Тому з першого номера (жовтень, 1922 р.) на сторінках журналу висловлювалися протилежні, малосумісні погляди, як крайньо лівої, так і правої орієнтації. Т.С. Еліот згуртував навколо «Крайтеріона» європейську культурну еліту і вже в перший рік видрукував тут твори Л. Піранделло, В. Вульф, Е.М. Форстера, П. Валері, В.Б. Єйтса.

У прощальному зверненні до читача («Last Words») в останньому номері журналу (січень, 1939 р.) Т.С. Еліот ще раз підкреслив цю важливу міжнародну місію редагованого ним жур-

налу: «Метою “Крайтеріона” було встановлення тісних відносин з іншими аналогічними літературними журналами на континенті і в Америці, а також створення в Лондоні власного міжнародного інтелектуального форуму» [5, 271]. За наміром засновника «Крайтеріона» саме цим інтернаціональним характером журнал повинен був відрізнятися від традиційних «товстих» англійських літературних видань.

«Крайтеріон» став не тільки практичним втіленням модерністського універсалізму і космополітизму, а й реалізацією еліотівської концепції «Європейської свідомості» («the mind of Europe»). Зауважимо, що вперше Т.С. Еліот вводить це поняття в есе «Традиція та індивідуальний талант» («Tradition and Individual Talent»). На сторінках «Крайтеріона» друкувалися роботи авторів різних національностей, протилежних політичних поглядів і художніх напрямків, виходили статті академічного характеру, огляди сучасного культурного життя в різних країнах, рецензії на книги, йшли дискусії про комунізм і фашизм, релігію і культуру, політичну ситуацію в європейських країнах тощо.

Важливу роль «Крайтеріон» зіграв у популяризації «нового» мистецтва, зокрема в ньому регулярно публікувалися роботи модерністських авторів: Дж. Джойса, Д.Г. Лоуренса, Р. Фрая, Е. Паунда, У. Льюїса та ін. У передмові до восьмитомного перевидання всіх номерів журналу («Фабер енд Фабер», 1967 р.) Т.С. Еліот зазначає, що пишається тим, що зумів надати читаючій публіці праці не тільки представників свого покоління, а й молодих авторів, таких як У.Х. Оден, С. Спендер, Ф.Л. Макніс.

У «Крайтеріоні» регулярно друкувалися поетичні твори самого митця, його критичні статті, редакторські коментарі, численні рецензії тощо. У першому номері журналу була опублікована поема «Безплідна земля», яка стала еталоном модерністських творів. Також у журналі були надруковані такі поетичні тексти Т.С. Еліота як «Три вірші» (№ 10, січень 1925), «Фрагмент прологу» (№ 4, жовтень 1926), «Фрагмент агону» (№ 1, січень 1927), «Вітання» (№ 1, січень 1928), «Вправи для п'яти пальців» (№ 47, січень 1933) та ін.

Крім того, у цьому виданні публікувався цілий ряд літературно-критичних і соціокультурних есе Т.С. Еліота: «Призначення критики» (№ 5, жовтень 1923), «Чотири елізаветинських драматурги» (№ 6, лютий 1924), «Ідея літературного ревію» (№ 1, січень 1926), ««Аксьон Франсез», м. Моррас і м-р Уорд» (№ 3, березень 1928), «Література фашизму» (№ 31, грудень 1928), «М-р Барнс і м-р Роуз» (№ 33, липень 1929) та ін. Залишається тільки дивуватися працездатності редактора, який, крім відбору матеріалу, переговорів і листування з авторами, готував для кожного номеру редакторські коментарі, рецензії на безліч книг.

«Крайтеріон», тираж якого ніколи не перевищував 800 екземплярів [12, 97], став одним із найбільш авторитетних «майданчиків» англійського і загальноєвропейського літературного світу. З самого початку журнал не мав суто літературного характеру. З часом його «синтетична» й інтердисциплінарна спрямованість лише посилювалася. Т.С. Еліот не раз зауважував про неприпустимість «змішування» окремих областей і дисциплін і розумів відмінності «правил гри» [9, 164]. Але наприкінці 1920-х років редактор звертається до «синтетичного» підходу. У 1926 р. у журналі «Крайтеріон» Т.С. Еліот писав про те, що не може обмежити літературний огляд лише літературними питаннями [6, 3–4]. Більшість еліотівських критеріїв оцінки поезії застосовувалися і до текстів з інших областей знань. Найбільш характерним зразком такого підходу стала «синтетична» збірка «Ланселоту Ендрюсу» (1928) [4].

Загалом, характерною рисою видання «Крайтеріон» була відсутність у ньому якої б то не було єдиної «школи» [8, 133]. Так, одним з регулярних авторів журналу був Г. Рід, який відкрито виступав з чужих Т.С. Еліоту позицій: романтизму, сюрреалізму, анархізму і психоаналізу [11, 109–126]. Т.С. Еліот вважав: «Чим більше конфліктів і підозрілості, тим краще: так усі будуть союзниками в одних стосунках і ворогами в якихось інших, і жоден конфлікт, задрість або страх не переможе ...» [10]. Такого принципу дотримувався головний редактор «Крайтеріону». Загалом, багато ідей та літературних новацій митця (англо-американських модерністів 1910-х рр.) почали набувати широкого визнання саме на сторінках цього видання.

Ключовим критерієм відбору поезії 1920-х рр. для журналу «Крайтеріон» була точність формулювання фрази, образу (що багато в чому перетиналося з «імперсональністю» й «індивідуальністю» в еліотівській системі цінностей). Основними рисами поезії в журналі, за усієї її різноманітності, були «об'єктивованість», прагнення уникати невмотивованих повторів, штампів, кліше, невдалих епітетів.

Якщо не всі поети, які з'являлися на сторінках «Крайтеріону», створювали «об'єктивний корелят», то, принаймні, вони були цілком поглинуті об'єктом, прагнули дати кожній думці й емоції точніше словесне вираження. Головні еліотівські вимоги до поезії були сформульовані в листі О. Степлдону: «вражаюча конкретність» і оригінальний ритм, обов'язковий, на думку редактора «Крайтеріона», і для «вільного вірша».

Поезія, що публікувалася у журналі в 1930-і рр., в основному продовжувала тенденції, характерні для більш раннього періоду, хоча, паралельно з поліпшенням відношення Еліота-теоретика до метафори, спостерігалось посилення образного начала. У «Крайтеріоні» публікується широкий спектр поезії, проте основна увага приділена С. Спендеру і Л. Макнісу. Їх просування (разом з У.Х. Оденом, для кар'єри якого журнал мав відчутно менше значення), на думку головного редактора, було одним з основних досягнень видання.

Твори С. Спендера і Л. Макніса, опубліковані в еліотівському журналі, позбавлені традиційних термінів літературознавства; живий художній пошук авторів виражався в різномірних рисах, які ріднили їх з імажизмом, експресіонізмом, метафізичною поезією, сюрреалізмом (і, в цілому, з авангардом), соціальним реалізмом. С. Спендер і Л. Макніс, на відміну від Т.С. Еліота, який використовував передусім як певний фактичний матеріал літературні алюзії, переважно послуговувалися метафорами у своєму прагненні створити унікальні інтелектуальні еквіваленти емоцій; «об'єктивний корелят» створювався не лише з «об'єктів», але й зі складних метафоричних складових. У поетичних текстах С. Спендера і Л. Макніса були закладені шляхи подолання «сухості» і «механічності» еліотівської поезики.

У 1948 р. Т.С. Еліот написав про проведений період життя в редакції журналу «Крайтеріон» наступне: «Наша мета була не стільки добиватися домінування якихось певних ідей, скільки підтримувати інтелектуальне життя на всеможливому високому рівні» [7]. Таке прагнення, в певному значенні, добровільно прийнята місіонерська роль, розкриває редакторську політику журналу «Крайтеріон».

Отже, як редактор провідних англійських видань Т.С. Еліот був прихильником поширення культури різних країн, протилежних політичних поглядів і художніх напрямків. Точність словесного вираження, яка передбачала нівелювання невдалих кліше, безґрунтовних повторів, штампів, була основним мірилом у відборі авторських матеріалів, які публікувалися для широкої читацької аудиторії Великобританії та США. Таким чином, можемо стверджувати те, що вивчення редакторського досвіду Т.С. Еліота має важливе значення як для молодих редакторів, так і для сучасної видавничої справи загалом.

Список використаних джерел

1. Ackroyd P. T.S. Eliot : A Life / P. Ackroyd. – New York : Simon and Shuster, 1984. – 400 p.
2. Bush R. T. S. Eliot : A Study in Character and Style / R. Bush. – Oxford : Oxford UP, 1984. – 287 p.
3. Frye N. Anatomy of Criticism: Four essays / Northrop Frye. – London : Penguin Books, 1990. – 383 p.
4. Eliot T. S. For Lancelot Andrewes. Essays on Style and Order / T. S. Eliot. – L. : Faber and Faber, 1970. – 112 p.
5. Eliot T. S. Last Words // The Criterion. Collected Edition / T. S. Eliot. – Vol. 8. – L., 1967. – P. 271.
6. Eliot T. S. The Idea of a Literary Review // The Criterion / T. S. Eliot. – 1926. – January. – Vol. IV. – № 1. – P. 3–4.
7. Eliot T. S. Selected Essays / T. S. Eliot. – L. : Faber and Faber, 1963. – 544 p.
8. Eliot T. S. The Letters of T.S. Eliot. – Vol. 4 : 1928 – 1929 / T. S. Eliot. – L. : Faber & Faber, 2013. – P. 133.
9. Eliot T. S. The Use of Poetry and the Use of Criticism. Studies in the Relation of Criticism to Poetry in England / T. S. Eliot. – L. : Faber & Faber, 1934. – P. 64.
10. Gluckman M. Custom and conflict in Africa / M. Gluckman. – Oxford : Basil Blackwell, 1966.
11. Harding J. The «Criterion» : Cultural Politics / J. Harding. – P. 109 – 126.
12. Kirk R. Eliot and His Age: T. S. Eliot's Moral Imagination in the Twentieth Century / R. Kirk. – NY : Random House, 1971. – P. 97.

Анотація. У статті розглянуто особливості редакторської діяльності Т.С. Еліота. Встановлено, що Т.С. Еліот був прихильником поширення культури різних країн, протилежних політичних поглядів і художніх смаків. Основним критерієм у відборі авторських матеріалів була точність словесного вираження, яка передбачала нівелювання невдалих кліше, невмотивованих повторів, штампів, недоречних стилістичних засобів.

Ключові слова: автор, журнал, редактор, Т.С. Еліот.

Summary. The article deals with the main features of T.S. Eliot's editorial activity. T.S. Eliot was the supporter of distribution of culture of different countries, opposite political looks and artistic directions. A basic criterion for the selection of authorial materials was exactness of verbal expression, that envisaged levelling of unsuccessful cliches, amotivational repetitions, stamps, inappropriate

stylistic devices. The first attempts of editorial activity of T.S. Eliot were made in a literary magazine «Harvard Advocate» where he worked as an editor from 1909 to 1910. Further labour of T.S. Eliot as an assistant of editor-in-chief took place in a magazine «The Egoist» (1917–1919). Activity of T.S. Eliot in this magazine represents the origin of basic conceptions of literary criticism of the artist. «The Egoist» was the first edition, that put beginning to the phenomenon which became common for the man of epoch of world network: reviews and comments of readers were firstly published there. In opinion of the editor it was very important for improvement of communication with an audience of readers. In 1922 T.S. Eliot founded a magazine «The Criterion» where he carried out the role of editor-in-chief up to 1939, when the edition stopped its existence. «The Criterion» was one of the most influential magazines and during almost two decades it played a considerable role in the cultural life of Great Britain. Comments of the editor that appeared in every number of the magazine, showed growing conservatism of Eliot's position in the questions of politics and culture. In spite of it «The Criterion» remained open for writers that adhered to the opposite points of view. The wide spectrum of poetry was published in the magazine. The main requirements to it were «a striking specification» and original rhythm. Thus, study of editorial experience of T.S. Eliot is important both for young editors and modern publishing business on the whole.

Key words: author, magazine, editor, T.S. Eliot.

Отримано: 10.11.2015 р.

МЕТОДИКА

УДК 378.016:811.161.2:001(477)(092)

Поплавська Л.В.

ПРАВОПИСНІ НАСТАНОВИ ІВАНА ОГІЄНКА НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ПРАКТИКУМУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Глибоке знання української мови, відповідний рівень культури усного й писемного мовлення є невід'ємною, обов'язковою ознакою й показником високого інтелекту освіченої людини.

Однією з перших мовознавчих дисциплін, котрі вивчаються на філологічних факультетах університетів України, є практикум з української мови. Це практичний курс, основним завданням якого є підготовка студентів до засвоєння інших предметів лінгвістичного циклу. Практикум з української мови передбачає також систематизацію знань з української мови, здобутих у школі, їх розширення та поглиблення, відновлення й закріплення правописних і пунктуаційних умінь та навичок, допомогу в оволодінні необхідними орфоепічними, словотвірними, граматичними, стилістичними нормами, роботу над удосконаленням культури зв'язного усного мовлення й письмового тексту. Виконання цих завдань сприятиме, з одного боку, усуненню окремих прогалин у знаннях студентів з української мови, а з іншого, – готуватиме до усвідомленого та серйозного сприйняття ними теоретичних дисциплін усього лінгвістичного циклу. Окрім того, успішному розв'язанню визначених вище завдань сприятиме вивчення й впровадження у практику навчально-педагогічної роботи лінгводидактичних ідей українських учених минувшини, зокрема видатного вченого-мовознавця, культуролога, редактора і перекладача, громадського та державного діяча Івана Огієнка. Науковий доробок ученого надзвичайно багатий і розмаїтий, фактично нема такої ланки мовознавчої науки, яка не була б охоплена його дослідженнями. Висновки мовознавця щодо історії розвитку мови, закономірностей становлення її акцентологічної, лексичної, синтаксичної систем беззаперечні, оскільки характеризуються надзвичайною глибиною, багатою ілюстративністю фактичного матеріалу, достовірністю й науковістю. Великий педагогічний досвід ученого, наукова діяльність на всіх рівнях освіти (від початкової до вищої) сприяли формуванню лінгводидактичних поглядів Івана Огієнка. Прикладний характер методичних уподобань ученого відбився у низці шкільних підручників, посібників, словників. У численних працях із мовознавства Іван Огієнко обґрунтував концептуальні підходи до системи навчання рідної мови, виклав погляди на її зміст, принципи побудови, визначив джерела її найдосконалішого вивчення.

Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка сьогодні активно вивчається сучасними дослідниками за різними напрямками: мовознавчий, методичний, лінгводидактичний (Тимошик М., Болтівець С., Ляхоцька Л., Тюрменко І., Бондарчук Л., Марушкевич А., Франчук Т., Паночко М., Чехівський О., Вільчинська Т., Ачилова В., Пентиліук М., Бичко З., Шульжук К., Євграфова А.), літературознавчий (Сохацька Є., Мацько В., Мишанич О., Воротняк Т., Опанасюк О.), джерелобібліотекознавчий і бібліографічний (Тіменик З., Ляхоцький В., Поліщук Я., Прокопчук В., Завальнюк О., Музичук О.), видавничий і редакторський (Тимошик М., Погребенник Ф.), богословський (Бондарчук Л., Огірко О., Бурячок А.).

Однак, незважаючи на досить широкий спектр досліджень різноманітних аспектів наукового й творчого доробку Івана Огієнка, вважаємо, що все ж таки недостатньо акцентовано увагу на важливості популяризації праць ученого в практичній діяльності викладача та студента під час вивчення дисциплін мовознавчого циклу, зокрема практикуму з української мови.

Мета статті – проаналізувати зміст деяких важливих правописних постулатів Івана Огієнка, визначити способи їх ефективного впровадження в навчальний процес, зокрема під час опрацювання окремих тем та питань на практичних заняттях із практикуму з української мови.

Як зазначалося вище, основними завданнями вивчення практикуму з української мови є вироблення умінь та навичок грамотного письма й усного мовлення, іншими словами, засвоєння й практичне оволодіння орфографічними, граматико-орфографічними та пунктуаційними нормами української літературної мови. Для цього на заняттях використовуються різні види роботи, пропонується для вивчення тієї чи іншої теми найновіша література, посібники, довідники, словники, таблиці, аудіо- та відео матеріали, комп'ютерні програми.

Іван Огієнко вважав правопис «необхідним зовнішнім вбранням кожної літературної мови», бо про її авторитетність свідчить усталеність правописних норм. Саме тому вчений ґрунтовно займався цим питанням.

Вивчаючи вступну тему «Українська мова – національна мова українського народу» та опрацьовуючи такі питання, як проблеми в розвитку й становленні державності української мови, поняття літературної мови, викладач може ознайомити студентів зі змістом окремих розділів праць Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» (1936 р.), «Історія української літературної мови» (1949 р.), щоб висвітлити певні періоди становлення української мови й правопису, щоб визначити фактори, котрі спричинили ті чи інші тенденції мовного розвитку (усної і писемної форм мови), шляхи зближення, мовної консолідації, усталення норм української літературної мови на двох штучно роз'єднаних теренах України (Галичини і Східної України). Також варто схарактеризувати основні ознаки «соборності української літературної мови», що їх виділив учений: чистота, єдність правопису, ясність, правильність, багатство, милозвучність [1, 25]. Підсумувати цей матеріал можна, поставивши студентам таке запитання: як ви розумієте слова Івана Огієнка: «Для кожного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис»? Якщо студентам складно визначити основну суть цього питання, викладач повинен прокоментувати його, наголосивши, що цей заклик у 20-і роки минулого століття доводилося відстоювати, адже в Галичині ще функціонував західноукраїнський варіант літературної мови, закріплений у правописних правилах, відмінних від східноукраїнських. Питання правопису стояло тоді гостро і в еміграції. У той час, як у період українізації тривав процес вироблення розширених правил правопису, який об'єднав би східно- і західноукраїнські традиції, Іван Огієнко теж працював у цьому напрямку. 1927 року у Варшаві були надруковані «Нариси з історії української мови: система українського правопису». У цій праці написання слів, пунктуація обґрунтовувалися історично. У вступі мовознавець робить огляд систем українського правопису в новій українській літературній мові. Основна частина праці складається з розділів «Правопис слів української мови», «Милозвучність української мови», «Чужі слова в українській мові», «Знаки розділові». Всі ці розділи тематично й за змістом перегукуються із вивченням окремих тем на заняттях з практичному з української мови: Чергування голосних звуків; Чергування приголосних звуків; Правопис слів іншомовного походження; Правопис і словозміна граматичних форм частин мови та ін. Так, цінними на заняттях з практичному будуть повчання Івана Огієнка щодо дотримання кожної грамотною людиною законів милозвучності:

- дбаймо, щоб наша мова була приємною для слухача, щоб не «різала» йому ушей;
- зберігаймо на письмі та й в усному мовленні всі вимоги її гнучкості;
- вимовляймо слова тільки по-літературному, а не по-місцевому;
- усіма силами пильнуймо оминати в нашій писанні непотрібного повторення слів (окрім поетичного);
- не вживаймо в своїй писанні разячих варваризмів;
- оминаймо немилозвучного збігу приголосних;
- не будуймо надто складних речень [2, 53, 76].

Зразком наочного посібника з евфонії є «Наглядна таблиця милозвучності української мови» (1923 р.), у якій Іван Огієнко зіставляє мову народну й літературну, говори Східної України й Галичини, давню українську мову й сучасну. Студентам можна запропонувати ознайомитися з цією методичною працею й опрацювати картки (їх 81), з'ясувавши, чи відповідає кожне правило милозвучності та наведені приклади нормам сучасної української літературної мови. Повчальними, на наш погляд, є поради вченого щодо чергування *у-в*, *і-й*: картка 11. Українська мова не любить збігу голосних звуків у словах, що стоять поруч. Мова наша любить, щоб по закінченні на голосний попереднього слова подальше слово розпочиналося з приголосного, а по закінченні на приголосний – щоб розпочиналося з голосного. Звука *й* вважаємо за приголосний: *рай і пекло*; картка 12. Прийменники *в* та *у* чергуються між собою: якщо попереднє слово закінчується на голосний звук, то вживаємо *в*, а як на приголосний – *у*: *Темно в хаті, як у домовині. Заглядала всім у душу*; картка 14. Початкові *у* та *в* також чергуються між собою: *«У неділю вранці поле вкрилося туманом»*, *«Він уранці встає, йому Бог подає»*, *«Задзвонили в усі дзвони по всій Україні»*, *«Вони вже убогі, вже голі»* (Т. Шевченко)...

Так само чергуються: *умілий – вмілий, учений – вчений, учитель – вчитель, удова – вдова, удівець – вдівець* [2, 17].

Глибокими за змістом є вислови Івана Огієнка: картка 71. Українська мова надзвичайно гнучка морфологічно; Українська мова багата подвійними формами. Ці подвійні форми роблять нашу мову гнучкою й дуже придатною до віршування [2, 21]. Йдеться про паралельні форми іменників чоловічого роду, які в давальному відмінку мають закінчення *-ові*, *-еві*, *-єві* та *-у*, *-ю*; про прикметники, які в українській мові вживаються в двох формах – «повній і скороченій»:

добрая – добра, добреє – добре, добрую – добру. «Останнє літо бачу я золоте своє жито» (Б. Грінченко), «Зірвалось огнистее слово» (М. Старицький). Коротка форма, – зазначає Іван Огієнко, – звичайна літературна форма, повна форма вживається частіше в народній мові та віршах» [2, 21].

Звертає увагу навчитель і на паралельні форми прикметників чоловічого і середнього роду в місцевому відмінку (закінчення *-ім, -ому*): *на озері розкішнім, в густому гаю*; «рівновживані» форми майбутнього часу (картка 78) – складну й скорочену: *буду ходити* або *ходитиму*; варіативне використання префіксів *від-* і *од-*, *над-* і *наді-*, *під-* і *піді-*.

Цікаво, що до засобів милозвучності Іван Огієнко долучав і пестливі суфікси, за допомогою яких творяться не лише нові форми іменників і прикметників, а й прислівників (*осьдечки, ондечки, любенько, любесенько, любісінько*), займенників і числівників (*самесенький, такенький, кожнісінький, двійко, трійко, дванадцятерко*) та дієслів (*істоньки, істуні, істки, робитоньки, ходуні, купки, купці*) [3, 114].

Цей матеріал можна використати під час опрацювання тем другого змістового модуля «Правопис, словозміна, особливості вживання частин мови».

Доречними й потрібними є сьогодні поради та настанови великого навчителя, державника, науковця, методиста, літератора, богослужителя Івана Огієнка.

Звернення до творчого та наукового доробку вченого та впровадження його в навчальний процес має велике науково-практичне значення і є важливою передумовою розбудови вищої школи, поглибленого процесу її становлення та якісного реформування.

Список використаних джерел

1. Іларіон Митрополит (Іван Огієнко). Наша літературна мова. Як писати й говорити політературному / Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). – Вінніпег : Наша Культура, 1958. – 424 с.
2. Огієнко І. Наглядна таблиця милозвучності української мови / Іван Огієнко // Дивослово. – 1996. – №5-6. – С. 16-22.
3. Огієнко І. Нариси з історії української мови: Система українського правопису / Іван Огієнко. – Варшава, 1927. – 216 с.

Анотація. У статті аналізуємо зміст важливих правописних постулатів Івана Огієнка, визначаємо способи їх ефективного використання на заняттях із практикуму з української, наводимо зразки доведеного ілюстративного матеріалу, почерпнутого із навчальних, методичних, наочних посібників вченого.

Ключові слова: Іван Огієнко, правопис, практикум з української мови, орфографічні норми.

Summary. The article deals with the important spelling postulates of Ivan Ohienko, methods them the effective use on employments from the practical work from Ukrainian language. The author points the standards of the perfect illustrative material from methodical, evident train aid by scientist.

One of the first linguistic disciplines that is studied on the philological faculties of universities of Ukraine is the practical work from Ukrainian language. It is a practical course the basic task of that is preparation of students to mastering of other articles of linguistic cycle. The practical work from Ukrainian language envisages systematization of the knowledge from Ukrainian language, obtained at school, also, their expansion and deepening, renewal and fixing of spelling and punctuation abilities and skills, help in a capture necessary orthoepical, word-formation, grammatical, stylistic norms, prosecution of improvement of culture of the coherent spoken language and writing text. Implementation of these tasks will promote, from one side, to the removal of separate vacancies in knowledge of students from Ukrainian language, and from other, – will prepare to the realized and serious perception by them theoretical disciplines of all linguistic cycle. Except that, the successful decision of set higher tasks a study and introduction will assist in practice of educational-pedagogical work of linguodidactic ideas of the Ukrainian scientists of the past, in particular prominent scientist-linguist, culture connoisseur, editor and translator, public and the state figure Ivan Ohienko.

Key words: Ivan Ohienko, spelling, practical work from Ukrainian language, orthographic norms.

Отримано: 6.11.2015 р.

МІСТЕРІЯ «КАЇН І АВЕЛЬ» ІВАНА ОГІЄНКА В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ БІБЛІЙНИХ ТЕКСТІВ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Багатогранний світ художньої творчості І. Огієнка, що здатен збагатити знання і духовний світ сучасного школяра, дозволяє говорити про необхідність включення її до шкільного освітнього канону. І якщо у шкільній програмі з української літератури спадщина Огієнка стане окремою сторінкою культурного життя українського народу, то на уроках зарубіжної літератури вона посіде достойне місце серед естетичних феноменів світової літератури. На жаль цей аспект ще не став предметом пильної уваги науковців та методистів.

Особливого значення набуває творчість Огієнка на уроках, де вивчаються біблійні тексти. І тому, що огієнківський переклад Священного Писання українською вважається одним з найкращих, і тому, що значне місце в його літературній творчості займає релігійна поезія. Але актуальність творів митця визначається перш за все своєрідністю використання біблійних образів, сюжетів, потрактуванням вічних тем, проблем.

Розуміння духовного життя народу, пояснення у ньому слів та образів можливе лише тоді, якщо добре обізнаний з ключовими текстами, що склали основу даної культури. У цих текстах вміщені початкові знання у важливіших для людства галузях, а також передаються одвічні для цієї культури ідеї, почуття і образи, що впливають на мистецтво, формують світогляд і складають основу моралі. Жодне покоління не має права обійтись без засвоєння цих ключових текстів. Ті, хто їх не знає, відчують себе пасинками свого народу. Але побачити у біблійних текстах визначальні елементи світосприйняття, основи духовних цінностей допомагає звертання до творів, де відбилися особливості рецепції біблійних образів, ідей, сюжетів у різні епохи і в різних національних літературах. У творах Івана Огієнка ця рецепція набуває загальнолюдського та позачасового значення. Звертання у 8 класі при вивченні біблійної історії про Каїна і Авеля до містерії «Каїн і Абель» Івана Огієнка [5] підтверджує це. Головне – знайти методологічну основу, яка поєднає у свідомості учня давній текст з сучасним світосприйняттям.

Одним із основних методологічних принципів викладання предмету є принцип науковості, з яким тісно пов'язаний принцип історизму, котрий за різних умов його використання може стати або інструментом, що перетворює літературний твір на ілюстрацію до історичних, суспільних, політичних подій, процесів, або джерелом розуміння художнього тексту як естетичного феномену. Література як твір мистецтва заставляє переживати, співпереживати і сприяє формуванню навичок естетичного сприйняття дійсності, певних поглядів, естетичного смаку, етичних принципів, життєвої позиції. Для збереження емоційного сприйняття художнього твору принцип історизму передбачає вивчення літератури з врахування як історико-генетичного, так і історико-функціонального планів. Саме такий шлях дозволяє побачити зв'язок витвору мистецтва з епохою його створення, з часом, який стає об'єктом зображення, і разом з тим простежити, як ідеї, підняті в літературних текстах, проєктуються на сучасну дійсність, на життя сучасного суспільства, сучасної людини. Таким чином, художні тексти стають незамінним засобом виховання, впливу на світогляд учнів і сприяють формуванню у них самосвідомості. У той же час необхідно враховувати, що перед нами витвір мистецтва, який аж ніяк не є зліпком дійсності або історичних процесів. Поєднання історико-генетичного і історико-функціонального планів створює умови для діалогу між класичним текстом і сучасними учнями, у якому співрозмовники повинні бути рівноправними. Неприпустимо експлуатувати текст для досягнення особистих цілей, нав'язуючи йому сторонній зміст. Але й текст не повинен використовувати читача, вимагаючи від нього змінитися.

На уроці необхідно створити атмосферу безкорисливого інтересу, яка дасть тексту можливість заговорити, зазвучати, а учня спонукає до діалогу. Щоб класичний текст органічно увійшов у сучасну для учня дійсність, треба розкрити його життєздатність у реаліях сьогодення, широко використовуючи засоби, які були б звичні для школярів і змогли б викликати в них не просто зацікавленість художнім твором, але й емоції.

Отже, на першому етапі перед учнями біблійний міф про братерський гріх розкривається в історико-генетичному плані. Зрозуміло, що біблійний текст подається у перекладі І. Огієнка. Вчитель знайомить учнів з біблійним міфом, його метою, структурою, джерелами. Звертається увага на те, що Книга Буття, перша частина Старого Завіту, розповідає нам про перший злочин, скоєний людьми на землі – син Адама та Єви Каїн вбиває свого брата, але причина цього вчинку Біблією не пояснюється. Каїн кидає виклик Богові, за що має понести покарання – одвічне виг-

нання. У стародавній книзі порушується проблема непорозуміння між людьми, що призводить до найстрашнішого гріха в історії людства – братовбивства, кровопролиття.

На другому етапі історія Каїна та Авеля розглядається в історико-функціональному плані. Вчитель наголошує, що впродовж віків ця історія значно трансформувалася. Учням було запропоновано підготувати повідомлення про особливості переосмислення історії про братерський гріх в національних літературах різних епох. Узагальнюючи виступи школярів вчитель звертає увагу на існування двох тенденцій осмислення біблійної легенди в літературі. Одна має компліментарний характер, не відступає від канонічного тексту, інтерпретує його, не відхиляючись від оригінального джерела; друга – дала найрізноманітніший розвій образів у літературі та фольклорі, вбираючи у себе відгомін найменших порухів людської душі. Перша тенденція характерна для стародавньої єврейської літератури та апокрифічної літератури, де трансформація легенди підпорядкована біблійній традиції. Уже в середньовіччі в центрі уваги опиняється образ Каїна. Данте Аліг'єрі перший пояс дев'ятого кола пекла в «Божественній Комедії» [3] назвав «Каїною», за іменем Каїна-братовбивці. Автори давніх епох, не відступаючи від канону, змальовували Каїна як великого грішника, ворога всього людства, що, убивши брата, вчинив перше велике зло на землі – через нього прийшла до людей смерть. Так дуже яскраво виявлялася релігійна ідеологія в середньовічних містеріях і мораліте, де Каїна зображали жорстоким, брутальним, задрісним на протиположному до доброму і богобоязливому Авелю. Серед пізніших варіантів такої інтерпретації образу Каїна варто пригадати такі твори як «Каїн-братовбивця» М. Йогансена, «Братовбивство Каїна» Л. Гудермана, «Каїн» Х. Вайзе, «Праведник Авель» Й. Мойнлінга, «Вбитий Авель» Ф. Мюллера, «Смерть Авеля» С. Гесснера та ін. Таке трактування образу Каїна зруйнував своєю славнозвісною містерією «Каїн» англійський поет Дж. Байрон [1]. Фактично він започаткував другу тенденцію тлумачення образу Каїна, відійшовши від загальної схеми першоджерела. У нього Каїн не злочинець, а великий народолюбець, бунтар, що першим із земних в ім'я щастя людей підніс голос протесту проти Бога, піддав сумнівам його ласку, герой, що прагне з'ясувати сенс життя людини на землі і стає на шлях пошуку істини та досягнення космосу.

Оригінальну версію подальшої долі братовбивці подає французький поет-символіст Ш. Бодлер у поезії «Авель і Каїн» (збірка «Квіти зла» [2], цикл «Бунт»): він бачить майбутнє за прокляттям покоління Каїна-вигнанця. Цей біблійний персонаж, за задумом Ш. Бодлера, має стати символом непокори. Саме його нащадкам призначено скинути Бога з небес, щоб утвердити силу й могутність душі людини.

І. Франко у філософській поемі «Смерть Каїна» [9, т. 10] проголошує таку тезу: кожна людина повинна шляхом самовдосконалення і самопізнання прийти до усвідомлення власного «я». Франків Каїн приходить до відчуття абсурдності життя через нерозуміння світу, Бога, себе самого, що спонукає його до неперервного пошуку істини.

У творах Байрона, Бодлера, Франка Каїн набуває магічного ореола одвічного бунтівника, що суперечить канонічній версії.

На другому етапі вивчення біблійної історії важливо зазначити, що такий одвічний образ, як постать Каїна, робить текст відкритим для численних інтерпретацій.

На початку третього етапу звертається увага на те, що своєрідне переосмислення історії про Каїна та Авеля спостерігається і в українській літературі ХХ ст. Вплив світової літератури та народної творчості зумовив традицію інтерпретації біблійного сюжету про Каїна та Авеля не тільки І. Франком, але також В. Сосюрою, О. Олесем, Є. Маланюком, М. Філянським, І. Багряним, В. Базилевським, Н. Давидовською, О. Забужко.

В. Сосюра [8], звернувшись до історії про Каїна та Авеля (поема «Каїн»), оспівує красу людської душі, що здатна подолати власні сумніви, морок і темряву та пройти тернистий шлях до пізнання краси життя.

О. Забужко, що неодноразово звертається до традиційного сюжету про Каїна та Авеля, пропонує кардинально нове прочитання сюжету про перше братовбивство. У повісті «Книга Буття. Глава четверта» [5], першому прозовому творі письменниці, відбувається переакцентація ролей Каїна та Авеля і смислу злочину, а у «Казці про калинову соплку» [4] авторка переносить ролі біблійних персонажів на жіночі постаті з українського фольклору.

Але серед численних інтерпретацій особливе місце займає містерія Івана Огієнка «Каїн і Авель». Драматична поема у творчості І. Огієнка посідає далеко не останнє місце. Два томи його художнього доробку займають твори, які за своїми жанровими характеристиками близькі до драматичної поеми.

На третьому етапі вивчення біблійної історії робота буде зосереджена на цьому творі. Вчитель звертає увагу, що стосовно братовбивства автор дотримується канонічної версії. Містерію І. Огієнка «Каїн і Авель» можна віднести до групи класичних зразків трансформації біблійного сюжету та інтерпретації традиційних образів. В той же час, розвиваючи тему братовбивства, ав-

тор відходить від канонічного тексту і дещо по-своєму висвітлює персонажі Святого Письма. В першу чергу тому, що за формально-змістовими ознаками містерія є продовженням і дописуванням канонічного тексту. Учнім буде не просто цікаво ознайомитися з рядками, де автор моделює ситуацію, в якій опинилися Адам, Єва та їхні діти після вигнання з раю. Головне – зрозуміти і порівняти позицію кожного з персонажів до ситуації, що сталася.

Адам сприймає сувору дійсність досить оптимістично, як справедливе покарання за первордний гріх – непослух Богові, за зраду:

*Не справа в яблуках познання, –
Непослух Богу вбив мене... [7, 235].*

Він виявляє смирення і каяття, готовий до випробувань, сумує за втраченим ним колись раєм, але вірить, що все повернеться:

*Та ж не скарав нас Бог навіки
Й не кинув в темну пащу Аду...
Не відібрав Господь нам Раю, –
Он навкруги він, на Землі... [7, 211].*

У Єви, яка теж сумує за раєм, ми не бачимо ні крихти каяття:

*І пощо Рай мені минулий,
Коли я кари не забуду?
Застиг у серці біль заснулий,
І щирить зуби Мста повсюду... [7, 237].*

Їй ближча позиція її старшого сина Каїна, якого вона інколи підтримує в його суперечках з батьком. Саме Єву, яка не змогла побороти в собі гніву, незгоди із Божим рішенням, звинувачує Іван Огієнко у тому, що вона привила синові незадоволення Господом.

Але увага учнів буде прикута до образів Авеля і Каїна.

Авель Огієнка під впливом багатьох батькових розповідей намагається повернути рай щирою молитвою, натхненною працею, повною відданістю Єгови, своєю любов'ю до усього суцього:

*Яка Краса кругом в Природі.
Прекрасен кожен Божий твір! [7, 213].*

Саме через цю любов автор наближує образ Авеля до образу Ісуса Христа.

Авель, як і Месія, гине за правду, за любов до Господа Бога, який для нього був понад усе:

*О Боже, солодкий, о Творче коханий,
За все я складаю подяку Тобі:
За кожен Твій Дар мені знаний й незнаний,
За витерту кожну сльозинку в журбі!...
Бо всякий Дар добрий – мені в насолоду,
А кожне терпіння – в науку мені... [7, 228].*

До такого ж щирого послуху, любові й певності в Богові Авель закликає усіх інших:

*Складаймо ж на Бога
Свої сподівання,
Й щаслива дорога
Нам блисне ззарання!... [7, 246].*

Каїн Івана Огієнка дуже суперечливий. Автор показує його нам не як цілком негативного персонажа, а навпаки, наголошує на тому, що вся біда його полягає у пошукові істини, адже «Бог хоче бачити в людях ... особистостей, які мислять, сумніваються, аналізують дійсність ..., які добровільно роблять свій вибір між добром і злом, Божим і сатанинським» [6, 65]. Каїн Івана Огієнка не революціонер, що повстає проти ворожого світу, створеного «Всемогутнім тираном» Богом на муки людям, як у Дж. Байрона, а гріховна істота, яка потрапила під владу Диявола.

Шукаючи в світі правди, Каїн то виявляє своєрідний бунт проти несправедливої, на його думку, кари, звинувачує Бога в жорстокості:

*За гріх батьків терпіти кару?
Яке ж то зло вчинили ми? [7, 210].*

то шкодує, що втратив віру:

*Щасливий ти, мій брате рідний,
Що маєш повну душу Віри:
Тобі палає стяг побідний,
І Щастя світиться без міри!... [7, 231].*

Працюючи над текстом містерії, особливу увагу треба звернути на сцену, коли брати приносять дари Всевишньому. Учні аналізують молитву Каїна і відповідають на питання, чому Господь не приймає його жертву, порівнюючи своє бачення з висновками Авеля. У молитві Каїна звучить прохання повернути людей до Раю. Він описує людські муки і скаржитья Богові на своє життя,

просить забрати “тугу безкраю”, але Господь не відкликається на цю молитву. Авель намагається пояснити братові причину цього:

*Тому твоя безплідна жертва,
Й огонь із Неба не зійшов:
Молитва горда Богу мертва,
Плодюча завжди Любов! [7, 250].*

Змальовуючи сцену вбивства, Огієнко намагається частину провини перекласти на Диявола, який, коли жертва Авеля спалахує вогнем, починає під’юджувати Каїна. Той у безтямі хапає дрючка і скидає Авелеву жертву. Намагаючись зупинити брата, Авель потрапляє під удар. Каїн стає першим вбивцею на Землі.

Вчитель, звертаючи увагу на поведінку огієнківського Каїна після вбивства, пропонує учням дослідити, як в творах інших авторів він сприймає свій злочин. А позаяк подальша доля Каїна автором у поемі не розкривається, учні отримають завдання змодельювати її. Так поступово прийде розуміння, що проблема стосується не лише цього першого і єдиного випадку, коли брат вбиває брата. Твір І. Огієнка, написаний за канонами релігійної драми, ставить питання ширше – який дійсний мотив, яка найглибша причина, що приводить людей до суперечки і братовбивчої війни?

Містерія І. Огієнка «Каїн і Авель» вже посіла належне їй місце в історії української літератури ХХ ст. На уроках зарубіжної літератури звертання до неї допоможе продемонструвати новий підхід до біблійних текстів, адже твір Огієнка поєднує дві тенденції в осмисленні історії про Каїна та Авеля: хоча автор і дотримується канонічної версії, він по новому висвітлює біблійну оповідь про перших земних людей. Саме це поєднання дозволяє учням відчутти, що найголовніше у Священному Писанні не самий текст, а вихід із нього у щось багатозначне і важливе. У даному випадку проблема непорозуміння між людьми, що призводить до найстрашнішого гріха в історії людства – братовбивства, кровопролиття відкриває можливість вирішити на тлі загадкової історії про двох братів болюче питання щодо взаємопорозуміння людей як між собою, так із вищими силами.

Список використаних джерел

1. Байрон Джордж Гордон. Каїн. Переклад Лесі Українки [Електронний ресурс] / Джордж Гордон Байрон. – Режим доступу: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Transl/ByronCain.html>
2. Бодлер Ш. Цветы зла. Стихотворения: Пер. с фр. / Ш. Бодлер. – М. : Летопись, 1998. – 291 с.
3. Данте Алигьери. Божественная Комедия: Пер. с итал. М. Лозинского / Алигьери Данте / Вступ. ст. К. Державина. – М. : Правда, 1982. – 640 с.
4. Забужко О. Казка про калинову сопілку / О. Забужко. – К. : Факт, 2000. – 84 с.
5. Забужко О. Сестро, сестро: Повісті та оповідання / О. Забужко. – К. : Факт, 2003. – 240 с.
6. Канигін Ю.М. Шлях аріїв: Україна в духовній історії людства: Роман-есе / Ю.М. Канигін. – 2-е вид. – К.: Україна, 1996. – 256 с.
7. Митрополит Іларіон. Твори. – Т.1.: Філософські містерії. – Вінніпег : Укр. Наук. Богослов. Т-во, 1957. – 336 с.
8. Сосюра В. Каїн // Сосюра В. Вибрані твори: В 2 т. – Київ: Наук. думка, 2000. – Т. 2. – С. 16–45.
9. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1976 – 1979.

Анотація. У статті ставиться питання про необхідність включення художньої творчості І. Огієнка до шкільного освітнього канону і розглядаються умови її вивчення на уроках літератури. Наголошується, що на уроках зарубіжної літератури вона посідає достойне місце серед естетичних феноменів світової літератури. Особливого значення набуває творчість Огієнка у процесі вивчення біблійних текстів. Актуальність творів митця визначається перш за все своєрідністю використання біблійних образів, сюжетів, потрактуванням вічних тем, проблем.

Ключові слова: освітній канон, рецепція, інтерпретація, містерія, біблійні тексти

Summary. The article raises the need to include Ivan Ohiyenko's works into school education canon and conditions of their study at the lessons of literature are being considered. It is noted that on the school curriculum of Ukrainian literature the heritage of I. Ohiyenko can become a separate page of the cultural life of the Ukrainian people and at the lessons of foreign literature it will occupy a worthy place among the aesthetic phenomena of world literature. Of particular importance are the works by I. Ohiyenko considering the study of biblical texts. There are several reasons for this – first – Ukrainian translation of the Bible by I. Ohiyenko is considered to be one of the best and the second – a significant place in his literary work is occupied by religious poetry. But the relevance of the works of the writer is determined primarily by the peculiar usage of biblical images, scenes, correct interpretation of the

eternal themes and problems. The reference to literary works where the peculiarities of receptive features of biblical images, ideas, stories of different times and cultures are reflected helps to define peculiar elements of worldview, the basics of spiritual values. This reception gains universal and timeless value in the works by I. Ohiyenko. When in the 8th form the appellation to the Biblical story about the two brothers – Cain and Abel (in the mystery «Cain and Abel» by I. Ohiyenko) confirms this.

Ohiyenko's mystery «Cain and Abel», despite some of its conceptual contradictions and declarativeness in the portraying of the character, has already occupied its place in the history of Ukrainian literature of the twentieth century. It can be attributed to the classical models of transformation of the Biblical story and interpretation of traditional images. At the same time, while developing the theme of fratricide, the author departs from the canonical text and depicts the characters of the Holy Scripture due to his own vision. At the lessons of foreign literature the appeal to mystery will be able to demonstrate a new approach to Biblical texts, because Ivan Ohiyenko combines the current trends in understanding the story of Cain and Abel. It is the combination which allows pupils to feel that the most important thing in the Bible is not the text itself but the cognitive projection into something meaningful and important.

Key words: *educational canon, reception, interpretation, mystery, biblical*

Отримано: 15.11.2015 р.

РЕЦЕНЗІЇ

Кеба О.В.

АНГЛІЙСЬКИЙ МОДЕРНІЗМ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ АНТРОПОЛОГІЇ*

Важко сказати, що англійський модернізм перестав бути актуальною проблемою для сучасного літературознавства. Загляньмо, наприклад, у присвячений модернізму об'ємний том одного з численних Блеквеллівських путівників із літератури та мистецтва (*A Companion To Modernist Literature And Culture*. – Blackwell Publishing, 2006. – 618 p.) і пересвідчимося, яким багатим є спектр новітніх досліджень модернізму. Тим ціннішим і достойним уваги видається запропоноване в монографії Ольги Бандровської новаторське перепрочитання англійського модерністського роману.

Не секрет, що англійський роман від початку ХХ ст. перебував на вістрі художньо-естетичних пошуків доби і, сформувавшись саме як модерністський феномен, здійснив колосальний вплив на подальший розвиток усїєї світової літератури. Осягнення значущості цього феномена, його зв'язку з попередньою класичною традицією (попри її радикальний перегляд) і відкритості у майбутнє неможливе без урахування широкого контексту доби Модерн. Саме в такому вимірі буде свою наукову концепцію Ольга Бандровська, цілком підставно центруючи цей колосальний контекст антропологічним дискурсом, адже нова антропологічна парадигма заклала вектори інтенсивних мистецьких пошуків та трансформацій перехідної доби. Що стосується вибору синергетики як найбільш адекватного наукового коду відчитування цих процесів, то й тут є всі підстави вважати такий вибір виправданим, адже основні понятійні параметри синергетики – складність, нелінійність, самоорганізація – органічно накладаються на парадигматику модерністського дискурсу – світоглядний плюралізм, художній експеримент, фрагментизований наратив і мотивне структурування тексту. Відтак вдале поєднання міждисциплінарних стратегій уможливило вихід на поглиблені концептуальні узагальнення як історико-літературного, так і теоретико-методологічного змісту. В окресленому колі чітко виявнюється наукова новизна і практичне значення результатів рецензованого дослідження, які водночас відкривають перспективи подальших наукових студій.

У першому розділі монографії розлого й водночас строго концептуально й вивірено представлена теоретико-методологічна база монографії. Шість підрозділів цієї частини праці в комплексі охоплюють аналітику засадничих ідей праці, що стосуються синергетичного проекту в літературознавстві, принципів моделювання історії літератури, шляхів дослідження феномену перехідності в культурі, модерністського переформатування концепції світу і людини. При цьому методологічні і теоретико-літературні викладки доцільно “прив’язані” до об’єкта і мети дослідження, тому створюють необхідний ґрунт для аналізу сутності й співвідношення модерністської літературно-художньої парадигми із загальним “естетичним режимом мистецтва доби Модерн”. Безумовно продуктивним є те, що авторка постійно підкреслює зв’язок еволюції цієї парадигми із розвитком самої методології дослідження модернізму. Водночас увага до численних критичних дискурсів, що неминуче втягувалися в орбіту модерністських пошуків, викликає запитання щодо можливостей окремих стратегій, зокрема й тих, що випали з поля зору дисертантки. Так, надзвичайно продуктивна теза «історія – наратив про неї», заявлена на с. 45-й праці, на наш погляд, потребувала залучення до дослідження модернізму методології нового історизму. Щодо теорії тілесності, то тут доречними могли б бути ідеї українського дослідника Марата Штейнбука, який активно працює в даному напрямку.

У наступних розділах монографії авторка успішно застосовує заявлені принципи міждисциплінарного підходу, присвячуючи кожний із цих розділів певному проблемно-тематичному і поетико-стильовому зрізові англійського роману першої половини ХХ ст.: від його загальних антропологічних параметрів до таких специфічних аспектів, як “дискурс тілесності”, “антропологія техніки”, “імагологічна проблематика” тощо. Тут скрізь спостерігаємо вдалу структурування матеріалу, чіткість постановки і вирішення мікрозавдань дослідження, органічне підключення їх до центральної ідеї дослідницького пошуку. Особливо успішно, на наш погляд, здійснено аналіз феномену темпорального переформатування концепції людини в англійському романі. Цілком

* Рецензія на монографію: Бандровська Ольга. Модернізм між минулим і майбутнім: антропологічний дискурс англійського роману. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 444 с.

слухним є один із висновків авторки, за яким новаторство англійських модерністів полягає в органічному художньому у виразненні ідеї “часу-становлення”, зміні статичної конфігурації “людина – світ” на динамічну: “людина у становленні – світ у становленні”. Антропологічна інтерпретація часу не передбачає його існування до людини чи поза людиною, але вказує на інтеграцію часу в людське буття. Якщо класичний роман тяжіє до об'єктивізації часу, то модерністський актуалізує суб'єктивне судження про нього. Тому в романах модерністів оповідь вільно переміщується з одного часу в інший, конструктивну роль відіграє пам'ять і асоціації, замість часових послідовностей з'являються нашарування різночасових пластів.

Цілком погоджуючись із такими висновками, дозволимо собі такий коментар. Ідея “часу-тривалості”, що спричинила зміни на всіх рівнях поетико-стильової організації модерністського роману, оприявилася й у феномені спеціалізації часу, так званої “просторової форми”, теорію якої продуктивно розвивав відомий американський літературознавець Джозеф Френк. В монографії про це не йдеться, однак сподіваємося, що залучення ідей “літературної просторовості” сприятиме реалізації однієї з потенційних перспектив подальшої студії англійського модернізму.

Важливо й те, що основні аналізовані твори у монографії щільно вписані як в історію англійської літератури, так і в загальний літературний контекст. Цілком слушно зазначається, що “англійський модернізм неможливо уявити без американця Т.С. Еліота, ірландця Дж. Джойса, його початки пов'язані з творчістю поляка за походженням і класика англійської літератури Дж. Конрада...” (с.104). Дозволимо собі порадити авторці в перспективі вписати сюди ще хоча б одне ім'я – американця Генрі Джеймса, пізні романи якого, за визнанням сучасної англійської і американської академічної критики, відіграли важливу роль у становленні модерністської літературно-художньої парадигми.

Підсумовуючи, констатуємо, що монографія Ольги Бандровської справляє винятково позитивне враження широкою обізнаністю авторки, кваліфікованим аналізом художніх текстів і літературного процесу, вмінням чітко й системно презентувати наслідки дослідження. Таким чином, є всі підстави стверджувати, що рецензована книжка є ґрунтовною науковою студією складного і багатогранного міждисциплінарного матеріалу. Вона, безперечно, прислужиться як науковцям-теоретикам у подальшому вивченні модерністської і постмодерністської прози при написанні праць з теорії літератури і методології, і так само філологам-практикам, викладачам світової літератури при підготовці курсів лекцій з історії літератури ХХ століття, спецкурсів з літературної антропології, історії англійського модерністського роману, творчості окремих письменників.

ПОЕТИКА І ТИПОЛОГІЯ «ЛІТЕРАТУРНОГО СКЕПТИЦИЗМУ»*

Типологічне зіставлення різноманітних виявів і форм літературного скептицизму в сучасному британському романі – таке завдання поставила Лілія Мірошниченко у щойно опублікованій нею ґрунтовній монографії. Це завдання, безумовно, вписується в коло важливих проблем сучасного літературознавства. Актуальність запропонованого дослідження зумовлена, як наголошує авторка, досі не подоланою в пострадянській гуманітаристиці ситуацією «невизнання» скептицизму продуктивною філософською і літературною стратегією, відсутністю як мультидисциплінарного контексту цього явища (дуже добре розробленого в західній академічній науці), так і власне літературознавчого інструментарію його вивчення. Зазначимо також, що комплексне осмислення проблем літературного скептицизму сприятиме й осягненню стратегічних тенденцій новітнього літературного процесу Великої Британії з його колосальною наповненістю багатим і різноманітним художнім матеріалом.

До монографічного розгляду залучено значний масив творів сучасних британських авторів – В. Голдінга, Д. Лессінг, Дж. Барнса, Г. Свіфта, Д. Лоджа, М. Бредбері, Ф. Ларкіна, Л. Кларка та ін., всього 14 романів. Хоча авторка й зупиняється на критеріях добору текстів, і вони (критерії) не викликають заперечень, все ж, на наш погляд, об'єкт дослідження міг би бути і ширшим, і більше орієнтованим на кінець ХХ – початок ХХІ ст. як «найближчу сучасність» за рахунок включення творів таких авторів, як Й. Мак'юен, М. Еміс, Й. Бенкс, Д.М. Томас, Дж. Коу. Безперечно, це наша суб'єктивна думка; між тим кожен із розглянутих у монографії творів піддано глибокому поетико-стильовому розбору: виокремлено жанрово-стильові домінанти, виявлено особливості хронотопу, охарактеризовано засоби наративної організації тексту. При цьому в різних елементах поетики простежено їхню закоріненість на стратегіях скептицизму.

У першому розділі монографії, що має назву «На підступах до концептуалізації: уроки філософії», висвітлюються – на загальному тлі проблеми «література і філософія» – теоретико-методологічні засади дослідження. Тут систематизовано та підсумовано напрацювання у сфері різних форм та варіантів скептицизму у світовій гуманітарній думці. Зокрема, переконливим видається висновок, якого доходить дослідниця про те, що «англійський емпіризм та американський прагматизм, з одного боку, а німецький трансценденталізм, – з іншого, складають методологічну та світоглядну протилежність у підході до проблеми людини», а тому стають засадничими принципами формування різних стратегій скептицизму.

Другий розділ монографії присвячено генезі власне британського літературного скептицизму. Попри те, що й тут дослідниця чітко розставляє акценти, на наш погляд, цей розділ міг би бути значно розлогішим і детальнішим. Так, неодноразово згадуваному у Вступі й у першому розділі Джонатанові Свіфту, «першому скептикові з-поміж англійських романістів», тут виділено лише два коротких абзаци. Натомість ґрунтовно представлено в роботі багатомірність витоків англійського літературного скептицизму, його, за висловом авторки, «екзогенної та ендогенної» природи. Скептицизм постає і складовою англійського менталітету, і невід'ємною частиною історії англійської літератури у різних родо-жанрових вимірах, і концептуалізованим у літературознавстві специфічним феноменом, що «притаманний дискурсу роману». Дуже доречним у зв'язку з останньою тезою є залучення висновків із праці американського дослідника Марка Уоллеґера «Joseph Conrad and the Fictions of Skepticism».

Центральними у монографії є її 3-й і 4-й розділи, що відповідно мають назви – «Таксономія сучасного літературного скептицизму» і «“Нескептичний” полюс у сучасному британському романі: стратегії реалізації». Обидва розділи тісно пов'язані між собою орієнтацією на вияв спорідненості й варіативності напрямів розвитку сучасного літературного скептицизму. Хоча предметом аналізу в кожному з цих розділів є позірно протилежні стратегії – «сумнів» і «вихід за межі сумніву» – авторка відкриває їх діалектику, неминучу близькість і взаємоперехідність, стверджуючи як найбільш продуктивну позицію для того, хто сумнівається, «залишатись скептиком щодо свого власного скептицизму».

Багато уваги приділяється в роботі поетиці літературного скептицизму; тут особливо цікавими нам видалися спостереження авторки над наративними формами організації скептичного дискурсу, що організують так зване «скептичне середовище», в якому найважливішу роль відіграють «ненадійний наратор», зміна наративних фокусів, відкриті фінали, діалогізація тексту, засоби рецептивного «залучення читача» тощо. «Скептичне середовище» створюється також за-

* Рецензія на монографію: Л.Я. Мірошниченко «Проекції скептицизму у сучасному британському романі: генеза, традиція, поетика» (К. : Генеза, 2015. – 384 с.)

вдяки використанню різноманітних тропів – іронії, оксиморона, метафори, різних видів метонімії, синекдохи.

Ретельне студювання одинадцяти романів сучасних англійських авторів у щільному контексті національної художньо-естетичної традиції від XVIII до початку XXI ст. засвідчує, що скептицизм є специфічною формою літературної епістемології і формує відповідну трансісторичну жанрову ознаку британського роману. З іншого боку, ретельне з'ясування витоків і закономірностей цієї ознаки виступає контраргументом щодо хибної інтерпретації літературного скептицизму другої половини XX — початку XXI ст. як суто постмодерного продукту, адже це безпідставно звужує парадигму його змістів. «Скептицизм у сучасному британському романі може бути опосередкований постмодерною ситуацією, але нею не вичерпується» – з таким висновком дослідниці можна лише солідаризуватися.

Звертаючись до «нескептичного» полюсу сучасного британського роману, дослідниця виявляє ефективність тих механізмів і практик, що дозволяють уникнути тотального сумніву і виводять на так званий «поміrkований скептицизм». До таких практик віднесено ностальгію, метафізику, релігійність, містицизм. Особливо переконливо в даному контексті є інтерпретація творчості Вільяма Голдінга 1980-х років, зокрема його роману «Паперові люди», в якому «нескептичний» дискурс вибудовується, окрім інших стратегій, внаслідок продуктивної міжвидової взаємодії літератури та архітектури. Досі до цього відомого роману не застосовувалася інтермедіальна дослідницька стратегія, тому його проблематика і поетика висвітлюються цілком повному, що створює підстави для корекції зафіксованого в голдінгознавстві постмодерністського статусу даного твору.

Здійснений у рецензованій праці багатоплановий аналіз дає підстави для сутнісних історико-літературних і теоретико-методологічних узагальнень, сформульованих авторкою у завершальній частині праці. Узагальнення таксономії літературного скептицизму виводить на чотири його основних типи в сучасному британському романі: епістемологічний, релігійний, феміністичний та моральний. При цьому слушно наголошується, що їхні межі є гнучкими і взаємопроникними. Водночас констатується перевага поміrkованого (mitigated) скептицизму над радикальним у романістиці як представників старшого повоєнного покоління британських письменників (Д. Лесінг, В. Голдінг, Д. Лодж, М. Бредбері), так і тих, які розпочали свій літературний шлях у 1970-1980-х рр. (Дж. Барнс, Г. Свіфт). Ще одним важливим наслідком літературно-художніх практик сучасних британських романістів, що репрезентують сучасну рефлексію стосовно різних аспектів релігії у контексті так званої світської епохи, нових соціокультурних реалій мультикультурного та багатоконфесійного суспільства Великої Британії, оголошено конструювання «нової релігійності». Цей феномен, з одного боку, є реакцією на виклики секуляризації, з іншого постає чинником автентичності, однією з модальностей «сучасного індивідуалізму».

Отже, можна без перебільшення стверджувати, що монографія Л.Я. Мірошниченко збагачує український літературознавчий дискурс важливим концептуальним дослідженням, яке засвідчує сутнісні тенденції розвитку англійського роману і стимулює до подальших студій у цьому напрямку.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абрамович Семен Дмитрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Білоусова Тетяна Павлівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Билінська Олександра Сергіївна – викладач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Волковинська Інна Вікторівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Волковинський Олександр Сергійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Варех Нонна В'ячеславівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри іноземних мов та професійної мовної підготовки університету митної справи та фінансів.

Гавловська Тетяна Анатоліївна – викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дворницька Наталія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Денисова Анжеліка Сергіївна – аспірант кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Бердянського державного педагогічного університету.

Дзира Іван Ярославович – кандидат філологічних наук, доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки та методики професійного навчання Київського національного університету технологій та дизайну.

Дзюбак Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дмитренко Ольга Олександрівна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Євтушина Тетяна Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса).

Єсипенко Надія Григорівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Завальська Любов Володимирівна – аспірант кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Задояна Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Івахненко Тамара Павлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української філології для неспеціальних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Іконнікова Марина Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент Хмельницького національного університету.

Казимір Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Калинюк Тетяна Василівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кеба Олександр Володимирович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Книш Олена Вікторівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри професійної освіти Подільського державного аграрно-технічного університету (м. Кам'янець-Подільський).

Коваленко Наталія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Козак Раїса Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Колупасва Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кондратенко Наталія Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Лівіцька Оксана Вікторівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Ліпич Вікторія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.

Маркітантова Євгенія В'ячеславівна – аспірант кафедри історії української літератури і компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Маркітантов Юрій Олександрович – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови, декан факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Марчук Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Матузкова Олена Прокопівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу факультету романо-германської філології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Мацько Віталій Петрович – доктор філологічних наук, професор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Мовчан Діана Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Сумського державного університету.

Мозолюк Оксана Миколаївна – старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Монастирська Римма Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Насмінчук Галина Йосипівна – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Олексій Катерина Богданівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Тернопільського державного медичного університету імені І.Я.Горбачевського.

Павлова Алла Казимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Національного університету державної податкової служби України (Ірпінь).

Попович Анжеліка Станіславівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Поплавська Людмила Володимирівна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Романчук Світлана Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент Національного університету державної податкової служби України.

Серебрянська Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики та філології Сумського державного університету.

Ситник Ольга Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету.

Сторчова Тетяна Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Темна Оксана Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської філології Запорізького національного університету.

Чибор Ірина Степанівна – аспірант кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Шостак Ольга Олександрівна – аспірант кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.

Шуберт Ганна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської і зарубіжної літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Шулик Поліна Львівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Шуляк Світлана Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ ТА ТЕХНІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ

1. Відповідно до постанови президії ВАК України від 15.01. 2003 р. № 7-05/1 „Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1) наукова стаття має містити такі обов’язкові елементи: „постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку”.
2. На першому рядку перед прізвищем автора в лівому кутку подається шифр УДК (звичайним шрифтом).
3. Текст набирається шрифтом “Times New Roman”, розмір – 14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5, відступ абзацу – 1 см. Параметри сторінки: зверху, знизу, праворуч, ліворуч – 2 см.
4. У тексті не допускається вирівнювання пропусками.
5. У тексті використовується дефіс «-», який не відділяється пропусками, і тире «—» (Alt+0151).
6. Ініціали відділяються від прізвищ нерозривним пробілом (комбінація клавіш Ctrl+Shift+Пробіл).
7. Посилання на використані джерела в тексті робити за зразком [2, 364; 5, 127; 7—9], де перша цифра — номер джерела в списку використаних джерел, номер сторінки через кому, декілька джерел через крапку з комою або через дефіс.
8. За необхідності подання приміток (коментарів) до тексту вони оформлюються так: у тексті за допомогою функції “Верхній индекс” ставиться порядковий номер примітки (наприклад: ...¹ ...²), а після тексту статті (до “Списку використаних джерел”) із заголовком “Примітки” (по центру) наскрізною нумерацією подається текст приміток.
9. Після тексту статті (приміток) по центру подається заголовок “Список використаних джерел” і в алфавітному порядку наводяться всі використані джерела (спочатку “кирилицею”, потім “латиницею”). Список використаних джерел оформлюється за вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. — 2009. — №3). У списку необхідно розрізняти тире та дефіс.
10. Після “Списку використаних джерел” подаються анотації — українською (250-300 знаків) та англійською мовою (1800-2000 знаків) з відповідними заголовками: “Анотація”, “Summary” та ключові слова (5-7 слів).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія повинна містити:

1. Повна назва статті, посада автора статті, П.І.Б. автора.
2. Стислий опис проблеми, якій присвячена стаття.
3. Ступінь актуальності наданої статті.
4. Найбільш важливі аспекти, розкриті автором в статті.
5. Рекомендація до публікації.
6. Вчене звання, вчений ступінь, посада, місце роботи, П.І.Б. рецензента, печатка, підпис.

REQUIREMENTS FOR CONTENT AND DESIGN OF AN ARTICLE TEXT

1. According to the Resolution the Presidium of the HAC of Ukraine from 15.01. 2003 № 7-5/1 “On increasing demands for professional publications, put on the list of HAC of Ukraine” (Bulletin of HAC of Ukraine. – 2003. – № 1) a scientific paper should contain the following obligatory elements: “general issue statement and its connection with important scientific and practical tasks; analysis of recent research and publications, in which the solution of this issue is started and which the author considers; extraction of previously unsolved parts of the general issue to which the article is devoted; forming the purposes of article (aim statement); exposition of the main material of the research with grounding of received scientific results; conclusions of this study and prospects for further research in this direction».
2. On the first line, before the author’s name in the left corner the UDC is given (regular type).
3. The text is typed with «Times New Roman», size – 14 pt, interlinear space – 1.5, indent – 1 cm. Parameters of the page: top, bottom, right, left – 2 cm.
4. Alignment of spaces is not allowed in the text.
5. The hyphen «-» is used text which is not separated by spaces, and dash «-» (Alt + 0151).
6. The initials are separated from names with non-breaking space (shortcut Ctrl + Shift + Space).
7. References in the text should be made according to the model [2, 364; 5, 127; 7-9], where the first number is the number of sources in the list of sources used, the page numbers are separated by commas, multiple sources through a semicolon or a hyphen.
8. If necessary, the submission notes (comments) to the text are issued as followed: in the text using the “top post index” serial number of the note is put (for example: ... 1 ... 2), and after the text (before “List of used sources”) with the heading” Notes “(in the center) with sequential numbering a text of note is given.
9. After the text (notes) in the center is given the heading “REFERENCES” and in alphabetical order are all sources used (originally “Cyrillic”, then “Latin”). The list of used sources is issued according to the requirements of HAC (Bulletin of HAC of Ukraine. - 2009. - №3). The list must distinguish between dashes and hyphens.
10. After the “List of sources” the abstracts are submitted - Ukrainian (250-300 characters) and English (1800-2000 characters) with appropriate heading “Summary” and keywords (5-7 words).

REQUIREMENTS FOR REVIEW

The review shall include:

1. Full title, the author’s title, author’s name.
2. Brief description of the issue in the paper.
3. The degree of relevance of the given article.
4. The most important aspects revealed by the author in the article.
5. Recommendation for publication.
6. Academic status and degree, title, place of employment, name of a reviewer, stamp and signature.

З М І С Т

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Абрамович С.Д.</i> Модернизация экзистенциальной позиции Чехова в советском и постсоветском литературоведении (на примере рассказа «Архиерей»)	5
<i>Волковинська І.В.</i> Емфатичність і експресивність: сутність і співвідношення понять	12
<i>Волковинський О.С.</i> Епітетна структура в аспекті концепції Б. Ярхо про точне літературознавство	15
<i>Гавловська Т.А.</i> Своєрідність концепції реалізму в літературній критиці Теодора Фонтане	19
<i>Маркітантова Є.В.</i> Маскулінне / фемінне в новелі Галини Тарасюк “Сюрприз для феміністки”	24
<i>Мацько В.П.</i> Літературознавчі концепти Івана Степенка як шлях до самоідентифікації	27
<i>Насмінчук Г.Й.</i> Художній світ роману «Маруся» Василя Шкляра	33
<i>Ситник О.В.</i> Методологія дослідження психологізму у літературознавчому дискурсі	36
<i>Темна О.В.</i> «Християнський код» поезії М. Волошина: до питання про генезу художньої символіки	39
<i>Шостак О.О.</i> Досвід війни в романі Докії Гуменної «Хрещатий яр»	44
<i>Шуберт А.Н.</i> Внутрижанровая динамика прозы С.Д. Кржижановского (статья вторая)	49

М О В О З Н А В С Т В О

<i>Белоусова Т.П.</i> Концептуальная метафора в терминосистеме биоэтики	54
<i>Билінська О.С.</i> Методологічні засади вивчення рекламних слоганів у сучасному українському мовознавстві: основні підходи	57
<i>Дворницька Н.І.</i> Принципи синхронно-діахронного підходу до вивчення мовних явищ	60
<i>Денисова А.С.</i> Явище варіантності та синонімії у фразеології	63
<i>Дзира І.Я.</i> Із спостережень над праслов'янською спадщиною в українській антропонімії середини XVIII ст.: (на матеріалі реєстру війська запорозького низового 1756 р.)	68
<i>Дзюбак Н.М.</i> Категорія ввічливості як засіб вираження суб'єктивної оцінки в сучасному художньому дискурсі	73
<i>Дмитренко О.О.</i> Мовні особливості оповідань Ірини Вільде	76

Євтушина Т.О. Емоційність як релевантна риса фразеологічної інтерпретації менталітету буковинців у прозі М. Матіос	80
Єсипенко Н.Г. Антрополінгвістичний аспект метафоризації термінів	84
Завальська Л.В. Комунікативна стратегія консолідації в інтерактивному спілкуванні українських політиків	88
Задояна Л.М. Концептуально-тематична структура української термінології цукрового виробництва	92
Івахненко Т.П. Культура мовлення в інтернет-комунікації	97
Казимір В.О. Zur frage der lexikographischen aspekt der neuentstandenen umgangssprachlichen lexik in der deutschen gegenwartssprache	101
Калинюк Т.В. Вербалізація концепту «liebe/любов» засобами німецької фразеології	106
Книш О.В. Плеоназм як інструмент ігрового дискурсу	110
Коваленко Н.Д. Орнітонім <i>каня</i> в діалектному мовленні	114
Козак Р.В. Синтаксичний концепт ускладненого речення сучасної української мови	118
Кондратенко Н.В. Відонімні номінації в українському політичному дискурсі як спосіб формування нової міфології	123
Ліпич В.М. Композити-інструментальні найменування з нульовим формантом в українській мові	127
Маркітантов Ю.О. Подвійна актуалізація фразеологізмів у східнослов'янському поетичному мовленні	132
Марчук Л.М. Прецедентні тексти в сфері суспільно-політичного дискурсу (на матеріалі газет «Голос України» та «Високий замок»)	135
Матузкова Е.П. Вербалізація гіперконцепта «АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ» в современной англоязычной документальной прозе	138
Мовчан Д.В. Інтерпретація логічного змісту антонімів	143
Мозолюк О.М. Дієслівні словосполучення з семантикою контактної локалізації в західноподільських говірках	146
Монастирська Р.І. Семантика термінів на позначення понять права користування чужим майном (від римського права до сучасності)	149
Олексій К.Б. Діалогічна взаємодія з адресатом-читачем у художньому тексті	152
Павлова А.К. Тріада правда – добро – справедливість у наймитських та заробітчанинських піснях	157
Попович А.С. Витоки стилістики української мови у праці К. Лучаковського «Начерк стилістики, поезики і риторики з додатком про красу мови і будову вірша»	161

Романчук С.М.

Філософський вектор понять Мова і думка у наукових доробках О. Потебні 164

Серебрянська І.М.

«Усвідомлена любов до свого народу не поєднується з ненавистю до інших»
(експресивні етноіми в сучасній мовній свідомості) 166

Сторчова Т.В.

Лінгвістична термінологія у лексикографічній спадщині Івана Огієнка..... 170

Чибор І.С.

Структура міфологічного етнокоду культури (на матеріалі української фразеології) 174

Шуляк С.А.

Українські народні замовляння: особливості символічних діянь 178

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Варех Н.В.

Бінарна опозиція свій/чужий у дискурсі британської преси: комунікаційні аспекти 182

Колупаєва О.М.

Режисерські технології у створенні рекламного ролика 186

Лівицька О.В.

Редакторська діяльність Т.С. Еліота..... 190

МЕТОДИКА

Поплавська Л.В.

Правописні настанови Івана Огієнка на заняттях із практикуму з української мови 195

Шулик П.Л.

Містерія «Каїн і Авель» Івана Огієнка в контексті вивчення біблійних текстів
на уроках зарубіжної літератури 198

РЕЦЕНЗІЇ

Кеба О.В.

Англійський модернізм крізь призму літературознавчої антропології 203

Кеба О.В.

Поетика і типологія «Літературного скептицизму» 205

Відомості про авторів 207

Вимоги до змісту та технічного оформлення тексту статті 210

Scientific publication

Scientific papers of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko national University
Philological Sciences

Issue 40

Editor *A. S. Pankova*
Computer version *V. O. Farion*

«Aksioma» Publishing House,
Prov.Pivnichnyi, 5, Kamianets-Podilskyi, 32300.
Tel/Fax: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomakp@rambler.ru.
Printed in the PE «Aksioma» printing house
Certificate GC JM2I808 of 26.05.2004

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Філологічні науки

Випуск 40

Редактор *А. С. Панькова*
Комп'ютерне верстання *В. О. Фаріона*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 25,11.
Тираж 300 пр. Зам. № 632.

Видавництво «Аксиома»,
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Тел./факс: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomakp@rambler.ru.

Друк ПП «Аксиома».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1808 від 26.05.2004.